ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

POLITICA DE ALIANȚE ALE PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN. CONSTITUIREA BLOCULUI NAȚIONAL DEMOCRATIC ÎN IUNIE 1944
TRAIAN UDREA

CONTRIBUȚII PRIVIND RELAȚIILE ROMÂNO-POLONEZE ÎN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL
MILICĂ MOLDOVEANU

CONCEPȚIA CONDUCĂTORILOR REVOLUȚIONARI PAȘOPTIȘTI DIN ȚĂRILE ROMÂNE CU PRIVIRE LA PUTEREA ARMATĂ
CONSTANTIN OLTEANU

MIȘCAREA DE ELIBERARE NAȚIONALĂ A POPOARELOR DIN IMPERIUL OTOMAN ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA
LUCIA TAFTĂ

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

CLIMATOLOGIA ISTORICĂ
LUCIAN BOIA

DEZBATERI
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ
RECENZII
REVISTA REVISTELOR
ÎNSEMNĂRI
BULETIN BIBLIOGRAFIC

6

TOMUL 32 1979

IUNIE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

AARON PETRIC *(redactor responsabil)*; ION APOSTOL *(redactor responsabil adjunct)*; NICHITA ADĂNILOAIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR *(membri)*.

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1, 71021.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P. O. BOX 136—137. Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:
B-dul Aviatorilor, nr. 1
712[illegible]

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 32, NR. 6
iunie 1979

SUMAR

TRAIAN UDREA, Politica de alianțe ale Partidului Comunist Român. Constituirea Blocului Național Democratic în iunie 1944. 1011
MILICĂ MOLDOVEANU, Contribuții privind relațiile româno-poloneze în timpul celui de-al doilea război mondial 1037

★

CONSTANTIN OLTEANU, Concepția conducătorilor revoluționari pașoptiști din țările române cu privire la puterea armată 1055

★

V. MIHORDEA, Raporturile Moldovei și Țării Românești cu tătarii în secolele XVI—XVIII 1069

★

LUCIA TAFTĂ, Mișcarea de eliberare națională a popoarelor din Imperiul otoman în prima jumătate a secolului al XIX-lea 1097

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

LUCIAN BOIA, Climatologia istorică 1119

DEZBATERI

Istoria în manualele școlare—imperative științifice și pedagogice 1131

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Faza republicană a celei de-a treia Olimpiade naționale de Istoria României *(Gheorghe I. Ioniță)*; Sesiunea științifică consacrată aniversării a trei decenii de la făurirea unității mișcării de tineret din România *(Vasile Păsătilă)*; Dezbaterea științifică „Conștiință națională și mișcări de eliberare în sud-estul european" *(Alexandru Duțu)*; Călătorie de documentare în U.R.S.S. *(Constantin Șerban)*. 1153

RECENZII

SEBASTIAN MORINTZ, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic, Edit. Academiei R. S. România, București, 1978, 216 p. Biblioteca de arheol gie, XXXIV *(Alexandru Oancea, George Trohani)* 1165

www.dacoromanica.ro

* * * *Istoria Craiovei*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1977, 292 p. + 64 planșe (nenumerotate) *(Nicolae Stoicescu)* 1170

* * * *Türk — Macar Kültur münasebetleri isiği Altinda II Rácoczi Ferenc ve macar multecileri*...(Symposium on Racoczi II and the Hungarian refugees in the light of Turco-Hungarian cultural relations (31 May — 3 June 1976), University of Istanbul, The Faculty of Lettres, Istanbul, 1976, 239 + VI p. +2 portrete + pl, *(Mihail Guboglu)* 1174

GEORGES DUBY, *Guerriers et paysans (VII-e — XII-e siècles). Premier essor de l'economie européenne*, Gallimard, Paris, 1978, 308 p. *(Dan A. Lăzărescu)* 1180

REVISTA REVISTELOR

„Analele Universității București. Istorie", an. XXVII (1978), 142 p. *(Valeriu Stan)* 1187

ÎNSEMNĂRI

Istoria României. : * * * *România în sud-estul Europei*. Sub egida Institutului de studii sud-est europene, Edit. politică, București, 1979, 266 p. *(Robert Păiușan)* * * * *Români din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865—1900)*, Studii. Sub redacția acad. Ștefan Pascu, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 327 p. *(Stelian Mîndruț)*; EUGENIA ZAHARIA, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII* (Cimitirul nr. 2 de la Bratei), Edit. Academiei R.S.R., București, 1977, 136 p. *(Vasile Păsăilă)*; **Istoria Universală.** — * * * *Historische Bücherkunde Südosteuropa*. Herausgegeben von Mathias Bernath, Leitung und Redaktion Gertrud Krallert. Band I, *Mittelalter*, Teil 1, München, R. Oldenbourg Verlag, 1978, XV + 671 p. (Sudosteuropäische Arbeiten, 76/1) *(Adolf Armbruster)*; RAIMONDO LURAGHI, *Gli Stati Uniti* (Statele Unite), Torino, 1974, p. 747+XXIII p. *(Ștefan Delureanu)*; ARBEN PUTO, *Pavarësia shqiptare dhe diplomacia fügive të medha 1912—1914* (Independența albaneză și diplomația marilor puteri 1912—1914), Edit. 8 Nentori, Tirana, 1978, 652 p. *(Gelcu Maksutovici, Marius Dobrescu)* 1191

BULETIN BIBLIOGRAFIC *(Gelu Apostol)* 1207

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOME 32, N° 6
juin 1979

SOMMAIRE

TRAIAN UDREA, La politique d'alliance du Parti Communiste Roumain. La constitution du Bloc National Democrate en juin 1944 1011

MILICĂ MOLDOVEANU, Contributions concernant les rapports roumano-polonais pendant la deuxième guerre mondiale 1037

★

CONSTANTIN OLTEANU, La conception des dirigeants de la révolution de 1848 des Pays Roumains relativement à la force armée 1055

★

V. MIHORDEA, Les rapports de la Moldavie et de la Valachie avec les Tatars 1069

★

LUCIA TAFTĂ, Le mouvement de libération nationale des peuples de l'Empire ottoman pendant la première moitié du XIX-e siècle 1097

EN L'HONNEUR DU XV-e CONGRÈS INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES

LUCIAN BOIA, Climatologie historique 1119

DEBATS

L'histoire dans les manuels scolaires — impératifs scientifiques et pédagogiques . . . 1131

LA VIE SCIENTIFIQUE

La phase républicaine de la III-e Olympiade nationale d'Histoire de la Roumanie *(Gheorghe I. Ioniță)* ; La session scientifique consacrée au 30-e anniversaire de l'accomplissement de l'unité du mouvement de la jeunesse de Roumanie *(Vasile Pășătilă)* ; Le Débat scientifique „Conscience nationale et mouvements de libération dans le sud-est de l'Europe" *(Alexandru Duțu)* ; Voyage de documentation en U.R.S.S. *(Constantin Șerban)* 1153

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 32, nr. 6, p. 1007–1210, 1979

www.dacoromanica.ro

COMPTES RENDUS

SEBASTIAN MORINTZ, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii* (Contributions archéologiques à l'histoire de la première phase d'existence des Thraces), I. Epoca bronzului în spaţiul carpato-balcanic, (I. L'âge du bronze dans l'espace carpato-danubien). Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1978, 216 p. Biblioteca de arheologie, XXXIV, *(Alexandru Oancea, George Trohani)*. . . . 1165

* * * *Istoria Craiovei* (L'histoire de Craiova), Editions Scrisul românesc, Craiova, 1977, 292 p.+64 planches (non numérotées) *(Nicolae Stoicescu)* 1170

* * * *Türk-Macar kültur münasebetleri isigi Altında II. Rakoczi Ferenc ne macar mültecilerl...* (Symposium on Rakoczi II and the Hungarian refugees in the light of Turco-Hungarian cultural-relations (31 May—3 June 1976), University of Istanbul, the Faculty of Lettres, Istanbul, 1976, 239 + VI p. + 2 portraits + planches *(Mihail Guboglu)* 1174

GEORGES DUBY, *Guerriers et paysans (VII-e — XII-e siècles) Premier essor de l'économie européenne*, Gallimard, Paris, 1978, 308 p. *(Dan A. Lăzărescu)* 1180

REVUE DES REVUES

„Analele Universităţii Bucureşti. Istorie", Les Annales de l'Université de Bucarest. Histoire", année XVIII (1978), 142 p. *(Valeriu Stan)* 1187

NOTES

Histoire de Roumanie : * * * *România în sud-estul Europei. Culegere de studii* (La Roumanie dans le sud-est de l'Europe. Recueil d'études), Sous l'égide de l'Institut d'études sud-est européennes, Editions politiques, Bucarest, 1979, 266 p. (Robert Păiuşan) ; * * * *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865—1900)* (Les Roumains de Transylvanie contre le dualisme austro-hongrois (1865—1900), Etudes. Volume paru par les soins de l'académicien Ştefan Pascu, Editions Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 327 p. *(Stelian Mîndruţ)* ; EUGENIA ZAHARIA, *Populaţia românească în Transilvania în secolele VII—VIII* (La population roumaine en Transylvanie aux VII-e — VIII-e siècles) (Le cimetière no. 2 de Bratei), Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1978, 302 p. *(Vasile Păsăilă)* ; **Histoire Universelle** : * * * *Historische Bücherkunde südosteuropa*, Herausgegeben von Mathias Bernath. Leitung und Redaktion Gertrud Krallert. Band I. *Mittelalter*, Teil, 1, München, R. Oldenbourg Verlag, 1978, XV + 671 p. (Südosteuropäische Arbeiten, 76/1) *(Adolf Armbruster)* ; RAIMOND LURACHI, *Gli Stati Uniti* (Les Etats Unis), Torino, 1974, p. 747 + XXIII *(Ştefan Delureanu)* ; ARBEN PUTO, *Pavarësia shqiptare dhe diplomacia e fügive të medha 1912—1914* (L'indépendance albanaise et la diplomatie des grandes puissances 1912—1914), Editions „8 Nëntori", Tirana, 1978, 652 p. *(Gelcu Maksutovici)* 1191

BULETIN BIBLIOGRAPHIQUE *(Gelu Apostol)* 1207

www.dacoromanica.ro

POLITICA DE ALIANȚE ALE PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN. CONSTITUIREA BLOCULUI NAȚIONAL DEMOCRATIC ÎN IUNIE 1944

DE

TRAIAN UDREA

Instaurarea dictaturii legionare-antonesciene, pătrunderea trupelor hitleriste și preluarea de către acestea a controlului principalelor centre strategice ale țării, adeziunea la Pactul Tripartit, acordurile economice oneroase cu puterile Axei, valul de teroare al legionarilor (îndeosebi evenimentele sîngeroase din noiembrie 1940 și ianuarie 1941), dar mai ales tîrîrea României în războiul antisovietic, dincolo de granițele și împotriva intereselor vitale ale poporului român, au fost dezaprobate de cercurile cele mai largi ale opiniei publice din țara noastră [1].

Opoziția comună față de dictatura antonesciană și față de ocupanții hitlerişti (opoziție, care, în cazul forțelor revoluționare în frunte cu P.C.R., avea caracterul unei mișcări de rezistență antifascistă activă), convingerea că dictatul de la Viena precum și alianța nefirească cu Puterile Axei erau rezultatul vremelnic al unei conjuncturi internaționale nefaste, dar că, România se va reintegra în rîndul statelor democratice antifasciste constituiau premise temeinice ale realizării, în cele din urmă, a unui larg front național patriotic antifascist. Coalizarea tuturor forțelor patriotice antifasciste, constituia, dealtfel, cheia pregătirii în cele mai bune condiții și a înfăptuirii obiectivelor național antifasciste la ordinea zilei : răsturnarea dictaturii antonesciene, scoaterea României din războiul hitlerist, alungarea trupelor hitleriste de pe teritoriul național.

Un moment hotărîtor în procesul făuririi coaliției forțelor antifasciste — necesitate obiectivă pentru pregătirea și înfăptuirea în bune condiții a cotiturii istorice de la 23 August 1944, l-a constituit realizarea acordului Blocului Național Democrat în iunie 1944.

★

În concepția P.C.R., făurirea unui front unic (național) antifascist trebuia să constituie — în noua situație creată în urma instaurării dicta-

[1] Cu privire la aceasta, există o bogată literatură, îmbogățită continuu cu noi lucrări, studii și articole. Vom cita, între altele : Traian Bunescu, *Lupta poporului român contra dictatului de la Viena (august 1940)*, București, 1971 ; Aurică Simion, *Dictatura legionaro-antonesciană*, Cluj-Napoca, 1978 ; L. Bányai, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, București, 1972 ; *Rezistența europeană, 1933—1945*, vol, I, București, 1973, (în special articolul scris pe această temă, despre țara noastră, de Gh. Zaharia).

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 32, nr. 6, p. 1011—1035, 1979

www.dacoromanica.ro

turii fascisto-antonesciene, prezenței trupelor hitleriste pe teritoriul țării noastre și a antrenării României în războiul hitlerist — continuarea luptei pentru front popular antifascist desfășurată în deceniul anterior.

În zilele puternicei demonstrații antifasciste de la 1 mai 1939, ilustrare a hotărîrii maselor largi populare de a lupta cu arma în mînă împotriva agresorilor fasciști pentru apărarea integrității teritoriale a României, ca și mai tîrziu în cursul manifestațiilor antifasciste din primele zile ale lunii septembrie 1940 împotriva dictatului dela Viena, manifestații care prin amploarea lor au căpătat aspectul unui referendum popular în favoarea rezistenței antifasciste, fruntașii principalelor partide politice nu au răspuns chemării P.C.R. de a face front comun în fața pericolului iminent al instaurării dominației fasciste în România.

„Politica de cedare și capitulare în fața Germaniei pe plan internațional, cît și politica antinațională a cercurilor celor mai reacționare din România, instaurarea dictaturii militaro-fasciste, în septembrie 1940 au deschis calea aservirii complete a țării noastre de către Germania hitleristă. A început cea mai neagră perioadă din istoria modernă a României" [2].

Anticomunismul principalelor partide burgheze, lipsa de unitate a partidelor și organizațiilor muncitorești, unele poziții sectare sau aprecieri greșite cu privire la procesele social-politice, la stadiul de dezvoltare al țării prezente în activitatea P.C.R. nu au permis făurirea frontului popular antifascist la scară națională între anii 1933—1937, au înlesnit instalarea dictaturii regale, nepermițînd de asemenea, în zilele tragice ale dictatului de la Viena, unirea tuturor forțelor patriotice într-un front al rezistenței antifasciste.

În numele salvgardării ființei statului și regimului politic existent, partidele politice burgheze — deși potrivnice oricăror cesiuni teritoriale — au apreciat că trebuia cedat „temporar" pe toată linia în fața ofensivei fascismului.

După ce, în fapt, în primele zile ale lunii septembrie 1940, declarîndu-se formal împotriva dictatului de la Viena, au lansat ideea renunțării la rezistență armată contra dictatului, Iuliu Maniu și ceilalți fruntași P.N.Ț. au sfîrșit prin a cere aderenților lor abținerea de la orice act de opoziție față de prospăt instaurata dictatură legionaro-antonesciană.

„Față de apelul către țară al domnului general Ion Antonescu, conducătorul statului și președintele consiliului de miniștri — se arăta într-un comunicat semnat de I. Maniu — considerînd că în clipa de față este o supremă datorie de a nu se da nici un pretext pentru tulburarea liniștei și ordinei interne, adunarea de protestare împotriva cedării unei părți din Ardeal, care urma să aibă loc duminică 15 cr. la Alba Iulia, se amînă" [3].

Cu cîteva zile mai înainte, în numele menținerii aceleiași ordine, în fond a regimului politic de stat burghez, C. I. C. Brătianu lansase apelul: „Ca președinte al Partidului Național-Liberal, în (ținînd seama de — n.n.) prefacerile în care se găsește țara, rog pe prietenii mei politici să se abțină

---

[2] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 45.

[3] „Universul", 14 septembrie 1940.

www.dacoromanica.ro

de la orice manifestații, care n-ar putea decît să turbure domnia pe care o începe maiestatea sa regele Mihai" [4].

Față de politica capitulantă a principalelor partide politice burgheze, în replică, P.C.R., în „Punctul nostru de vedere", lansa lozinca nepotrivită momentului respectiv „pentru republică democratică populară" și chema masele muncitoare la luptă pentru făurirea „frontului unic popular al celor ce muncesc" [5].

Organul central de presă al partidului aprecia, la cîteva zile după instaurarea dictaturii legionare-antonesciană, că „numai prin doborîrea revoluționară a dictaturii militare-gardiste și a întregului sistem capitalisto-moșieresc, poporul muncitor din România, sub conducerea Partidului Comunist — partidul clasei muncitoare — făurind proprietatea socialistă asupra uneltelor și mijloacelor de producție, va desființa exploatarea omului de către om" [6].

În pofida dezaprobării dictatului de la Viena și a urmărilor sale, a criticilor aduse fărădelegilor legionare, antagonismul dintre forțele antifasciste burgheze și cele de stînga revoluționare cunoaște în toamna anului 1940 unul din momentele sale cele mai profunde. Acest antagonism, în ciuda faptului că, între timp, legionarii vor fi înlăturați de la putere, se va accentua și va căpăta valențe noi în iarna și primăvara anului 1941, respectiv în perioada pregătirilor și declanșării războiului antisovietic.

Deși unele aprecieri ale Cominternului, reluate și într-o serie de documente ale partidului nu mobilizează suficient de activ masele populare împotriva hitlerismului ca principal pericol pentru viitorul independenței popoarelor [7], totuși partidul comunist a demascat în repetate rînduri politica antinațională a legionarilor, s-a ridicat cu hotărîre împotriva intrării trupelor hitleriste în țară și aservirii țării la carul intereselor militarismului hitlerist [8], a luat atitudine împotriva pregătirilor războiului antisovietic. Un deosebit răsunet l-a avut organizarea la 2 noiembrie 1940 a manifestației antihitleriste și antilegionare de la Obor [9].

---

[4] Ibidem, 8 septembrie 1940.

[5] Arhiva Institutului de studii sociale și politice (în continuare Arh. I.S.I.S.P.) cota Ab. XXIV—1 1096. Într-un prim manifest al C.C. al P.C.R. către muncitori, țărani, intelectuali, soldați și marinari, lansat la 6 septembrie 1940, îndată ce a devenit publică abdicarea regelui Carol și inscăunarea generalului Antonescu drept „conducător" al țării, se lansase apelul ca poporul muncitor să se ridice la luptă contra „stăpînirii burghezo-moșierești", să participe la greve, demonstrații de stradă, să treacă la izgonirea „de peste tot" a autorităților regimului burghezo-moșieresc, la alegerea de comitete de acțiune la orașe și sate, la alegerea de comitete de soldați în unitățile militare etc. în vederea constituirii unui guvern popular, pentru o republică democratică populară etc. (Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 82/1940).

[6] *Ibidem*; „Scînteia", 17 septembrie 1940 (Articolul *Lupul în straie de cioban — demascarea demagogiei gardiste).*

[7] Ne referim, îndeosebi, la aprecierea eronată că Marea Britanie ar fi fost principala vinovată de declanșarea și continuarea războiului, estompîndu-se, astfel, responsabilitatea primordială a fascismului și forțelor revanșiste în declanșarea conflagrației mondiale.

[8] „Scînteia", 8 octombrie 1940 (articolul *A cui e biruința)*; manifestul *Pentru pace și independența națională a poporului român* din 15 ianuarie 1941; broșura *De la regimul legionar la dictatura militară* (26 februarie 1941).

[9] Despre desfășurarea manifestației, mai pe larg, Arh. C.C. al P.C.R., f. 1, dosar 231. Reacția autorităților legionaro-antonesciene a fost promptă. În „Monitorul oficial" din 13 noiembrie 1940 apare decretul lege *pentru reprimarea intrunirilor sau manifestațiilor care urmăresc o acțiune cu caracter de uneltire împotriva ordinei sociale existente în stat.*

www.dacoromanica.ro

Partidul comunist nu s-a lăsat înşelat de demagogia antilegionară a dictatorului Antonescu. După reprimarea rebeliunii legionare a chemat în continuare la luptă pentru răsturnarea dictaturii militaro-fasciste.

În ciuda antagonismelor şi resentimentelor puternice politice de clasă, a aprecierilor diferenţiate asupra situaţiei survenite în urma instaurării dominaţiei fasciste în România şi supremaţiei militare vremelnice a Puterilor Axei în Europa, încă din toamna anului 1940 au existat totuşi şi s-au dezvoltat treptat o serie de factori obiectivi şi subiectivi care aveau să determine apropierea poziţiilor între cercurile politice burgheze antihitleriste şi antilegionare, pe de o parte, şi forţele revoluţionar-progresiste, pe de altă parte, creîndu-se treptat condiţiile colaborării tuturor partidelor şi organizaţiilor democratice antifasciste, a tuturor patrioţilor români în cadrul unei coaliţii de forţe antifasciste la nivel naţional. Puternicile manifestaţii patriotice declanşate la aflarea sentinţei arbitrale fasciste de la Viena, au marcat, dealtfel, punctul de plecare al unei noi etape hotărîtoare a mişcării antifasciste din ţară, etapa rezistenţei antifasciste, a cristalizării şi dezvoltării acesteia, în cele din urmă, într-o amplă coaliţie patriotică antifascistă în vederea smulgerii României de sub dominaţia fascismului şi readucerea ei în rîndul statelor democratice iubitoare de pace şi libertate.

Dominaţia fascistă, instalată în România în urma şi în mare măsură ca urmare şi ca o continuare nefastă a mutilării sale teritoriale din vara anului 1940, leza grav atît rosturile vitale ale poporului român, prejudicia şi ştirbea grav independenţa şi suveranitatea statului român, subordona bogăţiile şi energiile umane ale ţării maşinii de război hitleriste, dăunînd, în acelaşi timp, intereselе unor importante cercuri de afaceri din România care, în perioada interbelică şi mai înainte, se orientaseră şi colaboraseră intim cu ţările şi capitalurile cu care Puterile Axei intraseră şi s-au găsit în conflict armat direct. Existau, deci, încă din toamna anului 1940, factori obiectivi, considerente care pledau şi puteau conduce, încă de atunci, la înjghebarea unei opoziţii şi rezistenţe unite contra fascismului intern şi extern. Pe deasupra consensului general şi a stării de spirit antifasciste comune celor mai largi pături ale opiniei publice, au prelevat însă interese şi tactici de partid, care au întîrziat mult timp încheganea unei coaliţii antifasciste unite şi eficiente. Fruntaşii principalelor partide burgheze (care, după cum am mai arătat, aşezaseră între cele două războaie mondiale la temelia politicii externe şi raporturilor economice ale României orientarea şi colaborarea îndeosebi cu Franţa şi Anglia, considerate ca garante ale statuquoului teritorial şi ale menţinerii păcii în Europa) în ciuda menţinerii intacte a simpatiilor pentru ţările opuse blocului hitlerist, apreciau că, după zdrobirea militară a Franţei, nu era posibilă şi chiar era primejdioasă intereselor ţării, organizarea unei mişcări de rezistenţă armată împotriva hitleriştilor şi contra dictaturii fasciste atîta vreme cît balanţa războiului înclina încă de partea Axei; numai după ce Anglia şi potenţialii săi aliaţi, de a căror victorie finală contra Germaniei hitleriste fruntaşii P.N.Ţ. şi P.N.L. nu se îndoiau nici o clipă, vor fi reuşit să preia ofensiva şi să provoace grele înfrîngeri Germaniei hitleriste, Italiei fasciste şi aliatelor acestora, devenea actuală, în concepţia fruntaşilor acestor partide şi se putea pune problema unei eventuale angajări active a naţiunii

www.dacoromanica.ro

române într-o acțiune antihitleristă și antifascistă deschisă, fără a se primejdui ființa statului român; trebuiau evitate, deci, pînă atunci, orice acțiuni care ar fi putut provoca ocupația totală a țării și transformarea ei într-un protectorat al Puterilor Axei și a acoliților săi, precum și eventuala smulgere a unor noi părți din teritoriul național cu șanse îndoielnice de a putea fi recuperate ulterior la conferința de pace.

În această viziune, se explică refuzul principalelor partide burgheze de a participa la organizarea mișcării de rezistență antifascistă activă propusă de P.C.R., cît și considerentele care-i îndemnau pe fruntașii P.N.Ț. și P.N.L. să aprecieze că dictatorul Antonescu, chiar și în condițiile controlului hitlerist, putea să servească mult mai bine interesele particulare ale burgheziei și moșierimii românești decît ar fi putut-o face (chiar dacă ar fi intenționat s-o facă) un guvern marionetă, produs al unui regim de ocupație sau un guvern compus numai din elemente extremiste de dreapta, în speță un guvern pur legionar.

Delimitîndu-se net și refuzînd orice colaborare antifascistă cu forțele revoluționare democratice, înainte de toate cu P.C.R., altfel spus, păstrîndu-se în rezervă, „conservîndu-și" forțele și ferindu-se de o confruntare directă cu fascismul, fruntașii principalelor partide burgheze, în numele claselor și păturilor sociale ai căror exponenți politici erau, au ales calea unei opoziții antifasciste „de principiu", manifestîndu-și, de pildă, rezervele sau chiar luînd atitudine critică față de unele acțiuni și măsuri politice interne sau externe ale dictaturii antonesciene, fără a întreprinde însă și acțiuni potrivnice regimului fascist.

Totuși, în numele salvgardării regimului politic de stat burghez și a intereselor economiei naționale, pentru afirmarea drepturilor istorice ale poporului român asupra teritoriilor ce-i fuseseră smulse din trupul țării sub presiunea și dictatul Puterilor Axei și asociaților vremelnici ai acestora, fruntașii principalelor partide burgheze vor întreprinde numeroase și repetate demersuri în special pe lîngă Conducătorul statului Ion Antonescu și pe lîngă principalul secondant al acestuia, Mihail Antonescu, menite, în esență, să diminueze consecințele nefaste ale colaborării României antonesciene cu Germania hitleristă, să exprime dezacordul acestor partide față de alinierea prea precipitată și fără acoperire, a dictaturii antonesciene la carul imperialismului hitlerist, față de tîrîrea României în aventura războiului antisovietic dincolo de granițele țării etc.

Pe linia memorandumului de protest din 1 septembrie 1940 înaintat guvernelor german și italian, prin care se solicitase suspendarea intrării în vigoare a dictatului de la Viena, semnat de fruntașii P.N.Ț. și P.N.L. precum și de o serie de alte personalități marcante (între alții, profesorul Iorga, participant activ la elaborarea textului memorandului), sînt de consemnat: intrarea în activitate clandestină a grupului antihitlerist „Ardealul" care elaborează și difuzează începînd cu 15 septembrie 1940 o suită de manifeste antihitleriste și antilegionare care chemau la rezistență împotriva fascismului și care ia inițiativa (în consens cu grupurile Rică Georgescu și Păsătoiu, după îndepărtarea rezidenților britanici din Valea Prahovei) organizării unor sabotaje împotriva producției și transporturilor produselor petrolifere românești spre Germania în Valea Prahovei,

www.dacoromanica.ro

la Giurgiu, Porţile de Fier etc. [10], constituirea asociaţiei „Pro Transilvania" cu orientare antirevizionistă (a cărei activitate va fi interzisă în faşă de autorităţile legionare-antonesciene) şi a „Asociaţiei expulzaţilor şi refugiaţilor din nordul Ardealului".

În comitetul asociaţiei „Pro Transilvania" figurau fruntaşi ai principalelor partide politice burgheze antifasciste ca I. Maniu, C. I. C. Brătianu, Mihai Popovici, I. Mihalache, Gh. Brătianu, dr. C. Angelescu, dr. N. Lupu, Virgil Madgearu, Sever Bocu, Aurel Dobrescu, Ghiţă Pop, G. Fotino etc., unii fruntaşi locali ai vieţii politice şi intelectuale transilvănene ca Alex. Lapedat, Ilie Lazăr, N. Bănescu, Valer Roman, T. Vescan, Ştefan Pop, Emil Ghilezan, C. Bucşan etc., cîţiva „specialişti" în problemele muncitoreşti ca I. Jumanca, D. R. Ioaniţescu ş.a., dar şi oameni politici, intelectuali şi publicişti cu vederi naţionaliste de dreapta ca dr D. Dănulescu, Stelian Popescu, prinţul Sturza.

„Pro Transilvania" fusese concepută ca o asociaţie legală, avînd acordul oficialităţilor legionare-antonesciene, ceea ce, de la sine înţeles, excludea prezenţa în componenţa ei a comuniştilor şi a tuturor patrioţilor cu vederi revoluţionare antifasciste, care adoptaseră o atitudine hotărîtă împotriva instaurării dominaţiei fasciste în România.

„În faţa dezastrului care s-a abătut peste ţara noastră şi din care sfintele noastre hotare au fost încălcate — preciza Iuliu Maniu în discurul ţinut la 8 octombrie 1940, cu prilejul întemeierii asociaţiei — toţi românii conştienţi au datoria să dea statului întregul lor concurs pe cale de colaborare cu oficialitatea şi mai ales de iniţiativă particulară pentru alinarea suferinţelor fără pereche care au fost hărăzite românilor din Ardeal. În primul rînd, statul este dator să îngrijească de interesele româneşti, dar nu trebuie să lăsăm totul în sarcina statului... Scopul Asociaţiei noastre este înălţarea naţiunii, binele ţării şi dezrobirea fraţilor ajunşi sub stăpînire străină" [11].

Menţinerea în afara asociaţiei a elementelor consecvent antifasciste, declaraţia de intenţie privind colaborarea cu oficialităţile fasciste pentru atenuarea consecinţelor nefaste ale unui dictat conceput şi impus de protectorii regimului legionaro-antonescian nu au putut totuşi estompa faptul că însăşi organizarea unei astfel de asociaţii reprezenta un gest potrivnic spiritului şi hotărîrilor stabilite în cursul şi ca urmare a dictatului funest de la Viena.

[10] Toate aceste grupuri acţionau de conivenţă şi avînd sprijinul financiar al Legaţiei şi al oficiilor de spionaj britanice la Bucureşti, precum şi a unor fruntaşi politici burghezi antifascişti (Iamandi şi îndeosebi Madgearu, care trece o parte a fondurilor P.N.Ţ. în folosul grupării „Ardealul"). Indiferent de interesul Marii Britanii de a sprijini acţiuni de diversiune antifascistă în ţările aflate sub controlul hitlerist — nu trebuie să uităm nici o clipă că pe atunci Marea Britanie rămăsese pentru un timp singura mare putere în război direct cu Germania hitleristă — activitatea acestor grupuri trebuie apreciată ca o parte a rezistenţei antihitleriste şi antilegionare din ţara noastră în anii 1940—1941. Întrucît, deşi formal, fruntaşii P.N.Ţ. şi P.N.L. se declarau principial împotriva oricărei rezistenţe antihitleriste active, ei aveau totuşi cunoştinţă şi încurajau tacit prin cîţiva intermediari (generalul Negrei, Fărcăşanu etc.) activitatea acestor grupuri. Se poate afirma că acţiunea acestor grupuri răspundea stării de spirit ostile nazismului şi a conducerii P.N.Ţ. şi P.N.L. (despre activitatea acestor grupuri s-a ocupat, în treacăt, M. Covaci (în *„Rezistenţa antifascistă în partea de Nord a Transilvaniei*, Cluj, 1974, p. 178—179), iar dintre participanţi Amedeu Bădescu şi Iosif Păsătoiu într-o serie de broşuri şi articole cu caracter memorialistic, publicate imediat după 23 August 1944.

[11] „Timpul", 12 octombrie 1940.

www.dacoromanica.ro

În consecință, statutul Asociației nu a fost aprobat de autorități. În urma interdicției de funcționare a asociației „Pro Transilvania", principalii fruntași ai P.N.Ț. și P.N.L. vor evita noi inițiative și se vor retrage în expectativă, ca dealtfel toți cei care nu doreau să intre în conflict direct cu autoritățile legionaro-antonesciene.

Asociația expulzaților și refugiaților ardeleni, constituită ulterior, deși bucurîndu-se de simpatia unor cercuri politice largi, va fi lipsită de prezența la conducerea sa a unor personalități burgheze de prim rang; ea va grupa numeroși patrioți ardeleni, indiferent de apartenența lor politică, care și-au făcut un crez din refuzul de a accepta nedreptatea dictatului fascist de la Viena și care va menține treză conștiința eliberării nordului Transilvaniei de sub ocupația horthystă. Atunci cînd activitatea și unele luări de poziție ale asociației, produse în preajma declanșării agresiunii antisovietice, vor stînjeni politica de obediență față de Puterile Axei și așa zisul armistițiu de presă cu Ungaria horthystă acceptat de guvernul de la București, autoritățile antonesciene vor trece la suspendarea publicațiilor și la arestarea și internarea în lagăre a unor conducători ai Asociației.

În vara anului 1941 vor fi depistate de forțele represive grupurile „Ardealul" și „Rică Georgescu", membrii lor vor fi arestați judecați și condamnați. Tot ceea ce au întreprins fruntașii P.N.Ț. și P.N.L. în sprijinul acestora a fost asistența juridică acordată inculpaților [12] pe timpul anchetei și procesului, iar ulterior intervenția pe lîngă Antonescu pentru comutarea pedepsei cu moartea (în cazul lui Păsătoiu) sau pentru asigurarea unui regim de închisoare de favoare (în cazul lui Rică Georgescu, de pildă).

Cum au răspuns fruntașii P.N.Ț. și P.N.L. la fărădelegile legionare, la subordonarea politico-diplomatică și economico-financiară a țării? Prin memorii sau proteste verbale adresate conducătorului statului. Pe această linie, sînt de consemnat protestul împotriva asasinatelor de la Jilava, memoriile din 4 decembrie 1940 (demonstrînd injustețea mutilării teritoriale a României), 27 februarie 1941 (împotriva plebiscitului organizat de Antonescu după înăbușirea rebeliunii legionare) și din 4 aprilie 1941 (împotriva acordurilor economice oneroase încheiate de guvernul antonescian cu Puterile Axei, precum și împotriva unei eventuale tîrîri a României în războiul hitlerist, în speță, în acel moment, contra Iugoslaviei).

Rezultă, așadar, pentru perioada septembrie 1940—mai 1941, caracterul limitat și ineficient al „opoziției" antifasciste desfășurate de cercurile burgheze și de principalele lor partide politice [13], refuzul acestor partide de a colabora sau măcar de a-și da acordul la mișcarea de rezistență antifascistă, chiar și atunci cînd era dusă de pe poziții necomuniste

[12] Prezența unor avocați de marcă la bară, în apărarea celor judecați pentru activitate antifascistă, reprezenta în anii dominației fasciste un act de curaj civil dar în același timp un gest de solidaritate cu inculpații, de atitudine antihitleristă și antiantonesciană.

[13] Despre poziția echivocă adoptată de fruntașii P.N.Ț. și P.N.L. în primul an de guvernare antonesciană și în perioada următoare, vezi mai pe larg în studiul lui Ilie Ceaușescu, *Aspecte contradictorii în atitudinea unor forțe politice burgheze din România față de problemele militare și politice ale țării în perioada septembrie 1940—august 1944*, în *File din istoria militară a poporului român. Studii*, vol. 1, Edit. militară, București 1973, și la Mihai Fătu, *Sfîrșit fără glorie. Partidul național țărănesc (Maniu) și Partidul național liberal (Brătianu) în anii 1944—1947*, Edit. științifică, București, 1972, (cap. 1, *Preludii*).

www.dacoromanica.ro

filobritanice, cu atît mai mult în cazul cînd era rodul activităţii forţelor revoluţionare antifasciste în frunte cu comuniştii [14].

Lipsa de unitate a forţelor democratice antifasciste a facilitat consolidarea relativă a dictaturii antonesciene în urma înlăturării legionarilor de la putere, pe fondul înfeudării definitive a regimului antonescian la carul intereselor Germaniei hitleriste, nu a permis crearea unui curent de opinie publică unitar antifascist în perioada pregătirilor şi în primele luni ale declanşării războiului antisovietic. Poziţia diferită adoptată iniţial de principalele partide politice faţă de intrarea României în război de partea Germaniei hitleriste şi a aliaţilor ei, a adîncit şi mai mult prăpastia ce le despărţea de forţele revoluţionare antifasciste [15]. Fruntaşii P.N.Ţ. Maniu şi P.N.L. Brătianu şi-au dat adeziunea la ideea participării României la războiul antisovietic pînă la Nistru.

Pentru a sublinia şi mai mult aprobarea aruncării României în război, I. Mihalache (fost preşedinte, iar din decembrie 1937 vicepreşedinte al P.N.Ţ.) şi Gh. Brătianu, vicepreşedinte al P.N.L. vor participa cavoluntari" la „campania din răsărit". Prin prezenţa lor, fruntaşii celor două partide politice şi-au dat, în fapt, acordul în favoarea aventurii războinice în care Antonescu a tîrît România, pentru că războiul, operaţiunile militare odată declanşate, nu mai puteau fi oprite practic pe un aliniament decît în urma unei convenţii de încetare a focului acceptată de ambele părţi.

În realitate, aderarea chiar şi temporară la agresiunea antisovietică, agravase situaţia internaţională a României, punea sub semnul întrebării fiinţa statului român, deservea însuşi obiectivului urmărit de fruntaşii celor două partide, în fapt de întregul popor român, de eliberare a nordului Transilvaniei de sub ocupaţia horthystă. Alături de Uniunea Sovietică, victimă a agresiunii hitleriste, vor acţiona toate statele ce vor constitui coaliţia antihitleristă, întreaga mişcare antifascistă internaţională. Acţionînd, alături de Germania hitleristă, România antonesciană situată în

---

[14] O serie de documente politico-diplomatice germane şi româneşti atestă că, iniţial, planul Barbarossa nu prevedea participarea unor unităţi româneşti la agresiunea antisovietică. Hitler era dispus, între altele, pentru a abate atenţia guvernanţilor români de la efectele dictatului de la Viena (deci acţionînd în favoarea aliatului său Horthy) să ofere României teritoriul cedat în iunie 1940, ba chiar teritorii în plus dincolo de Nistru, în schimbul doar al transformării şi menţinerii României drept principală bază de aprovizionare cu petrol şi alimente pentru maşina de război hitleristă. În convorbirile din ianuarie 1941, I. Antonescu a refuzat însă, în mod deliberat, acest rol „minor", el solicitînd, iar partea hitleristă acceptînd, ca România antonesciană să participe direct şi din primul moment la războiul antisovietic. În acest context aderarea chiar şi condiţionată la actul împingerii ţării în război de către clica antonesciană apărea cu totul nemotivată şi aruncă o grea răspundere politică în sarcina fruntaşilor P.N.Ţ. şi P.N.L. întrucît participarea României la războiul hitlerist purta în sine grave pericole pentru viitorul independent şi suveran al României ca stat.

[15] Această prăpastie va fi şi mai profundă iar posibilităţile unei apropieri vor părea şi mai îndepărtate, în condiţiile în care o serie de fruntaşi liberali, dar mai ales ţărănişti, îndeosebi cei care se situaseră pe poziţii antifasciste în ajunul declanşării războiului antisovietic sînt internaţi în lagăre. Se regăseau sau au luat pentru prima oară contact comunişti, socialişti, liberali, ţărănişti sau intelectuali fără partid acuzaţi de aceeaşi „vină": antifascismul şi antilegionarismul lor din trecut sau din prezent. Autorităţile fasciste antonesciene, fără vrerea şi intenţia lor, vor oferi în închisori şi lagăre, terenul propice unei apropieri şi perfectării unei colaborări a antifasciştilor de cele mai diverse orientări politice.

www.dacoromanica.ro

lagărul hitlerist, se va găsi în cele din urmă, în stare de război cu întreaga coaliție a națiunilor unite antifasciste.

Faptul că Marea Britanie și o serie de influente cercuri economice și politice din Vest (îndeosebi din S.U.A.) au luat poziție împotriva participării României la războiul antisovietic, însăși viziunea lor că după atingerea liniei Nistrului, forțele vitale, inclusiv armata, trebuiau prezervate în vederea eliberării nordului Transilvaniei, pentru ca România să dispună la încheierea războiului de un potențial militar suficient de puternic pentru apărarea ordinii publice și a frontierelor reîntregite, i-au determinat pe fruntașii P.N.Ț. și P.N.L. să acționeze și să ceară oprirea unităților române pe Nistru. Gestul unor generali români, comandanți de mari unități nu poate fi interpretat doar ca o inițiativă personală a acestora, el trebuie pus în legătură cu poziția fruntașilor celor două partide politice de care erau legați prin afinități de clasă și politice, cu starea de spirit a unor largi cercuri ale opiniei publice românești care nu putea fi de acord cu poziția irresponsabilă a generalului Antonescu de a angaja România „pînă la capăt" alături de Germania hitleristă în războiul antisovietic.

Opunerea fruntașilor P.N.Ț. și P.N.L. față de participarea unităților române în adîncul teritoriului sovietic, deși nu putea, practic, determina scoaterea României din războiul hitlerist reprezenta totuși o atitudine nouă de care forțele revoluționare antifasciste au ținut seamă.

Pornind de la refuzul fruntașilor principalelor partide burgheze democratice — P.N.Ț. și P.N.L. — precum și a conducerii P.S.D. de a se ralia condamnării înfeudării României la carul intereselor imperialismului hitlerist și a regimului de dictatură antonescian, o serie de documente P.C.R. [16] au conținut pînă în vara anului 1941 o stigmatizare în bloc a tuturor partidelor și organizațiilor politice democratice care nu se angajaseră la luptă contra dominației fasciste. Imposibilitatea antrenării marilor puteri democratice la lupta împotriva dominației fasciste mută centrul de greutate al apelurilor P.C.R. ca lupta antifascistă să fie orientată cu precădere către masele largi populare pe care le chema să participe la mișcarea de rezistență antifascistă. Se revenea, în fond, la alianțele antifasciste realizate înainte de 1940 cu o serie de personalități ale vieții politice și cultural-științifice, cu o serie de grupări cu vederi antifasciste și de stînga [17]. „Partidul Comunist din România — se arăta în februarie 1941 — e gata să colaboreze cu toate persoanele și grupele politice care vor să lupte pentru cucerirea revendicărilor cele mai vitale ale maselor populare, cuprinse în platforma din 15 ianuarie sau pentru oricare cerință parțială din platformă. Comuniștii pun ca singurul criteriu al luptei comune atitudinea față de punctul întîi din platformă: Lupta pentru pace... Lupta împotriva prefacerii României într-o anexă a imperialismului german,

[16] *Pentru pace și independența națională a poporului român*, manifest program lansat la 15 ianuarie 1941; *De la regimul legionar, la dictatura militară*, broșură editată la 26 februarie 1941.

[17] Greaua răspundere politică pe care și-o asumau partidele și organizațiile democratice, care nu aderaseră, din considerente tactice, la lupta deschisă împotriva fascismului este scoasă în evidență și în lucrarea lui Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi* (al cărui text va vedea însă lumina tiparului abia după eliberare).

www.dacoromanica.ro

pentru independenţă naţională a poporului român faţă de toate ţările imperialiste..." [18].

Întrucît, la începutul războiului antisovietic, principalele partide burgheze nu vor lua atitudine deschisă împotriva acestuia, P.C.R. va continua să facă apel, peste capul fruntaşilor acestor partide, la mase, la toţi patrioţii care individual sau în grupuri restrînse condamnau participarea României la războiul hitlerist.

„Prima sarcină a comuniştilor — se sublinia în circulara C.C. al P.C.R. din 8 iulie 1941 — este de a desfăşura o intensă şi sistematică muncă de clarificare în sînul poporului român, în sînul maselor trădate, asupra cauzelor războiului, a scopurilor Germaniei fasciste şi a slugilor ei din ţară, asupra situaţiei şi drumului de ieşire a poporului românesc din acest război banditesc împotriva Uniunii Sovietice, asupra felului de a dobîndi pacea, libertatea şi independenţa poporului român.

Desfăşurînd această campanie de clarificare, comuniştii trebuie să se pună în fruntea maselor largi pentru organizarea şi conducerea luptei lor zilnice, pentru revendicările cele mai arzătoare şi pentru legarea acestei lupte cu lupta de dezrobire naţională a poporului român împotriva ocupanţilor germani şi a lacheilor lor trădători de ţară" [19].

Este meritul istoric al partidului comunist ca la sfîrşitul lunii iulie 1941, deîndată ce se produce o schimbare în poziţia adoptată de fruntaşii principalelor partide burgheze precum şi de o serie de comandanţi militari, ce se declaraseră împotriva participării României la război dincolo de Nistru, în ciuda rezervelor pe care aceştia le mai aveau (ei nu condamnaseră şi nu se desolidarizaseră de participarea României la războiul antisovietic în totalitate), de a fi întrevăzut posibilitatea începerii unei anevoioase dar absolut necesare acţiuni de grupare treptată a tuturor partidelor, organizaţiilor şi personalităţilor cu stare de spirit antifascistă într-un unic front de luptă pentru desrobirea naţională de sub dominaţia fascismului.

Într-un manifest al P.C.R., de la începutul lunii august 1941, se sublinia că împotriva liniei adoptate de dictatorul Antonescu şi de acoliţii săi de participare necondiţionată şi iresponsabilă pînă la capăt la războiul antisovietic [20], „s-au creat condiţiile obiective pentru regruparea forţelor şi în România" [21]. Se creaseră condiţiile de a se antrena la lupta antifascistă „întregul popor, toate partidele şi grupările politice, afară de lacheii fascişti ai lui Hitler, trădători de patrie" [22].

Făcînd o analiză de ansamblu a situaţiei internaţionale în condiţiile perfectării alianţei antihitleriste anglo-sovietice, a simpatiei şi sprijinului larg de care coaliţia antihitleristă se bucura în sînul opiniei publice internaţionale, documentul P.C.R. constata (de fapt, într-o oarecare măsură anticipa): „S-a format frontul unic al ţărilor democratice, al tuturor popoarelor iubitoare de libertate, pentru zdrobirea fascismului

[18] *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, ed. a II-a, Edit. P.M.R., Bucureşti, 1951, p. 340.

[19] Arh. I.S.I.S.P., cota A — XXV — 10.

[20] Vezi, în acest sens, schimbul de mesaje Hitler—I. Antonescu de la mijlocul lunii iulie 1941.

[21] *Documente din istoria P.C.R.*, (ed. citată), p. 345.

[22] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

german... S-a format frontul unic al întregii omeniri progresiste pentru nimicirea barbariei fasciste" [23].

În condițiile formării pe plan internațional a „frontului unic al popoarelor iubitoare de libertate împotriva fascismului german", a refuzului principalelor partide burgheze din România de a subscrie la prelungirea participării țării la războiul antisovietic, C.C. al P.C.R. aprecia că „s-a deschis și în România drumul larg spre realizarea unui singur front unic de luptă, al poporului întreg împotriva ocupanților fasciști" [24].

Această apreciere de principiu va sta la baza elaborării, la 6 septembrie 1941, a manifestului program *Lupta poporului român pentru libertate și independență națională*, care (după ce făcea un aspru rechizitoriu al primului an de guvernare antonesciană și îndeosebi a împingerii României în războiul antisovietic și după ce prezenta pe scurt extrase din principalele manifeste și circulări, lansate de partid în perioada iulie—august 1941), în partea sa finală [25] lansa platforma P.C.R. de făurire a frontului unic național antifascist.

Subliniind că fascismul german mai era încă puternic și că războiul pentru zdrobirea acestuia va fi de lungă durată și va cere mari sacrificii popoarelor, manifestul P.C.R., în contrast cu atitudinea defetistă a fruntașilor P.N.Ț. și P.N.L. și a celor grupați în organizații democratice antifasciste, care se mențineau în continuare pe poziția că nu trebuia angajată lupta armată fățișă împotriva fascismului atîta vreme cît persista supremația militară vremelnică a Axei în Europa, sublinia că viitorul independent și progresist al României depindea de victoria coaliției antihitleriste și în primul rînd de victoria în acest război a Uniunii Sovietice, că poporul român trebuia să-și aducă propria contribuție pentru doborîrea dictaturii antonesciene, pentru alungarea ocupanților hitlerişti și eliberarea întregului teritoriu al țării de sub dominația fascistă.

„România — se subliniase încă în manifestul P.C.R. de la sfîrșitul lunii iulie și ideea era reluată în manifestul din 6 septembrie 1941 — trebuie să se încadreze în lupta gigantică a Uniunii Sovietice, a țărilor democratice și a popoarelor subjugate, pentru zdrobirea fascismului german, dușmanul de moarte al întregii omeniri, pentru libertatea și independența națională" [26].

Pentru atingerea obiectivelor naționale antifasciste la ordinea zilei, P.C.R. chema în platforma sa din 6 septembrie 1941 la lupta pentru :

— încetarea războiului contra Uniunii Sovietice, încheierea păcii cu Uniunea Sovietică și lupta comună, alături de toate celelalte țări democrate și popoare iubitoare de libertate împotriva hitlerismului agresiv și cotropitor ;

— oprirea (deci sabotarea activă) producției de război, a transporturilor de trupe, arme și muniții pentru mașina de război fascistă ;

— alungarea din țară a ocupanților hitlerişti ;

— răsturnarea guvernului de dictatură militaro-fascistă în frunte cu generalul I. Antonescu ;

---

[23] *Ibidem.*

[24] *Ibidem*, p. 346.

[25] *Ibidem.*

[26] Obiectivele naționale antifasciste sînt expuse în continuare de noi în ordinea existentă în platforma antifascistă din 6 septembrie 1941.

www.dacoromanica.ro

— constituirea unui guvern „al independenței naționale, *format* (sublinierea noastră — T.U.) *din reprezentanții tuturor forțelor patriotice*";
— lupta pentru anularea dictatului de la Viena;
— arestarea și pedepsirea trădătorilor de țară „care au aruncat poporul român în războiul pentru Germania hitleristă".

Pentru înfăptuirea acestor obiective național-antifasciste P.C.R. propunea „lupta comună a tuturor partidelor, grupărilor, persoanelor politice și tuturor patrioților români pentru realizările Frontului unic național al poporului român contra ocupanților hitlerişti și slugilor lor trădătoare de țară" [27].

Partidul Comunist era conștient că nu va fi posibilă ralierea de la bun început a unor partide, grupuri sau personalități politice la întreaga platformă antifascistă, deoarece el se declara „gata să colaboreze cu toate partidele, grupările, persoanele politice și cu toți patrioții români pentru realizarea oricărei revendicări din Platformă, punînd ca singurul criteriu al colaborării : atitudinea față de ocupanții hitlerişti, de slugile lor trădătoare de țară și de războiul criminal contra Uniunii Sovietice" [28].

O idee de principiu majoră legată de constituirea alianțelor antifasciste consta în sublinierea necesității unității de acțiune antifasciste a întregii clase muncitoare, a tuturor partidelor, grupărilor și organizațiilor muncitorești.

Încă din circulara din 8 iulie 1941, P.C.R. își propune ca o sarcină politică de primă importanță înfăptuirea frontului unic al clasei muncitoare ca bază a frontului unic național antifascist. Întrucît era greu de crezut că unii lideri de dreapta social-democrați care ocupau încă locuri fruntașe în conducerea P.S.D. se vor ralia curînd ideii frontului unic muncitoresc preconizată de comuniști, iar, pe de altă parte, în afara P.S.D. mai existau și alte grupări socialiste, pentru început se urmărea ca paralel cu demersurile făcute de la conducere de partid la conducere de partid (P.C.R. — P.S.D.) să se acționeze și în direcția făuririi F.U.M. de jos în sus în întreprinderi, instituții, pe localități etc. [29].

Sarcina făuririi F.U.M. lua în considerație și posibilitatea ca, după eliberarea țării de hitlerişti, pe terenul curățat de fascism, să se poată desfășura cu succes lupta pentru o nouă Românie democrat-populară. În această perspectivă, unitatea de acțiune a clasei muncitoare făurită încă în cadrul mișcării de rezistență antifascistă, urma să stea la temelia conducerii de către clasa muncitoare unită a procesului transformărilor revoluționar-democratice în direcția socialismului.

După cum se știe, majoritatea covîrșitoare a corpului militar român de comandă era compus din ofițeri care luptaseră în primul război mondial împotriva Germaniei Kaiserului și contra Austro-Ungariei sau se formaseră în perioada interbelică în atmosfera colaborării prietenești cu comandamentele militare franceze, britanice și a altor țări cu care Germania hitleristă va intra în conflict în cel de-al doilea război mondial. De aceea,

[27] *Documente din istoria P.C.R.*, p. 347.
[28] *Ibidem.*
[29] Despre importanța deosebită a făuririi F.U.M. ca bază trainică a viitoarei coaliții de forțe antifasciste, mai pe larg, în studiul lui Aurică Simion, *Clasa muncitoare, în frunte cu comuniștii, principala forță social-politică a mișcării de rezistență din România (1940—1944)*, în „Anale de istorie", nr. 4/973, p. 17—32.

www.dacoromanica.ro

printre sarcinile P.C.R. de făurire a frontului unic antifascist al întregului popor figura și recomandarea ca „să lege popularizarea platformei cu popularizarea tradițiilor de luptă pentru dezrobirea poporului român, împotriva imperiului german din veacurile 17, 18 și 19 (se avea aici în vedere, imperiul habsburgic — T.U.), din timpul războiului din 1916—1918" [30].

Jaful sistematic al economiei naționale de către Germania hitleristă care lovea în interesele unor importante și influente cercuri de afaceri românești, militarizarea vieții economice și politico-administrative, înăsprirea teroarei, care declanșate parțial împotriva maselor muncitoare și a unor minorități naționale (măsurile antisemite, îndeosebi) dar care ulterior a fost extinsă asupra tuturor celor care într-un fel sau altul luau atitudine contra prezenței hitleriștilor în țară sau contra samavolniciilor și tiraniei administrației antonesciene, creau spontan și în proporție de masă stări de spirit antifasciste, vor determina, în cele din urmă, pe fruntașii P.N.Ț. și P.N.L. să iasă din expectativă. Factori noi decisivi pentru soarta războiului se produc la sfîrșitul anului 1941. Ofensiva de iarnă a trupelor hitleriste în zona Moscova este zdrobită și agresorii sînt dați peste cap cu sute de kilometri spre vest. Se produce, pe de altă parte, intrarea S.U.A. în război conturîndu-se o puternică coaliție a națiunilor unite împotriva agresiunilor fasciste, hitleriste și a militariștilor niponi.

La sfîrșitul lunii noiembrie 1941, guvernul Antonescu respinge demersul ultimativ britanic, întreprins prin intermediul ministrului S.U.A., la București, de a-și retrage trupele înlăuntrul granițelor naționale de stat un eventual refuz atrăgînd starea de război între Marea Britanie și România; mai mult, din servilism față de Hitler, Antonescu va declara la 12 decembrie 1941, concomitent cu Germania hitleristă, Italia fascistă și alte state satelite, război S.U.A. [31]. Fruntașii P.N.Ț. și P.N.L. au luat atitudine — prin noi memorii — împotriva acestor noi acte de aservire diplomatică totală a guvernului Antonescu față de Axă [32].

Modificările intervenite în raportul de forțe militare și politico-diplomatice, noile atitudini critice față de politica externă antonesciană adoptată de fruntașii P.N.Ț. și P.N.L., au îndemnat conducerea P.C.R. să relanseze, în ianuarie 1942, apelul la front unic național antifascist într-un nou manifest programatic intitulat *Pieirea sau salvarea poporului român*. Manifestul, ca și cel din 6 septembrie 1941, cuprindea la început rezoluția C.C. al P.C.R. și sarcinile comuniștilor români, reluînd în încheiere apelurile adresate tuturor patrioților români la lupta antifascistă comună.

Referindu-se la încheierea coaliției antihitleriste și la primele înfrîngeri decisive suportate de agresorii hitleriști, ca și la ordinul de zi dat de mareșalul Antonescu de anul nou 1942 documentul P.C.R. avertiza: „Dacă poporul român nu va fi în stare să oprească planul bandiților Hitler și Antonescu [33] ... dacă poporul român, acoperit de rușine, nu se va opri din drumul pieirii și dacă nu va alunga de la cîrma țării bandele hitleriste trădătoare de patrie, ci va aștepta pînă la nimicirea fascismului

---

[30] *Documente din istoria P.C.R.*, p. 347.

[31] „Universul", nr. din 9 și din 14 decembrie 1941.

[32] Vezi, cu privire la aceasta, Ilie Ceaușescu, *op. cit.*, cf. Mihai Fătu, *op. cit.*

[33] Se referea la mobilizarea a sute de mii de noi ostași și ofițeri de rezervă români care urmau a fi aruncați pe front în campania din 1942.

www.dacoromanica.ro

german, România va împărtăşi soarta catastrofală a Germaniei hitleriste" [34].

Luînd în consideraţie atitudinile critice adoptate de cercurile largi ale opiniei publice împotriva Germaniei hitleriste şi a politicii interne şi externe a dictatorului Antonescu, se aprecia că s-au creat condiţii prielnice de făurire a frontului de luptă antifascist în România. „Poporul român — se arăta în acelaşi document P.C.R. — începe să treacă la lupta împotriva tiraniei hitleriste, împotriva regimului său militaro-hitlerist şi războiului banditesc. Forţele patriotice se bazează pe toate clasele naţiunii, pe întregul popor subjugat. Înfrîngerile grave ale armatei hitleriste, lupta eroică a glorioasei Armate Roşii, formarea blocului mondial de luptă al tuturor ţărilor democratice şi al popoarelor iubitoare de libertate întăresc rezistenţa poporului român şi grăbesc crearea frontului său unic, patriotic" [35].

Ca sarcină imediată, P.C.R. chema întreg poporul român să acţioneze pentru a împiedica trimiterea de noi trupe române într-un război pierdut. De asemenea, trebuiau unite forţele pentru a împiedica jefuirea nelimitată a bogăţiilor ţării de către hitlerişti.

Subliniind faptul că în acel moment era singurul partid care desfăşura organizat lupta de rezistenţă activă antifascistă, P.C.R. ţinînd seama de faptul că fruntaşii principalelor partide politice luaseră atitudine contra prezenţei trupelor româneşti dincolo de fruntariile naţionale, contra aservirii economice şi politice a României la carul intereselor imperialismului hitlerist şi fascist, lansa lozinca unei colaborări şi făuririi frontului unic naţional antifascist la nivel de partide.

„Partidul nostru — se arăta în document — fără să înceteze propagarea principiilor sale şi ale programului său final, renunţă la orice acţiuni sau lozinci de acţiune care ar putea să-l despartă de celelalte partide, grupe şi personalităţi patriotice (democratice antifasciste — T.U.) în interesul frontului unic naţional al poporului român. Partidul nostru este gata să colaboreze cu ele şi cu toţi patrioţii români pentru realizarea oricărei revendicări din platformă, punînd ca singurul criteriu al colaborării : atitudinea faţă de fascismul german şi de războiul său tîlhăresc..." [36].

Relevînd importanţa mobilizării întregii clase muncitoare în front unic muncitoresc antifascist, a atragerii tineretului la lupta antifascistă, importanţa deosebită a muncii de lămurire şi a antrenării la lupta antifascistă a naţionalităţilor conlocuitoare (inclusiv a populaţiei săseşti şi şvăbeşti din România), P.C.R. atrăgea atenţia asupra faptului că nu era de conceput un larg front popular antifascist fără antrenarea şi mobilizarea ţărănimii la lupta antifascistă.

„Bazîndu-se pe frontul unic muncitoresc şi pe mişcarea de masă patriotică, în cartiere, oraşe şi sate, comuniştii muncesc din răsputeri pentru formarea frontului patriotic cu reprezentanţii tuturor partidelor, organizaţiilor, grupărilor şi personalităţilor antihitleriste, cu reprezentanţii tuturor forţelor patriotice pe scara naţională" [37].

---

[34] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, mapa 3/1942.
[35] Ibidem.
[36] Ibidem.
[37] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

Deoarece fruntașii P.N.Ț. și P.N.L. și chiar conducerea P.S.D. nu se arătau încă dispuse să participe la o alianță antifascistă directă și angajantă împreună cu P.C.R., soluția preconizată a fost obținerea acordului celorlalte partide democratice pentru realizarea unor obiective naționale antifasciste majore asupra cărora exista un consens limitat sau aproape complet, urmînd ca participarea la acțiuni comune antifasciste ale membrilor diferitelor partide democratice antifasciste precum și a tuturor celor decișI să depășească starea de spirit antifascistă și să treacă la lupta antifascistă directă să se desfășoare pentru început fără perfectarea unui acord între partide, ci în cadrul unei „uniuni patriotice" antifasciste fără de partid.

P.C.R., care nu rupsese niciodată contactele cu forțele politice cu care acționase în front comun antifascist în anii 1933—1937 (gruparea socialistă Popovici, Frontul Plugarilor, Madosz-ul etc.) restabilește legătura cu acestea ca prim pas în direcția făuririi frontului unic național antifascist, sub formula unei ample „uniuni patriotice" antifasciste [38].

De asemenea au fost contactați, fără a adera formal la Uniunea Patriotică, dar subscriind la ideea realizării unui front comun contra fascismului, M. Ralea, Anton Alexandrescu, Stanciu Stoian și alte elemente de stînga antifasciste desprinse din P.N.Ț. [39] precum și o serie de fruntași social-democrați care nu se împăcau cu tactica pasivistă a conducerii P.S.D. și se declarau gata să desfășoare acțiuni comune antifasciste cu toți cei ce urmăreau lichidarea dominației fasciste în România (între aceștia menționăm pe Șt. Voitec, L. Gelerther, Ilie Moscovici, N. Deleanu, Lothar Rădăceanu ș.a.).

În teritoriul vremelnic cedat al nordului Transilvaniei acționa încă din toamna anului 1940 Uniunea național-revoluționară a românilor din partea de nord a Transilvaniei care stabilea și menținea contacte cu P.C.R., cu președintele Frontului Plugarilor, dr. Petru Groza, cu o serie de fruntași ai Asociației expulzaților și refugiaților ardeleni [40].

Măsurile fasciste, unele cu caracter rasial, îndreptate împotriva unor naționalități conlocuitoare (deportări, asasinate, organizarea de ghetouri, a unor detașamente de muncă forțată etc.) vor determina în sînul acestor naționalități o stare de revoltă, încadrarea elementelor lor cele mai active în mișcarea de rezistență antifascistă. Înseși fruntașii P.N.Ț. și P.N.L., după constituirea pe plan internațional a coaliției antihitleriste (la care luau parte și puterile occidentale Marea Britanie și S.U.A.) se declară, în principiu, în vara anului 1942, de acord cu unele puncte ale platformei

---

[38] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dosar 273, f. 107—109; 197—199; ibidem, dosar 290, f. 289—290; cf. articolul Mariei Covaci, *Lupta Partidului Comunist Român pentru organizarea și dezvoltarea rezistenței antifasciste*, în culegerea *Insurecția din august 1944 și semnificația ei istorică*, Edit. militară, București, 1974, p. 41—53; L. Bányai, *P.C.R. în fruntea luptei comune a oamenilor muncii români și maghiari împotriva dictaturii militare-fasciste și a cotropirii horthyste. Madosz-ul în anii 1940—1944*, în „Anale de istorie", nr. 1/1971.

[39] „Semnalul", 1 octombrie 1944 (precizările lui M. Ralea).

[40] Gh. I. Bodea, *Date despre organizarea Comitetului național revoluționar al românilor din nordul Transilvaniei în perioada stăpînirii horthyste*, în „Comunicările sesiunii științifice anuale a cercetătorilor, 21—25 decembrie, 1969", București, 1970, p. 293—297; cf. Cluj, *Pagini de istorie revoluționară* Cluj, 1971.

www.dacoromanica.ro

antifasciste din 6 septembrie 1941 [41], dar refuză categoric încheierea unui acord de colaborare antifascistă chiar şi în cadrul unei „uniuni patriotice" cu P.C.R.

Nu mai puţin semnificativă este atitudinea adoptată în vara şi toamna anului 1942 de fruntaşul partidului liberal, fostul prim-ministru şi secretarul general (ales în această funcţie la ultimul congres) al P.N.L. Gh. Tătărescu, care atrăgea atenţia asupra necesităţii ca factori de răspundere ai partidelor politice să gîndească soluţiile scoaterii României din alianţa cu Germania hitleristă şi reaşezarea ei pe linia „tradiţionalelor" alianţe democratice [42]. Nici Tătărescu nu gîndea încă atunci asupra oportunităţii ralierii la această acţiune a comuniştilor, socialiştilor de stînga şi a celorlalte forţe revoluţionare democratice.

Într-un nou document intitulat *Doi ani de dictatură ai trădătorului Antonescu, 6 septembrie 1940 — 6 septemvrie 1942*, C.C. al P.C.R. făcea un nou apel pentru constituirea unei ample uniuni antifasciste. În vederea eliberării ţării de sub dominaţia fascismului era necesară organizarea tuturor forţelor populare, a tuturor partidelor politice, organizaţiilor şi asociaţiilor într-un singur front naţional antihitlerist al întregului popor [43].

În afara antagonismului ideologic şi de clasă, rezervele serioase pe care le opuneau fruntaşii partidelor politice burgheze propunerii P.C.R. de uniune naţională antifascistă se datorau poziţiei lor de principiu de a nu subscrie şi a nu participa în nici un fel la o activitate conspirativă care ar fi implicat şi o participare mai mult sau mai puţin activă la mişcarea de rezistenţă antihitleristă şi antiantonesciană.

În urma refuzului principalelor partide politice burgheze de a acţiona în front antifascist comun cu forţele revoluţionare democratice, Uniunea Patrioţilor va lua fiinţă şi va activa ca o grupare a tuturor organizaţiilor şi grupărilor politice, a tuturor elementelor progresiste şi democratice de stînga decise în acel moment să lupte alături de P.C.R. pentru înfăptuirea platformei de luptă antifascistă din 6 septembrie 1941, ale cărei principale obiective fuseseră reluate şi dezvoltate în rezoluţia C.C. al P.C.R. din ianuarie 1942.

În primul manifest public, care reprezenta de fapt articolul de fond al primului număr al publicaţiei ilegale „România liberă" [44], se explica caracterul şi obiectivele Uniunii Patrioţilor.

„Uniunea patrioţilor — se arăta — nu este şi nu vrea să fie un partid politic, ci este gruparea patrioţilor sinceri şi *gata de acţiune şi luptă* (sublinierea noastră — T.U.) chiar cu preţul vieţii lor contra duşmanului comun atît dinafară cît şi dinlăuntru. Ea slujeşte şi reprezintă numai interesele naţionale ale întregului popor fără deosebire de convingerile politice, de situaţia socială şi materială, de concepţia filozofică a membrilor

[41] Mihai Fătu, *Sfîrşit fără glorie. Partidul naţional ţărănesc (Maniu) şi partidul naţional liberal (Brătianu), în anii 1944—1947*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 72.

[42] „Drapelul", 27 februarie 1945 şi 3 iulie 1945.

[43] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 7939, f. 1—16.

[44] Semnificativ pentru obiectivele naţional patriotice ale Uniunii Patriotice este faptul că în primul număr al „României libere" apărea un articol dedicat zilei de 24 ianuarie 1859: „Simbol al unităţii naţionale, 24 ianuarie trebuie să fie astăzi, în plină cotropire nemţească (hitleristă — n.n.) prilej de hotăriri şi acţiuni patriotice. Mai ales că azi, ca şi la 1859, este în joc existenţa noastră naţională, unitatea noastră ca neam, libertatea noastră ca popor".

www.dacoromanica.ro

săi, iar dușmanul de moarte este imperialismul cotropitor german care se prezintă astăzi sub forma lui cea mai sălbatică, hitlerismul" [45].

Eliminînd orice lozincă partizană, orice incriminare cu privire la atitudinea politică din trecut a celor care doreau să se înregimenteze în frontul luptei antifasciste; se preciza că „scopul nostru principal și imediat (al Uniunii Patrioților — T.U.) este unirea tuturor forțelor națiunii române într-un singur front patriotic de luptă, pentru eliberarea patriei de sub jugul hitlerist [46]. De aceea, facem apel la toate partidele politice patriotice, la toți patrioții adevărați și conștienți din toate organizațiile politice, economice, culturale, la toate personalitățile hotărîte, pentru alcătuirea marelui front național de luptă pentru salvarea patriei. Sarcina noastră urgentă este participarea la distrugerea mașinii de război germane, doborîrea teroarei și exploatării hitleriste și eliberarea patriei noastre din gheara cotropitorilor, salvarea ei din pragul prăbușirii prin constituirea unui singur front național de luptă care să înfăptuiască:

— alungarea nemților din țară;

— doborîrea guvernului de trădare națională al antoneștilor;

— formarea unui guvern cu adevărat național;

— încetarea războiului și încheierea păcii separate cu America, Anglia și Uniunea Sovietică;

— desființarea dictatului de la Viena, eliberarea fraților noștri de, sub jugul lui Horthy" [47].

Punîndu-și ca obiectiv participarea Uniunii patrioților la mișcarea de rezistență antifascistă, în condițiile teroarei fascisto-antonesciene, a prezenței trupelor hitleriste și a secțiilor S.S. și Gestapoului în România, activitatea Uniunii Patrioților nu s-a putut desfășura decît în condiții de adîncă conspirativitate, în grupe patriotice ilegale restrînse, după modelul activității conspirative a P.C.R. [48].

Activitatea Uniunii Patrioților a jucat un rol important în dezvoltarea mișcării de rezistență antifascistă.

În schimb, rămînea deschisă, nerezolvată, problema cheie a coalizării tuturor forțelor democratice antifasciste într-un front comun patriotic, fără de constituirea căruia nu erau realizabile obiectivele antifasciste majore: eliberarea întregului teritoriu al țării de sub dominația fascismului, readucerea României în rîndul statelor democratice, revenirea la un regim democratic antifascist.

În condițiile României burgheze, în care clasele dominante dețineau controlul vieții economico-financiare, exercitau puterea în stat cu ajutorul unui aparat de stat (inclusiv a armatei, îndeosebi a corpului ofițeresc), existența unei intelectualități formate și egate în majoritatea covîrșitoare prin mii de fire de regimul politic de stat burghez, de principalele partide politice burgheze, de instituția monarhică, realizarea unei ample coaliții naționale antifasciste nu era posibilă decît în condițiile și cu acordul

---

[45] „România liberă", nr. 1/28 ianuarie 1943.

[46] Ibidem.

[47] Ibidem.

[48] O primă prezentare largă privind constituirea și activitatea Uniunii Patrioților, la Maria Covaci, *Aspecte din activitatea antifascistă, antihitleristă a organizației Uniunii patrioților (1942—1944)*, în *Din lupta antifascistă pentru independență și suveranitatea României*, Edit. militară, București, 1969.

www.dacoromanica.ro

celor mai influente cercuri economice şi politice ale burgheziei, în condiţiile ralierii principalelor partide politice burgheze (nu doar a unor disidenţe sau personalităţi politice izolate, oricît de prestigioase) în întregul lor sau în ansamblul componenţilor lor (în cazul mai multor grupuri importante) la un program de acţiune antifascistă comună cu forţele revoluţionare antifasciste.

Continuînd să lărgească contactele şi să atragă în cadrul Uniunii Patrioţilor şi la mişcarea de rezistenţă antifascistă diverse grupări şi personalităţi culturale sau politice, P.C.R. va desfăşura cu tenacitate, în 1943, acţiuni pentru cîştigarea de partea platformei sale antifasciste a principalelor forţe şi partide politice ale burgheziei-P.N.Ţ. şi P.N.L. Desfăşurarea îndeosebi a evenimentelor politico-diplomatice şi militare, începînd din toamna anului 1942 în favoarea tot mai netă a coaliţiei antihitleriste, autodizolvarea, în primăvara anului 1943, a Internaţionalei Comuniste, vor crea P.C.R. posibilitatea de a contacta şi perfecta, în condiţii de independenţă organizatorico-politică, făurirea unor alianţe antifasciste diverse, ţinînd mai nuanţat seama de condiţiile politice specifice, de particularităţile situaţiei interne şi internaţionale ale României.

La rîndul lor, fruntaşii partidelor politice burgheze devin tot mai conştienţi că o perseverare în pasivitate în opoziţia formală (doar prin „memorii" către mareşal) faţă de fascism le-ar putea compromite viitorul politic, înseşi interesele lor de clasă în perspectiva victoriei împotriva fascismului pe plan mondial, fără participarea şi aportul propriu al partidelor burgheze la această victorie.

„Încredinţat că la sfîrşitul războiului mondial — scria Gh. Tătărescu lui Mircea Cancicov, la 4 aprilie 1943 — vom trăi cel mai greu ceas din istoria statului român şi că vom avea de înfruntat cele mai grave primejdii din cîte au ameninţat vreodată neamul nostru am propus (fruntaşilor P.N.Ţ. şi P.N.L. — T.U.) acceptarea unui acord naţional între toţi românii, care prin experienţă, competenţă şi legăturile lor cu centrele de informare şi de opinie din străinătate ar putea aduce o contribuţie pozitivă la opera de apărare a drepturilor şi intereselor româneşti şi drept consecinţă am propus un armistiţiu intern pînă la hotărîrea finală a viitoarei conferinţe de pace" [49].

Retras la moşia sa din Poiana-Gorj, Gh. Tătărescu va elabora un amplu memorand intitulat *Politica noastră externă*, ale cărei idei de bază vor fi dezvoltate ulterior într-o scrisoare deschisă către fruntaşii partidelor politice din România (în septembrie 1943) şi într-un memorand menit să pledeze cauza României cu aliaţii occidentali (transmis în februarie 1944, prin intermediul lui Beneş). Convins de necesitatea unor înnoiri democratice social-economice (dar care în concepţia sa trebuiau, printr-o reaşezare mai democratică a proprietăţii îndeosebi rurale, să ducă la o consolidare a democraţiei burgheze şi a proprietăţii particulare), Gh. Tătărescu era conştient de asemenea, că evoluţia evenimentelor internaţionale impunea

[49] Încă din septembrie 1943, Gh. Tătărescu propusese constituirea unei „uniuni sacre" a partidelor şi grupărilor antihitleriste care să pregătească „ţara" pentru eventualitatea victoriei forţelor antihitleriste în război, deci pentru desprinderea României din cleştele dominaţiei fasciste. (*Libertate, dreptate, proprietate.* Lucrările congresului organizaţiei P.N.L. Turda, 28 iunie 1945, Tipografia „Curierul judiciar", Bucureşti, 1946, p. 47 (Relatarea lui Gh. Vîntu despre acţiunea lui Gh. Tătărescu).

www.dacoromanica.ro

o apropiere și o negociere a armistițiului și a păcii în principal cu U.R.S.S., dar cu garanții corespunzătoare anglo-americane, că implicit aceasta conducea, pe plan intern, la necesitatea contactării și colaborării cu forțele revoluționar antifasciste și în primul rînd cu comuniștii români. În ciuda acestor aprecieri „de principiu", care făceau din Gh. Tătărescu interlocutorul cel mai accesibil ideii făuririi unei largi coaliții patriotice împreună cu forțele revoluționar antifasciste, în practică această grupare (încă în curs de cristalizare și închegare), datorită aprehensiunilor de clasă față de comuniști, va pregeta să facă în 1943 pași hotărîți pentru o colaborare efectivă cu aceștia. Unele contacte indirecte s-au stabilit totuși între P.C.R. și gruparea tătărescіană încă din vara anului 1943, prin intermediul lui M. Ralea.

Grupul restrîns de membri P.N.Ț. care suportaseră rigorile lagărului de la Tg. Jiu, îndeamnă în mai 1943 pe Maniu să iasă din pasivitate și să se angajeze pentru desprinderea României din alianța cu Germania hitleristă [50].

Fruntașii P.N.Ț. și P.N.L. precum și o serie de lideri social-democrați în frunte cu C. Titel Petrescu refuzau în continuare propunerile P.C.R. de participare a lor și a partidelor lor la mișcarea de rezistență antifascistă, în cadrul unui front unic antifascist. Totuși, în sînul tuturor partidelor, organizațiilor și grupărilor democratice antifasciste se resimte puternic în primăvara și mai ales în vara anului 1943, efectul tonifiant al victoriilor militare ale coaliției națiunilor unite împotriva Germaniei hitleriste și aliaților ei. O impresie deosebită a produs în cercurile largi ale opiniei publice din țara noastră scoaterea Italiei fasciste din război și semnarea armistițiului cu această țară.

În cadrul P.N.Ț. și P.N.L. au loc confruntări de poziții, se fac tot mai dese apeluri pentru ieșirea din expectativă, pentru inițiative în direcția făuririi unor alianțe, politice antifasciste, inclusiv cu comuniștii și cu celelalte forțe revoluționare antifasciste (sînt de notat, în acest sens, întrevederi Ralea—C. Titel Petrescu, Ralea — Gh. Tătărescu, Maniu—dr. Petru Groza etc.).

După autodizolvarea Internaționalei Comuniste, P.C.R. întreprinde noi demersuri pe lîngă fruntașii principalelor partide politice burgheze pentru făurirea cu un ceas mai devreme a unui front unic național antifascist. În iunie 1943, P.C.R. lansează o nouă platformă antifascistă în 10 puncte, cuprinzînd în esență aceleași mari obiective național antifasciste prezente și în programele anterioare în care erau reformulate pentru a răspunde unor rezerve și obiecții pe care le ridicaseră pînă atunci fruntașii P.N.Ț. și P.N.L. [51]. Deși se declaraseră de acord și manifestaseră poziții similare cu unele puncte importante ale platformei antifasciste propuse de P.C.R. (de pildă retragerea trupelor române în interiorul granițelor țării, ceea ce ar fi echivalat cu o suspendare a operațiunilor militare îndreptate împotriva U.R.S.S.), totuși fruntașii P.N.Ț. și P.N.L. și în primul rînd Maniu refuză în continuare încheierea unui acord și realizarea unei colaborări cu forțele revoluționare antifasciste în frunte cu P.C.R. sub pretextul unor deosebiri de opinii legate de raporturile interstatale (politice și teritoriale) ce urmau a fi stabilite cu U.R.S.S.

[50] „Dreptatea", 29 august 1944.
[51] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 358, f. 859—860.

www.dacoromanica.ro

În viziunea fruntaşilor P.N.Ţ. şi P.N.L., aceste raporturi trebuiau să fie perfectate cu concursul şi sub garanţia protectoare a cercurilor imperialiste, îndeosebi din Anglia şi S.U.A.

În vara anului 1943, sub impresia înaintării trupelor aliate în sudul Italiei şi a încheierii armistiţiului cu noul guvern italian Badoglio, s-a creat pentru scurt timp iluzia transpunerii în viaţă a variantei Churchill, a pătrunderii rapide în nordul peninsulei balcanice (fie datorită unei debarcări speciale, fie datorită avansării dinspre sudul Italiei, prin zona Veneţiei) a unor trupe aliate care să determine ieşirea simultană a Ungariei şi României [52] şi a altor sateliţi balcanici ai Germaniei hitleriste din război, ceea ce ar fi uşurat — se presupunea — forţelor conservatoare din ţările respective preservarea regimurilor politice burgheze, prevenind predominanţa comunismului în această zonă. Întrucît spre această zonă înaintau energic armatele sovietice aliate şi spre a nu da aplicării variantei Churchill un vădit caracter antisovietic, se constată [53], începînd cu luna august 1943, un brusc interes al fruntaşilor P.N.Ţ. şi P.N.L. şi a unor lideri social-democraţi în frunte cu C. Titel Petrescu (care se orientase, în genere, după linia politică adoptată faţă de mişcarea comunistă de conducerea Internaţionalei socialiste, refugiată la Londra), pentru stabilirea de contacte şi încheierea unui acord general antifascist cu P.C.R. [54].

În afara liniei „oficiale" a P.S.D. exprimată prin liderul său C. Titel Petrescu, în cadrul partidului activa o influentă grupare a stîngii social democrate, constituită în majoritate din foştii socialişti unitarieni, condusă de Şt. Voitec, care militau pentru o sinceră apropiere şi colaborare viitoare în front unic muncitoresc. În cadrul plenarei C.C. al P.S.D. din februarie 1943, sub influenţa acestei grupări s-a adoptat o rezoluţie în direcţia realizării unităţii de acţiune a clasei muncitoare atît pe planul unor revendicări economice cît şi în lupta antifascistă şi ulterior în lupta politică pentru făurirea unei viitoare Românii socialiste [55].

În septembrie 1943, o delegaţie a P.S.D. comunică conducerii partidului comunist dorinţa ca cele două partide muncitoare să acţioneze în front unic muncitoresc antifascist, ba mai mult, se propunea luarea în atenţie a unei posibile realizări, după război, chiar a unei unificări politice a celor două partide [56].

Un alt grup de social democraţi uniţi în jurul lui Lothar Rădăceanu se constituie împreună cu o serie de aderenţi ai profesorului univer-

[52] Deosebit de semnificativă în acest sens sînt perfectarea şi conţinutul convorbirilor Banffy M.— S.S. Mironescu de la Bucureşti.

[53] Orientări similare se produc şi în cercurile burgheze nefasciste din Bulgaria, Ungaria, chiar din Croaţia şi Slovacia.

[54] Maniu declara unor intimi ai săi în vara anului 1943 : „S-ar putea ca unele considerente de ordin extern să ne oblige de a alcătui — mai tîrziu şi în cazul unei victorii aliate — un front unitar, întins pînă la extrema stîngă, cu scopul de a asocia toate forţele politice în lupta ce va trebui să ducem în afară (pentru cîştigarea unor condiţii cît mai favorabile României la conferinţa de pace — T.U.) iar în politica internă cu scopul principal ca asociind partidul comunist la reformele sociale ce le vom realiza să tăiem posibilitatea unor noi agitaţii radicale" (Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 349, f. 549—550).

[55] „Libertatea", 24 august 1945. O privire de ansamblu cu numeroase date inedite şi unele interpretări îmbogăţite asupra activităţii P.S.D. în anii 1940—1944, găsim în recenta lucrare a lui N. Jurcă, *Mişcarea socialistă şi social democrată din România, 1934—1944*, Edit. Litera, Bucureşti, 1978, cap. III.

[56] Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 126/943.

www.dacoromanica.ro

sitar M. Ralea într-o Uniune (mișcare) socialistă a muncitorilor și țăranilor[57].

Această grupare radical socialistă și antifascistă va colabora cu Uniunea Patrioților și va avea un important aport în obținerea a noi adeziuni în mediile social democrate și a stîngii național țărănești în favoarea unor acțiuni comune antifasciste împreună cu forțele revoluționare, inclusiv P.C.R.

În cursul lunii septembrie 1943, au loc convorbiri între fruntașii P.N.Ț., P.N.L., P.S.D. și reprezentanți ai P.C.R. în vederea încheierii unui acord de colaborare antifascistă. După ce inițial fruntașii politici burghezi se declară în favoarea unui astfel de acord (fiind în acel moment stăpîniți de speranța aplicării în viață a variantei Churchill, ceea ce le-ar fi creat un ascendent față de forțele revoluționare antifasciste), în octombrie încep tratativele cu comuniștii în care s-au menținut pe vechile poziții „de așteptare".

Datorită opririi ofensivei aliate în Italia și opoziției S.U.A. de a deturna forțele aliate de la atacul decisiv asupra Germaniei prin proiectata operație Overlord, guvernul britanic, care încurajase pentru scurtă durată speranțele cercurilor burgheze dintr-o serie de țări balcano-dunărene, între care și România, de debarcare în Balcani se vede silit să angajeze tratative bilaterale și tripartite la Moscova. Fiind informați de noua schimbare tactică a diplomației britanice, fruntașii P.N.Ț. și P.N.L., lipsiți de presupusul ajutor economic și de presupusa asistență militară a unor trupe anglo-americane la Dunăre, nu înțeleg să mai continue și să perfecteze un acord antifascist cu comuniștii în perspectiva pătrunderii și eventual eliberării României doar de armatele sovietice. În acel moment, au prevalat, din nou, interesele de clasă ale fruntașilor celor două partide politice burgheze, care nu doreau o „pactizare" cu comuniștii înaintea deschiderii unui important front antihitlerist în Europa de către armatele unor mari puteri capitaliste antifasciste. Motivînd că un front patriotic unit, fără participarea principalelor partide politice burgheze era ineficient, conducerea P.S.D. anunță și ea întreruperea negocierilor pentru formarea unui Comitet național democratic antifascist în România.

La ideea făuririi unui front patriotic antihitlerist vor adera în toamna anului 1943, în afara P.C.R. inițiatorul lui: Uniunea Patrioților, Frontul Plugarilor, Uniunea socialistă a muncitorilor și țăranilor (Rădăceanu—Ralea), Madosz-ul, U.T.C.

Fără a adera deschis la F.P.A., pe linia programului acestuia acționau din interiorul P.S.D. numeroși membri și fruntași ai partidului (se remarcă îndeosebi activitatea lui Șt. Voitec și Th. Iordăchescu, purtători de cuvînt ai P.S.D. în tratativele duse pînă atunci cu P.C.R.).

În ciuda refuzului fruntașilor P.N.Ț. și P.N.L. de a adera la Frontul patriotic antihitlerist, sub impresia victoriilor tot mai importante obținute de coaliția antihitleristă pe toate fronturile de luptă, a înrăutățirii situației economice și politice a țării în urma apropierii iar în cele din urmă a transformării unei părți a teritoriului României în teatru de operațiuni militare, a pierderilor grele umane și materiale, se produce în sînul păturilor celor mai largi și mai diverse un puternic și irezistibil curent în favoa-

[57] Ibidem, dosar 358, f. 673.

www.dacoromanica.ro

rea obiectivelor cuprinse în platforma de luptă antifascistă a P.C.R.: scoaterea României din războiul hitlerist, pace cu „aliații", întoarcerea armelor contra hitleriștilor pentru eliberarea întregului teritoriu al țării inclusiv a nordului Transilvaniei de sub ocupația fascistă etc.

În toamna anului 1943 și în primele luni ale anului 1944 se produc contacte ale cercurilor palatului și ale unui grup de ofițeri superiori cu reprezentanți ai P.C.R., între gruparea Tătărescu și P.C.R. (inițial prin intermediul unor convorbiri P. Bejan—M. Ralea), între reprezentanți ai Uniunii Patrioților și grupul „tinerilor" național țărăniști conduși de Anton Alexandrescu; la Brașov, Iași, Craiova, Timișoara, Sibiu se produc inițiative pe linia unor acțiuni comune antifasciste.

Rodul acestor contacte a fost deosebit de bogat. În aprilie 1944, se realizează Frontul unic muncitoresc, pas decisiv pe calea lichidării sciziunii care dăunase atît de mult mișcării muncitorești revoluționare din România; Frontul unic muncitoresc va deveni temelia trainică și în același timp coloana vertebrală a viitoarei coaliții naționale antifasciste pentru care militase cu consecvență P.C.R. încă din perioada interbelică.

În primăvara anului 1944, cercurile palatului, numeroși ofițeri superiori inclusiv comandanți de mari unități, șefi ai unor secții ale Marelui Stat Major al armatei, pun bazele unei colaborări: se adună date, informații în vederea pregătirii militare a scoaterii României din război și a întoarcerii armelor împotriva ocupanților hitleriști. În lunile aprilie—mai 1944 se perfectează un acord de colaborare antifascistă între P.C.R. și P.S.D., gruparea Tătărescu și unele personalități izolate din fostul partid național democrat (fost iorghist).

Între timp, fruntașii P.N.Ț. și P.N.L., în contact cu cercurile antonesciene, încearcă o ieșire „exterioară" a României din războiul hitlerist, fără participarea maselor, a forțelor revoluționare, pe calea angajării unei misiuni (Știrbei) de negociere a păcii la Cairo.

În ajunul declanșării marii debarcări, reprezentanții U.R.S.S., S.U.A. și Marii Britanii informau pe Știrbei că marile puteri apreciau ca inutilă continuarea negocierilor, ceea ce se așteaptă de la România, respectiv de la opoziția antifascistă din România, era angajarea ei directă la acțiunea de eliberare a propriei lor țări de sub dominația fascismului.

Între timp, fruntașii celor două partide remit noi memorii mareșalului Antonescu, prin care-l conjură să efectueze o mobilizare generală menită să asigure „posibilitatea unei complete libertăți de mișcare" [58].

Se avea în vedere, atît pericolul unei ocupații militare a țării de către hitleriști, ca în Ungaria, fie necesitatea „țînerii" frontului antisovietic pînă în momentul obținerii, se spera la Cairo, a unor condiții de pace cît mai avantajoase, inclusiv garantarea intereselor de clasă ale burgheziei, chiar și în cazul pătrunderii pe teritoriul României numai a trupelor sovietice.

Deși, între timp, se produseseră repetate avertismente și îndemnuri îndeosebi din partea cercurilor britanice apropiate de Churchill de a ajunge la un acord cu toate forțele interne, în ciuda bombardamentelor aeriene aliate, a fixării frontului pe linia Iași—Chișinău cu perspectiva, în eventualitatea unei noi ofensive sovietice, a mutării operațiunilor militare și mai adînc în interiorul țării, fruntașii P.N.Ț. și P.N.L. vor nutri pînă în ultimul

[58] M. Fătu, *op. cit.*, p. 86—89.

www.dacoromanica.ro

moment speranța unei intervenții militare (de mici proporții dar eficiente : debarcarea unor unități aeropurtate în zona București și preluarea acestei zone sub controlul anglo-american) a trupelor aliate occidentale în țară.

Întrucît la negocierile de la Cairo, reprezentanții celor trei mari puteri aliate vor cere lui Știrbei acordul pentru negocieri a întregii „opoziții", fruntașii P.N.Ț. și P.N.L. sînt nevoiți în cursul lunii aprilie 1944 să stabilească un prim acord de colaborare cu P.C.R. și P.S.D. (reunite în F.U.M.).

Deși inițial limitat la asentimentul dat de forțele revoluționare antifasciste de continuare a negocierilor de pace pe de o parte, iar pe de altă parte, la acordul „de principiu" al P.N.Ț. și P.N.L. pentru o eventuală — în cazul eșuării negocierilor de pace — pregătire a scoaterii României din război pe calea răsturnării dictaturii antonesciene și obligării trupelor hitleriste să părăsească teritoriul României, totuși, acest pas s-a dovedit — mai ales în perspectiva evoluției evenimentelor — decisiv pentru închegarea coaliției naționale antifasciste.

Impasul la care ajung la sfîrșitul lunii mai 1944 negocierile de la Cairo, dar mai ales șocul produs de marea debarcare aliată pe coastele Atlanticului (ceea ce făcea iluzorie speranța recurgerii pe viitor la soluția variantei balcanice churchiliene) obligă fruntașii P.N.Ț. și P.N.L. să ia loc la masa tratativelor.

La cererea conducerii P.N.Ț. și P.N.L. au loc în zilele de 7 și 8 iunie 1944 negocieri la înalt nivel între conducerile P.N.Ț., P.N.L., P.C.R. și P.S.D. care pun bazele Blocului Național Democratic. Expunîndu-se speranța (iluzorie) continuării negocierilor de pace, se stabilea acordul de principiu al pregătirii unei acțiuni militare de scoatere a României din război, pentru răsturnarea dictaturii antonesciene, alungarea hitleriștilor din țară, eliberarea nordului Transilvaniei de sub ocupație hitleristo-horthystă și a celorlalte obiective antifasciste.

Pe baza acestui acord de principiu, în noaptea de 13/14 iunie 1944 a avut loc o importantă consfătuire conspirativă, la care reprezentantul P.C.R. a expus în fața unor ofițeri antifasciști și a reprezentanților palatului schița planului insurecțional. Acest plan, după ce la 15 iunie 1944 va căpăta asentimentul formal al regelui (care era comandantul suprem al armatei) va fi comunicat prin diverse canale marilor puteri aliate la Cairo, Stockholm etc.

Între 8—19 iunie 1944 au continuat negocieri între cele 4 partide constituite în B.N.D., în vederea unei eventuale lărgiri a B.N.D. pînă la limitele unei unice coaliții naționale antifasciste, a unui unic front patriotic antihitlerist și antiantonescian, așa cum îl concepuse P.C.R. din primele zile de la instaurarea dictaturii militaro-fasciste în România.

În urma refuzului fruntașilor P.N.Ț. și P.N.L. de lărgire a B.N.D. la 20 iunie 1944 se elaborează o declarație finală care fixa principalele obiective ce și le propunea B.N.D. [59].

[59] „România liberă", 10 august 1944 ; Cu privire la conținutul inclusiv a diverselor variante ce au precedat declarația finală B.N.D. din 20 iunie 1944, vezi articolul lui V. Liveanu, *Asupra elaborării și semnificației declarației de constituire a B.N.D.*, în Revista arhivelor", 1975, vol. XXXVIII, nr. 3, p. 317—323 ; idem, *Rolul Partidului Comunist Român în pregătirea insurecției naționale antifasciste armate (în lumina izvoarelor publicate în anii 1944—1945)*, în „Revista de istorie", t. 27, 1974, nr. 8, p. 1145—1164.

www.dacoromanica.ro

Întrucît prezența celorlalte partide și organizații care au aderat și au acționat împreună cu P.C.R. în Frontul patriotic antihitlerist nu e acceptată în B.N.D., partidul comunist ia inițiativa, la sfîrșitul lunii iunie 1944, a regrupării acestora în Grupul patriotic antihitlerist [60].

Grupul patriotic antihitlerist era alcătuit așadar din: P.C.R., P.S.D. [61], Uniunea Patrioților, gruparea socialist-țărănistă-Ralea, Frontul Plugarilor, U.T.C., Madosz-ul.

Constituirea B.N.D. și reorganizarea Frontului patriotic antihitlerist în Grup patriotic antihitlerist, coroborate cu acordul încheiat de P.C.R. anterior cu cercurile palatului, cu un grup numeros de ofițeri antihitleriști și antiantonescieni, acordul de colaborare cu gruparea Tătărescu în mai 1944, au dus la situația în care în vara anului 1944, în ajunul insurecției se realizase ralierea — deși nu într-un unic front patriotic antihitlerist, ci sub forma unui evantai larg de alianțe antifasciste — a tuturor partidelor, organizațiilor, grupurilor, tuturor patrioților în jurul unui program comun de luptă antifascistă care convergea în direcția pregătirii și înfăptuirii insurecției naționale antifasciste ca unica soluție realistă și profund patriotică de scoatere a României din războiul hitlerist, de răsturnare a dictaturii fascisto-antonesciene, de alungare de pe întreg cuprinsul țării a ocupanților fasciști, de reîncadrare a României în rîndul statelor democratice antifasciste.

Prin participarea sa la toate acordurile bilaterale sau multilaterale antifasciste, prin aportul adus la făurirea coaliției de forțe antifasciste, P.C.R. a cîștigat un important ascendent politic, și a jucat un rol decisiv în întreaga pregătire politică și militară a insurecției.

De pe pozițiile cîștigate în lupta pentru făurirea coaliției naționale antifasciste, în pregătirea și victoria insurecției din August 1944, P.C.R. va aborda cu un prestigiu și o influență politică sporite, conducerea procesului transformărilor revoluționar democratice ale societății românești după 23 August 1944.

LA POLITIQUE D'ALLIANCES DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN. LA CONSTITUTION DU BLOC NATIONAL DÉMOCRATE EN JUIN 1944

RÉSUMÉ

L'instauration de la dictature légionnaire-fasciste, la pénétration des troupes hitlériennes en Roumanie et la prise par celles-ci du contrôle sur les principaux centres stratégiques du pays, l'adhésion au Pacte à trois, les accords économiques onéreux avec les Puissances de l'Axe, la vague de terreur irresponsable des légionnaires (surtout les événements sanglants de novembre 1940 et janvier 1941), mais surtout l'attraction de la Roumanie à la guerre antisoviétique, au-delà de ses frontières et

[60] Vezi, în acest sens, scrisoarea din 1 iulie 1944 adresată de conducerea P.C.R. colectivului de comuniști internați în lagărul de la Tg. Jiu.

[61] Între timp, are loc reîncadrarea în P.S.D. a grupului Rădăceanu, a foștilor membri ai partidului socialist unitar C. Popovici.

www.dacoromanica.ro

contre les intérêts vitaux du peuple roumain, ont été désapprouvés par les milieux les plus larges de l'opinion publique de Roumanie.

L'opposition commune à la dictature d'Antonescu et aux occupants hitlériens (opposition qui, au cas des forces révolutionnaires avec en tête le Parti Communiste Roumain avait le caractère d'un mouvement de résistance antifasciste active), la conviction que le dictat de Vienne ainsi que l'alliance artificielle avec les puissances de l'Axe étaient le résultat temporaire d'une néfaste conjoncture internationale, mais que la Roumanie s'intégrera à nouveau parmi les Etats démocratiques antifascistes constituaient de solides prémisses de la réalisation, en fin de compte, d'un large front national patriotique antifasciste.

Se situant sur des positions irréductibles, idéologico-politiques de classe, pendant la période de l'entre-deux-guerres, ne pouvant se mettre d'accord quant à l'organisation d'une action commune de condamnation et de résistance au dictat de Vienne, les partis bourgeois, conservateurs, d'une part, et les forces révolutionnaires en tête avec le Parti Communiste Roumain, d'autre part, trouveront difficilement, au bout d'amples contacts et confrontations où le Parti Communiste Roumain eut l'initiative, la voie d'une action nationale antifasciste concertée en 1941—1944. La coalisation de toutes les forces patriotiques antifascistes constituait la clef de la préparation dans les meilleures conditions et de l'accomplissement des objectifs nationaux antifascistes à l'ordre du jour : le renversement de la dictature d'Antonescu, la sortie de la Roumanie de la guerre hitlérienne, le repoussement des troupes hitlériennes hors du territoire du pays.

La réalisation de l'accord du Bloc National Démocrate en juin 1944, dont la préparation et la création sont amplement abordées par l'auteur de la présente étude, a constitué un moment décisif du processus de constitution de la coalition des forces antifascistes — nécessité objective de la préparation et de l'accomplissement en de bonnes conditions du tournant historique du 23 Août 1944.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

CONTRIBUȚII PRIVIND RELAȚIILE ROMÂNO-POLONEZE ÎN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

DE

MILICĂ MOLDOVEANU

În istoriografia noastră s-a relatat succint despre trecerea prin România a aurului Băncii Poloniei, precum și despre depozitarea la Banca Națională a României, de către autoritățile poloneze, a unei părți din acest aur, care a fost restituită intactă de guvernul român statului polonez la 1 septembrie 1947 [1].

Nu de mult a fost prezentată, de asemenea succint, odiseea altor două avuții ale poporului polonez care au trecut prin România, la începutul războiului [2]. În studiul de față încercăm să prezentăm pe larg periplul prin lume al tuturor acestor tezaure, vitregiile pe care le-a avut de întîmpinat după părăsirea teritoriului românesc, pentru a putea să se reîntoarcă mai mult sau mai puțin întregi în patria lor.

SOARTA AURULUI BĂNCII POLONIEI ÎN ANII CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

În septembrie 1939, rezerva de aur a Băncii Poloniei era de 463 milioane zloți la cursul din acea perioadă (cca. 87 milioane dolari). Din această rezervă circa 100 milioane zloți se aflau depuși la băncile străine, restul de 365 milioane zloți se aflau la depozitele bancare din țară [3]. Deși evenimentele militare se derulau cu repeziciune, hotărîrea evacuării peste granță a rezervei de aur a Băncii Poloniei a fost luată de abia în a doua

---

[1] Vezi în acest sens, Aron Petric, Gheorghe Unc, *Tezaurul Băncii Poloniei străbate România*, în „Magazin istoric", 1968, nr. 7—8, p. 161—162.

[2] Vezi Milică Moldoveanu, *Trei tezaure pribege și prima lor escală: România*, în „Magazin istoric", 1977, nr. 10, p. 47—50.

[3] Zygmunt Karpinski, *Losy zlota polskiego podczas drugiej wojny światowej* (Soarta aurului polonez în timpul celui de-al doilea război mondial), în „Najnowsze dzieje Polski. Materialy i studia z okresu II wojny światowej", vol. I, Warszawa, 1957, p. 97.

www.dacoromanica.ro

decadă a lunii septembrie. La 11 septembrie guvernul polon a înştiinţat confidenţial guvernul român despre intenţia sa de a depozita în străinătate rezerva de aur a Băncii Poloniei, solicitîndu-i să autorizeze tranzitul acestui aur prin România; el solicita, totodată, guvernului român să dea garanţii depline, care să permită libera dispoziţiune şi posibilitatea de a efectua vărsăminte în favoarea unei terţe puteri, chiar dacă aurul polon ar rămîne în „suferinţă în România"; cerea de asemenea să se asigure securitatea transportului şi, în funcţie de împrejurări, posibilitatea depozitării temporare a aurului la Banca Naţională a României [4]. Deşi de la 6 septembrie România se afla în stare de neutralitate [5], guvernul său a adoptat o atitudine binevoitoare faţă de aliata sa, a aprobat tranzitul şi a dat garanţiile solicitate de guvernul polon. A pus însă condiţia trecerii aurului într-un singur convoi pînă la Constanţa, încărcarea lui pe o navă dinainte pregătită de plecare şi efectuarea rapidă, fără nici un depozit în România, a operaţiunilor de tranzit [6].

În seara zilei de 13 septembrie 1939, un tren compus din cîteva vagoane, în care se afla principala rezervă de aur a Băncii Poloniei, însoţit de doi colonei, foşti miniştri — Ignacy Matuszewski şi Henryk Floyar Rajchmanow — precum şi de 20 de funcţionari ai băncii a pornit spre Śniatyn. În timpul opririi la Dubno, Comandantul suprem al armatei, polone, aflat în localitate, a ordonat ca 70 de lăzi valorînd cca 22 mil. zloţi să fie scoase din vagoane şi lăsate la dispoziţia sa. Soarta unei părţi din aceste lăzi a fost mult mai sigură, după cum vom vedea, decît cea a rezervei principale, care a luat drumul apusului spre aliaţi [7]. Tîrziu, în seara aceleiaşi zile, la Śniatyn a sosit trenul de la Zamość şi o coloană de autocamioane de la Lublin care transportau restul rezervei de aur a Băncii Poloniei. La miezul nopţii (13/14 septembrie), trenul în care se afla cea mai mare parte a aurului polonez s-a îndreptat spre graniţa cu România. Între timp, ambasadorul Poloniei la Bucureşti transmisese organelor poloneze acordul guvernului român cu privire la tranzitul acestui aur, împreună cu promisiunea de a pune la dispoziţia autorităţilor polone locomotiva necesară tractării vagoanelor, precum şi paza militară pentru escortarea trenului pînă la Constanţa, promisiune de care s-a achitat cu promptitudine.

Între timp, în portul românesc, cu sprijinul autorităţilor portuare şi a consulului britanic de aici, a fost rechiziţionat un tanc petrolier britanic, dealtfel singura navă existentă în acel moment în radă, pe nume „Eocele", aparţinînd societăţii Socony Vacum. Nava avea doar 4 000 tone deplasament, atingea cca 7—8 noduri pe oră şi nu dispunea de nici un fel de instalaţii de încărcare. În dimineaţa zilei de 15 septembrie, cînd trenul ce venea de la Śniatyn şi care străbătuse fără oprire România a ajuns la Constanţa, aducînd cu el peste 1 200 lăzi încărcate cu aur în greutate de 80 de tone, mica navă era pregătită să preia preţioasa încărcătură [8].

[4] Arhiva M.A.E., fond 71/Polonia, anul 1940—1941, vol. 61.

[5] Vezi „Universul", nr. 246 din 8 septembrie 1939. (Comunicatul nr. 58 al ministrului casei regale).

[6] Arhiva M.A.E., *fond. cit., vol. cit.*

[7] Zygmunt Karpiński, *op. cit.*, p. 100—101.

[8] *Ibidem*, p. 103; Aron Petric, Gheorghe Unc, *op. cit.*, p. 161.

www.dacoromanica.ro

Ca urmare a activității energice a însoțitorilor tezaurului, precum și al efortului muncitorilor portuari, în cursul serii încărcarea lăzilor a fost terminată, iar vasul pregătit să pornească în larg. Dar, înainte de ridicarea ancorei, consulul britanic de Constanța a transmis căpitanului vasului știrea primită de la București, prin care se comunica faptul că ambasadorul german a înaintat guvernului român un protest vehement, ca urmare a unei pretinse încălcări a neutralității și că, în legătură cu aceasta, trebuia să aibă în vedere un eventual atac aerian german asupra navei.

Știrea era pe deplin întemeiată; în dimineața zilei de 16 septembrie, trimisul german la București Fabricius a protestat energic, reproșînd ministrului de externe Grigore Gafencu că atitudinea guvernului român a fost potrivnică îndatoririlor sale de neutralitate, deoarece aurul respectiv putea înlesni polonezilor și aliaților lor englezi să ducă mai departe lupta împotriva Germaniei. I s-a explicat că, deși guvernul român a refuzat să primească acest aur în depozit, el nu se putea opune tranzitului lui, fiind o marfă ca toate celelalte [9]. În această situație, la 17 septembrie, guvernul român a reconfirmat oficial starea de neutralitate a României [10].

În pofida numeroaselor pericole, căpitanul petrolierului a trecut la îndeplinirea misiunii sale, îndreptînd nava spre Istanbul și navigînd în apele teritoriale noaptea, fără lumini. Din partea poloneză acest transport a fost însoțit de J. Matuszewski și de lucrători ai Băncii Polone. Transportul prin România al aurului polonez s-a desfășurat fără dificultăți; pentru serviciile prestate cu această ocazie autoritățile românești nu au pretins nici un fel de compensație. Prin aceasta, așa cum scrie și istoricul polonez Henryk Batowski într-una din valoroasele sale lucrări, România „a adus un serviciu enorm Poloniei" [11]. Era o continuare a manifestărilor de bunăvoință și prietenie de care poporul român dăduse dovadă încă de la începutul agresiunii hitleriste asupra Poloniei.

Părăsind Constanța aurul polonez avea să cunoască în continuare o adevărată aventură. La 17 septembrie „Eocele" a ajuns la Bosfor. Întrucît nu se știa care va fi atitudinea autorităților turcești față de misteriosul transport, pe catargul navei a fost arborat fanionul „navă în tranzit". Aceasta o ferea de ingerințele autorităților portuare locale, prezenta însă și marele dezavantaj că, cu excepția căpitanului, nimănui altuia nu-i era permisă debarcarea pe țărm, fapt care îngreuna stabilirea unor contacte necesare pentru îndeplinirea misiunii.

Prin intermediul căpitanului navei s-a reușit totuși să se ia legătura cu consulii polonez, englez și francez la Istanbul, iar aceștia, cu ambasadorul polonez la Ankara — M. Sokolnicki, care între timp fusese anunțat telegrafic de către ambasadorul polonez la București, Roger Raczyński, despre plecarea navei din portul Constanța [12].

După două zile de așteptare în radă, ambasadorul polonez, care în prealabil se consultase cu ambasadorul englez și francez, a transmis că

---

[9] Arh. M.A.E., fond 74/România, an. 1939, vol. 268.

[10] „Universul" (Comunicatul Președinției Consiliului de Miniștri), nr. 255 din 17 septembrie 1939.

[11] Henryk Batowski, *Agonia pokoju i poczakek wojny*. Sierpień-wrzesień 1939 (Agonia păcii și începutul războiului. August-septembrie 1939) Wyd. Poznańskie, Poznań, 1969, p. 321.

[12] Mihal Sokolnicki, *Dzienik Ankarski 1939—1943* (Jurnalul de la Ankara 1939—1943), Gryf Publications L.T.D., London., 1965, p. 27.

www.dacoromanica.ro

efectuarea în continuare a transportului pe cale maritimă este imposibilă, deoarece ar necesita transbordarea încărcăturii pe nave de război, care nu au acces în Bosfor. Singura ieşire din situaţia dificilă rămînea transportarea aurului pe cale terestră, prin Turcia, pînă la Beirut [13]. După rezolvarea cu autorităţile turce locale a formalităţilor necesare continuării drumului, petrolierul „Eocele" s-a îndreptat spre coasta asiatică a Bosforului. Aici lăzile au fost descărcate de pe vas şi încărcate într-un tren special care aştepta în gara Haidar Paşa. Călătoria prin Ankara, munţii Tauruş şi Adana a durat trei zile şi trei nopţi.

În timpul staţionării trenului la Ankara a avut loc un incident: autorităţile feroviare turce au reclamat achitarea imediată a taxelor de transport, avertizînd că în caz contrar vor interzice plecarea mai departe a trenului. În lipsa fondurilor necesare achitării taxelor, a fost luată în discuţie posibilitatea deschiderii uneia dintre lăzi şi efectuarea plăţii direct în aur. În ajutor a venit directorul companiei Vacum Oil, care a împrumutat ambasadorului M. Sokolnicki suma necesară achitării taxelor de transport şi tranzit, pe care Banca Poloniei i-a rambursat-o ceva mai tîrziu [14].

La graniţa turco-siriană, lăzile au trebuit să fie descărcate din trenul cu ecartament normal în altul cu ecartament redus, care le-a transportat apoi pînă la portul Beirut, în a cărui radă aştepta deja crucişătorul francez „Emil Bertin". Din motive de securitate, determinate de acţiunile submarinelor germane care mişunau în Marea Mediterană, s-a hotărît ca pe această navă să se încarce numai 2/3 din totalul lăzilor, iar restul să aştepte pînă la sosirea altor nave.

Imediat după încărcare, crucişătorul „Emil Bertin" a părăsit portul, avînd la bord şi doi însoţitori ai Băncii Poloniei. Cîteva zile mai tîrziu, amiralitatea franceză a trimis la Beirut două contratorpiloare, „Vauban" şi „Epervier", la bordul cărora a fost încărcat restul lăzilor cu aur. Însoţite de cîte doi reprezentanţi ai băncii, cele două nave au părăsit portul şi după o navigare de cîteva zile de-a lungul coastelor Ciprului, Cretei, Maltei şi Sardiniei, au intrat împreună cu crucişătorul „Emil Bertin", pe care l-au ajuns din urmă, în portul Toulon, unde aşteptau reprezentanţii Băncii Polone [15].

În urma convorbirilor purtate cu reprezentanţii Băncii Franţei s-a hotărît ca aurul polonez să fie depozitat la filiala acesteia din Nevers.

După declanşarea agresiunii naziste împotriva Olandei, Belgiei, Luxemburgului şi Franţei, asupra aurului polonez au început să plutească din nou pericolul şi incertitudinea. Ca atare, convorbirile cu privire la depunerea aurului polonez la una din filialele de peste mări ale Băncii Franţei s-au precipitat. În timpul pertractărilor polono-franceze, partea polonă a înaintat, la 22 mai 1940, o notă prin care propunea împărţirea aurului său între diferite ţări aliate. Partea franceză a declarat că participarea Poloniei la efortul financiar al statelor aliate este justă şi necesară, dar a considerat, în acelaşi timp, că acţiunea părţii polone de a transporta aurul dovedeşte intenţia guvernului polonez de a evita o astfel de participare. Ea a menţionat că deocamdată cel mai potrivit ar fi ca aurul polonez

[13] *Ibidem*, p. 28.
[14] *Ibidem*, p. 32.
[15] Zygmund Karpiński, *op. cit.*, p. 106.

www.dacoromanica.ro

aflat încă sub autoritatea Băncii Poloniei să fie depus la Banca Franței, care urma să-i poarte de grijă. Convorbirile au continuat și la 30 mai francezii au afirmat că o parte a aurului polonez trebuie să acopere, sau cel puțin să garanteze, cheltuielile făcute în vederea întreținerii și dotării forțelor militare poloneze organizate în Franța. Rămînea în seama ministrului afacerilor externe francez să stabilească cînd țara sa va enunța aceste pretenții față de Polonia și care va fi cuantumul lor. Numai sub această rezervă partea franceză și-a exprimat acordul cu transportarea aurului polonez de la Nevers la o filială a Băncii Franței situată „mai spre Vest" de unde, la momentul oportun, acesta ar fi putut să-și continuie eventual drumul, împreună cu aurul francez [16].

La 31 mai, autoritățile franceze au dispus transportarea aurului polonez de la Nevers la Angoulême, capitala departamentului Charente. Cînd ultima ladă a fost depusă în clădirea băncii din localitate, Parisul a dat dispoziție ca aurul să fie lăsat în vagoane, deoarece trebuia să fie transportat imediat într-o altă localitate pe care autoritățile urmau să o indice. La 7 iunie au sosit noi instrucțiuni, anume că aurul trebuia transportat de urgență în portul Lorient de unde urma să fie dus mai departe în Statele Unite. Aceste ultime dispoziții au fost îndeplinite cu promptitudine cu ajutorul tehnic acordat de Banca Franței. Pe drum vagoanele cu aurul polonez au fost cuplate la trenul special care transporta spre același port aurul Băncii Belgiei. După această cuplare întîmplătoare, într-o gară oarecare de pe teritoriul francez, rezervele de aur ale Poloniei și Belgiei au cunoscut o soartă similară.

După o ședere de cîteva zile în portul Lorient, autoritățile portuare au primit, la 17 iunie, noi instrucțiuni și au început să încarce aurul pe nava auxiliară „Victor Schoelcher", la bordul căreia a fost admis și un însoțitor din partea Băncii Poloniei, pe nume Michalski. Între timp, guvernul polonez din emigrație și funcționarii băncii au părăsit într-o atmosferă de haos general Franța și, după multe peripeții, au ajuns pe teritoriul Angliei. La 18 iunie, nava „Victor Schoelcher", destinată inițial pentru transportul bananelor, dar dotată și cu armament puternic la bord, a părăsit portul Lorient. În cursul nopții, nava a fost încadrată într-un convoi mai mare, care, inițial, a luat cursul spre vest. La scurt timp însă, căpitanul navei a primit prin radio ordin să se îndrepte imediat spre portul francez Royan, situat pe coasta apuseană a Franței. Considerînd că ordinul era foarte suspect (între timp avusese loc semnarea convenției de armistițiu între guvernul Petain și cel hitlerist), căpitanul a îndreptat nava spre Casablanca. Același lucru l-au făcut și ceilalți căpitani ai navelor din convoi, la bordul cărora se afla aurul Băncii Franței și cel al Băncii Belgiei. În cele din urmă, întregul convoi a ajuns la Dakar, unde, după cîteva zile, autoritățile locale au primit ordin să descarce aurul aparținînd celor trei bănci și să-l trimită sub escortă militară la Thies un orășel aflat la 70 km de Dakar. După cîteva săptămîni, aurul celor trei bănci a fost trimis la fortul Kayes situat în adîncul Saharei, la 800 km de Dakar [17].

---

[16] *Ibidem*, p. 110.

[17] *Ibidem*, p. 116—117 (Raportul lui Michalski).

www.dacoromanica.ro

După primirea ştirilor transmise de Michalski cu privire la soarta aurului, autorităţile bancare poloneze au trecut imediat la tratative cu autorităţi franceze despre care au informat guvernul polonez şi Banca Angliei.

În ziua atacului generalului De Gaulle asupra Dakarului (24 septembrie 1940) premierul guvernului polonez din emigraţie — generalul W. Sikorski a ridicat problema aurului polonez personal lui W. Churchill, căruia i-a şi înaintat un *aide memoire*. Documentul relata modul în care acest aur a ajuns la Dakar şi amintea refuzul guvernului francez de la Vichy de a-l restitui Băncii Poloniei. Totodată, exprima încrederea că, „în cazul în care aurul polonez nu va fi dobîndit în cursul actualelor operaţiuni ale forţelor aliate de la Dakar, guvernul M.S. va găsi modalitatea de a facilita guvernului polonez obţinerea, în contul aurului francez aflat în Canada, restituirea aurului său, proprietate incontestabilă a poporului polonez" [18]. Cu această ocazie s-a aflat că generalul De Gaulle promisese, înaintea declanşării atacului asupra Dakarului, că va înlesni preluarea aurului polonez în cazul cînd oraşul va intra sub autoritatea sa. Informaţia a fost transmisă de Trezoreria britanică, care s-a arătat gata să acorde ajutorul necesar transportării eventuale a aurului din Africa în Canada [19].

Insuccesul lui De Gaulle în faţa Dakarului a spulberat speranţele în redobîndirea efectivă a aurului polonez. În acelaşi timp, perspectiva compensării acestuia din aurul francez blocat de autorităţile engleze în Canada devenea şi ea tot mai improbabilă. La 8 noiembrie 1940, W. Churchill a adresat generalului Sikorski o scurtă scrisoare şi un memorandum al Trezoreriei britanice, în care aceasta din urmă explica că nu poate ceda aurul aflat deja în posesia sa în schimbul altuia care se află deocamdată în afara autorităţii britanice [20]. În sfîrşit, în răspunsul dat unei scrisori adresată de generalul Sikorski, la 19 noiembrie 1940 premierului britanic, partea engleză propunea amînarea convorbirilor pe această temă pînă la „o eventuală schimbare a situaţiei politice".

În aceste condiţii, autorităţile poloneze din emigraţie au recurs la alternativa dării în judecată a Băncii Franţei, înaintînd acţiunea tribunalelor din S.U.A., aşa cum procedase şi Banca Belgiei. Procesul a cunoscut complicate faze procedurale, în cele din urmă Banca Poloniei obţinînd garantarea pretenţiilor sale cu aurul Băncii Franţei aflat în S.U.A.

Despre soarta aurului au început să circule în acest timp diferite zvonuri între care şi acela că ar fi fost transportat pe calea aerului undeva spre nord. De fapt aurul a rămas pe loc. Neînţelegerea s-a datorat faptul că o parte a aurului belgian, depus împreună cu cel polonez la Kayes, a fost transportat cu avionul în Europa.

Paralel cu procesul intentat Băncii Franţei autorităţile poloneze din emigraţie au continuat tratative insistente cu autorităţile britanice. În urma lor, Foreign Office-ul a transmis, la 11 septembrie 1941, o notă prin care dădea unele asigurări în privinţa aurului polonez. În notă se

[18] *Ibidem*, p. 150—151 (Anexa nr. 2).
[19] *Ibidem*, p. 121.
[20] *Ibidem*, p. 151—152 (Anexa nr. 3).

www.dacoromanica.ro

arăta că, dacă, după eliberarea Franței, guvernul britanic va aborda în convorbirile cu guvernul francez problema aurului Băncii Franței aflat sub control britanic, atunci va avea în vedere și doleanțele poloneze.

Mai concretă a fost declarația generalului De Gaulle. Cînd s-a discutat problema recunoașterii de către guvernul polonez din emigrație a Comitetului Național Francez ca guvern provizoriu al Franței, acesta s-a angajat să retrocedeze Băncii Poloniei aurul, respectiv contravaloarea lui, în cazul că Comitetul va intra în posesia acestui aur sau a aurului Băncii Franței [21].

În toamna anului 1942, aflîndu-se că trupele americane pregătesc o expediție în Africa franceză s-a luat hotărîrea, în înțelegere cu Banca de la Londra, ca Michalski, care între timp ajunsese în S.U.A., să plece la Dakar pentru a se interesa la fața locului de soarta aurului polonez.

Pornind în februarie 1943 din Washington și trecînd prin Florida, Brazilia, Maroc, acesta a ajuns la Alger. În cadrul convorbirilor cu reprezentanții autorităților franceze constituite între timp la Alger, Michalski a fost informat că aurul polonez a părăsit Africa. După cîteva zile însă Michalski a reușit să afle că aurul continua să fie depozitat în același loc, adică la Kayes. Ca atare, convorbirile au fost reluate. Autoritățile franceze au condiționat însă rezolvarea favorabilă a cererii Băncii Poloniei, de recunoașterea de către guvernul polonez din emigrație a Comitetului Național Francez ca guvern oficial, studierea documentelor aflate în posesia Băncii Franței și cunoașterea stadiului în care se află procesul intentat la New York numitei bănci. A fost reînnoit, de asemenea, postulatul formulat deja în 1940, privind compensarea cheltuielilor făcute de partea franceză în vederea întreținerii forțelor armate poloneze organizate pe teritoriul francez, evaluate la 500 milioane de franci [22].

După două luni de tratative au fost elaborate două documente strict legate între ele și anume: I. Înțelegerea de fond semnată la Alger de către Michalski din partea Băncii Poloniei și ministrul Mendès France în numele Consiliului Național Francez; 2. înțelegerea între avocații celor două părți, semnată la New York în primele zile ale lunii ianuarie 1944, care cuprindea o serie de documente juridice foarte complexe. Acestea au fost depuse în mîini sigure și urmau să intre în vigoare în momentul în care aurul ajungea în posesia Băncii Poloniei [23].

Cînd totul părea a fi reglementat, a apărut o nouă dificultate. Șeriful newyorkez, a cărui conlucrare era necesară pentru casarea procesului intentat Băncii Franței la tribunalele din S.U.A. a declarat că nu va acționa favorabil dacă nu i se va plăti suma de 800 000 dolari pentru custodie. În cele din urmă, după depunerea unei cauțiuni în valoarea sumei zise, problema a fost rezolvată pe cale judiciară și șeriful a trebuit să se mulțumească cu suma de 10 000 dolari.

În acest timp, Michalski a organizat transportul aurului de la Kayes la Dakar și depozitarea lui într-o încăpere specială a forturilor orașului. Plîngerea împotriva Băncii Franței a fost retrasă, după care s-a luat

[21] *Ibidem*, p. 130.
[22] *Ibidem*, p. 132.
[23] *Ibidem*, p. 133.

www.dacoromanica.ro

hotărîrea depunerii aurului la băncile de emisiune aliate, conform principiului asumării proporționale a riscului. La Banca engleză din Londra și la Banca federală din New York urmau să fie depuse cîte 150 milioane zloți (împreună cu rezervele existente deja în aceste bănci), restul aurului urmînd să ajungă la Banca Canadei din Ottawa.

Problema cea mai importantă care se cerea rezolvată acum era aceea a transportării la destinație a aurului. După pertractări între Ambasada polonă și Departamentul de stat al S.U.A., amiralitatea americană și-a asumat în cele din urmă misiunea transportării unei părți a aurului polonez pe navele sale de război, dar a cerut guvernului polonez să declare anticipat că transportul se va face în exclusivitate cu riscul părții polone, cu atît mai mult cu cît societățile americane de asigurare nu ofereau o poliță mai mare de 6 milioane dolari. Acceptînd misiunea încredințată, amiralitatea a atras atenția că pentru păstrarea secretului operației ea nu va informa pe nimeni asupra datei cînd transportul va fi efectuat. În tot cazul, în primele zile ale lunii aprilie 1944 aurul polonez s-a aflat în portul New York. Cele 445 de lăzi au fost depuse la Banca Federală a S.U.A.

Misiunea transportării altei părți a aurului polonez de la Dakar în Marea Britanie a fost încredințată autorităților engleze. Transportul s-a efectuat parțial pe calea aerului, parțial pe cale maritimă prin Gibraltar [24]. În acest fel, principala rezervă a aurului polonez s-a aflat din nou în posesia directă a Băncii Poloneze.

Evoluția evenimentelor militare și politice din a doua jumătate a anului 1944 și primele luni ale anului 1945 indica faptul că revenirea în țară a Băncii Poloniei și reluarea activității sale va fi mai dificilă decît se presupusese anterior. Astfel, deși la 6 iulie 1945 Marea Britanie și Statele Unite recunoscuseră oficial guvernul popular polonez de la Varșovia, începînd concomitent recunoașterea guvernului polonez din emigrație, au intervenit o serie de complicații care au împiedicat reîntoarcerea rapidă a aurului polonez în țară [25]. Ca atare, pertractările cu guvernul american s-au prelungit, pînă în decembrie 1946, cînd întreaga rezervă de aur aflată în S.U.A. a fost pusă la dispoziția Băncii Poloniei.

În ce privește depozitul de aur aflat în Anglia, după blocarea de facto a acestuia în octombrie 1945, problema a fost inclusă pe agenda tratativelor internaționale desfășurate în prima jumătate a anului 1946. Ele s-au finalizat prin semnarea, în iulie 1946, și ratificarea în iunie 1947, a unei înțelegeri care preciza, între altele, că guvernul Regatului Unit nu va manifesta pretenții față de rambursarea a 73 milioane lire sterline, reprezentînd contravaloarea cheltuielilor făcute pentru echiparea și dotarea forțelor armate poloneze din Apus. Rămînea însă în suspensie problema rambursării creditelor militare care se cifrau la alte 47,5 milioane lire sterline. Înțelegerea stabilea în continuare că, în vederea satisfacerii doleanțelor referitoare la cheltuielile civile (asigurări sociale, organizarea învățămîntului pentru refugiați, îndemnizații etc.), pentru acoperirea cărora guvernul englez plătise suma de 32 milioane lire sterline, guvernul popular

[24] *Ibidem*, p. 135—137.

[25] *Ibidem*, p. 138.

www.dacoromanica.ro

polonez era de acord să execute imediat plata a 3 milioane lire sterline în aur din rezerva Băncii Poloniei aflată la Banca Angliei și suma de 10 milioane lire plătibilă în rate anuale timp de 15 ani. Guvernul Regatului Unit se obliga la rîndul său să nu pună nici un fel de obstacole în calea manipulării sau transportării aurului polonez aflat la Banca Angliei. Prin punerea în aplicare a acestei înțelegeri rezerva de aur a Băncii Poloniei a fost redusă cu 3 milioane lire sterline, ceea ce, la cursul de atunci, însemna 12 milioane dolari și a reprezentat circa 14% din rezerva de aur a Băncii Poloniei.

Partea franceză n-a mai revendicat cele 500 milioane franci. În Franța, după cum vom vedea, va continua să rămînă însă pînă în anul 1977, tezaurul Fondului Apărării Naționale.

Față de aurul polonez depus la Banca din Canada nu au fost emise pretenții. Dealtfel acesta nu a fost supus nici în timpul războiului și nici mai tîrziu vreunei îngrădiri, Banca Poloniei a putut să dispună de el după cum a crezut de cuviință [26].

SOARTA AURULUI DEPUS ÎN ROMÂNIA

După reconfirmarea la 17 septembrie 1939 a neutralității pe teritoriul românesc a mai intrat un mare transport polonez. Din relatările pensionarului militar Darie N. Costache [27] reiese că acest transport se compunea din 41 camioane acoperite cu prelate și 19 autobuze [28] mari încărcate cu lăzi, baloturi, saci și suluri care conțineau așa cum reieșea din inventarul pe mașini, scris în limba polonă și franceză, aur în lingouri și monede de argint și aur, obiecte de argint și aur precum și opere de artă. Se poate afirma cu cea mai mare doză de certitudine că este vorba de transportul care conținea pe lîngă o mică parte a aurului Băncii Poloniei (cele 70 de lăzi oprite la Dubno), valorile Fondului Apărării Naționale și tezaurul național cultural. Pînă în prezent sursele, destul de sărace, atît românești cît și poloneze aminteau de trecerea mai mult sau mai puțin dispersată a acestor valori. Or, un transport, format dintr-un număr atît de mare de vehicule și cu un asemenea inventar pe mașini, nu putea conține decît toate aceste valori. Unele neconcordanțe au provenit de la faptul că autovehiculele au sosit la Cernăuți pe rînd în după amiaza zilei de 18 și

[26] *Ibidem*, p. 145—146.

[27] În urma publicării în „Magazin istoric" nr. 10 1977 a articolului subsemnatului, pe adresa redacției a sosit o scrisoare și o relatare de la pensionarul militar amintit, domiciliat în Iași, în care arată că în calitate de căpitan comandant al unei companii din cadrul regimentului de jandarmi pedeștri București, deplasat la granță pentru supravegherea trecerii refugiaților polonezi, a primit în ziua de 17 septembrie ordin telefonic de a se prezenta împreună cu subunitatea sa la subsecretarul de stat la Ministerul de Interne-Gavrilă Marinescu aflat la Cernăuți. Sosit aici la 18 septembrie a primit misiunea ca împreună cu secundul său, locotenentul Gheorghe N. Maruşescu, să însoțească pînă la București un mare transport polonez ce urma să sosească în localitate începînd cu după amiaza aceleiași zile. Autorul relatărilor descrie amănunțit itinerarul urmat pînă la București, unele peripeții trăite pînă la îndeplinirea exemplară a misiunii sale.

[28] Cele 60 de camioane și autobuze erau însoțite de un camion — atelier mobil, de un autoturism aflat în fruntea coloanei în care se găseau reprezentantul Băncii Poloniei, Henryk Mikolajczyk și adjunctul lui (se pare Wiktor Stȳburski) și o tînără studentă care știa bine românește și care făcea oficiul de translatoare. În alte două autoturisme se găseau alți funcționari ai Băncii Poloniei și elemente de pază poloneze înarmate. Aceștia se ocupau cu recunoașterea itinerarului și întărirea supravegherii transportului.

www.dacoromanica.ro

în prima jumătate a zilei de 19 septembrie şi au fost încartiruite în curtea jandarmeriei din localitate şi în împrejurimi. În după amiaza zilei de 19 septembrie coloana de maşini [29] s-a pus în mişcare urmînd ruta Suceava—Fălticeni—Roman—Bacău—Focşani—Rîmnicu-Sărat—Buzău—Pădurea Băneasa, unde a ajuns în ziua de 23 septembrie. În aceeaşi zi odată cu înserarea, ofiţerul român a primit ordin să dirijeze spre Bucureşti pe rînd numai cîte o maşină pentru a nu da de bănuit mai cu seamă legaţiei germane şi aşa foarte supărată pe autorităţile române care permiseseră tranzitul grosului aurului Băncii Polone cu numai cîteva zile în urmă. La Bucureşti autovehiculele au fost descărcate în fostul local al Băncii Marmorosch Blank, operaţie care a durat toată noaptea de 23 spre 24 septembrie. Zilele de 24 şi 25 septembrie au fost hotărîte zile de odihnă atît pentru însoţitorii polonezi cît şi pentru cei români. La 27 septembrie Banca Poloniei certifica prin reprezentantul său Henryk Mikolayczyk, şef de departament, sosirea în bune condiţiuni la Bucureşti a transportului cu valorile poloneze şi predarea lui complet şi în bune condiţiuni, reprezentanţilor Băncii Poloniei la 26 septembrie 1939 [30].

La zece octombrie 1939, delegaţii Băncii Poloniei — Henryk Mikolajczyk şi Wiktor Styburski au depus la Banca Naţională a României în prezenţa reprezentanţilor acesteia, Gh. Răzuş — casier central şi Al. Dumitrescu — controlor general, 51 de lăzi în greutate totală de 3057,45 kg brutto, cu un conţinut de aur declarat dar neverificat de 2738,104 kg. Lăzile au fost prevăzute cu cîte 4 sigilii de ceară, cîte două pentru fiecare bancă [31].

Încă din acest moment, B.N.R. avea o creanţă directă faţă de Banca Poloniei în valoare de 240163877 lei, derivînd din preschimbarea a 12013585 de zloţi, în condiţiile cînd zlotul nu mai avea nici un curs, iar modalităţile oferite prin scrisoarea ambasadei polone, din 11 septembrie 1939, privind utilizarea acestor zloţi la plata unor datorii româneşti faţă de partenerul polonez, deveniseră inoperante în urma ocupării Poloniei. Pentru acest motiv, Banca Poloniei a şi consimţit să lase, în depozit, la B.N.R. cele 51 de casete cu aur şi a ratificat şi întregit aranjamentul propus la 11 septembrie 1939 [32].

La 20 aprilie 1940, însă, Banca Poloniei, stabilită temporar la Paris, a informat B.N.R. că a cedat depozitul din România lui Polish Food Commission Inc. New York — organism creat în scopul ajutorării populaţiei

---

[29] În afara pazei propriu-zise a convoiului, aflată în autocamioane, pentru asigurarea încărcăturii, în cabina şoferului, pe lîngă funcţionarul polonez s-a mai adăugat şi cîte un subofiţer român înarmat iar în interiorul autobuzelor în afara responsabilului (funcţionar al Băncii Polone) şi a celor 4—5 finanţi înarmaţi, s-au mai adăugat cîte 4 jandarmi români.

[30] Întrucît considerăm documentul de mare importanţă redăm în întregime textul său în limba franceză aşa cum a fost transmis redacţiei „Magazin istoric" : „Le Bank Polski representée par M. Henryk Mikolajczyk, chef de Departament, certific par la presente que le transport de valeurs de Cernăuţi à Bucarest conduit par M. le capitaine Darie Constantin secondée par M le lentenant Maruşescu N. Georges, tous les deux du Regiment les Gendarms a Pied et compose de 41 camions et 19 autos est arrive a Bucarest complet et en bonne condition et qu'il a ete delivre aux represante de la Bank Polski le 26 septembre 1939. En foi de nous avons signe la presente confirmation vetue de notre estampille officielle aujourd'hui le 27 septembre 1939. BANK POLSKI WYDZIAL ADMINISTRACYJNY".

[31] Arh. Băncii Naţionale a Republicii Socialiste România, dosar Polonia II/2—1947.

[32] Arh. I.S.I.S.P., fond X, dosar 2845, p. 5 (Referat asupra raporturilor economice între România şi Polonia).

www.dacoromanica.ro

poloneze din teritoriile aflate sub ocupație germană, și invită autoritățile băncii române să predea cele 51 de lăzi domnului Dorsey Stephens — delegatul lui Polish Food [33]. La această dată guvernul român cheltuise deja și continua să cheltuiască, pentru un timp ce nu putea fi determinat, sume importante pentru întreținerea refugiaților poloni — civili și militari. În plus, potrivit articolului 2 și 6 ale decretului-lege nr. 3202 din 1938, orice înstrăinare de aur aflător în țară, în orice stare și formă, nu putea fi efectuată fără prealabila autorizare scrisă a B.N.R.

Nedorind să fie judecător în propria sa cauză, B.N.R., în calitate de mandatară a statului în executarea decretului-lege menționat, s-a adresat guvernului român, care a luat hotărîrea, înscrisă în jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 1048 din 6 mai 1940, prin care dispunea blocarea și reținerea în mîinile B.N.R. a aurului depus, cu titlul de garanție pentru cheltuielile de întreținere a refugiaților poloni. Au urmat noi demersuri ale Băncii Poloniei, Ambasadei polone la București și reprezentantului lui Polish Food Commission. Concomitent s-au intensificat intervențiile legației Germaniei la București care între timp aflase de acest depozit. În nota verbală din 19 mai 1940 transmisă Ministerului de Externe, guvernul german făcea cunoscut că „se opune oricărui act de dispoziție făcut asupra depozitului de aur polonez de la B.N.R. fără consimțămîntul său" și afirma „drepturile sale asupra acestui aur" (!) [34].

Față de caracterul litigios al depozitului determinat de nereglementarea unor creanțe băneștí între partea română și cea poloneză, dar mai ales de insistentele intervenții germane, care urmăreau să pună cu orice preț mîna pe depozitul de aur polonez, guvernul român, cu avizul Consiliului juridic al Ministerului de Externe, revine asupra hotărîrii din 6 mai 1940 și dispune, prin jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 1971 din 8 august 1940, ca B.N.R. să rețină depozitul pînă la lămurirea deplină a chestiunii în litigiu. Guvernul român a continuat și după această dată să plătească indemnizațiile necesare întreținerii refugiaților poloni în România.

După patru luni de la decizia guvernului român din august 1940 B.N.R. era înștiințată de băncile din S.U.A. că soldurile sale fuseseră poprite printr-o hotărîre pronunțată la 19 decembrie 1940 de către tribunalul Kings County din New York, ca urmare a procesului pornit de către compania Commission for Polish Relief căreia Banca Poloniei îi transferase drepturile sale asupra aurului depus în România. Suma asupra căreia s-a pus poprire se cifra la 4 milioane dolari și reprezenta contravaloarea aurului reclamat (3000704 dolari plus dobînda și alte cheltuieli) [35].

Reprezentanții B.N.R. au făcut rezerve formale asupra competențelor instanțelor americane de a statua asupra unui depozit în litigiu, constituit la București de reprezentanții Băncii Poloniei. Pe tărîmul contestării competenței juridice a instanțelor americane s-a desfășurat și menținut procesul pînă în momentul cînd, prin intrarea în război a S.U.A. în decembrie 1941, s-au întrerupt orice legături cu această țară.

Procesul a trecut prin diferite faze și s-a prelungit pînă după război. În acest timp, Banca Poloniei nu a mai avut nici o știre despre aurul depo-

[33] Ibidem, p. 1 și 13—14 (Notă a Ministerului Afacerilor Străine din 27.8.1946).

[34] Arh. Băncii Naționale a R.S.R., dosar Polonia II/2—1947.

[35] Arh. I.S.I.S.P., fond X, dosar 2845, f. 3 (Referat asupra raporturilor economice între România și Polonia), vezi și Zygmund Karpiński, *op. cit.*, p. 128—129.

www.dacoromanica.ro

zitat în România. A circulat chiar zvonul că a fost ridicat de către hitleriști. În realitate, acesta a fost păstrat neatins la B.N.R.

După ce au fost restabilite legăturile între guvernele celor două țări, implicit între cele două bănci, B.N.R. s-a arătat gata să restituie aurul în chestiune reprezentantului autorizat al proprietarului necontestat, cu condiția ridicării poprirei pe soldurile sale din băncile americane. Totodată, trebuia rezolvată problema creanțelor reciproce dintre cele două țări. Conform documentelor românești în toamna anului 1946 creanțele României față de Polonia se cifrau la peste 1 miliard lei reprezentînd valoarea materialelor de război poloneze rămase în țară, cea a aurului depus la B.N.R. și soldul în favoarea Institutului polonez de compensare (P.I.R.), iar cele ale Poloniei față de România la peste 2,1 miliarde lei reprezentînd valoarea costului întreținerii refugiaților polonezi (indemnizații, transport, zloți schimbați), al sumelor cuvenite exportatorilor și importatorilor români, precum și al materialului rulant românesc rămas în teritoriile poloneze ocupate. La aceasta se adăuga, la acea dată, suma de cca 5,6 miliarde lei reprezentînd valoarea transporturilor U.N.R.A. [36].

Cu ocazia Conferinței de pace de la Paris, delegația poloneză a prezentat succesiv două amendamente pentru a fi introduse în proiectul de tratat de pace cu România, care vizau salvgardarea creanțelor și revendicărilor Poloniei. Comisia economică a adoptat al doilea amendament polonez la articolul 24 al proiectului de tratat, amendament conform căruia România trebuia să restabilească toate drepturile și interesele Națiunilor Unite și ale supușilor acestora pe teritoriul ei și să restituie acestora toate bunurile ce le aparțineau nu de la 22 iunie 1944, cum se propusese inițial, ci de la 1 septembrie 1939. Această dată a fost înscrisă dealtfel în textul definitiv al Tratatului de pace cu România [37].

Ca urmare a schimbului de scrisori, care a avut loc între reprezentanții celor două guverne, s-a căzut de acord asupra începerii negocierilor bilaterale în vederea lichidării creanțelor reciproce. În timpul acestora a fost abordată și problema restituirii aurului polonez. Pertractările în această problemă s-au prelungit un timp datorită faptului că o serie de probleme concrete au trebuit să fie puse de acord cu juriștii companiei Commission for Polish Relief. În urma tratativelor, care au avut loc la București în vara anului 1947, s-a ajuns la înțelegerea definitivă cu privire la restituirea aurului polonez depus la B.N.R. La 17 septembrie același an, reprezentanții numitei bănci — Alexandru Jemăneanu și Aristide Constantinescu — au încheiat cu reprezentanții Băncii Poloniei — Henryk Mikolajczyk și Waclaw Polkowski — procesul verbal de predare primire a aurului polonez aflat în depozit la B.N.R. Cu acest prilej s-au deschis pentru prima dată lăzile, constatîndu-se păstrarea lor în cele mai bune condiții. Reprezentanții Băncii Poloniei au înmînat reprezentanților B.N.R. o chitanță prin care confirmau primirea celor 51 de lăzi, depuse

[36] *Ibidem*, p. 12 și 19 (Notă pentru Ministrul Afacerilor Străine din decembrie 1946).

[37] *Tratat de pace între România, Puterile Aliate și asociate. Semnat la Paris la 10 februarie 1947*. București, 1947, Ministerul Afacerilor Străine; W.T. Kowalski, *Polityka zagraniczna R.P. 1944—1947* (Politica externă a Republicii Polone 1944—1947), Warszawa, 1971, p. 246.

www.dacoromanica.ro

la 10 octombrie 1939 și declarau că nu au de formulat nici o pretenție de nici o natură față de B.N.R. privind acest depozit [38]. Lăzile au fost apoi transportate pe calea aerului la Varșovia [39].

PEREGRINĂRILE VALORILOR FONDULUI APĂRĂRII NAȚIONALE

La începutul anului 1936 autoritățile de stat poloneze au luat hotărîrea de a crea un fond destinat întăririi capacității de apărare a țării. Conform decretului președintelui Republicii Polone din 9 aprilie anul menționat, acest fond urma să fie constituit din : mijloace financiare rezultate în urma vînzării imobilelor proprietate a tezaurului statului și care rămîneau sub administrația armatei ; cote alocate prin lege, precum și daruri și ofrande ale populației. Prin ordonanța Ministrului Afacerilor Militare din 9 iulie 1936 fondul era destinat „exclusiv pentru sporirea rezervelor și investițiilor în domeniul apărării statului". La 9 februarie 1937 Seimul a votat în unanimitate legea în virtutea căreia în anii 1937—1940 Fondul Apărării Naționale urma să fie completat anual cu donații din partea statului în valoare de 1 miliard zloți. O rezonanță deosebită a avut în rîndurile populației acea parte a fondului compusă din daruri și ofrande. Națiunea poloneză a presimțit războiul care se apropia și a fost unanimă în ce privește necesitatea modernizării și dotării armatei. Pe măsură ce a crescut pericolul de război, tot mai numeroase au fost darurile și ofrandele făcute de cetățeni, colective de muncitori, școli, asociații etc. Presa de toate nuanțele a relatat în cuvinte vibrante desfășurarea acțiunii de colectare a fondurilor și obiectelor destinate F.A.N. Această acțiune a însemnat, între altele, și un referendum de o anumită nuanță în favoarea apărării independenței și întăririi armatei aflată în slujba țării, o autentică „afirmare a unității națiunii față de problemele majore, față de legătura existentă între soarta statului și a națiunii" [40].

După intrarea în România, la 17 septembrie, în cadrul transportului de care am amintit și aducerea la București, o echipă formată din frații Jedzejewicz, Henryk Floyar Rajchman (foști miniștri) și de alte șase persoane a selecționat, între 27 septembrie și 3 octombrie, obiectele F.A.N. și se pare că și o parte din cele 70 de lăzi cu aur ale Băncii Poloniei deoarece, așa cum reiese din acte, la Banca Națională a României au fost depuse numai 51 de lăzi. Cu această ocazie s-a hotărît să se trimită la Paris, la dispoziția noului președinte al Republicii Polone — W. Raczkiewicz, circa 192 kg obiecte de aur și 14 000 dolari. Peste 2 300 kg obiecte de argint trebuiau să fie valorificate în bani, care urmau să ia și ei drumul Parisului [41]. Obiectele lipsite de valoare urmau să fie distruse. Conform relatării lui W. Jedzejewicz — unul din membrii comisiei — în perioada 8—16 noiembrie au fost trimise, prin intermediul ambasadei franceze la București, 11 lăzi în greutate de 20—28 kg, 8 dintre ele conținînd 193,670 kg aur, iar celelalte trei : numismatică, cecuri, valută și cîteva lingouri de

[38] W.T. Kowalski, *loc. cit.*

[39] Zygmunt Karpiński, *op. cit.*, p. 146—147.

[40] Ryszard Wojna, *Pamieć obywatelskiego gestu* (Amintirea gestului cetățenesc), în „Trybuna Ludu", nr. 4 din 6 ianuarie 1977.

[41] Maria Turlejska, *Prawdy i fikcje .Wrzesień 1939 — grudzień 1941.*

www.dacoromanica.ro

aur [42]. După distrugerea obiectelor lipsite de valoare restul obiectelor de argint în greutate de 2 303 kg a fost ambalat în 61 de lăzi, care au fost apoi transportate la Constanţa şi încărcate pe nava românească „Suceava" [43]. După o călătorie de 24 zile, nava a ajuns, la 14 februarie 1940, în portul Marsilia, unde lăzile au fost descărcate. În Franţa, tezaurul F.A.N. a stat nouă luni, timp în care nici o autoritate civilă sau militară nu a verificat conţinutul lăzilor. În cele din urmă a fost ataşat, în ultimul moment, la trenul care transporta aurul Băncii Poloniei, şi împreună cu acesta a ajuns în Africa. În primăvara anului 1944, cu ocazia predării aurului Băncii Poloniei reprezentanţilor în drept, a fost semnată şi o înţelegere referitoare la predarea celor 8 lăzi conţinînd argintul F.A.N. [44]. Acest tezaur a continuat să rămînă însă în Franţa, mai întîi la Castre, apoi la Toulouse. El s-a reîntors în Polonia de abia la începutul lunii ianuarie 1977, în urma deciziei definitive a preşedintelui Franţei, Valery Giscard d'Estaing, luate în timpul ultimei sale vizite în Polonia. Hotărîrea a fost precedată de demersurile insistente ale diplomaţilor, istoricilor şi numismaţilor poloni [45].

PEREGRINĂRILE TEZAURULUI NAŢIONAL

La 3 septembrie 1939, cînd armatele hitleriste se apropiau de Cracovia, lucrătorii muzeului Wawel au luat din proprie iniţiativă hotărîrea de a evacua peste graniţă tezaurul naţional aflat în castel, pentru a nu cădea în mîinile invadatorilor. Acestui transport i s-au adăugat şi alte valoroase vestigii evacuate de la castelul regal din Varşovia [46]. Colecţiile şi obiectele de valoare, însoţite de custodele dr. Józef Swerz-Zaleski şi inginerul Józef Polkowski au fost încărcate pe un şlep şi transportate pe Vistula pînă în oraşul Kazimierz [47]. De aici, încărcate pe căruţe ţărăneşti şi camioane puse la dispoziţie de către armată, au fost duse spre graniţa cu România, pe care au trecut-o la 17 septembrie 1939 în cadrul marelui transport de care au amintit.

Printre valorile tezaurului naţional se aflau însemnele regale şi vestigii rămase de la vechii regi polonezi, precum spada de încoronare (numită Szczerbice-Ciuntita), remarcabila operă a artei armurăriei din secolul al XIII-lea, folosită pentru prima dată în anul 1320, la încoronarea regelui Wladyslaw Loietek [48], pelerina brodată de către italieni cu vulturii regelui Sigismund şi cu monograma Anei Jagiellonka, un lanţ gros de aur încrustat cu email rămas de la Sigismund al III-lea Vaza, o medalie

[42] W. Jedzejewicz, *F.A.N. w czasie II wojny światowej* (F.A.N. în timpul celui de-al doilea război mondial), în „Zeszyty historyczne" Paryż, 1962, nr. 1, p. 169.

[43] Maria Turlejska, *op. cit.*, p. 160; Aron Petric, Gheorghe Unc, *op. cit.*, p. 161.

[44] Zygmund Karpiński, *op. cit.*, p. 133.

[45] „Trybuna Ludu", nr. 1 din 3 ianuarie 1977 (Ştirea cu privire la reîntoarcerea din Franţa a argintului polonez).

[46] Jerky Szablowski, *Skarby nadodowe* (Tezaurele naţionale), în „Kalendarz robotniczy", an 1960, p. 53.

[47] *Odyseja naordowego Skarbu* (Odiseea tezaurului naţional), în „Trybuna Ludu", nr. 3 din 5 ianuarie 1961.

[48] *Pamiatki które wróciły* (Amintiri care s-au întors), în „Tydzień Polski" din 14 februarie 1959.

www.dacoromanica.ro

de aur cu efigia aceluiași rege, un portret miniatural al regelui efemer Mihal Korbut Wieśniowiecki. De asemenea, printre aceste bogății se aflau și o serie de obiecte care au aparținut regelui Jan al III-lea Sobieski: o pelerină a ordinului „Sf. Duh" trimisă de Ludovic al XIV-lea după asediul Vienei; spada sfințită înmînată regelui polon la Jaworów de către nunțiul papei Inocențiu al XI-lea, cu aceeași ocazie; o centură și o pălărie bătută în perle; steagurile turcești capturate în timpul asediului Vienei din 1683 [49]. Alte obiecte proveneau din timpul ultimului rege polonez Stanislaw August Poniatowski, ca, de pildă, o spadă pe care era încrustat anul 1764, data încoronării regelui, precum și o coroană lucrată în aur datînd din 1792. La toate acestea s-au adăugat prețioase obiecte decorative din aur (cupe, pocale, potire, tăvi) executate în perioada interbelică în renumitele ateliere de la Gdańsk, Toruń, Nürrmberg, Augsburg, precum și cele primite în dar de la sultanii turci, de asemenea diferite armuri și paloșe persane din secolele XVI—XVII, apoi un coif din 1561 rămas de la hatmanul Mikolaj Radziwill, un sceptru încrustat cu turcoaze de la hatmanul Waclaw Rzewuski, cîteva buzdugane între care unul rămas de la hatmanul Czarnecki, în sfîrșit harnașamente poloneze și orientale din secolul XVII—XVIII [50].

Cea mai importantă parte din tezaurele intrate în România a constituit-o fără îndoială renumita colecție de tapiserii decorative (peste 140), dintre care majoritatea o formau valoroasele goblenuri ale lui Sigismund August, adevărate bijuterii ale meșterilor țesători din secolul al XVI-lea, precum și cîteva goblenuri dintr-o perioadă mai tîrzie.

Aceste țesături făcute din fire de lînă colorate și parțial din fire de mătase, aur sau argint, au fost aduse în Polonia de către regele Sigismund I (1467—1548) și de soția sa Bonna. Un iubitor înfocat al acestor țesături a fost ultimul iagellon, Sigismund al II-lea August, (1520—1572), care a strîns în timpul vieții sale o colecție de peste 350 de goblenuri. Majoritatea acestor țesături au pierit de-a lungul veacurilor. Marilor furtuni istorice au rezistat numai 132.

Colecția de goblenuri se compunea din trei cicluri. Unul înfățișa figuri și scene biblice între altele „Adam și Eva", „Cain și Abel", „Istoria potopului și a lui Noe" precum și „Istoria Turnului Babel". Proiectantul acestor compoziții a fost renumitul artist flamand Michel Coxcie numit și Rafaelul Nordului. Subiectul unui alt ciclu îl constituie diverse animale întîlnite atît în Europa cît și în Africa. Ele sînt înfățișate pe fundalul unor orașe sau clădiri lipsite de orice ființă omenească. Acest gen de goblenuri din secolul al XVI-lea s-au păstrat numai în colecțiile lui Sigismund August și au fost executate în țesătoriile de la Bruxelles sub îndrumarea lui Jan van Tieghem Wil și Jan Kempeneer, Piter van Aalst cel tînăr etc. Ultimul ciclu al prețioaselor țesături (peste 60) înfățișa stemele coroanei Poloniei și Lituaniei, monogramele regelui Sigismund August precum și motive florale. O parte din acestea a fost executată probabil în atelierele din Polonia. Cel mai vechi dintre goblenuri a fost executat în 1460 la Tournai la comanda ducelui burgund Filip cel Bun, după desenul unui artist din

[49] „Trybuna Ludu" din 5 ianuarie 1961 (Relatarea *„M/S Krynica" cu prețioasa încărcătură se află în plină mare*).

[50] Jery Szablowski, *Skarby naradowe*, p. 53.

www.dacoromanica.ro

şcoala lui Robert Campin şi reprezintă legenda lui Lohengrin şi lebăda. În colecţie e aflau şi alte exemplare unicate [51].

Goblenurile au fost expuse pentru prima dată la Wawel cu ocazia nunţii lui Sigismund August cu a treia sa soţie, Ecaterina de Mantua. Prin testamentul întocmit la Varşovia în 1571, ultimul Jagellon a lăsat colecţia de goblenuri surorilor sale, cu clauza că după moartea lor acestea vor trece în proprietatea statului. După moartea Annei Jagellonka în 1596, proprietarul goblenurilor a devenit în exclusivitate Republica Polonă. Ele s-au aflat sub protecţia Seimului şi numai cu acordul acestuia regele putea să se folosească de ele. Pentru ultima oară goblenurile au fost expuse în 1764 cu ocazia festivităţilor din timpul încoronării regelui Stanislaw August.

După cea de-a treia împărţire a Poloniei în 1795, goblenurile au fost duse în Rusia : o parte din ele s-a aflat în palatul ţărilor de la Gatczyn, alta în palatul de iarnă din Petersburg şi o alta în diferite clădiri şi muzee din Rusia. În 1921, autorităţile sovietice au înapoiat Poloniei aproape toate tapiseriile, împreună cu alte obiecte de valoare, printre care şi spada de încoronare a regilor poloni. Reîntoarse la Wawel, ele au devenit principalul element decorativ al sălilor castelului şi una din cele patru colecţii ale acestui gen de artă existente în lume. Asemenea colecţii mai pot fi întîlnite numai în Austria, Spania şi Uniunea Sovietică [52].

Ajuns în România, tezaurul amintit a stat la Bucureşti pînă la sfîrşitul lunii noiembrie, cînd s-a luat, de acord cu autorităţile româneşti, hotărîrea de a fi evacuat în Apus. Iniţial, s-a luat în considerare posibilitatea evacuării lui la Vatican şi, în acest sens, s-a făcut o propunere nunţiului papal la Bucureşti. Autorităţile Vaticanului au refuzat însă primirea tezaurului motivînd că, întrucît nu este proprietatea Bisericii, nu poate fi ocrotit de autorităţile ecleziastice [53]. În cele din urmă s-a hotărît ca şi acest tezaur să fie trimis în Franţa pe cale maritimă. Aşa se face că tezaurul Wawelului a luat şi el drumul spre Constanţa unde a fost încărcat pe nava „Ardealul" [54].

După o călătorie de o lună şi jumătate nava românească a ancorat, în ianuarie 1940, în portul Marsilia, de unde tezaurul a fost transportat apoi la Aubusson şi depus în clădirea fabricii Branquerie. Aici i s-au adăugat trei mari valize, care conţineau cele mai preţioase manuscrise ale Bibliotecii Naţionale, precum şi ale Seminarului duhovnicesc din Pelpin, care, se pare, au fost trecute şi ele prin România [55].

---

[51] Jerzy Szablowski, *Powrót skarbów wawelskich* (Întoarcerea tezaurelor Wawelului), în „Kalendarz robotniczy", an. 1961, p. 921 ; *Les collections du château royal du Wawel*, Varsovie, 1975, p. 11—12.

[52] „Trybuna Ludu" din 5 ianuarie 1961 (Relatarea „M/S Krynica" cu preţioasa încărcătură se afla în plină mare). În ajunul celei de-a XXXIII-a aniversări a renaşterii Poloniei (iulie 1977) guvernul U.R.S.S. a transmis guvernului polonez un număr de 21 opere de artă şi amintiri istorice care făceau parte din diferite colecţii sovietice dintre care şi din Ermitaj. Unele din acestea se găseau în Rusia de aproape două secole. Printre aceste opere de artă se află un valoros gobelin flamand din secolul al XVII-lea, 4 săbii din secolul al XVII-lea, un sceptru, un buzdugan şi drapele din secolul al XIX-lea (între altele şi un drapel din timpul insurecţiei poloneze din ianuarie 1863), precum şi şapte tablouri ale unor renumiţi pictori polonezi, în „Polonia azi" (revistă editată de Ambasada Republicii Populare Polone), nr. 1/1978.

[53] *Odyseja narodowago skarbu...*,

[54] B. Heydenkorn, *Odyseja skarbów wawelskich* (Odiseea tezaurelor Wawelului), în „Tydzien Polski" din 14 februarie 1959.

[55] *Odyseja narodowego skarbu...*

www.dacoromanica.ro

Între aceste manuscrise se aflau unele din cele mai vechi izvoare ale istoriei Poloniei ca: o copie provenind din secolul al XIV-lea după renumita *Cronică a lui Gall anonimul* — călugăr sosit din Ungaria la curtea regelui polon Boleslaw Krzywousty (Gurăstrîmbă) și care descrie evenimente istorice pînă în anul 1113; copia din același secol a *Cronicii lui Kadlubek* sau *Cronica poloneză*, scrisă de episcopul de Cracovia Wincenty Kadlubek (1160—1223), care descrie evenimentele ce au avut loc pînă în anul 1202, precum și *Anuarul de la Sfînta Cruce* scris în anul 1122. La acesta se adaugă *Cazaniile de la Sfînta Cruce*, cele mai vechi monumente ale prozei poloneze, scrise în secolul al XIII-lea și copiate în secolul al XVI-lea [56]; psaltirea reginei Jadwiga scrisă în trei limbi—polonă, germană și latină, bogat îmbogățită cu miniaturi și care provine din același secol ca și cazaniile de la Sfînta Cruce; *Evangheliarul prințesei Anastazia* din Plock provenind din veacul al XII-lea, cu legături ferecate în argint; *Molitvenicul reginei Bonna* provenind din secolul al XV-lea, *Biblia lui Guttenberg* din anii 1453—1455, unul din cele 45 exemplare cunoscute pînă atunci [57]. O mare valoare reprezentau cele 49 de manuscrise ale creațiilor lui Chopin.

După declanșarea ofensivei hitleriste asupra Franței, tezaurul Wawelului a fost transportat la Bordeaux de unde, încărcat pe nava poloneză „Chorzów", a ajuns în portul Playmouth iar apoi la Londra. De aici, în urma hotărîrii guvernului din emigrație, a fost transportat cu nava poloneză „Batory" în Canada și depus mai întîi în clădirea consulatului general polonez din Ottawa, apoi în clădirea arhivelor de stat aflate la ferma centrală experimentală din oraș. Aici au stat pînă către sfîrșitul războiului. La începutul anului 1945, factorii din emigrație în frunte cu trimisul de atunci al guvernului polonez de la Londra pe lîngă guvernul canadian, W. Bobinski, au hotărît să ascundă tezaurul și să împiedice reîntoarcerea lui în Polonia. O parte din tezaur (spada, incunabulele, manuscrisele și scrisorile lui Chopin) au fost depuse la Bank of Montreal din Ottava pe numele unor persoane particulare, altă parte, mult mai mare, a fost depozitată în două mănăstiri de unde au fost sustrase în secret, în pofida pazei poliției federale, și duse la Muzeul provincial din Quebec [58].

După sosirea la Ottawa în mai 1946 a primului ambasador al Republicii Populare Polone, a început o perioadă de 15 ani de demersuri și strădanii pentru reîntoarcerea în patrie a acestui tezaur. În perioada 1946—1960 au fost schimbate 30 de note și documente de fond în această problemă. Numai în anii 1958—1960 au fost purtate 91 de convorbiri de fond din care numeroase și la O.N.U. [59]. Pentru reîntoarcerea tezaurului s-a pronunțat opinia publică din Polonia și Canada, precum și din alte țări. În urma acestor insistențe autoritățile canadiene și-au dat acordul la reîntoarcerea treptată a tezaurului culturii poloneze în țară. Prima parte, destul de mică, a revenit în Polonia în 1948 [60], alta în 1959 (între altele

[56] Ele au fost descoperite de prof. Aleksander Braekner care, studiind în 1890 la biblioteca din Petersburg, a observat că manuscrisul din secolul al XV-lea pe care-l studia este lipit cu fișii de pergament scrise în limba latină și polonă și care s-au dovedit a fi fragmente din renumitele Cazanii).

[57] *Pamiatki które wrócily* .

[58] Jerzy Szablowski, *Skarby narodowe*, p. 56—57; B. Heydinkon, *op. cit.*

[59] *Odyseja narodowego skarbu.*

[60] Jerzy Szablowski, *Skarby narodowe*, p. 57.

www.dacoromanica.ro

spada de încoronare, manuscrisele lui Chopin) [61], pentru ca în ianuarie 1961 să se întoarcă partea cea mai mare şi mai preţioasă [62]. Ea cuprindea înainte de toate renumitele arrasuri care reprezentau la vremea lor valoarea, aşa cum spun documentele, a 20 000 de armăsari pur sînge.

Revenirea în patrie a tezaurelor poporului polonez nu făcea decît să încoroneze o luptă de veacuri a acestuia pentru păstrarea fiinţei sale naţionale şi a valorilor pe care le-a creat sau au aparţinut acestei naţiuni atît de încercate.

CONTRIBUTIONS CONCERNANT LES RAPPORTS ROUMANO-POLONAIS PENDANT LA DEUXIÈME GUERRRE MONDIALE

RÉSUMÉ

S'appuyant sur l'investigation approfondie des informations, dont certaines complètement inédites, provenant des archives roumaines, des matériaux publiés dans le pays, en Pologne ou en Occident, ainsi que sur les relations de témoins occulaires, l'auteur met en évidence l'appui accorde par les autorités roumaines au début de la deuxième guerre mondiale au transit sur le territoire de Roumanie d'importantes richesses matérielles et culturelles du peuple polonais. Il s'agit du transit de l'or de la Banque de Pologne, des valeurs du Fonds de la Défense Nationale et du trésor national culturel. Pour toutes les facilités accordées (moyens de transport, garde militaire etc.), le gouvernement roumain n'a prétendu aucune compensation, rendant par son geste, comme l'affirme aussi le réputé historien polonais Henryk Batowski, „un énorme service à la Pologne" [63].

L'auteur présente le périple de ces valeurs à travers le monde, après avoir quitté le territoire roumain, les vicissitudes recontrées et les efforts fournis pour qu'elles puissent être rendues à leur véritable maître, le peuple polonais. On relève également le soin avec lequel les autorités roumaines, en dépit de multiples pressions, ont veillé à ce que la partie, pas trop importante, de l'or de la Banque de la Pologne, déposée par les représentants de celle-ci à la Banque Nationale de la Roumanie, y soit bien gardée. Conservé pendant toute la durée de la guerre, l'or a été rendu à son maître légitime, le peuple polonais, à l'issue des hostilités de la grande conflagration mondiale.

[61] Jerzy Szablowski, *Powrót skarbów wawelskich*, p. 919; „Dziennik Polski i dziennik Zolnierza", nr. 6 din 7 ianuarie 1959.

[62] „Trybuna Ludu", nr. 2 din 4 ianuarie 1961 (Ştirea despre reintoarcerea tezaurelor).

[63] H. Batowski, *Agonia pokoju i poczatek wojny* (L'agonie de la paix et le commencement de la guerre), Poznán, Wyd. Poznanskie, 1969, p. 321.

www.dacoromanica.ro

CONCEPȚIA CONDUCĂTORILOR REVOLUȚIONARI PAȘOPTIȘTI DIN ȚĂRILE ROMÂNE CU PRIVIRE LA PUTEREA ARMATĂ

DE

CONSTANTIN OLTEANU

Revoluția de la 1848—1849 din țările române, care și-a avut cauza în condițiile social-economice din aceste țări, a constituit un moment deosebit de important în istoria noastră națională. Așa cum arată tovarășul Nicolae Ceaușescu, „...revoluția burghezo-democratică din Moldova, Transilvania și Muntenia s-a desfășurat simultan și a avut un caracter unitar, fiind expresia acelorași cerințe obiective ale dezvoltării societății românești, a idealurilor care animau pe toți fiii acestui popor" [1]. Deși obiectivele ei programatice nu au fost realizate atunci, ci mult mai tîrziu, ecoul revoluției a dăinuit cu putere în conștiința poporului român de pe ambele versante ale Carpaților, ca o strălucită expresie a voinței sale de luptă pentru progres social și politic, unitate și independență națională.

În contextul preocupărilor politico-sociale ale forțelor progresiste, atît în perioada de pregătire ideologică și organizatorică, cît și în timpul desfășurării revoluției un loc de seamă l-au ocupat problemele referitoare la armată. Era vorba, pe de o parte, de antrenarea oștirii existente atunci pe făgașul revoluției, și, pe de altă parte, de crearea unor forțe înarmate proprii care, alături de armată, să asigure apărarea regimului revoluționar.

Întreg deceniul premergător anului 1848 stă mărturie că organizațiile secrete și militanții pentru transformarea societății românești pe baze noi au acordat cea mai mare atenție problemelor militare, călăuziți de ideea folosirii forței armate în serviciul intereselor poporului. Aceasta cu atît mai mult cu cît mișcarea de renaștere națională care a dominat prima jumătate a veacului trecut, crescînd permanent în intensitate, a fost însoțită și de crearea condițiilor pentru reînființarea armatei pămîntene.

După cum se știe, în anii 1830—1831 s-a constituit, pentru paza granițelor și asigurarea ordinei interne, în Țara Românească și Moldova o forță armată, denumită oficial miliție, care a reprezentat cadrul general al viitoarei armate naționale [2]. Evenimentul a generat un puternic sentiment de satisfacție în cadrul opiniei publice.

[1] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea populară din București, consacrată aniversării a 125 de ani de la revoluția din 1848 și a unui sfert de veac de la naționalizarea principalelor mijloace de producție*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, Edit. politică, București, 1973, p. 590.

[2] *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei R.P.R., București, 1964, p. 945.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 32, nr. 6, p. 1055—1068, 1979

www.dacoromanica.ro

„Mare mişcare şi bucurie au pricinuit în toată Capitala noastră uniforma românească şi organizaţia oştirii ce se găteşte — scria gazeta bucureşteană „Curierul românesc" condusă de Ion Eliade Rădulescu. Tot românul parcă-şi vede naţia sa renăscîndu-se... [3]. Semnficativ este şi faptul că instituţia oştăşească a întrunit adeziunea principalilor reprezentanţi ai generaţiei tinere, purtători ai ideilor înnoitoare în cultură şi politică, printre ofiţeri şi iuncări înregistrîndu-se numele lui Nicolae Bălcescu, Vasile Cîrlova, Nicolae Golescu, I.C. Brătianu şi alţii în Muntenia, Mihail Kogălniceanu sau poetul A. Hrisoverghi în Moldova.

Oştirea română creată la 1830 era formată din două arme principale— pedestrimea şi călărimea —, cărora li s-a adăugat, în 1844, artileria; ea avea, în cele două principate, efective de cîteva mii de oameni [4]. În ceea ce priveşte compoziţia, soldaţii şi gradele inferioare proveneau din rîndurile ţărănimii, prin înrolare din oficiu, prin tragere la sorţi sau pe bază de voluntariat, iar cadrele ofiţereşti din boierime, la „bună voia" lor, deoarece clasa feudală era exceptată de la serviciul militar.

În afară de unităţile oştirii permanente, existau şi formaţiuni nepermanente — dorobanţii (jandarmi), cordonaşii şi potecaşii. Corpul călăreţ de dorobanţi, constituit în 1832, era chemat să îndeplinească misiuni de ordine în folosul autorităţilor administrative şi „spre a sluji de rezervă oştirii" [5]; în reglementările de atunci ale organizării oştirii se prevedea că „[...] aceşti dorobanţi să se aleagă mai cu preferinţă dintre soldaţii ieşiţi din slujbă, să se deprindă neîncetat la arme şi să le aibă bine îngrijite [...]" [6]. Cordonaşii şi potecaşii, înfiinţaţi în 1834, aveau obligaţia de a asigura paza la frontieră în spaţiile aflate între punctele dispersate unde erau dispuşi militari (efectivele cu totul reduse nu permiteau un dispozitiv compact).

Pe lîngă armata regulată permanentă şi formaţiunile teritoriale nepermanente menţionate, dispoziţiile normative generale şi militare au cuprins, în anul 1832, şi principiul „ridicării gloatelor".

Militanţii progresişti abordau problema armatei pămîntene renăscute cu o raportare directă la importanţa pe care instituţia ostăşească a avut-o în istoria românilor şi de aceea acţionau pentru subordonarea ei scopurilor luptei naţionale, respectiv transformarea dintr-un simplu instrument de pază şi ordine într-un organism militar eficient al apărării naţionale. Nu este întîmplător că în 1838 partida naţională din Ţara Românească înscria în programul ei necesitatea unui sistem militar capabil să asigure pregătirea tuturor locuitorilor pentru lupta de apărare a ţării, de unde avansarea ideii ca „deosebit de armia cea statornică" să se întemeieze o

[3] Citat după V. Nădejde, *Centenarul renaşterii Armatei Române (1830—1930)*, Tipografia Cultura românească, Iaşi, 1930, p. 29.

[4] Oştirea Ţării Româneşti se compunea dintr-un ştab (stat major), în care intrau patru polcovnici (colonei), patru maiori şi patru căpitani; dintr-un regiment de cavalerie şi aproximativ 4.000 de infanterişti. Mai exact, mica oştire era formată din 32 de ştabofiţeri (ofiţeri de stat major), 161 oberofiţeri (ofiţeri superiori), 501 unterofiţeri (subofiţeri), 81 de muzicanţi, 6 medici, 3.541 de soldaţi, precum şi 658 de cai. Forţele militare ale Moldovei erau mai reduse decît cele ale Ţării Româneşti; în anul 1843 armata moldoveană avea un ştab cu 8 ştabofiţeri, 30 de oberofiţeri, 182 unterofiţeri şi 892 de soldaţi, un escadron de cavalerie, precum şi o navă cu 22 de marinari. (Vezi N. Iorga, *Istoria armatei româneşti*, vol. 2, Edit. Ministerului de Război, ediţia a II-a, Bucureşti, 1930, p. 204, 249, 250).

[5] N. Bălcescu, *Scrieri militare alese*, Edit. militară, Bucureşti, 1957, p. 107—108.

[6] *Ibidem*, p. 109.

www.dacoromanica.ro

„gardă națională" [7], sublinierea cerinței ca „tot românul în stare d'a purta arme" să devină „ostaș" [8].

O analiză științifică, critică, folosind și metoda comparației, a oștirii românești în perioada ce s-a întins pe distanța unui deceniu și jumătate (1830—1844) a realizat Nicolae Bălcescu în temeinicele sale scrieri elaborate în acel timp, care-l recomandă ca pe un teoretician de valoare superioară, un solid și fin cunoscător al trecutului istoric al poporului nostru și al istoriei militare a altor națiuni. Avînd în vedere multiplele influențe ale armatei în viața social-politică a unui stat, rolul și funcția ei socială, Nicolae Bălcescu mărturisea și în același timp justifica de ce a acordat o importanță majoră acesteia, arătînd, în lucrarea *Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei și pînă acum*, publicată în 1844, că „am preferat a lucra instituțiile ostășești înaintea oricăror altora, căci aceste instituții sînt cele mai minunate ce au avut părinții noștri, căci ele au făcut mărimea și puterea țării, în vreme de patru veacuri, în sfîrșit, căci sînt convins că țara românilor, de își va lua vreodată rangul ce i se cuvine între popoarele Europei, aceasta va fi ea datoare mai mult regenerației vechilor ei instituții ostășești" [9]. Cu înflăcărarea și patosu-i cunoscut, tot el spunea: „moștenitori ai drepturilor pentru păstrarea cărora părinții noștri au făcut atîtea jertfe în veacurile trecute, fie ca suvenirea acelor timpuri eroice să deștepte în noi simțămîntul datoriei ce avem, de a mări și de a păstra pentru viitorime această moștenire părintească" [10].

Nicolae Bălcescu considera ca un cîștig însemnat faptul că reglementările de natură militară din Țara Românească și Moldova recunoșteau „cele trei părți alcătuitoare unei bune organizări ostășești: armata, miliția și ridicarea gloatelor" [11], dar, în același timp, accentua că aplicarea lor, așa cum s-a făcut, „nu poate aduce isprava dorită" [12]. Apreciind în sinteză neajunsurile structurale ale armatei regulate în ceea ce privește modul de recrutare, instruirea ostașilor și pregătirea cadrelor, ordinea și disciplina, dislocarea, evidențiind carențele sistemului formațiunilor teritoriale, ca și inexistența unei pregătiri militare de masă, marele gînditor spunea: „am văzut organizarea ostășească cea veche; noi am văzut și pe cea nouă. Este învederat că aceasta nu poate împlini țelul ei, ce este de a ne da o bună apărare națională; că oștirea, care mai niciodată nu e completă, răspîndită în toată țara, nu ar putea întîmpina o izbire iute și fără veste; că dorobanții, astfel cum sînt, nu pot sluji de rezervă națională; [...] că instituția cordonașilor și potecașilor este perimată și nu se mai poate îndrepta și aduce vreun folos. Este dar de neapărată trebuință — încheia Bălcescu această concluzie — a purcede cît mai degrabă spre o reformă a organizării noastre ostășești, o reformă care să ne chezășuiască mai bune temeiuri de apărare" [13].

---

[7] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1967, p. 222.

[8] *Ibidem*, p. 219.

[9] N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 70.

[10] N. Bălcescu, *Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum*, în *Scrieri militare alese*, p. 157.

[11] *Ibidem*, p. 106

[12] *Ibidem*.

[13] *Ibidem*, p. 111.

www.dacoromanica.ro

Asemenea oricărui om de ştiinţă, N. Bălcescu nu se mărginea să critice laturile slabe ale armatei de atunci, ci făcea o serie de propuneri pe care le socotea menite să aducă instituţiei respective substanţiale schimbări pozitive. O primă idee pe care a enunţat-o se referă la necesitatea unei armate regulate bine dimensionate astfel încît să fie cît mai uşor de întreţinut, să coste cît mai puţin. „Mărirea oştirii — arăta Bălcescu —, nu numai că nu ne-ar putea folosi nimic, ci încă ar fi o nenorocire pentru stat. Oştirile permanente au îndoitul defect de a fi prea costisitoare şi de a răpi fără folos atîtea braţe agriculturii şi industriei. Pe lîngă aceasta, mijloacele noastre nu ne-ar ierta a ţine în picioare o oştire atît de numeroasă pe cît am avea trebuinţă. Toată speranţa noastră este dar în organizarea rezervelor naţionale" [14]. Bălcescu nu viza desigur realitatea existentă pentru că atunci armata celor două principate nu era numeroasă, după cum în sine necesitatea unei armate permanente era indiscutabilă ca una care să constituie un pivot pentru pregătirea militară a poporului. Dar ceea ce este de relevat e aducerea în discuţie a raportului dintre armata permanentă şi rezervele ei, problemă actuală şi în zilele noastre, precum şi a raportului dintre armată şi celelalte componente ale puterii militare. Reţine atenţia ideea lui Bălcescu, exprimată în repetate rînduri, că misiunea oştirii române era aceea de a apăra teritoriul naţional, element de concepţie extrem de important.

Tocmai pornind de la ideea „rezervelor naţionale", Bălcescu stăruie în chip deosebit asupra situaţiei şi posibilităţilor gloatelor, cea de-a treia mare componentă a puterii armate a ţării. El a făcut propuneri referitoare la vîrsta pînă la care cetăţenii sînt datori să îndeplinească o misiune în domeniul apărării: „tot românul, fără excepţie, se naşte cu datoria de a fi soldat al patriei, de la 20—60 ani" [15]. Bălcescu împărţea gloatele în trei categorii. Cea dintîi formată din oameni în vîrstă de 20—30 ani. În timp de pace, această categorie de oameni „ar face în oraşe slujba de gardă naţională, adică ar împărţi cu oştirea străjile deosebitelor posturi. Cei de margini — continuă el — ar împărţi de asemenea cu oştirea străjuirea hotarelor. La trebuinţă extraordinară, ea ar putea fi purtată în tot interesul ţării, în toate punctele ameninţate" [16]. A doua categorie se preconiza să fie formată din oameni în vîrstă de la 30 la 45 ani. În vederea pregătirii lor urmau să fie convocaţi mai rar şi în caz de necesitate să fie folosiţi numai în limitele judeţului respectiv, deci în formaţiuni cu caracter teritorial. A treia categorie urma să cuprindă cetăţenii de la 45 la 60 ani, cu destinaţia de a apăra localităţile în care domiciliau, îndeplinind misiunile încredinţate de autorităţile locale sau poruncile stăpînirii. Şi această categorie se înscrie tot în cadrul forţelor lor teritoriale, cu o arie mai restrînsă decît cele arătate anterior. Din punct de vedere organizatoric, gloatele urmau să fie constituite în legiuni şi cohorte. Referitor la pregătirea lor, Bălcescu preconiza: „în toţi anii, s-ar face în fiecare judeţ exerciţii: primăvara o săptămînă şi toamna două. Oştirea va da, în ocolul ce ocupă, ofiţeri şi subofiţeri învăţători [instructori — n.a.]; aceştia, unindu-se cu

[14] *Ibidem.*

[15] *Ibidem*, p. 113.

[16] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

subofițerii și soldații ieșiți din slujbă, din care se află în toate satele, ar face ca învățătura să fie cu înlesnire și grabnică" [17].

În preajma momentului revoluționar 1848, personalitățile conducătoare ale mișcării de emancipare au acționat cu hotărîre în vederea atragerii armatei de partea luptei antifeudale, a participării ei active la realizarea deziderateloг sociale ale revoluției burghezo-democratice, care se anunța și ca o componentă a forței de apărare a cuceririlor acesteia. Ofițeri marcanți ai vremii au fost atrași în societatea politică secretă „Frăția", inițiată în 1843 de Nicolae Bălcescu, Ion Ghica și căpitanul Christian Tell, printre care maiorul Ioan Voinescu II, căpitanul Nicolae Pleșoianu, locotenenții Ion Deivos, Alexandru Christofi [18]. De asemenea, în rîndurile armatei s-a desfășurat o susținută propagandă în vederea dezvoltării conștiinței și sentimentelor patriotice ale ostașilor pe direcția ideilor cuprinse în programul revoluționar preconizat de reprezentanții înaintați ai noii clase în ascensiune — burghezia. Numeroase sînt mărturiile care atestă că anterior declanșării revoluției, armata era puternic marcată de o stare de spirit revoluționară. Și cu ani mai tîrziu Bălcescu, de pildă, era impresionat de aceasta, în notele dictate lui Ion Ghica în 1852 reliefînd ca un exemplu printre multe altele, că în Turnu Severin ofițerii „vorbeau foarte slobod și înfocat" și că „erau siguri de izbînda revoluției" [19], stare de conștiință surprinsă și de generalul Duhamel, fost trimis al țarului la București în timpul evenimentelor din 1848, care a consemnat în memoriile sale că „ofițerii erau contaminați de spiritul revoluționar" [20].

Acest climat revoluționar din rîndul ostașilor și ofițerilor a fost luat în calcul cu prilejul elaborării planului politico-militar al revoluției, care avea în vedere ca un element de bază atragerea și folosirea armatei în scopul victoriei răsturnării preconizate. În toate zonele în care a izbucnit revoluția, unitățile și subunitățile militare comandate de ofițeri atașați mișcării i s-au alăturat. Guvernul provizoriu s-a îndreptat de la Izlaz spre Craiova și București însoțit de mai multe subunități de ostași și dorobanți. În București, atît la cazarma cavaleriei, cît și la cea a infanteriei, domnitorul Bibescu, care cerea reînnoirea jurămîntului, a fost întîmpinat cu răspunsul că militarii „sînt gata a-și vărsa sîngele în contra vrăjmașilor patriei, dar sînge patriotic nu vor vărsa niciodată" [21]. Exceptînd unele momente contradictorii survenite în capitală în zilele de început, armata în cvasitotalitatea ei a aderat la revoluție. În acest sens, ziarul „Pruncul român", condus de C. A. Rosetti, scria în numărul său din 13 iunie 1848: „[...] bravii noștri ofițeri [...] armia întreagă au declarat cu toții într-o glăsuire că sînt frați cu tot românul și că nici unul nu va da într-un frate al său, ci că toți sînt gata să-și verse cea din urmă picătură de sînge pentru patria lor" [22]. O realitate confirmată emoționant de faptul că pînă la

[17] *Ibidem*, p. 114.

[18] Vezi C. Căzănișteanu, M. Cucu, E. Popescu, *Aspecte militare ale revoluției din 1848 în Țara Românească*, Edit. militară, 1968, p. 13.

[19] Gh. Georgescu-Buzău, *Activitatea lui N. Bălcescu pentru pregătirea dezlănțuirii revoluției de la 1848*, „Studii", nr. 1/1956; vezi și C. Căzănișteanu, M. Cucu, E. Popescu, *op. cit.*, p. 14.

[20] Gh. G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 387.

[21] *Anul 1848 în Principatele Române, Acte și documente*, vol. 1, București, 1900, p. 542.

[22] C. Căzănișteanu, M. Cucu, E. Popescu, *op. cit.*, p. 33.

www.dacoromanica.ro

sfîrşitul lunii iunie, toată armata Ţării Româneşti a depus jurămîntul în faţa puterii revoluţionare: „jur... — se lega ostaşul — că voi fi credincios voinţei Naţiei Române, apărînd-o din toate puterile împotriva oricăruia atac şi asuprire; jur că nu voi lucra niciodată în contra intereselor naţiei şi că voi ţinea şi voi apăra acele douăzeci şi unu de punturi decretate de popor, conlucrînd după putinţă-mi şi jertfind viaţa mea chiar pentru dînsele şi pentru naţie" [23]. Ridicarea revoluţionară din iunie 1848, care ilustra şi legătura ce se înfăptuise între masele poporului şi oştire, avea să fie caracterizată de înflăcăratul Bălcescu drept „cea mai ferumoasă ce s-a întîmplat vreodată în viaţa unui popor" [24].

Viziunea militară a paşoptiştilor şi-a găsit expresia conceutrată în documentele programatice ale revoluţiei din toate cele trei principate române. Astfel, Proclamaţia revoluţiei din Ţara Românească declara: „Fraţi români! Soldaţi care sînteţi fiii şi fraţii noştri, priveghiaţi a ţine bună rînduială, pentru că datoria voastră aceasta este. Nu ascultaţi însă cînd voitorii noştri şi ai voştri de rău vă vor porunci a da în fraţii voştri şi a vă întina mîinile în cei ce se scoală pentru binele vostru şi al părinţilor voştri. Punerile la cale, legiuirile cele noi ale poporului român, vă înalţă la treapta de om, desfiinţează verigile de la spatele vostru, voi care eraţi socotiţi în starea vitelor, vă înalţă la treapta de a putea şi noi a vă face ofiţeri, cînd veţi merita, şi uşurează, dau drepturi părinţilor şi fraţilor voştri. Cînd veţi lăsa puşca din mînă, de azi înainte vă aşteaptă o patrie, iar nu claca şi biciul dorobanţului. Cei ce vă vor da porunci a face foc asupra fraţilor voştri, însemnaţi-i că aceia nu sînt români, sau de vor fi, sînt vînduţi şi vă vînd şi pe voi, ca să mergeţi a umple şanţurile cu trupurile voastre, bătîndu-vă împotriva voitorilor de bine ai omenirii!

Ofiţeri români! Camarazii voştri din Europa v-au dat exemple. Europa luminată e cu ochii deschişi asupra voastră. Aţi încins săbiile spre a ţine bună orînduială şi a vă lupta asupra vrăjmaşilor patriei. Ţineţi buna orînduială şi voi pricepeţi mai bine decît soldaţii voştri şi cunoaşteţi pe adevăraţii vrăjmaşi ai patriei. Scoateţi săbiile, faceţi-le să lucească înaintea soarelui dreptăţii şi al libertăţii patriei. Iată calea cea mai glorioasă în analele patriei vi se deschide vouă. Fericiţi-vă că v-aţi aflat în capul camarazilor voştri în această zi mare [...]. Iar dacă capii voştri vă vor comanda asupra fraţilor voştri, n-aveţi să ascultaţi decît glasul poporului suveran; frîngeţi-vă săbiile înaintea oricărei comenzi vărsătoare de sînge" [25].

Desfăşurarea evenimentelor din contextul anilor 1848—1849 l-au determinat pe Bălcescu să revină de mai multe ori asupra diferitelor aspecte ale problemei militare. Marele democrat-revoluţionar nu concepea existenţa statului reorganizat de revoluţie fără o armată puternică, capabilă să-l apere de duşmani, care, potrivit viziunii lui, nu putea fi formată din clăcaşi, ci din oameni liberi. Aşadar, compoziţia socială a oştirii constituia pentru Bălcescu „[...] un argument în plus, menit să justifice necesitatea desfiinţării iobăgiei şi a împroprietăririi ţăranilor. Alcătuită pe o astfel de bază socială trainică, armata română, arăta Bălcescu, va fi o

[23] *Ibidem*, p. 51.

[24] *Anul revoluţionar 1848 în Principatele Române*, vol. II, p. 544.

[25] *Pagini din gîndirea militară românească 1821—1916*, Edit. militară, 1969, p. 33—34.

www.dacoromanica.ro

armată a națiunii unite, puternică, iubită de prieteni și temută de dușmani" [26]. În *Manualul bunului român*, la întrebarea care sînt datoriile mai de căpetenie la care legea poate supune pe un cetățean, Bălcescu formula răspunsul: „cea dintîi este de a se arma pentru apărarea republicii sau la hotare, sau în orașe și la țară și de a se supune disciplinei, fără care cei mai viteji nu pot birui pe dușmani" [27]. El nu contenea a cere fermitate împotriva forțelor reacționare, organizarea rezistenței împotriva invaziei străine, participarea largă a poporului, a țărănimii la apărarea revoluției, a țării, convins că o națiune unită „oricît de mică ar fi, n-a fost nici o dată biruită și nici că va fi" [28]. Într-o scrisoare către Ion Ghica, trimisă din Pesta, la 4 iulie 1849, Bălcescu arăta că „românismul nu se va putea dezvolta și scăpa de atîți vrăjmași ce-l apasă, pînă cînd ambele principate nu vor fi libere și nu vor organiza puterea lor armată, astfel cum o visam acum vreo 5 ani, și cu care să-și tragă cu sabia hotarele sale naționale. Este de trebuință — continua el — a populariza între români aceste idei și a întoarce toată ținta lor națională către armă numai, căci numai cu dînsa se vor mîntui și vor fi mari și puternici" [29]. Mai tîrziu, într-o scrisoare către Alexandru G. Golescu, din 4 martie 1850, Bălcescu spunea că „misiunea unui guvern revoluționar este foarte simplă: să răspîndească și înarmeze revoluția, iată misiunea lui, adică să toarne revoluția ca o convingere în sufletul poporului și după aceasta să-i pună arma în mînă și să-i spună: acum cînd ai o credință, fii gata să mori pentru ea ..." [30]. În aceste aprecieri este cuprinsă ideea deosebit de prețioasă, înaintată pentru vremea aceea, a înarmării maselor.

Alături de N. Bălcescu, în elaborarea noii concepții despre armată, s-au remarcat și alți revoluționari. Astfel, Eftimie Murgu, într-o scrisoare către Bălcescu, din iulie 1848, arăta că „cea dîntîi grijă să vă fie, fraților, arma! Armată cît mai în grabă să aveți, ca să puteți cel puțin cea dîntîi năvală să o întîmpinați cu bună ispravă... Iară și iară vă îndemn: nu glumiți ci vă armați..." [31]. După ce îndemna la organizarea unei armate, ținînd seama de timpul scurt de care aceasta dispunea pentru pregătire spre a face față pericolelor ce amenințau revoluția, militantul bănățean sublinia că „din multe ceremonii sau ale tacticii militare scoateți numai esența ei, lăsînd nimicurile la o parte, exercitați armata numai între acele evoluții ce sînt de cea mai neapărată trebuință" [32]. Iar poetul Dimitrie Bolintineanu, într-un articol publicat în „Poporul suveran", din 27 august 1848, exclama: „au poate fi vreo glorie mai mare decît aceea de a ne pune brațele ca să se urce pe dînsele România liberă? Numai o patrie are omul în lume, și această patrie trebuie sprijinită prin noi de vrem să mai existe. Să ne într-armăm dar cu curagiu și credință și România nu va pieri".

Armata permanentă, deși cîștigată de partea noilor rînduieli, datorită efectivelor ei reduse nu dispunea de capacitatea de a asigura singură înfăptuirea planului de apărare militară a revoluției. De aceea, documen-

---

[26] *Ibidem*, p. XI—XII.
[27] N. Bălcescu, *Scrieri militare alese*, p. 211.
[28] N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Edit. Academiei R.P.R., București, 1953, p. 41.
[29] *Pagini din gîndirea militară românească 1821—1916*, p. 34—35.
[30] N. Bălcescu, *Scrieri militare alese*, p. 590.
[31] *Pagini din gîndirea militară românească*, 1821—1916, p. 45.
[32] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

tele program și actele legislative ale revoluției de la 1848, care concentrează și gîndirea militară a conducătorilor ei, au înscris ca una din principalele măsuri, pe lîngă reînnoirea oștirii, pe aceea a creării unor tipuri și formațiuni de apărare ca emanație directă a revoluției, care să dea expresie principiului națiunii înarmate. „Poporul român voiește pace, voiește tărie, voiește garanția averilor sale materiale, morale și politice; decretă dar garda națională, în care tot românul e un gardian al fericirii publice, un garant al libertăților publice..."[33]—spunea Proclamația de la Islaz. În același sens, programul revoluționarilor din Moldova preconiza „întemeierea unei garde urbane și rurale ... pentru păzirea țării și a fericirii publice" [34]. Iar Adunarea națională de la Blaj din 4 (16) mai 1848 arăta: „Națiunea română cere înarmarea poporului sau gardă națională spre apărarea țării înlăuntru și în afară. Miliția română să-și aibă ofițerii săi români" [35]. La adunarea de la Lugoj din 15 (27) iunie 1848 se hotăra „înarmarea poporului în timp de șase zile ..." [36].

Conducătorii revoluției de la 1848 din Muntenia și Moldova, cînd au înscris în documentele programatice un asemenea element de concept din punct de vedere militar aveau în vedere faptul că apărarea revoluției reclama o forță armată mult mai mare și mai puternică decît o reprezenta oștirea regulată a vremii. Pe de altă parte, ei n-au putut „să pună problema constituirii unei armate naționale, care să fie un scut al revoluției" [37], pentru a nu crea suspiciuni la Poartă; în schimb, „crearea gărzilor naționale părea realizabilă chiar în condițiile în care dependența de Imperiul otoman mai era menținută" [38]. În Transilvania și Banat se pornea de la necesitatea apărării revoluției și, bine înțeles, a creării unor unități din români, comandate de ofițeri români.

În vederea atragerii în gărzi s-a desfășurat o intensă activitate de propagandă, de explicare a rostului acestor formațiuni cetățenești înarmate, care concretizau ideea lui Bălcescu cu privire la „rezervele naționale". „Sînteți chemați, fraților, concetățeni —, se arăta într-un apel din iulie 1848 — a vă pătrunde de sfînta misie a dumneavoastră, de marea importanță a acestei întocmiri și s-alergați toți cu toată inima a vă înscrie în rîndurile acestei gardii [...] ea face puterea și ea poate să ne asigure în toată vremea acele articole pe care am jurat pe Cîmpul Libertății" [39].

Principala misiune a gărzilor naționale din Țara Românească consta în apărarea ordinii interne; în caz de atac extern ele erau chemate să împiedice dușmanul să pătrundă în localitățile unde se aflau. Membrii gărzilor naționale erau recrutați din rîndurile maselor populare, cetățeni între 20 și 50 ani și constituiți în companii, batalioane și legiuni, ai căror comandanți trebuiau să fie aleși cu majoritate de voturi în mod secret în adunările formațiunilor respective. În București la sfîrșitul lunii august 1848 existau 5 legiuni, 10 batalioane și 40 companii ale gărzilor

[33] N. Bălcescu, *Scrieri militare alese*, p. 547.
[34] M. Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, Edit. politică, București, 1967, p. 146—147.
[35] Victor Cheresteșiu, *Adunarea națională de la Blaj*, Edit. politică, 1966, p. 462.
[36] Vasile Maciu, *Caracterul unitar al revoluției din 1848 în țările române*, „Studii", nr. 5, 1968, p. 837.
[37] Apostol Stan, *Gărzile naționale în revoluția din 1848 din Țara Românească*, „Studii", nr. 4, 1965, p. 879.
[38] *Ibidem*, p. 879—880.
[39] A. Iordache și C. Vlăduț, *Christian Tell*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1976, p. 39.

www.dacoromanica.ro

naționale, cu un efectiv de peste 10 000 de oameni. Pe întreaga țară numărul membrilor gărzilor naționale formate la orașe și sate se estimează la 20 000 de oameni [40]. Merite deosebite în crearea mijloacelor armate ale revoluției muntene a avut Gh. Magheru. Ca ministru în guvernul provizoriu ales de revoluție, dar mai cu seamă în calitate de căpitan-general al tuturor trupelor neregulate de dorobanți și panduri din România și inspector general al tuturor gărzilor naționale din țară, Gh. Magheru a acționat în special pentru realizarea unei baze militare a revoluției, fiind organizatorul și comandantul taberei de pe Cîmpul lui Traian — Rîureni, județul Vîlcea, care a concentrat 30 000 de voluntari, dintre oamenii „vrednici de toată credința" și îndeosebi „încercați la arme" [41]. De aici, manifestîndu-și protestul vehement față de intervenția otomano-țaristă, care-și propunea să înăbușe revoluția română, generalul Magheru a adresat o declarație, care dă expresie unui patriotism fierbinte și totalei aparteneițe la cauza revoluționară: „dacă în inima noastră mai viază amorul cel sacru al patriei, dacă suferințele țării noastre ne mai umplu ochii de lacrimi de sînge, dacă respectul către țărîna și umbrele eroilor strămbuni ai noștri se mai țin în piepturile noastre, dacă vrednicia de om se mai păstrează încă în român, atunci să ne grăbim, o frații mei, să ne grăbim a le dovedi, căci patria plînge, căci libertatea suferă, căci naționalitatea romană geme și ne cheamă a o mîntui" [42].

Un asemenea spirit a animat pe toți cei care s-au ridicat cu arma în mînă împotriva intervenției trupelor străine. Referindu-se la hotărîrea bucureștenilor de a se apăra împotriva invaziei otomane, tovarășul Nicolae Ceaușescu spunea: „populația orașului împreună cu ostașii din cazărmile situate în Dealul Spirii opun o rezistență eroică. Neșterse vor rămîne în amintirea poporului actele de vitejie săvîrșite de detașamentele de pompieri conduse de căpitanul Pavel Zăgănescu, de ostașii regimentului 3, care s-au jertfit într-o înfruntare inegală, copleșiți de superioritatea invadatorului, pentru salvarea cauzei sfinte a revoluției, pentru apărarea pămîntului patriei" [43].

În anii 1848—1849 și românii din Transilvania și-au organizat o oaste populară proprie. Rezistența armatei de moți comandată de Avram Iancu a intrat în legendă. Alături de efortul militar practic și această componentă a revoluției a fecundat atunci și ulterior gîndirea militară românească. Revoluționarii români transilvăneni cereau înființarea unei gărzi naționale române, comandată de ofițeri români, a cărei întărire o vedeau, lucru foarte important, prin cuprinderea în cadrul ei a unor unități militare permanente, regimentele grănicerești române. La Blaj, în mai 1848, se stimula limpede că „grăniții să se întrupeze cu garda națională, cînd se va înființa aceasta" [44]. Militînd pentru crearea unei forțe militare proprii, ca garanție esențială a eliberării românilor, Eftimie Murgu considera ca nucleu posibil regimentul grăniceresc din Caransebeș.

[40] Maria Totu, *Garda civică din România*, Edit. militară, 1976, p. 39—40.
[41] Apostol Stan, Constantin Vlăduț, *Gheorghe Magheru*, Edit. științifică, 1969, p. 105.
[42] *Ibidem*, p. 6.
[43] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea populară din București consacrată aniversării a 125 de ani de la revoluția de la 1848 și a unui sfert de veac de la naționalizarea principalelor mijloace de producție*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, Edit. politică, București, 1973, p. 594.
[44] Victor Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 462.

www.dacoromanica.ro

Avînd în vedere că în localităţile cu populaţie majoritară maghiară sau săsească existau gărzi naţionale aproape exclusiv de componenţă etnică respectivă, prevederea programatică a românilor privind înfiinţarea unor gărzi naţionale proprii era mai mult decît o revendicare revoluţionară, ea reprezenta un punct de vedere clar în legătură cu alcătuirea unei armate româneşti, comandată de ofiţeri români. În cadrul adunării populare de la Cîmpeni, din 9 iunie 1848, Avram Iancu, adresîndu-se mulţimii, arăta : „[...] toată Europa se înarmează spre a izbîndi libertatea. Românii să se pregătească, de asemenea, fiindcă a sosit timpul să fie şi ei liberi ...". Iar în încheiere îndemna : „să vă faceţi lănci şi să vă îndreptaţi coasele" [45]. La 10 iulie 1848 Nicolae Bojincă propunea congregaţiei Caraşului înfiinţarea unei armate româneşti de 20 000 de oameni [46].

În urma refuzului autorităţilor maghiare de a satisface revendicările sociale, politice, naţionale, inclusiv cele privind formarea unei armate proprii, conducătorii revoluţionari transilvăneni au trecut la acţiuni organizatorice mai energice, procesul constituirii unei forţe militare româneşti a intrat într-o fază nouă. Avram Iancu a iniţiat organizarea şi înarmarea moţilor din Munţii Apuseni. Oastea de ţărani a lui Iancu era modest dotată, ea dispunea doar de 1 234 de puşti şi de 10—15 tunuri, dintre care o parte turnate la Abrud. Majoritatea luptătorilor erau înarmaţi cu lănci, coase, topoare [47].

Din modul în care a fost organizată şi dotată, şi mai ales din felul cum a luptat oastea din Munţii Apuseni împotriva unor forţe superioare s-au tras concluzii şi învăţăminte extrem de importante. Nicolae Bălcescu, aflat o bună parte din vreme în mijlocul luptătorilor transilvăneni, scria : „Fost-am de am văzut eu însumi pe acei îngrozitori (redutabili — n.n.) moţi [...] în acea vreme cînd inima îmi era zdrobită, căci din toate părţile vedeam naţionalitatea română călcată şi strivită de duşmani străini, fusei fericit a găsi acolo pe acele piscuri uriaşe, pe deasupra norilor, o naţionalitate şi o viaţă românească înfocată şi puternică" [48]. Tot lui Bălcescu îi datorăm o apreciere cuprinzătoare asupra cadrelor de conducere a armatei lui Avram Iancu şi a rolului femeilor în luptele purtate. El spunea că „generalii acestei oaste ţărăneşti erau nişte preoţi şi nişte tineri abia ieşiţi din şcolile de teologie, filozofie şi jurisprudenţă. Ei nu puseseră pînă atunci mîna pe o armă, cînd nevoia îi sili a se face generali şi a cîştiga bătălii. Lipsiţi de cunoştinţe şi de principii de artă militară, ei le inventară. Am văzut cu mirare cum ei dibuiseră adevăratele principii ale războiului şi cum simţiră importanţa poziţiilor naturale şi folosul ce ştiură trage din orice localitate. Femeile — arată el mai departe — nu rămăseseră în urmă nici cu curajul, nici cu simţămintele naţionale. Ele luară parte la toate primejdiile soţilor lor. Din vîrful munţilor, ele aruncau o ploaie de bolovani, care rănea batalioanele vrăjmăşeşti. Cîntecile lor nu

[45] Colonel L. Loghin şi colonel C. Ucrain, *Aspecte militare ale revoluţiei din 1848—1849 în Transilvania*, Edit. militară, 1970, p. 13.

[46] *Oastea cea mare*, Edit. militară, 1972, p. 91.

[47] *Ibidem*, p. 97.

[48] Vezi C. Căzănişteanu, *Probleme militare în revoluţia română de la 1848*, în *Revoluţia de la 1848 în ţările române*, Edit. Academiei R.S. România, 1974, p. 138.

www.dacoromanica.ro

erau ca mai înainte, cîntece de dor și de plăcere, ci cînturi pline de patriotism și de simțămîntul național" [49].

Pe baza structurării făcute, în oastea comandată de Iancu „instrucția militară se realiza de ofițeri din regimentele grănicerești, foști ofițeri români în armata austriacă, precum și de către refugiați din Țara Românească. Cu toate că „majoritatea comandanților erau tineri intelectuali, fără pregătire militară, ei au reușit să obțină succese importante, datorită valorificării tradițiilor de luptă ale populației din Munții Apuseni, aplicării unei tactici simple, dar adecvată condițiilor locale, folosirii iscusite a avantajelor terenului muntos pentru hărțuire, atacuri prin surprindere, apărarea căilor de acces, reușind în ultimă instanță să transforme zona Apusenilor într-o adevărată cetate naturală [50]. Deși insuficient de maturizată și slab înarmată, armata română revoluționară din Munții Apuseni, datorită unor înalte calități morale, credinței în justețea cauzei pentru care lupta, a reușit să reziste blocadei și să respingă toate încercările adversarului, mult superioare numeric și calitativ, de a pătrunde în interiorul sistemului său de apărare.

Referindu-se la amploarea acelor lupte, în cursul cărora țăranii au înlăturat vechea administrație nobiliară și au înlocuit-o cu una nouă, revoluționară, a poporului, tovarășul Nicolae Ceaușescu spune : „În Munții Apuseni, Avram Iancu instaurează o adevărată „republică românească". Așa cum consemnează Karl Marx „acest ținut al minelor deveni centrul adevăratului război național" [51]. Pînă în august 1849 a rezistat acest teritoriu român liber, cînd în urma înăbușirii revoluției de către trupele țariste și imperiale, legiunile oastei populare din munți a lui Avram Iancu au fost dezarmate.

O semnificație deosebită, deopotrivă politică și militară, o au inițiativele fruntașilor pașoptiști în vederea unirii eforturilor armate din cele trei țări române.

Conducătorii revoluției din cele trei principate înțelegeau că pentru a se putea opune intervenției armate iminente a imperiilor otoman, habsburgic și țarist era necesară unirea tuturor eforturilor românești. În scrisoarea [52] adresată „fraților de peste Carpați", la 26 iunie 1848, de exemplu, Constantin Roman arăta că este convins de faptul „că de nu va lucra tot românul în înțelesul comun", cauza este pierdută. De aceea, el propunea să nu se abată nimeni de la cele începute, odată cu capul, ca să „arătăm lumii că sîntem români". Totodată, Constantin Roman cerea să i se trimită de la București regulamentul milităresc, pentru a-l folosi în formarea gărzii naționale. Imperativul era ca, în caz de nevoie, românii din toate provinciile să se într-ajute din punct de vedere militar, inclusiv prin recrutarea și trimiterea de voluntari dintr-un principat în altul. A. G. Golescu, în scrisoarea adresată la 19/31 iulie 1848 lui N. Bălcescu spunea : „văzui pe Murgu și mi se înveseli inima". Bucuria lui era determinată de faptul că Eftimie Murgu îi vorbea despre zece mii de români înarmați, gata a

[49] N. Bălcescu, *Scrieri militare alese*, p. 202—203.

[50] *Oastea cea mare*, p. 97.

[51] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea populară de pe Cîmpia Libertății de la Blaj consacrată aniversării revoluției de la 1848*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, p. 458.

[52] Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 150.

www.dacoromanica.ro

intra oricînd în Oltenia, şi promitea aproape trei mii de călăreţi înarmaţi cu suliţi, puşti şi pistoale, precum şi tunuri şi ajutor în confecţionarea de armament [53]. „Să ştie lumea toată, —scria G. Bariţiu la 3 iunie 1848— că la orice încercare de ocupaţie a Principatelor Române, din partea oricui, nu numai regimentele grănițere române, ci şi toată naţiunea română de dincoace va alerga peste munţi spre a se înfrunta cu moartea ori unde a întîlni-o". Iar mai departe arăta că românii transilvăneni puteau da fără greutăţi 25 000 de ostaşi graniceri, care aşteaptă „cu sete minutele în cari să fie chemaţi a da noi probe de romăna lor bravură" [54].

După cum se ştie, datorită în principal forţelor intervenţioniste străine, acest plan nu a putut fi realizat, dar iniţierea lui era încă un atestat al comunităţii de gîndire, simţire şi faptă a naţiunii române, conştientă că în unirea eforturilor stă chezăşia marilor idealuri de libertate, independenţă şi unitate naţională.

Concepţia despre forţa armată într-un context revoluţionar a paşoptiştilor români înscrie gîndirea lor militară pe orizontul cel mai înaintat al gîndirii militare a forţelor progresiste din Europa acelei vremi. Ideea înarmării populare, după cum este cunoscut, a dominat momentul 1848, fiind concretizată în principal în mişcarea voluntarilor, constituirea de gărzi naţionale în ţările cuprinse de flacăra revoluţiei şi chiar de armate revoluţionare în unele dintre ele, ceea ce a reprezentat o însemnată experienţă istorică, care a pus în relief concluzia că o mişcare revoluţionară trebuie să dea cea mai mare atenţie organizării propriilor forţe înarmate şi pregătirii lor atît pentru atac cît şi pentru apărare [55]. Spiritele cele mai înaintate din epocă legau organic victoria revoluţiilor sociale şi naţionale de înarmarea maselor, a claselor purtătoare ale progresului istoric. „Înarmarea întregului proletariat cu puşti, carabine, tunuri şi muniţii trebuie înfăptuită imediat" — se cerea în adresa organului central către Liga comuniştilor germani, elaborată de Marx şi Engels, în lumina învăţămintelor de la 1848 [56]; „în revoluţie, ca şi în război, este absolut necesar ca în momentul hotăritor să pui totul în joc, indiferent de şansele pe care le-ai avea" [57] — apreciau fondatorii socialismului ştiinţific.

Conceptul despre puterea armată al revoluţionarilor români de la 1848, în care elementul nou, calitativ superior, faţă de epocile anterioare l-a constituit ideea că organismul militar trebuie să fie atît apărător al ţării împotriva inamicilor externi, cît şi al cuceririlor revoluţiei burghezo-democratice, nu a putut fi tradus plenar în viaţă atunci, datorită insuficientei maturizări a condiţiilor interne, cît şi acţiunii forţelor externe ostile. Renaşterea militară naţională şi organizarea armatei române pe baze noi au fost posibile numai o dată cu actul istoric al unirii de la 1859, în procesul de consolidare a statului naţional român [58].

Odată cu înfăptuirea unirii Moldovei cu Ţara Românească s-a trecut şi la dezvoltarea armatei potrivit noilor transformări. Elementele

[53] *Ibidem*, p. 156.

[54] *Ibidem*, p. 146.

[55] General-maior Constantin Antip, *Războiul popular în istoria universală*, Edit. militară, 1976, p. 117

[56] K. Marx, F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. 1 I, ed. a II-a, Edit. de stat pentru literatură politică, Bucureşti, 1955, p. 98.

[57] F. Engels, *Opere militare alese*, vol. I, Edit. militară, 1962, p. 51.

[58] *Pagini din gîndirea militară românească, 1821—1916*, p. XV.

www.dacoromanica.ro

de progres ale acestui moment, față de perioada precedentă, s-au materializat în măsurile luate pentru desăvîrșirea unificării oastei și modernizarea ei. Aceste măsuri își vădeau importanța îndeosebi în perspectiva pe care conducătorii noului stat unificat, în frunte cu domnitorul Alexandru Ioan Cuza, o confereau armatei ca una din pîrghiile menite să asigure întărirea autonomiei și să pregătească obținerea independenței naționale, în consens cu simțămintele și aspirațiile maselor populare. Luarea în considerare în chip larg a introducerii elementului popular în structura militară a statului național România a caracterizat procesul de elaborare a legii de organizare a armatei din 1864, potrivit căreia sistemul militar al țării cuprindea armata permanentă cu rezervele ei, miliția activă (dorobanți și grăniceri), garda orășenească, miliția neactivă, gloatele, ceea ce trebuia să asigure „instrucțiunea militară a maselor" [59]. Justețea acestei orientări avea să fie strălucit confirmată de războiul pentru neatîrnarea României din 1877—1878, războiul național — eliberator, popular, eroic, susținut cu dăruire de întregul popor român.

LA CONCEPTION DES LEADERS DE LA RÉVOLUTION DE 1848 DES PAYS ROUMAINS RELATIVEMENT À LA FORCE ARMÉE

RÉSUMÉ

La problématique militaire a joué un role important dans la préparation et le déroulement de la révolution roumaine de 1848—1849, aussi bien sur le plan principiel (de programme) que pratique.

Les militants qui préparaient le renversement des états de choses existants ont préconisé quant à la force armée des pays roumains deux voies essentielles à suivre : gagner au point de vue politique le personnel des armées et créer des formations armées du type populaire, non-permanentes (gardes nationales).

La première tâche a été accomplie dans ses grandes lignes, étant favorisée par le fait que les armées autochtones roumaines, régénérées dans le climat créé par la révolution de 1821, s'appuyaient sur une tradition de défense nationale légitime, après, 1830 ayant englobé de nombreux jeunes officiers reliés aux cercles révolutionnaires.

La création de gardes nationales de masse a revêtu une ampleur particulière en Valachie. Ainsi, par exemple, rien qu'à Bucarest à la fin du mois d'août 1848 il existait 5 légions, 10 bataillons et 40 compagnies de ces formations militaires à caractère populaire, non permanent. Une situation particulière a été enregistrée en Transylvanie où la domination étrangère — autrichienne et puis hongroise — a imposé la création, au feu de la lutte, de forces armées de masse, qui ont longtemps contrôlé comme „république roumaine" ad hoc la zone roumaine de vieille tradition des Monts Apuseni (les Carpates Occidentales).

Dans l'élaboration et la solution des problèmes militaires se sont fait remarquer des leaders tels que Nicolae Bălcescu, Gheorghe Magheru,

[59] Vezi în acest sens și general-maior Constantin Antip, *op. cit.*, p. 131—132.

www.dacoromanica.ro

Cristian Tell, Cezar Boliac (Valachie), Avram Iancu, Eftimie Murgu, Gheorghe Barit, Nicolae Bojincă (Transylvanie et Banat), Alexandru Ioan Cuza (Moldavie).

En ce qui concerne l'unité intérieure de la nation roumaine, en dépit des frontières artificielles qui la séparait, notons que sur le plan militaire aussi certains leaders révolutionnairea ont déployé leur activité dans une autre province que celle d'origine — par exemple Bălcescu a eu une présence active également dans le déroulement des événements militaires de Transylvanie.

De nombreuses idées préconisées par les révolutionnaires de 1848 ont démontré leur valeur aussi quelques décennies plus tard, ont inspiré l'organisation de la force armée de l'Etat roumain uni, forgé en 1859, notamment en ce qui concerne le développement, aux côtés de l'armée permanente, d'une „réserve nationale" constituée de formations militarisées de masse territoriales, non-permanentes. La même organisation allait démontrer son efficience pendant la guerre d'indépendance nationale de 1877—1878.

www.dacoromanica.ro

RAPORTURILE MOLDOVEI ȘI ȚĂRII ROMÂNEȘTI CU TĂTARII ÎN SECOLELE XVI – XVIII

DE

V. MIHORDEA

Dacă vijelioasa invazie de la 1241 asupra Europei pune și pe români în contact cu stăpînirea mongolă, hanatul din Crimeea creează mai tîrziu țărilor noastre o neplăcută vecinătate care, timp îndelungat, întreține spaima și nesiguranța locuitorilor, iar cererile și jafurile tătărești influențează negativ evoluția economică și socială a Țărilor române, impunîndu-le de fapt încă o exploatare, pe lîngă cea otomană [1].

Hanatul tătarilor, stat de pradă așezat pe țărmul nord-vestic al Mării Negre, în Crimeea și Bugeac, conta, din 1475 [2], ca vasal privilegiat al Împărăției otomane, cu preocuparea de a ține sub amenințarea invaziei pe toți vecinii, dar mai ales pe neprietenii Porții, ca în cazul rușilor și uneori al polonilor. Mărturiile timpului arată că un stat mare ca Polonia, deși avea tratate de bună înțelegere cu turcii, plătea tribut tătarilor ca să fie scutit de eventuale invazii [3]. Situație asemănătoare aveau și rușii față de tătari [4].

În contextul acestei realități este de la sine înțeles că raporturile „prietenești" dintre domni și hani erau bazate pe un solid suport material, format din obligații numai ale Moldovei și Țării Românești — atît bănești cît și de altă natură — intrate într-o riguroasă obișnuință prin practicarea lor îndelungată [5]. Originea acestor obligații se poate urmări în izvoarele istorice urcînd în timp către secolul al XVI-lea, cînd prezentarea darurilor

[1] Informația documentară, cu trimiteri la notele din josul paginilor, provine din acte interne, inedite și publicate, din volumele de cronici românești, documente externe, cronici turcești. Unele precizări provenind din cancelaria hanilor tătari au fost folosite prin intermediul unor lucrări contemporane și a citorva documente externe.

[2] *Istoria României*, vol. II, Edit. Academiei, București, 1962, p. 517.

[3] În 1619 vizirul otoman comunica domnului Moldovei, că pe de o parte „craiul leșesc" expedia „așa cum s-a stabilit în tratatul împărătesc, peșcheșul hanului Crimeei", iar pe de alta ca Poarta a trimis „Măriei sale hanului o scrisoare drastică, spunîndu-i să nu facă incursiuni în partea leșească" (Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, I București 1976, p. 150 nr. 156). Intervenția Porții se facea în ciuda faptului că mai înainte cu două decenii, prin mijlocirea domnului Moldovei, un tratat se încheiase între poloni și tătari, la 9 octombrie 1599 : regele se îndatora a face anual un dar de bani și obiecte hanului, trimițîndu-le la Cetatea Albă (N. Iorga *Studii asupra Chiliei și Cetății Albe*, București 1900, p. 214–215).

[4] Referindu se la neastîmpărul tătarilor în vremea lui Ștefan cel Mare Grigore Ureche scrie : „de multe ori am pățit și noi de către dînșii și nu numai noi, ci toate țările cite-s prin prejurul lor" (*Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1916, p. 50).

[5] Caracterizarea atitudinii tătărești față de români este prinsă exact într-o scrisoare a lui Gheorghe Ștefan Voievod din 1657 : „noi cunoaștem firea acestor păgîni nesățioși și de aceea credem că i-am putea molcomi cu bani" („Revista istorică", 1926, p. 318).

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 32, nr. 6, p. 1069–1095, 1979

www.dacoromanica.ro

se arată a fi fost intrată în obicei. Istoricii au stabilit pe baza descrierilor narative, că în Moldova darurile în bani datează din vremea lui Ieremia Movilă şi Vasile Lupu [6]. Dar cu aproape o jumătate de veac mai înainte sultanul poruncea lui Alexandru Lăpuşneanu — la 26 aprilie 1566 — să achite „tributul ce dai hanatului după vechiul obicei şi plăţile la care însuţi te-ai îndatorat" [7]. În scrisoarea de la 5 decembrie 1578 către hatmanul Poloniei, Petru Şchiopul nu crede că tătarii ar putea ataca Moldova, pentru că „ei au legătură cu noi şi le plătim şi tribut", după învoială" [8]. Darurile care, la început, erau „după învoială" şi poate benevole, se accentuează progresiv şi devin obligatorii din momentul în care domnii recurg la serviciile hanilor pentru ajutor armat şi intervenţii la Poartă în favoarea lor.

Evenimentele din vremea domniei lui Mihai Viteazul au consemnat în izvoare, pe plan diplomatic, între altele, pentru prima dată, intervenţia hanilor în treburile interne ale ţărilor noastre [8bis]. Manifestările de independenţă au fost întîmpinate de Poarta otomană — încă înainte de bătălia de la Călugăreni — cu măsuri radicale ce urmau să fie puse în aplicare pentru a lega mai strîns de Imperiu „provinciile" dunărene. La 14 mai 1595, prin decizia vizirială de la Edirne, se hotărăşte transformarea Ţării Româneşti şi a Moldovei în vilaiete, avînd la conducere cîte un beglerbei[9]. Guvernul otoman a pornuncit hanului Gazi Chirai al II-lea — care urma să facă în Ţara Românească legătura cu armata lui Sinan paşa — să instaleze în Moldova pe sangeac beiul de Bender, Ahmed, ca beglerbei al nou creatului vilaiet. Faptul este relatat întocmai, doi ani mai tîrziu, de însuşi Ahmed, devenit paşă de Silistra, într-o scrisoare către regele Poloniei [10]. Tot atunci, la 5 septembrie 1595, polonii au adus la tronul Moldovei pe Ieremia Movilă şi cancelarul Zamoyski a început tratative cu hanul Gazi Ghirai şi cu sangeac beiul de Bender pentru recunoaşterea ca domn a protejatului polon şi renunţarea lui Ahmed la titlul de paşă al acestei ţări, în schimbul unor compensaţii ulterioare. În sus-amintita scrisoare Ahmed susţine că reuşita tratativelor se datorează hotărîrii lui de a nu mai primi nou creatul vilaiet [11]. În realitate hanul, care propusese la tronul

---

[6] C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, III-2, 1946, p. 649; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe* p. 260.

[7] N. Iorga, *Documente şi cercetări asupra istoriei economice şi financiare a Principatelor române*, Bucureşti, 1900, p. 181. Lăpuşneanu pare să fi fost primul domn care a cerut ajutor armat de la tătari (Radu Popescu, *Istoriile domnilor, Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1963, p. 57 şi 58).

[8] Publicată de N. Iorga, în *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe* p. 337.

[8bis] La începutul anului 1595 o comunicare (yarlîg) a hanului Gazi Ghirai punea în vedere domnului Moldovei, Aron Tiranul: „Să pregătiţi cai şi oşteni buni, de asemenea şi tunurile, împreună cu toate furniturile de război" (publ. de Tahsin Gemil, în „Anuarul Institutului de istorie...," Iaşi, XI, 1974, p. 250).

[9] Cristina Rotman — Bulgaru — *Relaţiile Moldovei cu Imperiul otoman la începutul secolului al XVII-lea* („Revista de istorie", 5, 1976, p. 682).

[10] „Pe cînd supusul de mine eram beiul sangeacului de Bender, răsculîndu-se voievodul Moldovei, vilaietul mai sus amintit fusese dăruit acestui supus al domniei voastre, cu titlul de Beilerbeilic" (Mustafa A. Mehmed, *op. cit.* p. 140 no. 148).

[11] „iar supusul de mine, spre a aduce servicii măriei sale padişahului şi măriei sale hanului, precum şi măriei sale craiului, mijlocind atunci între ei, renunţasem la beilerbeilic" (*ibidem*).

www.dacoromanica.ro

Moldovei pe un emir tătar, neacceptat de Poartă[12], a speculat atît utilitatea lui în acțiunile războinice ale Imperiului otoman cît și priceperea diplomatică, în propriul său avantaj.

Înțelegînd că, între cei care participau la tratative, cuvîntul cu mai mare greutate era al hanului tătărăsc, folositor și pentru consolidarea situației lui la Poartă, Ieremia Movilă a căutat să stabilească relații directe cu Gazi Ghirai. În discuțiile cu domnul, hanul a obținut — în schimbul serviciilor făcute atunci și mai ales pentru intervenția ce urma s-o facă la Constantinopol spre a fi recunoscut — atît un cîștig de natură teritorială, cedarea către tătari a unui grup de șapte sate moldovenești, în perimetrul care mai tîrziu se va numi „Cele două Ceasuri"[13] cît și obligația lui Ieremia Movilă de a trimite la Baccisarai, în Crimeea, anual, un număr — neprecizat în izvoarele ce se cunosc — de butoaie cu *miere*, pe lîngă alte daruri. Convenția moldo-tătară este consemnată în cronica lui Miron Costin, unde citim că domnul „îndată au agiuns la hanul, și de atunci cele șapte sate ale țării ce se zic hănești, le-au dat Ieremia Vodă hanului, și au legat și miere să dea hanilor în toți anii, și alte daruri"[14]. Avem aici singurul tratat cunoscut, încheiat între un domn român și un han tătar, cu obligații reciproce, stabilite pe puncte[15], care s-a aplicat în toate prevederile lui.

Această formă de obligații moldovenești față de hanii tătarilor, constînd din miere, bani și diferite daruri — pentru care nu s-au păstrat însemnări asupra cuantumului sau a totalului sumelor cheltuite anual — a continuat cu regularitate de-a lungul veacului al XVII-lea, izvoarele înregistrînd numai schimbările ce contribuiau la agravarea îndatoririlor. Ca martor contemporan, Miron Costin scrie că, după invazia din 1650 și prada cumplită a Moldovei, Vasile Lupu a trebuit să plătească o mare sumă de bani tătarilor[16], împreună cu multe daruri și noi angajamente pentru viitor : domnul „au tocmit lucrul cu sultanul[17], cu daruri și nu cu puțină cheltuială"[18], Întrucît invazia a fost condusă nu de han, ci de adjunctul lui, calga sultan, comandantul tătarilor din Bugeac, s-a adăugat o obligație nouă către acest demnitar : „și atunci au legatu Vasile Vodă

---

[12] „Oastea tătară și hanul Gazi Ghirai al II-lea au intrat în Moldova. El cere Porții încuviințarea să supună și să aducă la ascultare ... raiaua moldovenească... Hanul mai cere ca pe viitor să fie numit stăpîn asupra moldovenilor unul dintre emirii tătarilor... Dar sultanul, neîncuviințînd la aceasta, a trecut-o cu vederea" (*Cronici turcești privind țările române*. Extrase, vol. II, ed. M. Guboglu, București, 1974, p. 45).

[13] Indicații asupra evoluției acestui teritoriu în studiul lui Gh. I. Năstase, *Hotarul lui Halil pașa și „cele două ceasuri"* (Buletinul Societății geografice, 1932).

[14] *Cronicele Românieĭ*, I, 1872, p. 251. ed. P.P. Panaitescu, 1958, p. 45.

[15] „Capetele de pace au fost acestea : Ieremia Vodă să fie domn în țară, birnic împărăției din anu în anu, după obiceiu, iar hanului să-i dea din anu în anu daruri și miere, și șapte sate să hie de cișlele hanului în Bugeacu... Iar despre partea hanului erau aceste ponturi : Steagul și tuiurile să le dea pre mîna Ieremiei Vodă, și de la Împărăția turcului să-i scoată uric de domnie neschimbat în zilele lui, care uric în limba lor se cheamă beratu și să iasă hanul din pămîntul Moldovei pînă a patra zi, cu toate oștile lui"... (*ibidem*).

[16] Vasile Lupu ar fi plătit atunci 130.000 de taleri (C.C. Giurescu, *op. cit.* III-1, p. 86).

[17] Calga sultan, fratele și succesorul hanului.

[18] *Cronicele Românieĭ*, I. p. 326.

www.dacoromanica.ro

banii ce se dau sultanilor den anu în anu şi o cabaniţă" [19]. Adaosul de contribuţie, smuls prin intimidare într-un moment de constrîngere, face pe Nicolae Costin să observe că permanentizarea lui, în ciuda opoziţiei domnilor următori, nu se putea înfăptui dacă n-ar fi avut aprobarea secretă a Porţii [20].

Cantitatea de miere care se trimetea anual în Crimeea a prevalat prin importanţa ei asupra tuturor celorlalte daruri deoarece, cu timpul, întregul ansamblu de obligaţii ajunge să fie cunoscut cu numele tătăresc de bal accesi, balgi-başlîk sau banii (darea) mierii. Darea era ridicată la Iaşi de un funcţionar al fiscului tătăresc, balgi-başa, care după 1650 apare dublat de un încasator pentru sultanul din Bugeac, cunoscut în actele fiscalităţii moldoveneşti cu numele de „dum. balgi-başa cel mic" [21]. Termenul tătăresc al dării a intrat şi în nomenclatura fiscală din Moldova, fiind întîlnit mai des în mărturiile documentare începînd cu secolul al XVIII-lea, cînd parte din obligaţiile în natură erau convertite în bani, pentru a căror achitare era instituit un impozit special *balgibaşlîcul*. Cronicarul Acsinte Uricarul scrie că Nicolae Mavrocordat în prima domnie (1709—1710) „într-acele nouă luni cît au domnit, au plătit şi birul deplin şi bairamlîcul acelui an şi *balgibaşlîcurile* (subl. n.) şi mierea şi ceara ce se dau la mutpacul împărătesc" [21 bis]. Actele fiscale înregistrează însă şi termenul moldovenesc *banii mierii*.

Nefiind în imediata vecinătate, contactul Ţării Româneşti cu tătarii a avut loc mai tîrziu şi a debutat tot prin relaţii ostile ca şi al Moldovei pe vremea lui Ştefan cel Mare. La sfîrşitul secolului al XVI-lea, cînd Ieremia Movilă solicita ajutorul diplomatic al hanului pentru a i se recunoaşte de către Poartă titlul de domn, Mihai Viteazul avea o atitudine diametral opusă. Începînd, în 1595, ostilităţile cu Imperiul otoman, prin uciderea cămătarilor turci din Bucureşti şi asedierea cetăţii Giurgiu, Mihai a determinat ca sultanul Murad să trimită un paşă cu armată ca să-l înlocuiască în domnie cu Bogdan, fiul lui Iancu Sasul [22]. Cronica ţării descrie astfel contactul cu tătarii în aceste evenimente: „Dar Mihai Vodă, dacă au auzit, le-au ieşit înainte la Dunăre şi nu vrea să lase pe turci să intre în ţară. Dar viindu-i vestea că au intrat tătarii în ţară, s-au dat îndărăt şi au trimis străji împotriva tătarilor şi avînd şi tătarii străji, s-au întîm-

[19] *Ibidem*. Cabaniţa era o manta scumpă, domnească sau boierească. (Săineanu, *Influenţa orientală*, II, 67—68). Actele visteriei, în amîndouă ţările, prevăd, atît pentru han cît şi pentru calga sultan, echivalentul în bani a cîte unui cojoc de samur. În raportul către guvernul otoman, trimis prin ciucerul Dumitraşcu, Vasile Lupu — poate că de teama unei noi invazii — nu se plînge de isprăvile tătarilor, arătînd numai că a plătit darea către han, care „nu a pustiit ţara", ci a pornit cu cazacii şi hatmanii lor în contra Azovului (Arhiva istorică centrală, Microfilme turceşti, rola 4, nr. 61).

[20] „Această sumă, făgăduită într-o vreme de nevoi, au fost pentru sultanii Bugeacului o destulă pricină de a o cere în toţi anii cu nume de balci-başlîc şi măcar că domnii, moştenitorii lui Vasile Vodă, să fi stătut cu totul împotriva la aceasta, arătînd de multe ori cum că o sumă dată la o vreme de nevoie, pentru ca să scape de goana cea fără de lege, unui neam jăluitoru, nu poate să se socotească ca o datorie, cu toate acestea, printr-o ascunsă primire a Porţii, sultanii au ştiut să o tragă în tării cu feluri de chipuri în toţi anii, şi să facă cu de a sila, dintr-această rea urmare o pravilă" (*Tractaturile*...în *Cronicile Românieî*, III, p. 458.)

[21] N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, II, p. 112.

[21 bis] *Cronicele Românieî*, II, 124.

[22] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, 1935, p. 153—154; I. Sirbu *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*, vol. I, Bucureşti, 1904, p. 215.

www.dacoromanica.ro

pinat și bătîndu-se, au biruit pe tătari" [23]. Cu toate că primul contact a însemnat o biruință a românilor, tătarii nu s-au lăsat. Aceeași cronică relatează: „deci hanul au trimis cu mai mulți tătari pe nepotu-său și trimețînd și Mihai Vodă oaste și mai multă, s-au găsit unii cu alții la Stănești, și iar au biruit ai noștri pe tătari și au pierit și nepotul hanului" [24]. Relatarea acestui fapt amintește întrucîtva evenimentele petrecute cu 125 ani în urmă în dumbrava de la Lipnic, pe malul Nistrului [25]. Cronica spune că „turcii, cu Bogdan Vodă, intrase în țară la Giurgiu și s-au fost împreunat și cu hanul, iar Mihai Vodă au trimis pe un Manta banul cu oaste și i-au lovit fără veste, și foarte i-au tăiat rău și cum au putut sau scăpat pașa peste Dunăre ca să se mai gătească. Iar Mihai Vodă nu i-au dat vreme de gătire, ci au trecut pe la Marotin Dunărea pe ghiață, și dînd război au pierit pașa și mulți turci... Hanul, ca acestea văzînd, s-au întors și el la olatele lui" [26].

Situația creată de cele trei victorii consecutive asupra năvălitorilor tătari nu a supraviețuit cîștigătorului bătăliilor. Domnii succesori lui Mihai Viteazul n-au mai putut opri cu forța armată decît, poate, în rare cazuri, cetele de pradă. În vremea lui Alexandru Coconul (1625), menționează cronica, „tătarii au robit țara pînă la Olt și mare pagubă au făcut în oameni și dobitoace" [27]. Un document din 26 noiembrie 1625 spune că mănăstirea Snagov a fost „prădată de bucate și robită de tătari, cînd s-au întîmplat într-acea vreme de au intrat tătarii aici în țară" [28]. Alături de groaza creată prin repetarea năvălirilor, în cursul veacului al XVII-lea, prezența individuală a tătarilor în Țara Românească este constatată în angajarea lor ca ostași cu leafă de către unii domni, ca în corpul de mercenari ai lui Matei Basarab [29]. În tot cursul acestui veac, pînă la 1690, izvoarele care vorbesc despre tătari nu menționează vreo obligație anuală a Țării Românești față de han sau de locțiitorul lui din Bugeac, așa cum aveau Moldova și alte țări, ceea ce nu exclude însă ca domnii să fi oprit la graniță, cînd au putut, cu bani și daruri, intențiile lor de năvălire.

Războiul împotriva habsburgilor de la 1683—1699, cu expediții anuale în Ungaria și în părțile Belgradului, verificînd soliditatea alianței turco-tătare [30], prin participarea hanului la mai toate campaniile, a creat pentru Moldova și Țara Românească — pe lîngă problema ocupării temporare a unor ținuturi de către poloni și austriaci — o nouă povară, determinată de trecerile armatelor tătărești prin țară, spre cîmpurile de

[23] Radu Popescu, *Istoriile*...p. 72

[24] *Ibidem.*

[25] Grigore Ureche, *Letopisețul*... p. 50

[26] Radu Popescu, *Istoriile*... p. 73

[27] *Ibidem*, p.91

[28] Citat de C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, București, 1942, p. 151.

[29] Radu Popescu, *Istoriile*...p. 109. În Moldova, tătarii lipcani formau unități ale armatei naționale (D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 219). În veacul următor penetrația este reciprocă: la 1757, Seadet, sultanul din Bugeac este părăsit, în timpul răscoalei, de soldații săi: „il ne lui resta que quelque Moldaves" (Castelnau, *Essai sur l'histoire ancienne et moderne de la nouvelle Russie*, Paris, 1827 t. II. p. 89).

[30] Nu credem că exprimă realitatea afirmația lui Mustafa A. Mehmed că în această vreme „divergențele tătaro-turcești s-au manifestat din plin, cînd hanul refuză să se opună polonezilor lui Sobiesky sau armatelor austriece" (*Istoria turcilor*, București 1976, p. 235). Un cronicar turc notează, pentru anul 1689, că la amenințarea tătarilor că vor invada Polonia „dieta leșească s-a arătat dispusă a plăti hanului peșcheșul ca pînă la începerea războiului" (M. Guboglu, *Cronici turcești*, 379).

www.dacoromanica.ro

luptă. Timp de aproape două decenii, cu toate poruncile guvernului otoman de a respecta avutul locuitorilor, în ciuda plocoanelor pretinse şi oferite de domni, cu toate eforturile acestora de a procura mijloacele pentru întreţinerea armatelor, tătarii au prădat cumplit ţinuturile pe unde au trecut, luînd cu ei tot ce le cădea sub mînă, dar mai cu seamă pe locuitori în robie, ca să-i vîndă în urmă la tîrgurile de sclavi din Orient [31]. Trecerea tătarilor forma obiect de opoziţie chiar şi prin ţinuturile stăpînirii turceşti, apărate de Coran, unde exista autoritatea administraţiei otomane [32]. Turcii tolerau abuzurile tătăreşti pentru a menaja un aliat sigur, de care aveau nevoie împotriva unor vasali care ţineau cu orice prilej să scape de apăsarea dominaţiei lor.

La asediul Vienei, unde au participat şi domnii ţărilor noastre, hanul a trecut cu tătărimea pe la Fălciu, continuîndu-şi drumul spre Focşani, iar de acolo prin Ţara Românească. Neculce notează că „atunce multe jacuri au făcut pen ţară, slobozindu-se tătarii pen sate" [33]. Cronicarul crede că, dacă domnul ar fi consimţit să le dea drept plocon suma cerută de ei, s-ar fi evitat jafurile comise de tătari în trecere [34]. Cronicile muntene au puţine referiri la trecerea tătarilor prin ţară în vremea lui Şerban Cantacuzino [35] şi nici în alte izvoare nu găsim menţiuni despre modul în care s-au îndeplinit obligaţiile de plocoane şi întreţinere a armatelor, ceea ce contrastează, în această privinţă, cu domnia succesorului său.

Moartea lui Şerban Cantacuzino şi luarea domniei de către Constantin Brîncoveanu a coincis cu intensificarea luptelor turco-habsburgice şi intrarea imperialilor în Transilvania, de unde un detaşament comandat de generalul Heissler a pătruns în Ţara Românească. În continuare, campaniile anuale se vor solda cu rezultate schimbătoare, iar politica de echilibru a noului domn va atrage în balanţa argumentelor sale şi intervenţia militară a tătarilor. O delegaţie de boieri a plecat în Crimeea,

---

[31] Dimitrie Cantemir scrie că, trecînd prin Moldova, sub pretext de expediţie în Polonia, tătarii „nu numai că fac prădăciuni foarte mari, dar uneori şi duc pe toţi locuitorii satelor în captivitate şi-i vînd la Constantinopol drept ruşi" *(Descrierea Moldovei*, ed. 1973, p. 301).

[32] În 1684 comandanţii armatei tătare raportau marelui vizir că oastea lor, în trecere prin Ţara Românească, ajunsă la Giurgiu, în timpul cînd se pregăteau corăbiile s-o transporte la Rusciuk" locuitorii acelui vilaiet s-au opus, arătînd cu îngrijorare că dacă oastea tătară va trece prin partea aceea, ea le va distruge ţinutul şi că drumul spre cetatea Buda este mai drept prin Ţara Românească". Tătarii au obiectat că „în partea Ţării Româneşti, pe o întindere de 10 zile, nu există nici un fel de viaţă şi sînt locuri pustii", (M. Guboglu, *Cronici turceşti*, II. p. 365).

[33] *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. 1975, p. 66

[34] „Nu ar fi făcut tătarii atîta stricăciune în ţară, trecînd, de ar hi dat Duca Vodă poclon deplin, precum cere. Numai Duca Vodă n-au vrut să-i de" *(ibidem)*.

[35] Participarea tătarilor la asediul Vienei, venind prin Moldova şi Ţara Românească, este menţionată de istoriografii otomani contemporani (M. Guboglu, *Cronici turceşti*, I p. 361). Referitor la acelaşi eveniment Radu Popescu vornicul spune doar că „într-al cincilea an al domniei lui Şerban Vodă au ridicat sultan Mehmet, turcul, oaste mare împotriva nemţilor... poruncind hanului să ridice toată tătărimea de pretutindeni" (Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, p. 178). Pentru campania anului următor, 1684, *Letopiseţul cantacuzinesc* scrie: „Iar cînd au fost la văleatul 7192, ridicatu-s-au sultan Mehmet, împăratul turcesc, cu toată sila lui, şi hanul cu toţi tătarii, de au mers asupra împăratului nemţesc" *(Cronicari munteni* I, 1961, p. 208). O cronică ucraineană scrie că în 1685 „sultanii, cu hoardele lor, merseră în susul Dunării spre oştile turceşti" *(Studii şi materiale de istorie medie*, II, p. 71, Nr. 14). Acelaşi letopiseţ cantacuzinesc precizează că în august 7196 (1688) seraschierul armatei turceşti din Ungaria avea în ajutor 10 000 de tătari, care-au trecut prin Ţările române *(ibidem*, p. 215).

www.dacoromanica.ro

scrie Letopiseţul cantacuzinesc „cu cărţi scrise pentru moartea lui Şerban Vodă, făcînd mare rugăminte pentru Constantin vodă, să-l lase să fie domn" [36]. Întrucît înaintea hanului delegaţia de boieri nu se putea înfăţişa cu mîna goală, aflăm din alt izvor că ea ducea hanului tătar un plocon în bani de 200 de pungi (100.000 de taleri), spre a-i cîştiga bunăvoinţa [37]. Hanul însă crezînd că turcii în nevoia pe care o aveau de dînsul nu-i pot refuza nimic — în afară de faptul că dintre creştini ar fi preferat ca succesor al lui Serban vodă pe renegatul ungur Emeric Tököly [38] — a cerut Porţii să-i cedeze Ţara Românească şi Moldova pentru doi fii ai săi spre a fi domni. Cererea, spune raportul de ambasadă din care luăm informaţia, a dat loc la îndelungate discuţii între conducătorii împărăţiei, fiind pînă la urmă refuzată [39]. Ca să-i dea totuşi o satisfacţie, Poarta a acordat hanului suma de 200 pungi, pe socoteala vistieriilor ţărilor române[40]. Lipsind izvoare interne pentru verificare, observăm că cifrele par, evident, exagerate, chiar dacă era vorba de cumpărarea bunăvoinţei hanului spre a accepta şi susţine o domnie nouă, cum s-a întîmplat cu Ieremia Movilă în veacul anterior, sau de compensarea renunţării conducătorilor tătari la dorinţa de a-şi întinde atribuţiile directe asupra ţărilor noastre. În prezenţa habsburgilor în ţară, ameninţînd atît secretul tratativelor duse cu guvernul din Viena cît şi siguranţa domniei, Brîncoveanu a fost convins de sfătuitorii lui să cheme pe tătari, a căror năvălire, în împrejurările create, era oricum posibilă [41]. N. Iorga interpretînd laconismul ştirilor din cronici, este de părere că ar fi existat chiar o prealabilă înţelegere în această privinţă [42]. Tătarii s-au comportat însă ca întotdeauna, în ciuda darurilor oferite conducătorilor [43], prădînd cumplit ţara [44] în timpul celor 23 zile cît s-au aflat pe teritoriul Munteniei [45]. Cronica acuză pe domn că „el au adus tătarii... de au făcut atîtea rele, pentru ca să-şi dobîndească iarăşi domniea şi binele lui" [46]. Momentul acesta, al recurgerii la ajutorul

[36] *Cronicari munteni*, I, 220.

[37] Hurmuzaki, *Documente* Supl. I—1, p. 275, nr. CDX.

[38] ...„la crainte qu'on ne donne cette province au comte Tekely" (*Ibidem*).

[39] ...„On y disputa assez longtemps sur les pretentions du chan, qui ne lui furent point accordées" (*ibidem*).

[40] Pour le satisfaire en quelque manière, on lui a donné 200 bourses à prendre sur la Valaquie et la Moldavie" (*ibidem*).

[41] Cronicarul Radu Popescu, duşman al domnului, scrie că Brîncoveanu „văzînd că într-alt chip nu vor ieşi nemţii de nu va veni putere împărătească, au trimis la tătari de i-au rugat să vie să scoată pe nemţi". (*Istoriile domnilor*...p. 190). — Neculce, împărţial, scrie: „şi purta grijă Brîncoveanul de zahara, de le da tot de agiunsu de ce le trebuie (nemţilor) şi pe de altă parte au făcut ştire la Poartă şi la tătari să vie". (*Letopiseţul*...p. 93), *Letopiseţul cantacuzinesc* dă o completare la spusele lui Neculce: „iar tătarii, înţelegînd de venirea nemţilor, numaidecît s-au sculat sultanul cu tătarii" (*Cronicari munteni*, p.223). Cronica oficială însă, scrie că tătarii au venit nechemaţi: „venit-au veste domnului că şi Calga sultan la hotar s-au apropiat" (Radu logofăt Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod*, Bucureşti, 1970, p. 69).

[42] „Înţelegerea cu curăţitorii tătari ai uzurpaţiei se făcu însă în condiţii cu totul neobişnuite, asigurîndu-se perfecta lor disciplină", *Istoria românilor*, VI, 398). Pentru chemarea tătarilor de catre Brîncoveanu, a se vedea *Istoria României*, III, 207; C. C. Giurescu, *op. cit.* p. 171.

[43] Radu logofăt Greceanu, *op. cit.* p. 75.

[44] Anonimul brîncovenesc scrie: „tătarii, împrăştiindu-se pretutindenea, au făcut jafuri şi cazne oamenilor. Iară pe unii i-au şi robit de s-au făcut mare pustiire pămîntului" (*Cronicari munteni*, II, 290).

[45] N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin Brîncoveanu*, Bucureşti, 1901, p. 104.

[46] *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, p. 191.

www.dacoromanica.ro

hanului, este semnificativ în relaţiile Ţării Româneşti cu tătarii, deoarece compensaţiile băneşti, care pînă atunci erau întîmplătoare, legate de renunţări la incursiuni sau la alte forme de captare a bunăvoinţei, pe viitor devin obligatorii şi repetabile în fiecare an, ca în Moldova.

Dacă izvoarele narative, care redau cu lux de amănunte mişcările tătarilor pe pămîntul ţării, nu cuprind decît în rare cazuri [47] referiri la obligaţiile faţă de aceşti „musafiri", s-au păstrat pentru vremea lui Brîncoveanu două acte de cancelarie, din al căror conţinut se poate reconstitui o parte din ceea ce li s-a dat în cursul lungii lui domnii. Primul este Condica de venituri şi cheltuieli a vistieriei [48], pe o perioadă de zece ani, începînd cu 1694 şi sfîrşitul cu 1703. După modul cum este întocmit acest document înţelegem că socotelile vistieriei au îmbrăţişat toată durata domniei, lăsînd să vedem, în ceea ce s-a transmis pînă la noi, numai un fragment. Cel de al doilea, Anatefterul [49], este condica de porunci a vistieriei lui Brîncoveanu, cu notaţii personale şi însemnări referitoare mai mult la veniturile domniei, avînd ştiri despre tătari şi din perioada de după 1703. Oferind, prin însemnările ce le conţin, posibilitatea de a stabili, pe mai mult de un deceniu, întreaga contribuţie, scrisă, la satisfacerea necontenitelor cereri tătăreşti, amîndouă documentele impun a fi analizate pe larg. În notările din menţionatele documente terminologia darurilor diferă de cea din Moldova. Pentru „banii mierii", aici avem cuvîntul *plocon* [50], ceea ce denotă că din Ţara Românească tătarii n-au cerut şi n-au primit miere, deşi în registrele cancelariei hanului darurile primite erau notate tot bal-accesi (banii mierii).

Ploconul obişnuit, menţionat în condică după un formular invariabil ca ordine de aşezare a sumelor şi obiectelor notate, se trimetea anual în Crimeia şi la reşedinţa lui calga sultan din Bugeac, cu un delegat al domniei. El consta din „bani gata" şi obiecte de îmbrăcăminte, din care nu lipsea suma pentru „cojocul de samur", echivalentul cabaniţei din „banii mierii", cai, trăsuri şi altele, cu specificare nominală pentru han şi unii demnitari ai săi cu influenţi, pentru calga sultan şi unii subalterni ai acestuia. În dreptul fiecărei persoane sau obiect este trecută suma, exprimată în taleri [51]. Totalul cheltuielilor făcute cu acea ocazie apare uneori calculat şi în galbeni [52]. Banii trebuitori se procurau din unele rate ale birului (sămile), din dările pe avere (oerit, vinărici, dijmărit), care erau venituri ale domniei concedate în acest scop, sau chiar dări speciale. Ca exemplifi-

---

[47] „doi tătari de la calga sultan încă venise pentru poclonul sultanului" (Radu log. Greceanu, *op. cit.* p. 75).

[48] *Condica de venituri şi cheltuieli a vistieriei, de la leatul 7202—7212 (1694—1704)*, C. D. Aricescu („Revista istorică a arhivelor României", 1878, VII + 750 pagini). În continuare vom menţiona *Condica*.

[49] *Anatefterul, Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brîncoveanu*, ed. Dinu C. Giurescu (Studii şi materiale de istorie medie", V, 1962, p. 353—493 şi extras). În continuare se va cita *Anatefter*.

[50] În Condică este scris *poclon*, aşa cum credem că era pronunţarea timpului.

[51] Talerul în Ţara Românească, leul în Moldova şi piastrul turcesc, sînt monezi cu acelaşi curs, întîlnite în mărturiile documentare din acea vreme.

[52] Galbenul sau ugul (galbenul unguresc) folosit în condică la valoarea de 1 1 2 taleri era, potrivit opiniei unor cercetători, o monedă de socoteală a vistieriei Ţării Româneşti. A se vedea M. Berza *Variaţiile exploatării otomane...* în „Studii", 1958, 2, p. 63, nota 2.

www.dacoromanica.ro

care, dăm o menţiune cu aproape toate elementele mai sus arătate. La 1 decembrie 1695 apare în condică „Rînduiala de un biru ce s-au pus pre judeţe pentru poclonul hanului cel obişnuit" 2700 ughi = 4050 taleri. Distribuirea 1000 tal. bani gata hanului. 60 tal. două postave şi atlase hanului. 600 taleri, cojoc de samur hanului. 173 taleri pentru o căruţă hanului, 86 taleri, pentru 4 cai ce s-au pus la căruţă. 45 taleri, o stofă scumpă, „diba", pentru mama hanului. 300 taleri, vizirul hanului. 30 taleri, un postav pentru vizirul hanului. 90 taleri pentru haznatarul (vistierul) hanului. 150 de taleri s-au repartizat egal la 5 demnitari mai mici. 300 de taleri bani gata" lui calga sultan. 300 de taleri pentru cojoc lui calga sultan, 90 de taleri s-au repartizat egal la 3 slujbaşi ai sultanului. Cu 237 taleri s-au cumpărat cadouri pentru diferiţi mîrzaci. Suma de 172 taleri s-a dat celor ce au dus ploconul hanului. Total 3933 taleri, plus 100 „scăzături" [53]. Dare specială se scotea — cîteodată — şi pentru ploconul obişnuit al lui calga sultan [54]. Totalul cheltuielilor ploconului obişnuit nu este întotdeauna acelaşi *, dar aproape invariabil „banii gata" pentru han sînt 1000 de taleri şi pentru sultan 300. *Ploconul extraordinar*, variind ca sumă după importanţa motivului, legat în special de apărarea avutului şi vieţii locuitorilor [55], oferit de obicei în bani, este înregistrat în condică de mai multe ori pe an, iar după încetarea războiului au fost ani în care nu s-a recurs la acest mijloc de îmblînzire.

Cercetarea amănunţită a Condicii scoate în evidenţă notarea a trei categorii de daturi pentru tătari, instituite odată cu începutul domniei lui Constantin Brîncoveanu : ploconul hanului, ploconul pentru calga sultan din Bugeac şi aprovizionarea armatei cînd se afla în trecere prin ţară. Deşi notările încep cu anul 1694 modalitatea de formulare, ca intrate în obicei, arată că obligaţiile au început a fi executate ceva mai înainte.

În intervalul de zece ani, ploconul hanului — obişnuit şi extraordinar — figurează în condică de 19 ori, la diferite intervale. În 1694 a primit de şase ori, iar în anii 1695, 1699 şi 1700 de cîte două ori. Dovadă că trimiterea ploconului obişnuit a continuat şi după ce Condica a încetat să-l înregistreze este însemnarea din Anatefter, care la 16 noiembrie 1713 notează „darul cel obişnuit ce s-au trimis la măria sa hanul", în valoare

---

[53] *Condica*, p. 169—170.

[54] Cu data de 15 ianuarie 1699 Condica înregistrează „Rînduiala unui bir de lefi" pe judeţe, iar la „cheltuiala banilor", notează 750 taleri s-au dat poclonul lui calga sultan, cel obicinuit". 300 taleri s-au dat „bani gata", 300 taleri cojoc de samur, cu 30 de taleri s-au cumpărat 1 postav şi 1 atlas agăi. 30 de taleri omului care a venit să ceară ploconul. 50 de taleri „bani gata", acelulaş trimis *(Condica*, p. 457).

* În 1698, ploconul obişnuit a fost de 2975 taleri (*ibidem*, p. 449—450).

[55] La 1 decembrie 1694, din banii adunaţi la „Vel Sama", Condica notează că din 6000 de taleri s-au dat hanului 4 000, tefterdarului (vistierului) 1 000 şi chehaialei vizirului 1 000 „care bani s-au dat daru ca să nu treacă prin ţară" *(ibidem* p. 84). Tot din acea dare sînt notaţi 1433 taleri de trimis lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul „care bani au împrumutat pe capuchehaiale la Belgradu de au dat vezirului hanului ca să nu vie tătarii pen ţară" *(ibidem)*. Atenţia domnească se întindea şi la comandanţii mai mici. Condica notează 100 de taleri care „s-au dat la Gazi Gherai sultan, dar de la Măria sa Vodă *(ibidem)*. Cu data de 20 ianuarie 1685 din „Birul Ali Paşii", 1250 taleri „sau trimis poclonul hanului cînd au trecut de la Odriu (Endrine) de au mers la Bugeac" *(ibidem*, p. 91). La 25 octombrie 1698, din „Sama a treia", 1250 de taleri s-au trimis hanului în dar" cînd era la Belgrad, ca să nu vie niscai tătari, să treacă prin ţară la înturnătoare" *(ibidem*. p. 442).

www.dacoromanica.ro

de 3393 de taleri [56]. Cele şase plocoane din 1694 cu care încep însemnările din Condică, urcă suma la 22403 taleri [57]. În anul următor cererile sînt satisfăcute cu 21849 taleri [58], ca apoi, trei ani la rînd, „ploconul hanului" să fie prezentat la sume mai mici [59]. Explicaţia constă în faptul că darurile pentru trecere erau cerute de sultani, aflători atunci la comanda armatei [60]. În 1699 ploconul urcă la 5704 taleri [61], iar în ianuarie 1700 o nouă plată extraordinară, „poclonul hanului de oaste" a fost de 22080 taleri, fără vreo explicaţie a raţiunii ei [62], decît doar dacă o punem în legătură cu „porunca" dată de han ca domnul să plece „la oaste" [63], referire la turburările tătarilor nogai. La 1701, din „rînduiala de dajdie ce s-au scos pentru poclonul hanului" în sumă de 19906 1/2 galbeni, la care au fost calculaţi de visterie cei 29959 1/2 de taleri — s-au trimis în Crimeea 3345 taleri [64], iar din altă dare — sama a doua — se defalcă o cheltuială neobişnuită de 3000 de taleri, care „s-au trimis lui Constantin sluger la hanul" [65]. Dacă în 1702, în afară de 3957 taleri „poclonul hanului cel obicinuit" [66], nu se mai află notată nici o altă sumă, în 1703 Condica înregistrează o „rînduială" de dare extraordinară „pentru ploconul vezirului şi al hanului celui nou" de 9771 galbeni sau 14656 1/2 taleri [67] la 1 februarie, iar în decembrie, din oierit, o defalcare de 3887 taleri, „ploconul hanului cel obicinuit" [68], ceea ce arată că s-au trimis în Crimeea, în cursul acelui an, 18543 de taleri. Totalul sumelor înregistrate în Condică şi Anatefter pe durata a 11 ani ca destinate hanului — lăsîndu-se la o parte nenumăratele bacşişuri şi plăţi mărunte date oamenilor săi — se cifrează la 117650 de taleri, ceea ce revine în medie cîte 10700 de taleri pe an.

Înregistrările din Condică precizează că, întocmai ca şi hanului, visteria Ţării Româneşti, potrivit precedentului creat în Moldova, era obligată să trimită locţiitorului său din Bugeac, calga sultan, ploconul obişnuit în fiecare an, iar cu ocazia trecerii prin ţară sau la o simplă ameninţare cu invazia, plocoane extraordinare. Capitolele invariabile din plo-

---

[56] „Studii şi materiale de istorie medie", V, p. 108, nr. 247. Acest registru cuprinde şi menţiunea a două plocoane care s-ar părea că nu figurează în Condică, întrucît au, fiecare, data de zi diferită. La 10 noiembrie 1697 este înregistrat un „catastih de bir ce s-au scos pentru poclonul hanului cel obicinuit care s-au pus în toate judeţele pe silişti" (*ibidem*, p. 65, nr. 96). Deşi redarea nu este identică, presupunem că este unul şi acelaşi cu ploconul menţionat în Condică la 6 noiembrie, p. 354. La 25 februarie 1701, Anatefterul notează „un catastih de poclonul hanului ce s-au scos în toate judeţele pe silişti" (*ibidem*, p. 77, nr. 153), care se potriveşte în cuprins cu „rînduiala" ...de la 1 martie, existentă în *Condică* la p. 613 şi 614)

[57] *Ibidem*, p. 21, 48, 55, 75, 84.

[58] *Ibidem*, p. 151, 152, 168, 169—170.

[59] *Ibidem*, p. 256—257; *Anatefter* nr. 70, p. 65 nr. 96; *Condica* p. 354, 449—450.

[60] *Ibidem*, p. 224, 307, 416, 425.

[61] În februarie, din banii „haraciului şi lipsa haraciului" 1745 taleri s-au trimis „poclonul cel nou" (*ibidem*, p. 467). În iunie, din „sama a doua", 197 taleri s-au trimis la haznadarul hanului (*ibidem*, p. 496). La 1 noiembrie, din „rînduiala unui bir ce s-au scos pentru banii de poclonul hanului", s-au dat 3762 taleri (*ibidem*, p. 518, 519, 520); *Anatefter*, p. 72—73, nr. 137)

[62] *Condica*, p. 530.

[63] Pe aceeaşi pagină sînt notaţi 555 taleri „darul lui Devlet şah Mirzea cînd au venit aici cu poruncă de la hanul pentru purcederea Măriei Sale lui Vodă la oaste".

[64] *Condica*, p. 614.

[65] *Ibidem*, p. 621. Acest boier era capichehaia lui C. Brîncoveanu în Crimeea.

[66] *Ibidem*, p. 653.

[67] *Ibidem*, p. 699.

[68] *Ibidem*, p. 741.

www.dacoromanica.ro

conul obișnuit erau 300 de lei „bani gata" și o sumă echivalentă pentru „cojoc". Cu restul de bani pînă la suma indicată se cumpărau daruri pentru subalternii lui [69]. Ploconul extraordinar avea ponderea cea mai mare, atît pentru faptul că ocaziile erau mai des repetate [70], cît și pentru că, în Bugeac, pe lîngă calga, mai erau și alți sultani, fii ai hanului, cărora, ca măsură de precauție, trebuia să li se întrețină bunăvoința [71]. Ușurința cu care visteria era utilizată pentru calmarea furiei tătărești, într-o țară lipsită de mijloace proprii de apărare, a mărit îndrăzneala sultanilor care, mai feriți de controlul Porții, căutau să prindă orice ocazie, directă sau indirectă, pentru intimidare. Reușita unei incursiuni de pradă în altă țară, prezentată ca fapt de vitejie, se cerea răsplătită cu un dar de bani [72]. Cererile lor depășind încasările din dările obișnuite, dări anume se aplicau și pentru achitarea îndatoririlor către sultan [73].

Turburările tătărești din 1703, cu revolte la ei acasă, au adus noi motive de îngrijorare pentru țările române. La 1 februarie Condica înregistrează o nouă dare specială pentru achitarea cererilor conducătorilor tătari [74] care, mai cu seamă datorită acțiunii unui sultan „hain" amenințau cu invazia [75]. În privința isprăvilor sultanului rebel, Neculce scrie că acesta, înfruntînd pe turci, a cerut domnului Moldovei, Constantin Duca, „să încalece și el cu moldovenii c'apoi a prăda țara". Dar năde dea domnilor de atunci, în amîndouă țările, era tot visteria: „Ce Duca vodă au căzut cu rugăminte că n-are cu cine să-ncaleci și i-au trimes 15 pungi de bani (7500 lei) și așa l-au lăsat" [76]. Comentînd rebeliunea sultanului „hain", în capitala Imperiului otoman un raport al ambasadorului olandez de acolo afirmă că tătarii cer 150000 de taleri împărătești de la principatele Moldovei și Țării Românești, care, dacă nu vor să fie cu totul ruinate,

---

[69] *Ibidem*, p. 457.

[70] Notările din Condică arată că în cursul anului 1694, în diferite rînduri s-au plătit pentru calga sultan plocoane în sumă de 2803 taleri *(ibidem*, passim).

[71] Pentru a preveni o eventuală intenție răuvoitoare, la 20 martie 1695 din „banii haraciului", visteria trimetea plocoane „sultanilor la Buceac, însă lui Sah Paz Gherei sultan 330 taleri și lui Gazi Gherei 255 tal. „*(Condica*, p. 110). La 1 septembrie același an, din darea pentru ploconul hanului, suma de „556 taleri s-au dat în poclonul lui Gazei Gherei sultanul", iar 30 de taleri „s-au dat la omul lui calga sultan, ce au venit pentru șoimi" *(ibidem*, p. 151). Peste o lună, Condica înregistra suma de 270 de taleri care „s-au dat de s-au făcut căruță lui Gazi Gherei sultanu cu patru cai" și 315 taleri „darurile lui Mehmet Sah Mirzia, cînd au venit aici" *(ibidem*, p. 165).

[72] În acest sens, la 30 septembrie 1698, din darea numită „banii ruptorilor satelor", suma de 490 taleri „s-au trimis poclon la sultan, cînd au trimis pe Mîrzacul lui aici cu mujdea (înștiințare) pentru biruința ce au făcut în țara leșească *(ibidem*, p. 434).

[73] În iulie 1696 zece județe au dat bani pentru „pocloanele sultanului și la alții", în sumă totală de 5230 taleri. Din această dare, cu 250 de taleri „s-au plătit un conac cu bani la Sah Paz Gherei sultan" și tot lui i s-a dat darul de 1250 de taleri, iar 353 de taleri a fost „cheltuiala ce s-au făcut cu căruțele lui" *(ibidem*, p. 225—226).

[74] „Rînduiala dăjdii ce s-au scos la oreasii la țară, pentru poclonul vezirului și al hanului celui nou și pentru banii ce s-au dat lui calga sultan", de 9771 galbeni (14 656 1/2 taleri). Cheltuiala banilor precizează că „555 taleri s-au dat poclon lui calga cel hain" și tot lui, pentru o cocie (trăsură) 229 taleri *(ibidem*, p. 701).

[75] Cronica oficială scrie că „apropiindu-se sultanul de margenea țării și înfricoșind pe măria sa Constantin Vodă cu multe feluri de porunci, zicînd că va să prade țara"... domnul, „boieri cu daruri i-au trimis".. (Radu Greceanu, *op. cit.* p. 142). În *Condică*, din aceeași dare, este notat: „5 000 (taleri) bani gata, s-au dat lui calga sultan cel hain, ca să nu vie să strice țara. 288 tal. s-au dat lui aga sultanului cel hain" (p. 703).

[76] *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 139—140.

www.dacoromanica.ro

vor trebui să aducă aceşti bani [77]. Dacă, potrivit izvoarelor interne, pînă la urmă rebelul s-a mulţumit cu mai puţin, faptul arată cît de exagerate erau pretenţiile năvălitorilor tătari, în toate ocaziile de acest fel, ca prin folosirea mijloacelor de intimidare să se aleagă cu ceva. După potolirea rebeliunii tătăreşti calga sultan „cel nou" primea, la 30 decembrie acelaş an, ploconul obişnuit cu distribuţia de pînă atunci [78], cum îl va primi pe toată durata domniei lui Brîncoveanu [79]. Totalizînd însemnările din Condică referitoare la darurile sultanilor bugeceni, reiese că aceştia au primit în intervalul de 11 ani suma de 16268 de taleri, media anuală fiind de 1480 de taleri.

A treia categorie de obligaţii ale visteriei faţă de tătari o constituia aprovizionarea armatei lor în trecere prin ţară. Evenimentele războiului turco-habsburgic au adus în ultimul deceniu al veacului o înteţire a ostilităţilor, iar otomanii au făcut mereu apel la forţele combatante ale hanului, care au răspuns cu regularitate în fiecare an, pînă la pacea de la Karlowitz, trecînd prin Moldova şi Ţara Românească, spre a ajunge în sudul Ungariei, unde era teatrul de luptă. Cu toate că Radu Greceanu, cronicarul oficial, afirmă despre aceşti mosafiri că domnii „le-au rînduit vite de conace şi le-au trimis şi pocloane înainte, bani şi altele, ce s-au obicinuit păginii a lua, de cînd s-au început oastea Becinului" [80], Condica nu înregistrează decît cinci cazuri de cheltuieli afectate în acest scop şi anume, în anii 1694—1698 [81]. Însemnările visteriei sînt confirmate de relatările cronicilor referitoare la trecerea şi isprăvile tătarilor prin ţară, care, dacă nu dau cifre, completează expunerea cu detalii şi explicaţii.

În vara anului 1694, prin poruncă vizirială, Brîncoveanu a fost invitat să facă pregătiri pentru trecerea lui Selim Ghirai, care, la 20 iunie, a intrat în ţară „împreună cu calga sultan şi alţi sultani şi alţi bei din oceagurile lor şi mulţime de tătari" [82]. Drumul le-a fost indicat, ca şi altă dată, pe valea Dunării, spre a feri, pe cît posibil, satele din interior. Cronica scrie că domnul a rînduit „toate conacile pe Baltă, vite de vaci şi oi multe, afară de alte multe cheltuiale şi daruri". O delegaţie de boieri — Constantin Ştirbei vel clucer, Oprea vel sătrar şi Luca vistierul — a întîmpinat pe han la Daia, aducîndu-i ploconul [83]. Condica notează, la 15 iulie, că pentru preîntîmpinarea cheltuielilor de cumpărare a vitelor şi a darurilor, s-a aplicat o dare pe judeţe echivalînd preţul a 2436 de vaci şi tot atîtea oi [84]. În continuare, se arată că la conacele hanului s-au dat

---

[77] N. Iorga, *Ştiri despre veacul al XVIII-lea în ţările române*, I, p. 8; Idem, *Documente privitare la Constantin Brîncoveanu*, p. 101.

[78] *Condica*, p. 747.

[79] *Anatefter*, extras, p. 108, nr. 247

[80] *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu Voivod*, p. 114. Pentru trecerea tătarilor prin ţară în anii menţionaţi în Condică, să se vadă *ibidem*, p. 75, 89—90, 97—99. *Anonimul Brîncovenesc*, în *Cronicari munteni*, II, p. 305. În primăvara anului 1689 oastea tătară s-a împărţit în două „bulucuri": unul dintre ele să pornească în Transilvania, iar celălalt, împreună cu hanul, să meargă la armata turcească (*Cronici turceşti*, 379).

[81] *Condica*, p. 48, 135, 223, 325, 415—417.

[82] Radu Greceanu, *op. cit.* p. 101. *Anonimul Brîncovenesc* notează pentru anul 1694: „cînd a plecat la oaste sultan Mustafa, venit-au şi Selim Ghirai hanul cu tătari (*Cronicari munteni*, II, 308).

[83] Radu Greceanu, *op. cit.* p. 102.

[84] Rînduiala de vacile şi oile ci s-au pus pre judeţe pentru conacele hanului" (*Condica*, p. 48).

www.dacoromanica.ro

cîte 1600 de vaci şi oi, iar din rest, „pentru cheltuiala slugeriei", tot pentru tătari, s-au repartizat opt sute de vaci şi opt sute de oi. Valoarea în bani a numărului de vaci şi oi [85] se ridică la suma de 14616 taleri. Darurile şi cheltuielile de care vorbeşte cronica, au făcut obiectul altor expediente ale visteriei.

Pentru anul 1695 sîntem informaţi că la 25 iulie domnul — care în prealabil luase mai din vreme unele măsuri — a fost înştiinţat de pregătirile hanului, cu inevitabila trecere prin Ţara Românească, unde a intrat la puţin timp, împreună cu calga sultan şi tătărimea lui. Boierii trimişi în întîmpinare la graniţă au avut misiunea de a încerca să obţină o reducere a obligaţiilor, dat fiind că oastea era mai puţin numeroasă ca în trecut [86]. Dar conducătorii tătari au refuzat ori ce discuţie cu privire la ceea ce ştiau că au de primit, încît domnul a trebuit să le satisfacă în întregime pretenţiile [87]. Mijloacele de satisfacere a acestor pretenţii sînt reflectate în notarea din Condică, cu data de 5 iulie, a unei dări intitulată „Vacile şi oile de conacele hanului, ce s-au rînduit pre judeţe", cu un număr de 2280 de vaci şi tot atîtea oi, preţuite „vaca po taleri 5 i oile pe taleri 1", adică în total 13680 taleri [88]. Notarea precizează că din aceste vite s-au trimis la 15 conace ale hanului 1500 de vaci şi 1500 de oi, în valoare de 9000 de taleri [89].

Campania otomană din 1696 — lăsînd pe han să facă faţă în Crimeea propriilor lui hotare atacate de ruşi — a antrenat contribuţia de mai mică proporţie a tătarilor din Bugeac în două eşaloane, primul fiind comandat de ial agasi (agă al ţărmurilor). Crezînd că aceasta este totul, cronicarul domnesc relevă pagubele cauzate ţării cu trecerea musafirilor şi cheltuielile domniei pentru conace şi plocoane [90]. Are însă surpriza să afle că, la puţin timp după trecerea lor, turcii au chemat un nou contingent de tătari bugeceni, comandat de Şahpaz Gherai sultan, fiul hanului, căruia i s-au pregătit de asemenea conace pe drumul de trecere. La capitolul „darurilor", cronicarul afirmă că acesta a pretins a fi tratat ca şi hanul, ameninţînd, în caz contrar, cu dezlănţuirea cetelor lui de pradă asupra Bucureştilor. Domnul a fost astfel obligat să-i dea tot ce a cerut [91]. Preîn-

[85] *Ibidem*, p. 49.

[86] Hanul a intrat în ţară „cu puţină oaste". Domnul a trimis doi boieri în întîmpinarea conducătorilor tătari „să le arate păsul şi slăbiciunea ţării, cînd şi ei cu vreo milă s-ar arăta spre ţară. s-o mai uşureze despre orinduiala conacelor şi din pocloane a cere, care obişnuiţi era" (Radu Greceanu, *op. cit.* p. 107).

[87] „Iar ei nimica spre jalba ţării nu s-au uitat, ci după a lor sălbătăcie şi năsălnicie... toate cele obicinuite ale lor mîncături ca şi mai nainte pe deplin le-au cerut. Şi domnul le-au plinit şi conacele şi pocloanele" *(ibidem)*.

[88] *Condica*, p. 135.

[89] Din rest, pînă la împlinirea sumei realizată, s-au dat marelui paharnic pentru slugerie 480 de vaci şi tot atîtea oi, în valoare de 2 800 de taleri, precum şi marelui ban 300 de vaci şi 300 de oi, valorînd 1 800 de taleri, cu care, la rîndul său, să cumpere 125 de boi, spre a-i trimite la casap başa *(ibidem)*.

[90] „Drept aceea şi puţintică oaste tătărască s-au rînduit dupre împărăţie, rădicînd pre ial agasi de la Bugeacu cu o seamă de tătari de au mers după împărăţie. Cărora fiindu-le trecerea iar prin ţară, .. iar pagubă domniei şi ţării s-au făcut, trimeţîndu-le pocloane, şi conace făcîndu-le (Radu Greceanu *op. cit.* p. 114).

[91] „Venit-au veste de la margine că mai vine un sultan anume Şahpazu Gherei, feciorul hanului, iar cu o samă de tătari să intre în ţară să meargă după împărăţie, cărora şi lor le-au rînduit vite şi conace şi le-au trimis şi plocoane înainte, bani şi altele" *(ibidem)*. Numele acestui sultan fiind ortografiat în mai multe feluri, îl redăm aşa cum apare în fiecare text.

www.dacoromanica.ro

tîmpinarea cheltuielilor cu aceste două serii de oaspeţi a impus visteriei să scoată iar dare specială, „Rînduiala vacilor şi a oilor, de conacele tătarilor, ce s-au dat în două rînduri" [92]. Numărul vacilor a fost de 1186 şi al oilor de 1110, valorînd suma de 6640 de taleri. Pentru modul de repartizare Condica notează că „aceste vaci şi oi s-au dat toate la conacele lui Iala Agesi şi ale lui Şah Paz Gherei sultan " [93]. În repartizarea cheltuielilor altei dări, „pentru pocloanele sultanului şi alţii", se arată că Sah Paz Gherai sultan a primit 250 de taleri plata" unui conac cu bani" [94]. Întrucît izvorul nu dă nici o altă explicaţie, credem că sultanul, care avea „vacile şi oile" din pradă asupra locuitorilor, a cerut echivalentul în bani. Procedeul era obişnuit la tătari. Un caz asemănător, petrecut pe scară mai mare, este menţionat de Neculce, cînd au iernat tătarii în Moldova. Aceştia, pretinzînd gazdelor mai multe alimente şi furaje decît puteau consuma, strîngeau prisosul şi-l revindeau locuitorilor obligaţi să-i întreţină, cînd nu mai aveau ce le da [95].

În anul următor, cu efective din ce în ce mai subţiate, turcii au reluat atacurile împotriva austriacilor, care însă, încurajaţi de sprijinul moral al aliaţilor din „Liga Sfîntă", le vor impune hotărîtoarea înfrîngere de la Zenta. Cronica domniei informează că expediţia din acel an, 1697, a fost decisă în consiliul de război, la Constantinopol, cu participarea hanului. Acesta a ordonat ca din Crimeea să plece unităţi ale armatei, conduse de Gazi Gherai sultan şi alţi doi fraţi ai săi, care, prin Moldova şi Ţara Românească, să se alăture oastei vizirului [96]. Cu tot efectivul relativ redus, cetele tătăreşti au cauzat mari pagube — afirmă cronicarul — nu numai locuitorilor, dar şi visteriei, pentru plata conacelor şi plocoanelor [97]. Condica visteriei completează relatarea cronicarului înregistrînd scoaterea unei dări pentru conace, [98] cu produsul căreia s-au cumpărat 2190 de vaci şi tot atîtea oi, în valoare de 13 140 de taleri. Din total s-au trimis la conacele tătarilor 910 vaci şi 910 oi, valorînd 5460 taleri. S-au dat apoi slugeriei cîte 500 de capete din fiecare categorie [99] şi s-a transformat restul în bani — 4 710 taleri — care s-au dat toţi tătarilor: 1 875 plocon lui Sah Paz Gherai sultan, 960 capugiului împărătesc, însoţitor al sultanului, 170 mîrzacului, 50 la un alt mîrzac, venit de la Maxut Gherai sultan, etc. [100].

---

[92] *Condica*, p. 223.

[93] *Ibidem*.

[94] *Ibidem*, p. 225—226.

[95] „Atunci tătarăi nu minca, ca joimiri, ce minca gospodarii, ce minca tot carne de vacă şi de oi, de nu putea să-i biruiască cu hrana, pe dînşii şi pe caii lor. Că un sac de ordz pe zi da unui cal şi cît nu putea să mănînce un cal într-o zi, îl deşerta în traiste şi-l strînge deusăghit, şi dac îl şi fîrşe bietul om ordzul din groapă, iar tătarul îl face pi om de cumpăra ordzul cela ce strînge el de pen traiste" *(Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 53—54).

[96] Radu Greceanu, *op. cit.* p. 123 — O menţiune într-o cronică otomană, cu data de 22 august 1697, notează venirea pe cîmpul de luptă a 10 000 de tătari, sub comanda lui Sahbaz Ghirai (M. Guboglu, *Cronici turceşti*, II, p. 494).

[97] „Deci nu puţină pagubă şi cheltuială ţării au făcut, rînduindu-li-se grele conace şi pocloane înainte trimeţîndu-le prin boiari, fără de alte jafuri şi stricăciuni ale lor" (Radu Greceanu *op. cit.)*.

[98] „Rînduiala vacilor şi a oilor, ce s-au pus pre judeţe, să dea la conacele tătarilor, cînd au trecut Şahpazgherei sultanu". *(Condica*, p. 325).

[99] Datu-s-au şi la slugeri vaci 500 i oi 500 po taleri 6, în total 3 000" *(ibidem)*.

[100] „Cheltuiala banilor pe vaci" *(ibidem*, p. 326).

www.dacoromanica.ro

Ultima încercare a Imperiului otoman de a schimba soarta războiului în favoarea armatelor sale, în cursul anului 1698, a rămas numai în faza pregătirilor şi a prezenţei beligeranţilor pe cîmpul de luptă, datorită zvonurilor de pace, care au devenit realitate în a doua parte a anului [101]. Cronica domniei, relatînd marşul trupelor turceşti împotriva „nemţilor", omite ceea ce pînă atunci considera mai însemnat, participarea tătarilor [102]. Însă Radu Popescu vornicul afirmă categoric faptul că Selim Ghirai, cu trei feciori, au trecut prin ţară, împreună cu tătarii [103]. Afirmaţia este întărită de însemnarea din Condica visteriei care, la data de 4 iulie 1698 notează „rînduiala vacilor şi a oilor de conacele tătarilor, ce s-au scos pe judeţe" [104]. Totalul acestei dări a format echivalentul a 2 990 de vaci şi 2 990 de oi, calculate, de data aceasta, cu 6 taleri vaca şi 1 leu oaia, ceea ce face 20 930 de taleri. Din acest număr de vite este notat că s-au dat tătarilor 1 500 de vaci şi 1 500 de oi, dar la calcul au intrat numai cîte 1 490 de fiecare, în suma de 10 430 de taleri. La valoarea vitelor nedate, cîte 1 500 din fiecare — 10 500 de taleri — s-au mai adăugat din visterie 1 500 de taleri [105], spre a împlini o lungă listă de cadouri, în bani şi în obiecte, oferite conducătorilor tătari. Cele mai mari sume de pe această listă au fost atribuite: hanului 1 838 taleri „bani în mînă", 615 îmbrohorului împărătesc, 3 192 la jigniţă şi 3 000 la slugerie [106]. Alţi beneficiari tătari au sume mai mici [107]. Lista sfîrşeşte cu totalul de 11 947 taleri, care, împreună cu valoarea vacilor şi oilor date în natură — 10 430 taleri — fac 21 377 taleri, suportaţi de ţară numai cu ocazia acestei ultime treceri tătăreşti. Adunînd toate cifrele notate în Condică, referitoare la aprovizionarea tătarilor în cinci expediţii, rezultă că s-au scos dări pentru echivalentul a 11 082 vaci şi 11 006 oi, adică 58 400 şi respectiv 11 006 taleri, la un loc făcînd 69 406 taleri. Tătarii au primit la conace 6 696 vaci şi 6 620 oi, valorînd 42 430 taleri. Diferenţa de 26 976 taleri reprezintă cumpărarea de cadouri sau „bani gata", pentru diverşi conducători, în trecerea lor prin ţară. Totalul acesta reprezintă, la rîndul lui, numai o treime din cheltuielile efectuate în 16 ani, dacă toate trecerile ar figura notate în condică.

Cu aceasta însă nu s-a terminat capitolul „aprovizionări". Hanul şi anturajul lui — comandamentul — nu mîncau ce se dădea trupei şi nici nu-şi aduceau provizii de acasă. Ei primeau, cu ocazia fiecărei treceri, raţie specială, concretizată într-o gamă de produse alimentare puse la dispoziţie odată cu „vacile şi oile" la conace, neevaluate în bani. Condica

[101] Neculce scrie că „au mărsu şi vizirul pînă la un loc, cu oaste gata de au stătut acolo, că să spăriasă turcii a să mai bate cu nemţii. Şi s-au dus solii la Carlovici. Aşizderea şi nemţii s-au gătit cu oaste, de au mersu pînă la un loc, ş-au trimis şi ei soli". *(Letopiseţul*, p. 126).

[102] Radu Greceanu, *op. cit.* p. 125.

[103] „Cînd au fost cursul anilor 7206 au mai făcut turcii oaste împotriva nemţilor..., au mers la Belgrad, trecînd pe aicea pin ţară şi Selim Girerei hanul cu trei feciori ai lui, s-au dus la Belgrad cu tătarii" *(Istoriile...* p. 198).

[104] *Condica*, p. 114.

[105] În condică este notat: „Luatu-s-au şi din Bucureşti tal. 1 500 *(ibidem)*.

[106] Neexistînd nici o indicaţie în Condică asupra restului acestor repartizări, la jlaniţă, şi slugerie, presupunem că ele reprezintă rezerva pentru aprovizionarea conacelor la înapoierea tătarilor.

[107] Aga sultanului 360, vizirul hanului 415, Bengli Gherei sultan 165, Soimarul 650, cheltuiala luminărilor 500, Mehmet Şah Merza 160, îmbrohorul (scriitorul) hanului 130. „37 1/2 taleri s-au dat la 30 ocă de cafea ce s-au trimis sultanului" *(ibidem*, p. 415—417).

www.dacoromanica.ro

nu înregistrează nimic în această privință. S-a păstrat totuși, notată în Anatefter, o listă de astfel de provizii hănești, întocmită cu ocazia trecerii din 1696. Sînt înserate acolo numai cantitățile globale ale fiecărui fel de provizii, cu indicația de unde să se ia, fără a se da, pentru socoteală, echivalentul în bani. Pentru modul cum este notată și pentru că nu figurează în condică, presupunem că această provizie specială era contribuția cămării domnești. Lista se intitulează „Rînduiala de bucateli ce se dau mării sale hanului de oaste, iulie 7 dzile anul 7204". Proviziile constau din lumînări, pesmet, unt de vacă „domnesc" în apreciabilă cantitate, făină albă, orez, cafea și cașcaval [108]. După indicațiile din titlu rămînem edificați că aprovizionări de felul acesteia s-au efectuat cu ocazia fiecărei treceri a tătarilor, în cei 16 ani de război turco-habsburgic. Ceea ce este înregistrat și se poate calcula arată că numai pentru perioada ultimului deceniu al sec. al XVII-lea Țara Românească a dat tătarilor, sub diferite forme, suma de 203 324 de taleri [109] — cît fac la un loc ploconul hanului, al sultanilor și aprovizionarea — pe lîngă darurile nescrise, încălcări, jafuri și robiri, care rămîn incalculabile. Pentru Moldova, unde trecerile tătărești puneau aceleași probleme de conace și plocoane, lipsind aproape complet informația — atît din cronici cît și din acte de cancelarie — nu se poate evalua nimic precis, dar este de presupus că, proporțional, contribuția visteriei a fost tot așa de însemnată**.

Culminînd cu exploatarea pînă la secătuire a unor țări întregi în timpul menționatului război, era de așteptat ca situația parazitară a hanatului, ca stat de pradă, să se schimbe odată cu înfrîngerea Imperiului otoman, prin voința învingătorilor. Tratatul de pace semnat la Karlovitz în 1699 prevede nu numai pierderi teritoriale turcești către aliații din „Liga Sfîntă" și despăgubiri de război date austriecilor [110], dar și o reglementare politică a poziției statului tătăresc față de vecinii săi. Articolul IV al tratatului impune Porții obligația de a înfrîna pe tătari de la incursiunile ce le săvîrșeau pînă atunci în țările înconjurătoare [111]. Luarea Cameniței și abolirea obligației de a plăti tribut tătarilor au fost cîștigurile efective ale Poloniei, prevăzute la articolul V [112]. Articolul VI prevede că tătarii vor fi scoși din locurile ocupate abuziv în Moldova [113], fapt care nu a influențat asupra obligațiilor față de han. Importantă a fost — păs-

[108] Însemnarea din Anatefter are următorul cuprins: „30 oca făclii a cîte 1 litră 1 de la luminărari, 3 cantare de pesmed alb, poloboace 3 de la clucer. 4 și jumătate cantare unt de vacă de la cantaragiu, din unt domnesc. 300 oca făină albă bună, de la clucer. 45 oca cașcaval de la marele vistier" („Studii și materiale"... V, extras, p. 114 nr. 264).

[109] Mențiuni despre cifrele din *Condică* referitoare la tătari, în C.C. Giurescu, *Istoria românilor* vol. III—2, 1946, p. 645, 651 și M. Berza, *Variațiile exploatării Țării Românești de către Poarta otomană în secolele XVI—XIX* („Studii", 1958, no. 2, p. 64).

** Cercetătorul otoman Gevdet publică (Tarih, vol. I, p. 370—371) o listă a cheltuielilor anuale ale domnilor din epoca fanarioților, în care, la „daruri hanului din Crimeea" trece suma de 45 000 de piaștri, iar agentul acestuia la Constantinopol primea în fiecare an 9 000 de piaștri. (Lista este reprodusă de H. Dj. Siruni în lucrarea *Domnii români la Poarta otomană*, București, 1941, p. 71). Întrucît ceea ce luau tătarii varia de la an, la an, cifrele menționate pentru plocoanele obișnuite și extraordinare din amîndouă țările, în unii ani din secolul al *XVIII*-lea, exprimă o evaluare apropiată de ceea ce se poate reconstitui pe baza surselor interne.

[110] Ion Neculce, *op. cit.* p. 126.

[111] *Cronici turcești*, II p. 503.

[112] *Encyclopédie de l'Islam*, VI. 350

[113] *Cronici turcești*, II. 504.

www.dacoromanica.ro

trarea cuceririlor făcute, inclusiv Azovul, şi scutirea de a mai plăti tribut tătarilor — prevederea articolului VIII din tratatul ruso-turc, încheiat la Constantinopol în 1700 [114]. Aceste dispoziţii, izvorîte în primul rînd din preocuparea de a se asigura liniştea locuitorilor din ţările învingătoare [115], urmăreau totodată izolarea completă a Crimeei de restul Imperiului otoman şi accentuarea decăderii hanatului, prin constrîngerea lui la a nu mai acţiona în dauna statelor vecine. Îngrădirea prin tratate a preocupării de jaf ale tătarilor, care le diminua considerabil veniturile oficiale şi-i obliga la căutarea altor mijloace de trai, constituia o mare lovitură dată modului lor de viaţă de pînă atunci, cu toată promisiunea Porţii de a le compensa „pierderile", ajutîndu-i din veniturile imperiului [116]. Dispoziţiile tratatului din 1699 aveau însă valoare numai în măsura în care puteau fi aplicate efectiv, iar acolo unde n-au întîmpinat rezistenţă, tătarii au continuat şi în veacul al XVIII-lea vechile deprinderi, de a face incursiuni în statele limitrofe şi a determina ca teama unei eventuale invazii să fie atenuată cu daruri şi bani [117]. Compensaţia ce li s-a promis nu putea veni din tezaurul constantinopolitan, deoarece Imperiul otoman însuşi, diminuat teritorialiceşte în Europa cu multe provincii prin pacea de la Karlowitz, se limita pe viitor, din punct de vedere economic, la o mai apăsătoare exploatare a Moldovei şi Ţării Româneşti. Dîndu-şi seama că ajutorul, în forma în care a fost promis rămîne o simplă iluzie, hanii au sesizat o formulă mai realistă — singura posibilă, comodă şi lipsită de orice risc — , aceea de a fi compensaţi pe seama ţărilor noastre. Dacă tratatele încheiate scuteau Polonia şi Rusia de plata tributului către hani şi — teoretic — apărau pe locuitori de invazii tătăreşti, efectul acestor dispoziţii nu se putea extinde şi asupra ţărilor române, iar Turcia, deşi ar fi avut interesul şi oficial interzicea incursiunile asupra „raialei", ţinea mai mult ca tătarii să nu se desprindă de legăturile cu Poarta şi să fie atraşi de propaganda ruşilor pentru „independenţă". Îngăduind, sub diferite forme, împlinirea nevoilor materiale cu necontenite cereri din partea hanilor, Poarta a pus de fapt Principatele române, lipsite de apărare, la discreţia clicii conducătoare tătăreşti, care uza de presiuni asupra

[114] N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, IV, Gotha, 1911, p. 278.

[115] Ambasadorul francez la Poartă, Ferriol, raporta regelui la 25 decembrie 1703 : „Les Tartares n'ont pas la même facilité de faire des courses en Pologne depuis Caminieck rendu.. Les Polonais et les Moscovites leur payaient une pension au milieu de la paix pour la sureté de leurs frontières. Ils s'en sont affranchis par les derniers traités" (Hurmuzaki, *Documente* Supl. I, vol. I, p. 356, nr. DXXVII).

[116] Menţionatul raport al lui Ferriol adaugă : „Les Tartares ne sauraient vivre chez eux. Il leur faut des courses et du butin...Le Grand Seigneur avait promis aux Tartares de les indemniser d'ailleurs, ce qu'il n'a pas exécuté" *(ibidem)*.

[117] Inacţiunea tătarilor nu convenea tuturor statelor europene. În instrucţiunile pe care guvernul francez le dă ambasadorului său la Constantinopol în 1747, i se cere să dea a înţelege miniştrilor Porţii de a închide ochii asupra incursiunilor tătăreşti în Rusia, faptul fiind un serviciu indirect adus Suediei, Prusiei şi Franţei însăşi *(Recueil des instructions... Turquie*, Paris 1969, p. 369). Chiar şi fără aceste sugestii „vigilenţa" Porţii a fost deseori încălcată de conducătorii tătari. În afară de nenumăratele invazii în Moldova, descrise amănunţit de cronicari, în anul 1751 ambasadorul rus la Poartă, în trecerea prin Iaşi, declara domnului că are dispoziţie să ceară restituirea a 500 de familii ruse, robite de tătari şi o mare despăgubire în bani, pentru compensarea pagubelor cauzate în ultimele incursiuni *(Arhiva Ministerului de Afaceri Străine francez*, coresp. politică, Polonia, vol. 235, fol. 214). Tătarii la rîndul lor, se plîngeau Porţii de unii vecini. La 2 martie 1704 hanul Hagi Selim Ghirai denunţa, într-o scrisoare, violarea păcii de către „ghiaurul moscovit" (H. Guboglu, *Cronici turceşti*, 511).

www.dacoromanica.ro

domnilor şi mai ales de ameninţări cu invazia. Datorită acestui procedeu al puterii suzerane, exploatarea turco-tătară din secolul al XVIII-lea, prin domni trimişi direct de la Poartă, cunoscută sub numele de Epoca fanariotă, reprezintă maximum de influenţă otomană asupra ţărilor noastre.

Nevoia de bani a tătarilor va fi satisfăcută, între altele, prin instituţionalizarea plocoanelor obişnuite, cu consimţămîntul deschis al Porţii — întrucît toate cererile hanilor vor fi încuviinţate de marele vizir — [118] şi transformarea în bani a darurilor în natură, precizîndu-se pentru fiecare demnitar ce are de primit. Darurile în natură vor continua totuşi, în afara celor încuviinţate oficial, în mod nelimitat, la cererea conducătorilor tătari. Un francez, Ferrand, care a stat la Baccisarai ca medic personal al hanilor Gazi, Kaplan, Devlet şi Sa'Adet Ghirai, de la 1706—1724, afirmă, într-o relaţie despre stările de lucruri din Crimeea [119], că domnii din Ţara Românească şi Moldova trimit în fiecare an hanului un cadou care urcă la aproximativ 20 000 de scuzi (taleri) [120]. Este pentru prima dată cînd avem o mărturie, care confirmă încasarea redevenţei anuale, exprimată în cifre, din amîndouă Principatele române. Nu reiese cu claritate, din felul cum este redactat acest document extern, dacă suma menţionată provine de la amîndouă ţările, sau de la fiecare în parte. Un izvor intern de la începutul deceniului al patrulea — un fragment de condică a visteriei Ţării Româneşti, care înregistrează cheltuielile făcute între 14 octombrie 1731 şi 31 ianuarie 1732, în perioada mazilirii lui Mihai Racoviţă şi orînduirea în scaun a lui Constantin Mavrocordat — menţionează la capitolul darurilor pentru tătari suma de 2 884 taleri dată hanului şi lui calga sultan, la 26 decembrie. Cu puţin timp înainte de mazilire, Mihai Racoviţă trimesese la Baccisarai suma de 700 de taleri, notată astfel „în socoteala dăjdii pocloanelor bairamului" [121], obligaţie care nu există notată în Condica lui Brîncoveanu. Între însemnările făcute în fragmentul de condică este şi indicaţia că între 10—15 ianuarie s-a trimis ploconul hanului, în valoare de 1 910 taleri [122], ceea ce face că, în interval de 2 1/2 luni, tătarii au primit 5 494 taleri [123]. Raportată la anul întreg, în presupunerea că ritmul s-a menţinut, suma depăşeşte estimările lui Ferrand, numai pentru Ţara Românească. Către mijlocul veacului remiterea ploconului obişnuit la tătari ajunsese o preocupare de seamă a domnilor, după obligaţiile faţă de turci, încît Constantin Dapontes, secretarul lui Constantin Mavrocordat, observă în însemnările lui că acesta era mai curînd un „Mukanémikon Kotzi", un fel de redevenţă pentru han, stimulată prin ordonanţă legală, adică o încuviinţare oficială a Porţii, decît un simplu dar [124]. El notează că la 8 iunie 1738 s-a înapoiat din Crimeea căpitanul

[118] N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, I, p. CXXXII.

[119] Relation touchant la Crimée, les Tartares Nogays et le Kam des Tartares par un medicin français au service de celui-ci (Arhivele Naţionale, Paris, K. 1347, nr. 18).

[120] „Les Beys de Valaquie et de Moldavie envoyent aussi tous les ans un present au kan qui monte environ à 20 000 ecus" (ibidem). A se vedea şi Hurmuzaki, *Documente*, vol. VI, p. 59, no. XXX; V. Mihordea, *Politica orientală franceză...*, p. 172.

[121] „Revista arhivelor", 1967, nr. 2, p. 124.

[122] Ibidem, p. 125.

[123] Au primit daruri: fiul hanului, Azmet Ghirai sultan seraschier, Hagi Ali paşa, haznadarul hanului, Abdul Ciafur efendi, divan efendiul hanului şi tamar bezerghian „başa hanului" (ibidem).

[124] *Ephèmrides daces*, II, 1888, p. 105.

www.dacoromanica.ro

Anastase, trimis de domn să ducă hanului Mengli Ghirai al II-lea (1737—1740) trăsura şi haina de blană, care i se oferea în mod obligator la numirea în funcţie, ploconul obişnuit, precum şi să împartă cadourile anuale pentru ceilalţi demnitari [125], a căror valoare însă nu o menţionează. Avem şi mărturia unui alt secretar domnesc din Ţara Românească, la 1755, care, în cunoştinţă de cauză, afirmă că aceste „daruri" erau „considerabile" [125bis].

Plocoanele extraordinare erau legate, ca şi în vremea lui Brîncoveanu, de trecerea tătarilor prin ţară, de abaterea vreunei ameninţări cu invazia şi de participarea domnilor la potolirea turburărilor sultanilor. În timpul războiului care s-a terminat cu pacea de la Passarowitz (1718), la trecerea hanului cu armata spre Timişoara, Nicolae Mavrocordat a dispus „să nu lipsească nimic din ceale ce era orînduite pe la conace". Domnul, „dîndu-i ploconul ce i s-a cuvenit, l-au rugat să aibă milă de ţară", dar nohaii „multe răutăţi au făcut prin ţară trecînd" [126]. Turburările tătăreşti din 1727—1728 au atras dispoziţia Porţii ca cei doi domni — Nicolae Mavrocordat şi Grigore Ghica — să colaboreze cu hanul la potolirea lor. Domnii au trebuit să pregătească nu numai unităţile militare dar şi cuvenitul plocon, pentru primirea căruia hanul a trimis în Principate pe balgi-başa, aducătorul peşcheşului de miere [127].

Plocoane mai însemnate au primit tătarii cu ocazia trecerii lor prin Ţara Românească în timpul celor patru ani de război terminat cu pacea de la Belgrad (1739). Atunci instinctele de pradă, comprimate prin interdicţiile Porţii, s-au dezlănţuit mai furios ca niciodată, încît nici firmanele guvernului otoman, nici banii şi cadourile domnilor date conducătorilor n-au avut efect. Însemnările timpului sînt numeroase în a relata urgia abătută asupra locuitorilor. La 22 decembrie 1737 marele spătar Constantin Dudescu sosea în Bucureşti scăpat din mîinile unui sultan tătar, care l-a ţinut mai mult timp prizonier la Slatina, unde, în fruntea a zece mii de ostaşi, cerea mai multe sute de pungi pentru a nu prăda ţinutul din amîndouă părţile Oltului [128]. Neculce afirmă că tot atunci un sultan cu o oaste de tătari a prădat Bucureştii, fiind domnul în scaun, care însă nu l-a putut opri [129]. În Efemeridele lui Daponte, găsim că, în iulie 1738, sultanul Islam Ghirai, cu două mii de tătari, deşi primise de la domn o mie de taleri ca să cruţe locurile pe unde trece, a prădat cumplit regiunea din jurul oraşului Turnu-Măgurele [130].

---

[125] „Le prince l'avait envoyé pour remettre au Khan la voiture et la pelisse que c'est l'usage de lui offrir en cadeau, ainsi que pour distribuer les presents habituels destinés à la cour de ce souverain" (ibidem).

[125bis] În scrisoarea de la 22 septembrie a menţionatului an François Linchou comunica ambasadorului Vergennes: Delegaţi speciali trimişi în Principate „emportent toujours des presants assez considerables pour le Kam, le sultan et pour le reste de la cour de Crimée", pregătite din timp: „les presants que notre prince destinait sont prets depuis plus de quatre mois" (I. C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés roumaines avec la France*, Bucarest, 1915, p. 149, no. CXIX).

[126] Radu Popescu, *Istoriile...* p. 226—227.

[127] Scrisoarea lui Nicolae Mavrocordat la 4 ianuarie 1728 către Hrisant Notara, patriarhul Ierusalimului: „Azi a venit la noi balgibaşa al preaînălţatului han"... (*Hurmuzaki, Documente* XIV—2, p. 948, nr. DCCCCXX).

[128] Dapontes, *op. cit.* p. 59

[129] *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 311.

[130] Dapontes, *op. cit.*, p. 109—110.

www.dacoromanica.ro

Cu toate că nu avem indicaţie precisă la data cînd trimiterea ploconului de miere în natură din Moldova a fost înlocuit cu echivalentul său în bani, denumirea a continuat cu includerea tuturor obligaţiilor faţă de tătari, corespunzător ploconului obişnuit din Ţara Românească. În forma aceasta apare cunoscut în mărturiile externe din primul sfert al veacului al XVIII-lea. Cu data de 18 mai 1721, o scrisoare polonă din Lemberg, referitoare la „ploconul de miere", spune că „darul obişnuit", pe care hanul şi l-a însuşit ca un tribut, era compus din douăsprezece pungi de bani, (6000 lei) ce i se trimiteau în fiecare an[131]. Autorul scrisorii explică raţiunea acestei obligaţii cu elemente ale adevărului istoric, arătînd că în trecut, unul din domni, spre a scăpa de ameninţarea unei invazii tătăreşti, a trimes hanului mai multe butoaie cu miere, un cal înşeuat, o trăsură cu patru cai, şi o sumă de bani, daruri care, repetate anual, s-au transformat în obicei[132]. În timpul din urmă — spune autorul fără să indice data — tătarii au schimbat obiceiul şi, ca urmare, domnul Moldovei a fost nevoit să plătească hanului, drept tribut anual, 12 pungi de bani[133]. Rezumînd în această afirmaţie fapte şi întîmplări din relaţiile lui Ieremia Movilă şi Vasile Lupu cu banii, autorul pare a fi bine informat asupra realităţilor moldoveneşti, legate de raporturile cu tătarii. Credem că transformarea în bani a darurilor s-a petrecut, ca şi în Ţara Românească, după pacea de la Karlowitz, cînd banii, privaţi de alte surse, au contat în proporţii mai mari pe veniturile din Principate. Deţinînd informaţia — după detaliile dezvăluite — din surse tătăreşti, documentul exprimă cifra ploconului obişnuit, fixată iniţial de hani, care va fi mai mult decît dublă la mijlocul veacului, potrivit unui alt document de aceiaşi natură.

În privinţa informaţiei interne, constatăm că a existat şi în Moldova preocuparea de a se înregistra cheltuielile efectuate cu achitarea acestei obligaţii — în 1712 Nicolae Mavrocordat a arătat boierilor „catastihul de cîte cheltuieli s-au făcut cu domnia nouă... cu hanul"[134] dar mai toate aceste însemnări s-au pierdut, ori n-au fost date încă la iveală. Singurele izvoare interne pe care le cunoaştem sînt sămile de visterile pe anii 1763 şi 1764[135]. Mai puţin explicită pentru ceea ce ne interesează, „sama" pe 1763 înscrie la venitul desitinei pe stupi 40 603 galbeni, la care „banii mierii" sînt calculaţi în sumă de 1 933 galbeni[136]. În „sama visteriei Moldovei" pe 1764 este arătat modul cum se adunau din impozit „banii

[131] Hanul „n'a pas encore envoyé prendre du prince de Valachie (corect Moldavie) le present ordinaire, qu'il c'est approprié comme un tribut, consistant en 12 bourses, qu'on lui paye tous les ans" (Corespondenţă saxonă, 1718—27, publicată de N. Iorga în, *Ştiri despre veacul al XVIII-lea în ţările noastre*, 1909, I, p. 22).

[132] „Le principe de ce tribut vient de ce que les hordes tartares s'étant fachés contre un certain prince de Valachie (Moldavie) il le menaça de lui envoyer quelque mille tartares pour piller et ravager Iass ; ce que ce prince de Valachie (Moldavie) veulant prevenir il envoya au chan plusieurs tonneaux de miel, un cheval sellé, bridé, une chaise de 4 chevaux et quelque centaine de ducat, le priant de se desister de cette entreprise" *(ibidem)*.

[133] „Depuis ce temps on en a fait une coutume, et, au lieu de ces presents, le prince de Valachie (Moldavie) est obligé de payer au chan comme în tribut annuel, douze bourses d'argent" *(ibidem)*.

[134] Acsinte Uricarul, *Cronica*, (*Cronicele Românieĭ*, II, p. 140. *Cronica Ghiculeştilor*, Bucureşti, 1965, p. 181).

[135] Arhivele Statului Iaşi, pe anul întreg 1763 şi patru luni pe 1764.

[136] N. Iorga, *Doc. fam. Callimachi*, II, p. 96. Gh. Ghibănescu, *O pagină din istoria finanţelor Moldovei*, Iaşi, 1925, p. 19.

www.dacoromanica.ro

mierii", păstrîndu-se o perfectă concordanţă între denumirea obligaţiei şi sursa de procurare a banilor. Capitolul „Venitul desitinei pe stupi, cum s-a vîndut la cochi-vechi", (licitaţie) pe judeţe, este notat la venituri cu 37 870 de galbeni. La fiecare galben al acestei sume s-a adăugat cîte zece bani, adică 1 893 1/2 galbeni sau 6 457 lei, reprezentînd darea obişnuită, numai către persoana din fruntea statului tătăresc. La capitolul „cheltuieli", al aceleaşi sămi, se menţionează : „balgi-başlîcul, adică darea pe miere, trimisă măriei sale hanului, 6 457 lei" [137]. Această sumă, completată din alte dări la cît primea hanul atunci în realitate, cu ceea ce lua calga-sultan şi ceilalţi conducători tătari, forma „banii mierii" sau „havaetul hanului" [138], care se trimetea anual în Crimeea, la date stabilite. În a doua jumătate a veacului tătarii trimiteau delegaţii lor, în amîndouă principatele, ca să primească ploconul obişnuit. Amintita scrisoare a lui François Linchou din 1755 dă, în această privinţă, informaţii preţioase[138bis]. Sub pretextul unor nevoi urgente, hanii cereau uneori havaetul cu anticipaţie, sau numai o parte din sumă [139].

Un izvor important, care se referă la obligaţiile obişnuite din amîndouă principatele faţă de tătari, este lucrarea contemporană a lui Charles de Peyssonnel asupra comerţului din bazinul Mării Negre [140]. Autorul, în calitate de consul francez în Crimeea şi consilier al mai multor hani de la mijlocul secolului al XVIII-lea (Selim, Arslan, Halim), cunoscînd de aproape ţările noastre, a avut posibilitatea şi interesul de a se documenta direct asupra realităţilor din cuprinsul hanatului şi a modului de repartizare a veniturilor obţinute din pradă şi ameninţarea altor popoare [141]. Cu privire la Principatele române el arată just că jafurile directe şi indirecte erau îngăduite tacit de Poartă, care lăsa mai întotdeauna abuzurile intenţionat nepedepsite, că raporturile dintre hani şi domni erau bazate pe intimidare [142] şi că Moldova — datorită faptului că era mai aproape de Crimeea şi avea graniţă comună cu triburile bugecene — a fost mult mai supusă exploatării şi bunului plac al conducătorilor tătari decît Ţara

[137] Idem, *Sămile Visteriei Moldovei pe 1764*, în „Buletinul Ioan Neculce" IX—1, p. 46 şi 51.

[138] Havaet, impozit, taxă, dare, tribut. În 1741, Grigore Ghica, mazilit din Moldova, arăta capuchehaialei lui Constantin Mavrocordat c-a plătit pe nedrept avaetul hanului şi cerea să fie despăgubit de succesorul său (Acad. R.S.R., ms. 1069, f. 46) Traducere la Institutul de istorie.

[138] bis „il est d'usage que Khan envoit toutes les année, au commencement du mois d'aoust, deux envoyés au prince de Moldavie et deux au prince de Valachie, nommés Balgibachis,pour retirer de ces deux principautés un droit que le Khan a sur le miel, ce qui fait une somme assez considérable" (I. C. Filitti, *Lettres*... p. 149).

[139] Raport întocmit de capuchehaia din Constantinopol către domn, la 4 mai 1742 „De oare ce are nunta ficii sale (hanul) vă roagă, cînd va ajunge în Crimeea, să-i trimiteţi o blană de cucom şi o schiloasprădă (?) şi două ceasuri de aur, care vor fi trecute în socoteala balgibaşlicului" (ms.1069. f.10). Aconturi din plocon sînt menţionate şi în Ţara Românească în *Condica visterici* (august 1694), la p. 56 este notat : „200 tal. s-au dat hanului, care i-au cerut den poclonul ce are să la la Sf. Dimitrie", iar la p. 75 (13 octombrie 1694) : „800 tal. bani gata Hanului, şi i s-au dat şi mai înainte dăn altă rînduială tal. 200 cari fac. tal. 1000".

[140] Charles de Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, 2 vol. Paris, 1787. Privitor la obligaţiile domnilor faţă de hani, Peyssonnel dă unele referinţe şi într-un memoriu din 1755 către Ministerul Afacerilor Străine franceze *(Hurmuzaki Documente*, I—III, 14).

[141] Asupra modului de documentare al autorului, să se vadă V. Mihordea *Charles de Peyssonnel*, Bucureşti 1946, extras din „Balcania", V.

[142] Domnii sînt faţă de hani „presque entièrement subordonnés, par la crainte ; Le Khan peut en effet les faire deposer par une seule requête à la Porte" (Peyssonnel. *Traité*... II, 243)

www.dacoromanica.ro

Românească. El împarte obligaţiile ţărilor noastre în obişnuite şi extraordinare, observînd că, dacă dările obişnuite, puteau fi încadrate în unele cifre, cele extraordinare erau nelimitate.

Despre ploconul obişnuit, căruia îi spune pentru amîndouă ţările „banii mierii", traducînd notarea „bal-accesi" din scriptele administraţiei tătare, el afirmă că hanul primea, către mijlocul veacului, echivalentul în bani al darurilor de la domnul Moldovei 8000 de piastri (lei), iar de la al Ţării Româneşti 4000 [143]. Urmează relatarea sumelor primite de ceilalţi demnitari, stabilite potrivit unei rigide proporţionalităţi. Deosebit de sumele destinate hanului, calga sultan primea 2500 de piaştri din „banii mierii" de la domnul Moldovei şi 1000 de la al Ţării Româneşti[144]. Nuredin sultan primea o mie de piaştri de la domnul Moldovei şi 500 de la al Ţării Româneşti [145]. Guvernatorul ţinutului Orkapi (Perecop), numit „Or bei", avea 300 de piaştri de la domnul Moldovei şi 150 de la celălalt [146]. Vizirul hanului primea numai de la domnul Moldovei suma de 500 de piaştri [147]. Totalizînd cifrele indicate reiese că, la mijlocul veacului al XVIII-lea, cînd îşi aduna el informaţia, conducătorii tătari primeau de la visteria Moldovei, anual, suma de 12 300 lei „ banii mierii" şi 5 650 ploconul obişnuit din Ţara Românească. Aceste cifre, dacă ele exprimă realitatea, în cazul cînd tătarii au avut interes a nota tot ce, oficial, luau de la noi, ridică totuşi o nedumerire în privinţa proporţiei obligaţiilor fiecăreia dintre cele două ţări, în raport invers cu îndatoririle faţă de turci. Lucrul ar fi fost posibil numai în cazul cînd proporţia obligaţiilor către tătari a fost fixată, sau recomandată de Poartă, care, pentru compensare, ar fi încărcat cu vreo sarcină specială Ţara Românească. O parte componentă a ploconului obişnuit era şi obligaţia domnilor de a face daruri fiecărui nou han, la urcarea lui pe tron. Un raport de la 13 februarie 1725 relatează că la Iaşi au sosit doi mîrzaci trimişi de han, unul în legătură cu obişnuita contribuţie a mierii pe care este dator domnul s-o dea, iar celălalt, ca „domnul să dea hanului un cal de călărie cu şea şi tot echipamentul, un echipaj cu patru cai şi 30 de pungi (15 000 de lei), ca felicitare pentru venirea lui în fruntea statului" [148]. La rîndul său, Peyssonnel afirmă că în vremea lui fiecare han nou primea de la domnul Moldovei o trăsură cu şase cai şi două mii de ţechini (lei), iar din Ţara Românească o mie de ţechini şi un echipaj asemănător [149].

Ceea ce a ruinat economiceşte Principatele române—dar mai ales Moldova — începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi în cursul veacului următor, au fost — pe lîngă exploatarea otomană şi răz-

---

[143] *Ibidem*, p. 241. Pentru celelalte venituri ale hanului în secolul al XVIII-lea, N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 260.

[144] Veniturile lui calga sultan se compun din „2500 piastres sur l'argent du miel du prince de Moldavie et 1000 sur celui de Valachie, tribut que ces princes lui payent en particulier, indépendamment de ce qu'ils donnent au Khan" *(ibidem*, p. 254).

[145] *Ibidem*, p. 256.

[146] *Ibidem.*

[147] *Ibidem.*

[148] Raportul spune în continuare că, pentru a face faţă acestei pretenţii tătăreşti, Mihai Racoviţă a împrumutat bani de la cămătarii turci, pe care i-a achitat scoţînd darea văcăritului (N. Iorga, *Ştiri din veacul al XVIII-lea*, II, p. 26 no. XVI).

[149] Charles de Peyssonnel, *op. cit.* p. 242. Asemănător şi Dapontes în Epheimelides, citat la nota 125.

www.dacoromanica.ro

boaie — invaziile şi cererile necontenite ale conducătorilor tătari [150], îndeplinite sub forma de plocoane neobişnuite. În afară de faptul că trecerile prin ţară înainte de pacea de la Karlowitz, apoi în 1716—1718 şi 1736—1739 au fost tot aşa de neplăcute ca şi la sud de Milcov, necesitînd tot atîtea plocoane impuse domnului, prăzile sistematice din 1711 cînd turcii au declarat Moldova haină, din 1727 şi 1758 cînd s-au răsculat sultanii bugeceni, au avut un efect pustiitor. Recurgerea la ajutorul lor militar — ca Mihai Racoviţă în 1717, ca să respingă agresiunea austriacă [151], dîndu-le drept plată încuviinţarea să prade ţara între Carpaţi şi Siret [152] — oferta unor boieri ca zona dintre Prut şi Nistru să fie a hanului dacă-i ajută să-şi pună domn pe cine vor [153], precum şi efortul de a-şi atrage protecţia hanilor pentru consolidarea poziţiei la Poartă, au constituit tot atîtea ocazii de creştere a pretenţiilor tătăreşti. În cronica lui Acsinte Uricarul se face menţiunea că deşi hanul Devlet Ghirai a cerut în 1710 mazilirea lui Nicolae Mavrocordat, pe care nu-l putea suferi, mîndrul domn, după revenirea la tron, cu toate că nici el nu iubea pe han, spre a preîntîmpina o nouă manifestare neprietenească, „i-au trimis poclon bani, care i-au fost de cheltuială în mazilia lui şi la vreme de nevoie" [154]. Cînd Grigore Ghica a obţinut despăgubiri de la tătari pentru devastarea Moldovei de Nogai, în 1728, din suma de 700 de pungi cuvenită locuitorilor, jumătate a oferit hanului [155]. Chiar şi boierii, pentru interesele lor mărunte, au folosit, la ocazii, protecţia sultanilor tătari şi uneori pe a hanilor [156].

Faţă de preocuparea pentru a le capta bunăvoinţa, conducătorii tătari devin din ce în ce mai pretenţioşi cu domnii şi boierii din Principate. În 1742 trimisul hanului în Ţara Românească pentru plocon cerea „ceva mai mult pentru avaet" [157]. Hanul Crîm Ghirai [158] s-a arătat nemulţumit în 1759 cu un dar de bani de la domnul Moldovei Ioan Callimachi, pe

---

[150] Le Khan, dans le cours de l'anné, exige des donatives continuelles . . . ,/de ces deux Princes" (Peyssonnel, în *Hurmuzaki*, 1—3, p. 14).

[151] Mihai Racoviţă „cu oastea moldovenească de 3 660 ostaşi, cu tătarii bucegeni în număr de 9 000, conduşi de Yali-agasi..înfrînge pe austriaci" (Biblioteca „Millet", Istambul, comunicat de M. Guboglu.). A se vedea, idem, *Cronici turceşti*, II, p. 15 şi nota 66.

[152] „Tătarii au cerşut la vodă 10 pungi de bani ca să s-întoarcă înapoi iar Mihai Vodă n-au avut, au n-au vrut să le de. Şi le-au dat voie să prade ţara dincolo de Siretu" (Ion Neculce, *op. cit.* p. 253)

[153] „au oblicit Grigorie vodă ce vor să facă ei, cum giuruie hanului ţara din Prut încolo, să fie loc tătărescu, numai să le isprăvească acest lucru pre voie, să-şi rădice domn dintre dînşii, pre cine or socoti ei" *(ibidem*, p. 274).

[154] *Cronicile României*, II, p. 154. Pentru pira lui Nicolae Mavrocordat la Poartă de către hanul Devlet Ghirai, să se vadă M. Guboglu, *Cronici turceşti*, II, p. 517.

[155] „700 pungi bani gata. Însă aceşti bani nu i-au luat tot Grigorie vodă, ce giumătate i-au dat hanului" (Neculce, *op. cit.* 271). Cronica Ghiculeştilor. p. 270. În 1742 capuchehaiana lui Constantin Mavrocordat la Constantinopol a oferit hanului, din proprie iniţiativă, „o mie de lei în galbeni", ca să-i cîştige bunăvoinţa pentru stăpînul său (Acad. R.S.R., ms. gr. 1069, trad. f. 94).

[156] Baronul de Tott scrie că „Sultanul seraschier al Basarabiei este întotdeauna refugiul boierilor pe care Poarta găseşte cu cale să-i sacrifice pentru liniştea ei. Ocrotirea principelui tătar asigură protecţia boierului... dar acestă protecţie trebuie întotdeauna plătită (*Mémoires sur les Turcs et les Tartares* Amsterdam, 1784, partea a II-a, p. 51—52).

[157] Acad. R.S.R. ms. gr. 1069, f. 66.

[158] Acelaşi persoană care, sultan fiind, în 1758, pentru că nu i s-au trimis la cerere „bani, blane şi altele", cum notează pseudo Enachi Kogălniceanu, a dezlănţuit cumplita invazie de la „Ziua Crucii, pustiind şase ţinuturi ale Moldovei (*Cronicele României*, III, p. 234—235).

www.dacoromanica.ro

motiv că şi-a pus armata în mişcare din ordinul Porţii [159]. Acelaşi han, aflîndu-se peste trei ani cu oastea în Bugeac, cerea de la Grigore Callimach i zaherele, pentru a-şi hrăni cetele de luptători — şi bani pentru cheltuielile neobişnuite. Raportul ambasadorului olandez la Poartă, din 3 august 1762, relatează în continuare : „se mai asigură că hanul a pretins de la domnii Moldovei şi Ţării Româneşti cîte o sută de pungi de bani", încurajat de marele vizir, care s-ar fi învoit a se plăti suma [160]. Cu ocazia intervenţiei diplomatice a Moldovei din 1763 în conflictul polono-tătar, dacă tratativele n-ar fi fost încununate de succes, Grigore Callimachi, potrivit părerii ambasadorului francez Vergennes, urma să suporte din visteria ţării despăgubirile pretinse de han [161]. Crîm Ghirai va umili pe Grigore Al. Ghica în 1765, refuzîndu-i darurile, pe motiv că nu sînt substanţiale ca ale predecesorilor săi [162], fapt care, prin resentiment, va avea partea lui de contribuţie la înlăturarea hanului de pe scena istoriei în 1769 [163]. Susţinuţi de părtinirea turcilor, conducătorii tătarilor privesc tot mai sus la cele două ţări, de unde nu aşteaptă să le vină, în mod obligatoriu, decît plocoane şi daruri.

În a doua jumătate a veacului domnii sînt constrînşi la o atitudine din ce în ce mai servilă faţă de oficialităţile tătăreşti. Din Moldova, în special, cer şi primesc tot ce au nevoie. Stolnicul Kogălniceanu, ispravnic de Lăpuşna şi Orhei, pe la 1760, gătea o „cocie zugrăvită" (trăsură) sultanului tătar din Bugeac, strîngea grîul de uşur [164], plătea pe beşleagă [165], pe iazagiu (secretar), pe tumbaci, pe capuchehaia de la Cîşla hanului, locul de reşedinţă a lui calga sultan [166]. În „sama" visteriei Moldovei pe 1763 „nafacaua — găzduirea — bulgibaşei m. s. hanului" este menţionată de 18 ori cu 2 000 lei, iar pentru un total de 26 271 lei sînt notate diferite cumpărături de obiecte, oferite drept cadouri hanului şi subalternilor săi, precum şi unor comandanţi otomani de pe la serhaturi [167]. O altă notare a aceleaşi sămi precizează, pentru suma de 1 554 lei „cheresteaua ce s-a făcut şi s-a trimes la m.s. hanul" [168]. În anul următor, 7 973 de lei şi 60 de bani au fost cheltuiţi pentru o blană „cacom, care s-au trimis m.s. hanului cu Ivan treti comis", o „păreche de ochelari, ce s-au trimis la aga sultanului", blana lui „seraschier sultanul", care mai primeşte „cămări

[159] Raportul consulului francez în Crimeia din 10 noiembrie 1759 arată că „le prince de Moldavie ayant envoyé quelque argent et d'autres presents au kan de Crimée, ce prince, qui était déjà sorti de Batcheserai, lui a fait dire qu'il lui fallait beaucoup d'argent étant en campagne avec les ordres du Grand Seigneur" (*Hurmuzaki*, Supl. I—1, p. 713 nr. MX).

[160] N. Iorga, *Documentele familiei Callimachi*, I, p. 18—19 nr. VII.

[161] V. Mihordea, *Participarea diplomatică a Moldovei la aplanarea neînţelegerilor polono-tătare, în 1763* („Studii", 1966, nr. 2, p. 330).

[162] Hurmuzaki, *op. cit*, p. 735, ms. MXI.

[163] V. Mihordea, *Les pourparlers de Grigore Al. Ghica prince régnant de Valachie, avec les Confédérés polonais en 1769* („Revue Roumaine de Histoire", 1965, nr. 4, p. 683—684).

[164] Uşurul era arenda în natură plătită de tătarii care cultivau terenuri pe pămîntul Moldovei în perimetrul „Celor două ceasuri".

[165] Beşleagă, căpitan de beşlii (ostaşi).

[166] N. Iorga, *Studii şi documente*, XXII, p. 110; XXIV, p. 97.

[167] Idem, *Documentele familiei Callimachi*, II, p. 109—111.

[168] *Ibidem*, p. 109. Gh. Ghimbănescu calculează în „sama" pe 1763 „daruri la Poarta sultanului, hanului, paşalelor şi la agii mari" în sumă de 46 662, 28 lei („*Buletinul Ioan Neculce*", V. p. 95).

www.dacoromanica.ro

ferecate" (trăsuri închise), un rădvan cu „cafasuri ferecate" şi spînzurate în curele, căruţe mocăneşti ferecate „ce s-au trimis m.s. Batha Gherai sultan", două cocii pentru el şi un rădvan, apoi „375 cantari var ce s-au trimis la Căuşani pentru saraiurile măriei sale hanului", cherestea şi „grinzi-tei" [169]. Se trimeteau hanului, pe socoteala visteriei, fierari, ceaprazari, sălrăidăcari, hamangii, se făceau daruri de butce [170]. Servicii personale se îndeplineau şi pentru oamenii din suita hanului. În aprilie 1763 se dădeau bani din visterie „pentru o cocie ce s-au trimis doftorului Măriei sale hanului" [171].

Sporadicele spicuiri din izvoare pe care le prezentăm, din ceea ce s-a păstrat, sînt departe de a reda măsura exactă a contribuţiei forţate a Principatelor la întreţinerea clicii conducătoare a statului tătăresc. Obligaţiile materiale faţă de hanatul Crimeei duceau la coborîrea prestigiului domnesc de altă dată. Această situaţie a luat sfîrşit odată cu tratatul de pace de la Küciük-Kainargi (1774). După ce în 1770 au prădat pentru ultima dată în Moldova ţinuturile Lăpuşna şi Orhei [172], tătarii au trecut în 1772 de partea ruşilor [173]. Menţionatul tratat stipulează la art. III acordarea independenţei tătarilor sub garanţia Rusiei, lăsînd ca Poarta să aibă cu ei doar unele legături de ordin spiritual [174], astfel că trimiterea plocoanelor în bani şi a darurilor materiale din Principate în Crimeia nu mai era în interesul guvernului otoman. Actele de visterie nu mai notează obligaţii către tătari, decît cîte o rară menţiune a vreunui dar benevol, bazat pe relaţii personale [175], sau reclamaţii împotriva unor funcţionari administrativi, legate de trecerea ultimului han prin Ţara Românească [176].

★

Dominaţia otomană şi în acelaşi timp vecinătatea cu tătarii au fost, veacuri de-a rîndul, două mari obstacole în calea dezvoltării economico-sociale a Ţării Româneşti şi Moldovei. Tătarii, cu structura parazitară a statului lor, care-i determina să trăiască numai din incursiuni şi jafuri asupra vecinilor, erau un aliat preţios al Imperiului otoman în diferendele acestuia cu ţările din răsăritul Europei şi — totodată — o frînă în calea efortului necontenit al românilor de a-şi apăra independenţa faţă de turci. Prin incursiunile de pradă a avutului şi de robie a locuitorilor, ei stabileau

[169] N. Iorga, *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a Principatelor române*, p. 36. În aceeaşi samă sînt însemnaţi 965 lei pentru cumpărături trimise hanului şi 160 de lei cumpărarea a 4 cai „ce s-au trimis la m. s. hanul"(N. Iorga *Doc. Calimachi*, II, 109).

[170] *Ibidem*, p. 133.

[171] *Ibidem*, p. 131.

[172] Pseudo Enachi Kogălniceanu, *op. cit. (Cronicele României*, III. p. 264).

[173] *Ibidem*. p. 267. Propaganda Elisabetei se silea să convingă pe conducătorii tătarilor, încă de la mijlocul veacului al XVIII-lea, să treacă de partea ţarismului. Hanul Arslan Ghirai (1748—1756) era bănuit „des intelligences avec les Moscovittes et disent que celuy-cy cherchoit a engager la Sublime Porte dans une guerre avec les Moscovittes pour pouvoir dans le fort de trouble se déclarer en faveur de ces derniers" (I. C. Filitti, *op. cit.* p. 148). Tratatul separat de la Karaşu, încheiat la 1 noiembrie 1772, asigura „independenţa" hanatului sub protecţia ţarinei.

[174] Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, p. 288.

[175] În condica visteriei Moldovei pe 1776 este menţionată suma de „100 lei, dar de la gospod. lui Mahmud aga, vezir tătar" (N. Iorga, *Documente şi cercetări*, p. 56).

[176] La trecerea prin Ţara Românească a hanului Schahin Ghirai, mergînd la Poartă în 1787, N. Mavrogheni i-a oferit pentru hrană o turmă de 400 de oi, rechiziţionată fără plată, de la olerii transilvăneni, supuşi austrieci. Internunţiul Herbert Rathkeal a protestat energic pe lîngă guvernul otoman, cerînd despăgubirea olerilor şi pedepsirea funcţionarilor abuzivi (Arh. Stat. Sibiu, fond Zimmermann, pachet 141, doc. 42).

www.dacoromanica.ro

în jur un climat de teamă şi agresivă intimidare, spre a se alege cu daruri şi bani, silind pe vecini la cumpărarea liniştei cu un tribut anual.

Începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea — întîi Moldova şi după un veac Muntenia — ţările noastre au fost obligate să plătească tătarilor tribut anual, în bani şi sub formă de diferite daruri. Obligaţiile obişnuite ale Moldovei purtau numele de „*banii mierii*" „pe cînd ale Ţării Româneşti se numeau *plocon*. Pe lîngă darurile obişnuite, reglementate oarecum, pondere mare aveau cele extraordinare, ce se dădeau la trecerea armatei, la întîlnirile domnilor cu hanii şi ca răspuns la interminabilele cereri ale conducătorilor tătari. În timpul războiului turco-austriac de la 1683—1699 repetatele treceri ale tătarilor timp de aproape două decenii prin ţările noastre au creat, peste ceea ce luau în mod obişnuit, obligaţii precizate de a se da plocoane comandanţilor şi conace pregătite cu tot ce trebuie pentru întreţinerea armatei pe lîngă cumpărarea cu bani grei a promisiunii — niciodată respectată — de a nu prăda ţinuturile pe unde trec.

Izvoarele, deşi sporadice, păstrează, în unele cazuri, atît în Moldova cît şi în Ţara Românească, menţiuni despre cheltuielile efectuate de vistierie pentru îndeplinirea acestor obligaţii. Nu am putut folosi decît în mod indirect — în cele cîteva izvoare externe pe care le-am interpretat şi lucrările lui Peyssonnel — mărturii documentare tătăreşti.

Prin faptul că nu tot ce au primit sau au luat tătarii s-a scris şi nici tot ce s-a scris nu s-a păstrat, este o imposibilitate de a calcula exact efortul material făcut de ţările noastre, sub diferite forme, pentru îndeplinirea îndatoririlor impuse. După pacea de la Karlowitz, tributul către tătari, luat mai mult în bani şi păstrînd în continuare aspectul de dar benevol, a fost oficializat de Poartă, ca o compensaţie pentru interdicţia prin tratate de a mai face incursiuni în alte ţări — afară de ale noastre — şi autorităţile otomane, spre a nu-şi îndepărta vasalii preferaţi, au închis mai întotdeauna ochii la jafurile comise de ei în Principate. Situaţia aceasta a luat sfîrşit odată cu tratatul de la Küciük Kainargi (1774), cînd tătarii trec sub protecţia ruşilor şi turcii nu mai au interes ca ei să primească tribut din ţările române.

LES OBLIGATIONS DE LA MOLDAVIE ET DE LA VALACHIE ENVERS LES TATARS

RÉSUMÉ

L'auteur présente les rapports de la Moldavie et de la Valachie avec l'Etat guerrier parasitaire des Tatars qui, situé au nord de la Mer Noire, obligeait ses voisins (la Russie et la Pologne) à payer un tribut pour avoir la paix. La Moldavie et la Valachie se virent contraintes elles aussi à employer des méthodes similaires, offrant aux Tatars des présents pour qu'elles s'assurent la tranquillité. A partir de la seconde moitié du XVII-e siècle ces présents étaient dénommés en Moldavie „l'argent du miel", car, au début, la somme payée représentait l'équivalent d'un certain nombre (non précisé dans les sources) de tonneaux de miel. En Valachie, oú l'on commenca à payer ce tribut un siècle plus tard, celui-ci sera dénommé

www.dacoromanica.ro

„plocon". Bénévoles pour commencer, les présents sont devenus progressivement, sous la pression de la Porte Ottomane — qui appuyait les vassaux tatars — obligatoires, leur taux augmentant sans cesse, par suite des prétentions croissantes des Tatars agréés par la Porte Ottomane.

L'auteur de l'étude expose également les actions de pilage perpétrées par les Tatares dans les pays roumains au cours de leurs raids vers la Hongrie lors de la guerre turco-autrichienne à la fin du XVII-e siècle et souligne que les expéditions de pillage des Tatars ont continué en Moldavie et en Valachie aussi après la paix de Karlovitz, par laquelle l'Empire Ottoman était obligé à interdire les incursions des Tatars dans les pays voisins. Cette situation cesse après la paix de Kütchouk Kainardji, lorsque les Tatars passèrent sous le protectorat tsariste.

L'auteur conclut que les présents et le tribut dus au khan des Tatars ainsi que les expéditions de pillage des hordes tatares ont contribué à l'épuisement des ressources et ont entravé le développement économique de la Moldavie et de la Valachie.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

MIȘCAREA DE ELIBERARE NAȚIONALĂ A POPOARELOR DIN IMPERIUL OTOMAN ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

LUCIA TAFTĂ

Factorul principal în istoria secolului trecut l-a reprezentat mișcarea de eliberare națională, de închegare a noilor state independente [1], care a cuprins o arie geografică imensă, izbucnind pretutindeni unde vieţuiau popoare asuprite și divizate înăuntrul sau în vecinătatea unor imperii. Motivaţiile sociale, economice și politice ale mișcării de eliberare națională erau mai pregnante decît oriunde în spaţiul sud-dunărean — unde se întîlneau dominaţia și influenţa a trei mari imperii — otoman, habsburgic și ţarist. În plus, criza stăpînirii otomane la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și apariţia mișcării de eliberare națională au stimulat interesul marilor puteri în preluarea autorităţii politice sau cel puţin a stabilirii influenţei lor economice în această parte a lumii [2]. Intersectarea și ciocnirea intereselor naţionale ale popoarelor cu interesele materiale ale marilor puteri europene pe fondul crizei Imperiului otoman a devenit o permanentă și gravă problemă politico-diplomatică a secolului al XIX-lea, binecunoscută sub numele de chestiunea orientală [3].

Studiul de faţă nu face un expozeu de ansamblu al acestei chestiuni, ci își propune doar sinteza cercetărilor recente asupra motivaţiilor social-economice, culturale și politice ale mișcării de eliberare a popoarelor cuprinse în spaţiul sud-est european : român, sîrb, grec, bulgar, albanez ; în funcţie de aceste informaţii își propune apoi să trateze procesul de desfășurare directă a luptei lor naţionale, în corelaţie cu momentele de vîrf ale procesului de conștientizare la un popor sau altul, de asemenea în corelaţie cu influenţa și acţiunea acelui principiu de solidaritate revoluţionară, care s-a impus în sud-estul european mai mult decît oriunde, aproape de la sine — înaintea chiar a unei acţiuni proprii — în baza unor vechi tradiţii de luptă antiotomană [4]. Astfel că, prin modul de analiză

[1] Mircea Malița, *Diplomația — școli și instituții*, București, 1970, p. 174.

[2] Vasile Maciu, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIX-e siècle*, Editions de l'Académie de la R.S.R., Bucarest, 1971, p. 202—203.

[3] Edouard Driault, în *La Question d'Orient*, Paris, 1912, p. XI, descrie în felul următor starea de neliniște a marilor puteri față de chestiunea orientală : „L'Europe sent en elle tant de causes de guerre et elle a si peur de la guerre que les moindres incidents orientaux la font tressaillir".

[4] Istoricul iugoslav D. Djordjević apreciază dealtfel că istoria lor este imposibil de separat, vezi *Revolutions nationales des peuples balkaniques (1804—1914)*, Beograd. 1965, p. 5 ; vezi și Nicolae Ceachir, *România în sud-estul european (1848—1866)*, Edit. politică. București, 1968, p. 5.

www.dacoromanica.ro

abordat, vrem să evidenţiem în cele din urmă caracterul dublu al procesului de eliberare naţională în sud-estul Europei : 1) pe de o parte ca un proces propriu fiecărui popor în parte, iar pe de alta 2) ca un proces colectiv şi continuu [5], întrucît intensitatea primei caracteristici a avut întotdeauna drept efect punerea în mişcare a celei de-a doua, lupta unui popor stimulînd veleităţile de independenţă ale popoarelor vecine, şi chiar determinînd în ultimă instanţă statutul politic al acestora, aşa cum s-a întîmplat în războiul de independenţă al României din anii 1877—1878.

*

Este bine precizată şi fundamentată în istoriografia contemporană teoria materialistă privind rolul determinant al modului de producţie în evoluţia societăţii. Potrivit acestei teorii, fiecărui mod de producţie îi este proprie o anume orînduire social-economică şi politică, pe care o realizează pe ruinele orînduirii anterioare. Astfel că mişcarea de eliberare naţională şi constituirea statelor naţionale în sud-estul Europei au fost în primul rînd consecinţe firești ale dezvoltării generale a societăţii pe calea capitalistă, provocînd criza regimului feudal — deşi mai lent decît în alte părţi ale Europei, datorită dominaţiei străine. Declinul instituţiilor militaro-feudale ale statului otoman a stimulat procesul destrămării feudalismului concomitent cu dezvoltarea noilor forţe de producţie capitaliste. În ciuda faptului că acest proces în posesiunile Imperiului otoman prezintă o mare diversitate de forme de la un popor la altul, în funcţie de momentele diferite ale apariţiei şi de condiţiile în care se desfăşoară — semnele agravării sale sînt tot mai evidente în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi capătă amploare şi profunzime în prima jumătate a secolului al XIX-lea [6].

În domeniul agriculturii, se înregistrează agravarea raporturilor dintre stăpîni şi ţăranii legaţi de pămînt, fiind necesară — în ţările române — intervenţia autorităţii centrale în favoarea acestora din urmă, impunînd la mijlocul secolului al XVIII-lea desfiinţarea servituţii personale. În Serbia, ţăranii sînt în curs de a lua în posesiune pămînturile de la o serie de stăpînitori turci. Încurajaţi de criza proprietăţii de tip timarial, ţăranii sîrbi sînt concurenţi serioşi feudalilor otomani în conflictul lor cu statul pentru transformarea domeniului militar, în ciflik.

Apare stadiul de manufactură în organizarea meşteşugurilor. În aceeaşi perioadă în provinciile aservite Imperiului otoman se dezvoltă comerţul intern şi comerţul internaţional. În special după pacea de la Küciuk-Kainargi, dintre Rusia şi Turcia, aceasta din urmă a fost nevoită să slăbească dominaţia sa asupra supuşilor săi creştini, luaţi sub protecţia rusă. Spărturile provocate monopolului otoman asupra comerţului extern — mai cu seamă în Principate — au oferit popoarelor sud-est

[5] Vasile Maciu, *Mouvements nationaux...*, p. 203.

[6] Damian Hurezeanu, *Formarea naţiunii române*, „Revista de istorie", nr. 7/1975, p. 1021—1039; Nikolaj Todorov, Virginia Paskaleva, *Le développement social, économique et culturel de la ville bulgare du XV-e au XIX-e siècle*, în „Structure sociale et développement culturel des villes sud-est européennes et adriatiques aux XVII-e siècles". Actes du Colloque interdisciplinaire organisé par la Commission d'histoire de la vie économique et sociale dans les Balkans et la Commission d'histoire des idées dans le sud-est européen sous les auspices de la Fondation de Venise et du Comité italian de l'A I E S E E tenu à Venise, 27—30 mai 1971 avec le concours moral et financier de l'U.N.E.S.C.O., Bucarest, A.I.E.S.E.E., 1975.

www.dacoromanica.ro

europene posibilități mai largi de dezvoltare economică. Produsele lor agricole și meșteșugărești reușesc să pătrundă în țările mai dezvoltate din Europa occidentală, care la rîndul lor introduc aci bunuri provenite din noile industrii de tip capitalist. Procesul de acumulare primitivă a capitalului în comerț este în plină desfășurare. Negustorii, greci mai ales — ce aveau tradiții în practicarea comerțului dintre Poartă și statele Europei occidentale — profită în mod deosebit [7]. Sub pavilion rus, francez, englez, austriac negustorii greci își transportă mărfurile în marile centre comerciale ca Marsilia, Livorno, Triest, Veneția, Alexandria, Brașov, București sau în noile porturi rusești de la Marea Neagră și Azov — Odesa, Cherson, Taganrog [8]. Beneficiile marilor companii ale negustorilor greci depășesc cu mult posibilitățile financiare ale opresorilor străini. Acestea devin un refugiu pentru securitatea persoanei și averii. În acest scop au pătruns în ele adesea și alți negustori din Balcani sau din Principate — sîrbi, români, albanezi, bulgari [9], companiile mai mult zise „grecești" în secolul al XVIII-lea, reprezentînd un fel de comunități creștine opuse societății musulmane, conștiința apartenenței de religie confundîndu-se inițial cu mobilurile luptei antiotomane. Practicînd adesea pirateria în dauna navelor turcești și înscriindu-și vasele în registrele portuare cu nume de eroi antici — Temistocle, Pericle, Aspasia, Amphitrite, Triton, Alexandru cel Mare — negustorii greci au întreținut și dezvoltat o atmosferă antiotomană, propice dezvoltării sentimentului național și unei experiențe de luptă [10].

Formarea burgheziei este un fenomen ce se petrece la toate popoarele din sud-estul Europei în ciuda încetinelii sau diversității sale. Schimbările produse la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în relațiile externe politico-economice ale Imperiului otoman au deschis românilor poarta comerțului cu exteriorul. Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainardji din 1774, senedul din 1783 și în special hatișeriful din 1802 [11] au limitat pretențiile

---

[7] A. Vacalopoulos, *Histoire de la Grèce moderne*, Thessalonic, 1975, p. 95—96; Edouard Driault, *La Question d'Orient*, p. 104—106.

[8] D. Djordjević, *Revolutions des peuples balkaniques...*, p. 14—15; Catherine Koumarianou, *The contribution of Intelligentsia towards the Greek independance, 1798—1821*, în „The Struggle for Greek Independance", edited by Richard Clogg, Macmillan, 1973; pentru activitatea caselor de comerț vezi p. 76—80; D. Frangs, *The Philiki Etairia*, în ibidem, p. 91—94; Deno Geanokoplos, *The Diaspora greeks. The genesis of modern greek national consciousness*, în „Hellenism and the first greek war of liberation (1821—1830); Continuity and change", Institut for Balkan Studies, Thessalonic, 1977, p. 61—74.

[9] D. Limona, *Les rélations commerciales du sud-est de l'Europe à fin du XVIIIe siécle et au debut du XIXe siècle reflétées dans les documents archivistiques de Sibiu et Brașov*, în „Symposium. L'époque phanariote. 21—25 octobre 1970", Thesalonic, 1974, p. 385—400; Olga Cicanci, *L'activité commerciale de Kiriaki Polizu dans les Principautés Roumaines vers la fin de l'époque phanariote*, în ibidem, p. 401—412; Basile Sfyroeras, *Les Mavrogheni et la vie économique de la Mer Egée*, ibidem, p. 327—340; Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Organizarea și viața culturală a companiei grecești din Brașov, sfîrșitul secolului al XVIII-lea — prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studii istorice sud-est europene", vol. I, sub redacția lui Eugen Stănescu, București, Edit. Academiei R.S.R. 1974, vezi p. 165—187 pentru structura etnică a companiei.

[10] Apostolos Daskalakis, *Mouvements nationaux et sociaux en Grèce au XIXe siècle*, în „Balkan Studies", nr. 1/1975, p. 14—19.

[11] Pentru hatișeriful din 1802 vezi Traian Ionescu, *Hatișeriful din 1802 și începutul luptei pentru asigurarea pieței interne a Principatelor dunărene*, în „Studii și articole de istorie", I, 1956, p. 37—78.

www.dacoromanica.ro

Porţii asupra Principatelor române. Reglementările Porţii privind ţările române — venind într-o anumită măsură în întîmpinarea unor cereri făcute pe cale diplomatică de către români în timpul războaielor ruso-turco-austriece din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea [12] — au uşurat vehicularea produselor, în special grîne, în exterior, deci lărgirea pieţii şi implicit creşterea posibilităţii de acumulare primitivă a capitalului. Pe de altă parte, oraşele româneşti, atît cele din Moldova şi Ţara Românească aflate sub stăpînire otomană, cît şi cele din Transilvania aflată sub autoritate habsburgică aveau la sfîrşitul secolului al XVIII-lea o populaţie mai numeroasă decît alte centre din Balcani [13] ce se îndeletniceau cu meşteşugurile şi comerţul. Împreună cu o serie de alte aşezări — locuri de transhumanţă şi de bîlciuri tradiţionale [14] — ele întreţineau raporturi economice, care prefigurau elementele unei pieţi unitare. În Moldova, Ţara Românească şi Transilvania îşi face loc în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi producţia manufacturieră [15].

Burghezia îşi semnala prezenţa în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în societatea slavilor de sud, în special în regiunile aflate sub stăpînire austriacă şi maghiară — Craina, Slovenia, Croaţia, Coasta dalmată, în rîndurile emigraţiei sîrbeşti din ţările române şi din coloniile recent înfiinţate în sudul Rusiei [16]. Relaţiile comerciale ale marelui port Raguza cu Occidentul încă din timpul stăpînirii veneţiene se menţin şi sub noua stăpînire austriacă. La jumătatea secolului al XVIII-lea Raguza putea arma în medie 100 de nave de comerţ, ajungînd uneori la cca. 150. Iar în timpul ocupaţiei franceze din anii 1805—1806 — care s-a preocupat de dezvoltarea comerţului pe continent — portul Raguza folosea cca. 238 vase [17].

Dar forţa revoluţionară principală a societăţii sîrbeşi — mai ales în teritoriile aflate sub stăpînirea otomană — situaţie specifică dealtfel şi altor popoare din Europa de sud şi de răsărit, rămîne ţărănimea. Supusă mai bine de patru secole dominaţiei străine, ea nu a putut păşi pe calea „clasică" a trecerii de la feudalism la capitalism [18]. Fiscalitatea otomană

---

[12] Cf. vezi Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de reforme dans les Principautés Roumaines (1769—1830)*, Bucarest, A.I.E.S.E.E., 1970, vol. I.

[13] Liviu Ştefănescu, *Les rapports économiques de la ville de Bucarest avec le sud-est européen pendant la deuxième moitié du XVIIIe siècle*, în „Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes", tome IV — Histoire, Sofia, 1969, p. 7—8.

[14] Georgeta Penelea, *Les foires de la Valachie pendant la periode 1774—1848*, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1973.

[15] Pentru viaţa social-economică a ţărilor române la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, vezi *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei R.P.R., Bucureşti, 1964, p. 370—379, 411—417, 616—617.

[16] D. Djordjević, *op. cit.*, p. 18; Bela Köpeczi, *Les lumières en Hongrie, en Europe Centrale et Orientale*, în „Les lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale". Actes du Colloque de Matrafured, 3—5 novembre 1970, Budapest, p. 20.

[17] Traian Stoianovich, *Raguse — société sans imprimerie*, în „Structure social et developpement culturel des villes...", p. 52—53.

[18] Emil Niederhauser, *Les intellectuels et la société balkanique au XIXe siècle*, în „Actes..." t. IV, p. 409—410; către anii 40 ai secolului al XIX-lea populaţia orăşenească reprezenta în Serbia abia 5,8% din totalul populaţiei. La 1838 Belgradul este citat cu numai 14.000 locuitori, vezi Georges Castellan, *Les villes de Serbie au début du XIXe siècle d'après Ami Boué*, în „La structure sociale et developpement cultural des villes...", p. 207—211.

www.dacoromanica.ro

apăsătoare, exploatarea feudală nu i-au permis dezvoltarea economică [19]. Dar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în condițiile decăderii timarului — proprietate de tip feudalo-militar și trecerii la ciflic [20], țărănimea sîrbă este deosebit de activă pentru cîștigarea acestui gen de proprietate și odată luînd-o în stăpînire îi fructifică producția agricolă pentru piață [21]. În această perioadă lupta țăranilor sîrbi pentru alungarea feudalilor — de proveniență turcă sau locală (islamizați pentru păstrarea domeniilor) — și luarea în posesiune a proprietăților lor funciare era pe cale de a se încheia. Chestiunea economică, agrară, se confundase în timpul luptei pentru pămînt cu rezistența antiotomană, rezultatul acestei lupte fiind covîrșitor în mișcarea de eliberare națională a sîrbilor [22].

Nevoile de aprovizionare ale Porții cu alimente și furnituri de război au creat posibilitatea ridicării unei pături de meșteșugari și negustători și în sînul societății bulgare. Gelepii de la Dunăre care aduceau oi din regiunile sîrbești, bulgărești, românești la Constantinopol erau foarte mulți de origină bulgară. Localitățile Vidin, Nicopole, Gabrovo, Tîrnovo, Plovdiv erau centre tradiționale de tranzit pentru comerțul cu piei, lînă, ceară, mătase [23].

Procesul înfiripării burgheziei bulgărești din negustori (gelepi, „balcangii" negustori de vite) și mici meșteșugari a fost frînat în mod deosebit de războaiele purtate de Imperiul otoman în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea și de frămîntările create în urma acestora în Bulgaria între feudalii otomani și autoritățile de la Constantinopol. Starea de insecuritate a persoanei și averii în Bulgaria — provincie ce a devenit un adevărat teatru de război [24] — a provocat în această perioadă un exod în masă al populației bulgare înspre Serbia, sudul Rusiei și în principal în țările române. Constantin N. Velichi, care

---

[19] Peter F. Sugar, *Some though on the pre conditions of modernization and their applicability to the european provinces of the Ottoman Empire*, în „La revolution industrielle dans le sud-est européen au XIXe siècle", Sofia, 1977, p. 80—81.

[20] Apostolos E. Vacolopoulos, *Traits communs du développement économique et social des peuples balkaniques du sud-est européen à l'époque ottomane*, în „Balkan Studies", nr. 1/1975, p. 54—55.

[21] Nikola Vuco, *La révolution industrielle et la modernisation des villes en Serbie au XIXe siècles*, în „La revolution industrielle...", p. 206; dar abia în anii 1838—40 sub obladuirea autorității statului la avînt comerțul liber; vezi Danica Mitić, *Modernisation dans le secteur économique, commerce, artisanat dans la Serbie du XIXe siècle*, în ibidem, p. 215.

[22] D. Djordjević, *op. cit.*, p. 18; L. Stavrianos. *The Balkan since 1453*, New York (1958), p. 62—63; Peter F. Sugar, în *Some thoughts*, p.91 îi numește pe țăranii sîrbi „lideri ai modernizării".

[23] B. Cvetkova, *Le service des celeps et le ravitaillement en dans l'Empire ottoman (XV—XVIe)*, E. H., Sofia, 1965. Kliment Țambazovski, *Bulgarski storski trgotmi u knejevini Srbii u prvod polovini XIX vella*, (Negustorii de vite bulgari în cnezatul Serbiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în „Balcanica", Beograd, 5/1975, p. 167—188; Nikolaj Todorov, Virginia Paskaleva, *Le développement social, économique et culturel de la ville bulgare du XVe au XIXe siècle* în „Structure social et développement culturel des villes...", p. 106—112, 119; Nikolaj Todorov, *La révolution industrielle en Europe Occidentale et les provinces balkaniques de l'Empire ottomane. Le cas bulgare*, în „La révolution industrielle...", p. 144—148.

[24] D. Kosev, Ch. Hristov, D. Anghelov, *Précis d'histoire de Bulgarie*, Sofia, 1952, p. 124—126; V. Mutafcieva, Al. Vianu, *Frămîntări feudale din Bulgaria de nord la sfîrșitul secolului al XVIII-les și începutul secolului al XIX-lea și ecoul lor în Țara Românească*, în vol. *Relații româno-bulgare*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1971, p. 187—191.

www.dacoromanica.ro

s-a ocupat cu studiul emigrației bulgare, a determinat cca 5 mari valuri (etape) ale acesteia între 1774—1829 [25]. Contactul emigrației bulgare cu societatea românească i-a permis să-și continue și să-și dezvolte preocupările meșteșugărești și comerciale, astfel încît să-și constituie o structură burgheză, care deveni treptat revoluționară, capabilă de a-și organiza o mișcare de eliberare națională, sub influența legăturilor cu elementele progresiste românești; în prima treime a secolului al XIX-lea se enumerau în rîndurile burgheziei din Țara Românească și Moldova, alături de elementele românești și o serie de reprezentanți ai emigrației bulgare [26].

În centrele albaneze Skodra, Voscopole, Monastir funcționau puternice corporații meșteșugărești cu caracter feudal, încă destul de pronunțat, ce își vehiculau produsele atît către vadurile comerciale otomane cît și către cele din apusul Europei. Prin portul Dürres se exportau în anii '60 ai secolului al XVIII-lea, din totalul mărfurilor albaneze aproape 97% lînă, 56% piei, 95% ceară, 98% mătăsuri, produse de proveniență indigenă. Se exportau de asemenea și mari cantități de produse agricole, provenite de pe domeniile marilor proprietari funciari locali preluate de la turci. Pe domenii s-au introdus în această perioadă de la jumătatea secolului al XVIII-lea cultura unor plante noi ca bumbacul și orezul [27]. Raporturile meșteșugarilor și negustorilor albanezi cu o serie de emigranți greci, sîrbi sau bulgari cu aceeași îndeletnicire — veniți în Albania, în căutarea unui adăpost în fața fiscalității otomane excesive — au format deprinderi și calități noi în meserie și a crescut chiar sentimentul rezistenței antiotomane, cel puțin din punct de vedere al adversității față de fiscalitatea și administrația Porții. Mulți dintre negustorii albanezi au înodat relații de afaceri cu așa-numitele companii „grecești", îmbrățișînd calitatea și statutul de membri au beneficiat în acest mod de toate avantajele economice ale acestor companii — considerabil mai sporite decît cele provenite din comerțul pe cont propriu — dar au adoptat și statutul solidarității creștine antiotomane. Conștiința creștină s-a confundat dealtfel la începutul dominației turcești cu rezistența, în lupta contra acesteia. Și cum numeroși albanezi trecuseră la islamism — pentru a-și păstra pămînturile, avantajele economice sau pentru a dobîndi un loc în administrația civilă și militară a Imperiului otoman — contactul cu membrii companiilor grecești le-a folosit în trezirea conștiinței lor de neam, care se va opune în timp sentimentului religios — islamismul — comun cu asupritorii străini.

În genere însă, burghezia la popoarele sud-est europene era mai mult de natură mercantilă și destul de neomogenă. Predominantă era țărănimea. De aceea trebuie urmărită criza destrămării sistemului feudal

---

[25] Constantin N. Velichi, *La contribution de l'émigration bulgare de Valachie et la Renaissance politique et culturelle du peuple bulgare (1762—1860)*, Editions de l'Académie de la R.S.R, Bucarest, 1970, p. 20—21.

[26] Sînt semnalați la București frații Mustakov; la Iași Anghei Hagi Pandele, Petru. Iconomu; la Ploiești Constantin Mincu etc., pentru cf. vezi *ibidem*, p. 20—29.

[27] Ziya Skodra, *Le marché albanais au XVIIIe siècle*, în „Actes...", IV, p. 762—763; A. Puto, K. Frasheri, S. Anomali, *Histoire de l'Albanie*, Roane-Lyon, Editions Horvath, 1974, p. 103—111; Stefanaq Pollo, *Considérations sur l'essor économique et culturel de la ville Skodra durant la seconde moitié du XVIIIe siècle*, în „La structure..., p. 163—168.

www.dacoromanica.ro

mai mult în relaţiile agrare. Pentru soluţionarea crizei însăşi, autoritatea supremă a domnului — în fond feudală — a fost nevoită să intervină cu decizia sa exemplu ordonanţele succesive ale lui Constantin Mavrocordat din 1746 în Ţara Românească şi din 1749 în Moldova — pentru abolirea şerbiei personale şi pentru reducerea obligaţiilor ţărănimii faţă de boierime [28].

Chestiunea relaţiilor agrare, a unei transformări radicale era definitorie pentru mişcarea naţională, în special în sudul Dunării unde stăpînitorii feudali erau musulmani, astfel că aproape în tot timpul — inclusiv în criza orientală din anii 1875—1878 — lupta social-economică s-a confundat cu lupta antiotomană, cu lupta de eliberare naţională.

Privit în ansamblul său, procesul destrămării feudalismului şi apariţiei capitalismului în societatea sud-est europeană se observă că el coincide cu procesul formării naţiunii [29]. Necesitatea modificării raporturilor social-economice, cu atît mai apăsătoare cu cît erau raportate la dominaţia străină, a legat de la început mişcarea de eliberare naţională cu lupta pentru lichidarea regimului feudal, fenomen ce a antrenat poporul în întregul său [30].

Motivaţiilor social-economice ale mişcării de eliberare şi închegării statelor naţionale în sud-estul Europei li se alătură şi cele de natură spirituală, mai precis acumulările datorate atît dezvoltării culturii în interiorul societăţii respective cît şi influenţei ideologiei luminismului Europei centrale şi de vest, principiilor privind libertatea popoarelor ale revoluţiei franceze [31]. Terenul conştiinţei era pregătit în special la români şi la greci. Formarea conştiinţei naţionale era la români, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea „un proces în evoluţie" [32], poate mai specific şi mai singular decît al ce'orlalte popoare vecine, întrucît el îşi trăgea seva din însuşi procesul de etnogeneză al poporului român, care era împlinit la timpul apariţiei primelor formaţiuni feudale [33] şi care a creat o puternică şi neîntreruptă conştiinţă de neam în ciuda separării celor trei ţări române datorită vicisitudinilor istoriei [34]. Conştiinţa de neam

---

[28] *Istoria României*, vol. III, Edit. Academiei, Bucureşti, p. 391—395; Florin Constantiniu, *Relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1972; Florin Constantiniu şi Şerban Papacostea, *Les reformes des premiers phanariotes en Moldavie et en Valachie — essai d'interpretation*, în „Balkan Studies", nr. 1/1972, p. 89—118; Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat et l'abolition du servage en Valachie et en Moldavie* în „Symposium, l'époque phanariote 21—25 octobre 1970", Thessaloniki, 1974, p. 377—384.

[29] Dan Berindei, *L'Union des Principautés Roumains*, Editions de l'Académie, Bucarest. 1967, p. 31.

[30] *Ibidem*.

[31] Fondul cultural-ideologic este unul din componentele mişcării de eliberare naţională. În articolul *Formarea naţiunii române*, din „Revista de istorie", nr. 7/1975, p. 1098, Damian Hurezeanu îl reafirmă în modul următor: „Mişcarea naţională nu poate fi concepută în afara efervescenţei de idei care o exprimă teoretic şi o impulsionează".

[32] Dan Berindei, *L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains*, Editions de l'Académie, Bucarest, 1973, p. 27.

[33] *Istoria României. Compendiu*, Edit. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1974, p. 83. Dan Berindei, *L'année révolutionnaire....* p. 18; John C. Campbell, *French influence and-the Rise of Roumanian Nationalism*, New York, 1971, p. 20—27; James Farsolas, *Greek romanian relations in historical perspective the revolution of 1821 in the Romanian Principalities*, University of South Carolina, 1973, p. 89—90.

[34] Dan Berindei, *L'Union des Principautés Roumaines...*, p. 193. *Istoria României*, Compediu, p. 220—222.

www.dacoromanica.ro

s-a manifestat la români în epoca de înflorire a feudalismului sub forma ideii romanității [35]. Iar succesul ei politic în timpul lui Mihai Viteazul — unirea celor trei provincii românești — a devenit un simbol și un deziderat pentru toate generațiile ulterioare ale societății românești, pînă la împlinirea ei. Ideea romanității, preluată de cronicari și îmbogățită cu principiile umanismului european, apoi fundamentată cu elementele istoriei, se transformă în ideologia daco-românismului. Această ideologie, în corelație apoi cu condițiile socio-economice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, va tinde conștient sau inconștient la constituirea unui stat român unitar și independent. Un rol important în transformarea conștiinței de neam și în aducerea ei pe făgașul conștiinței naționale l-au avut istoricii și filologii Școlii ardelene, care au fundamentat în scris rădăcinile istorice și drepturile națiunii române [36].

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea se petrec apoi în Transilvania importante evenimente revoluționare, în care românii solicită și își apără dreptul de națiune [37].

Concepțiile mișcării naționale ale românilor din Transilvania au fost apoi vehiculate în Țara Românească și Moldova de către profesorii și cărturarii ardeleni. Pe unii din aceștia îi găsim aci în luptă cu intelectualii greci și cu acțiunea lor de a pune în Principate bazele unei „noi Elade". Astfel, societatea românească a respins grefa străină a neoelenismului și și-a însușit ideile intelectualilor ardeleni identice cu aspirațiile ei [38].

În perioada care precede începutul războiului de independență, concepția de emancipare națională la greci nu era destul de clar definită. În majoritatea lor, cercurile intelectuale progresiste — în special din Diaspora [39] — doreau distrugerea dominației otomane printr-o revoltă simultană și colectivă a popoarelor supuse și întemeierea unui stat de esență greacă în limitele geografice ale fostului Imperiu otoman — prin libera asociere a celorlalte naționalități [40]. Promotorul acestui ideal a fost Rhigas Velestinlis, iar organizarea Eteriei a urmărit să-l realizeze. Experiența anului 1821 a dovedit însă lipsa de receptivitate a programului pan-balcanic al eteriștilor în rîndul popoarelor sud-est europene — mai ales la sîrbi și la români, care aveau un program național propriu, așezat pe ideea recunoașterii și întăririi autonomiei, program ce ar fi dus în final la cucerirea independenței; experiența Eteriei a mai demonstrat și importanța legăturii, adeziunii față de aspirațiile social-economice ale poporului respectiv. Ceea ce a rămas și a fost semnificativ pentru burghe-

[35] Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1972, p. 67.

[36] Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul XVIII*, București 1966; Dan Berindei, *L'Union...*, p. 36—38.

[37] Este vorba de răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan din 1784—1785; apoi de ampla acțiune din 1791 în jurul lui „Supplex Libellus Valachorum"; vezi Dan Berindei *L'Union...*, p. 32; *L'année revolutionnaire*. p. 19—20; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Bucarest, 1973.

[38] Vasile Maciu, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIX-e siècle*, Editions de l'Academie de la R.S.R., Bucarest, 1971, p. 10; John Campbell, *French influence...*, p. 15—18; Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principate*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1972, p. 72—74.

[39] Evanghelos Kofos, *Greece and Eastern Crisis*, 1875—1878, p. 17—18.

[40] *Ibidem*, p. 19; Apostolos Daskalakis, *Mouvements nationaux et sociaux en Grèce au XIX-e siècle*, în „Balkan Studies", nr. 1/1975, p. 14—19.

www.dacoromanica.ro

zia greacă din Diaspora a fost laicizarea conștiinței și tradiției ortodox-bizantine prin receptarea ideologiei luminilor și revoluției franceze, a practicii laice din școlile Principatelor române. Plină de semnificație mai este și acțiunea educațională a burgheziei grecești prin tipar și învățămînt, pentru formarea conștiinței naționale a grecilor de pretutindeni [41]. Cu întinse rădăcini și afinități lingvistice, culturale, spirituale și mai legată de realitatea social-economică — existența unei cvasiautonomii administrative în cadrul comunităților sătești și orășenești, recunoscînd pe patriarh drept șef spiritual — s-a manifestat conștiința națională a maselor populare din Grecia propriu-zisă. Angajarea lor revoluționară a decis rezultatul războiului de eliberare: constituirea statului grec independent [42].

Procesul formării conștiinței naționale conținea la sîrbi filonul ideologic al restaurării statului medieval sîrb. La sfîrșitul secolului al XVII-lea — prima jumătate a secolului XVIII — cînd o parte a burgheziei sîrbești emigrată sau integrată în Imperiul austriac a devenit mai reprezentativă din punct de vedere economico-social — ideea restaurării statului medieval sîrb a fost preluată de la sprijinitorii ei ecleziastici [43] și fundamentată în funcție de noile condiții [44]. Astfel încît spre anul 1700 se prezenta din partea sîrbilor un adevărat expozeu privind unificarea politică a sîrbilor de sud sub conducerea lui Leopold I, împăratul Austriei (*Croația rediviva regnante Leopoldo Magno Caesare*) [45]. Iar la congresul de la Timișoara din 1790, la un an după izbucnirea revoluției franceze, cînd nobilimea maghiară tulburată de ideile acesteia dădea de furcă împăratului, discutarea reconstituirii statului sîrb, așa cum a fost făcută de către aripa burgheziei, a

[41] Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile grecești din Iași și București în sec. XVIII București, 1971*; *Ecoles grecques dans les Principautés Danubiennes*. La génèse aux temps des phanariotes, în „Symposium...", p. 49—56; Ștefan Birsănescu, *La pensée pédagogique du siècle des lumières, d'après des parchemins princiers de la seconde moitié destinés aux écoles. Sa génèse*, în ibidem..., p. 57—60; Catherine Koumarianou, *The Contribution of the Intelligentsia towards the Greek Independence* (1798—1821), în vol. „The Struggle for Greece Independence", edited by Richard Clogg, Macmillan, 1973, p. 62—67; G.D. Frangos, *The Philiki Etairia...*, în ibidem, p. 89—100; Deno J. Geankoplos, *The Diaspora Greeks: The genesis of modern greek...*, p. 67—76; F. Iliou, *Pour une étude quantitative des lumières et de la révolution* (1719—1832), în „Actes..."; IV, p. 475—477; G.G. Arnakis, *The Near East in modern Times*, I, Austin and New York, 1968, p. 140—143.

[42] Este vorba de lupta cleftilor, armatolilor de pe continent și a marinarilor din insule; cf. Apostolos E. Vacalopoulos, *Traits communs du développement économique et social des peuples balkaniques et du sud est européennes à l'époque ottomane*, în „Balkan Studies", nr. 1/1975, p. 163—167.

[43] Reprezentarea intereselor populației sîrbești se făcea prin intermediul *adunărilor de eclesiastici*; la sfîrșitul secolului al XVII-lea patriarhia din Peć era susținătoarea ideii, astfel încît împăratul Austriei Leopold I este proclamat „rege al Serbiei". Vezi Endre Arato, *Formirovanie grabanski, srpske nacionalnic ideologije*, în volumul „Oslobodilacikl pokreti jugoslovenskiia naroda od XV veka, do potetka prol cvetskogo Rado symposium" (Symposium „Les mouvements de libération des peuples jougoslaves depuis le XVI-e siècle jusqu'au commenment de la première guerre mondiale. Istorijski Institut zbornik Radova, Knigas, Beograd, 1976, Red. Danića Milić, Relija Novaković, Toma Popović, p. 135—137, Vezi și Rejko Veselindić *Die Entwicklungsfaktoren der Staatlichkeitsidee im serbischen Volk im XVI- und im XVII. Jahrhundert und die Versuche deren Verwirklichung zu dieser Zeit* în „East European Quarterly", 4/1973, p. 413.

[44] Rajko Veselinović, *Razvitak misli o srpcoj drjavnosti u osloboditačkion pokretima i ustanlima takom XV i XVII stoleba* (Le développement de l'idée de l'étatisme serbe dans les mouvements et soulevements de libération au cours des XVI-e et XVII-e siècles), în *ibidem*, p. 33—62.

[45] Radovan Samardjić, *Les idées des lumières et l'éveil national des peuples jougoslaves*, în „Les lumières...", p. 105—106.

www.dacoromanica.ro

îmbrăcat un caracter cvasinațional; în acel timp frămîntat pentru administrația imperială, cererile sîrbilor aveau să înregistreze, parțial și un succes: înființarea unei cancelarii ilire [46]. În 1791, arhimandritul sîrb Ștefan Jovanović propunea Rusiei la Șiștov după exemplul românilor — formarea unui stat slavo-sîrb autonom [47]. În ajunul marii insurecții sîrbești și apoi chiar în timpul desfășurării acesteia eclesiaștii sîrbi: arhimandritul Arsenie Gagović și mitropolitul Stevan Stratimirović și episcopul Jovan Jovanović au reluat ideea constituirii unui stat sîrb [48]. Dar ideologia națională a burgheziei sîrbești, îmbogățită lingvistic și istoric de Zaharija Orfelin, Dositei Obradovici, Sava Tekelija și mai ales de Vuk Karadjić [49], privind formarea unui stat centralizat al slavilor de sud a devenit „un fenomen psihologic colectiv și totodată un factor politic" numai cînd a fost receptată de masele populare — formate în principal din țărani — care, la începutul secolului al XIX-lea, în condițiile primei răscoale din 1804, se anunțau drept factori hotărîtori ai mișcării de eliberare națională a slavilor de sud. În ajunul anului 1804 ideologia burgheziei sîrbești și a reprezentanților luminiști ai bisericii sîrbești s-a aflat în urma mișcării de fapt a maselor populare [50].

Înarmarea idelogică a mișcării naționale bulgare se realizează în ambianța cultural-spirituală a țărilor române. Apelul lansat de Paisie din Hilandar [51] pentru promovarea cunoștințelor istorice de neam și a limbii naționale se realizează în special pe pămîntul românesc, cu sprijin românesc. Urmașul ideologic al lui Paisie, Sofronie din Vrača — fugit din cauza persecuțiilor cîrjaliilor — începe opera de emancipare națională prin tipărirea și difuzarea din Principate a primelor cărți în limba bulgară, vitregită atît din cauza dominației otomane cît și a folosirii limbii grecești în școlile creștinilor din Bulgaria. Apoi primul instrument la învățarea unei limbi — abecedarul — este tipărit în 1824 de Pavel Beron la Brașov [52].

Societatea albaneză la sfîrșitul secolului al XVIII-lea — în condițiile cvasiindependenței politice din timpul lui Ali pașa de Tepelena — este cuprinsă de vechiul spirit de rezistență antiotomană din vremurile medievale. Dar o serie de obstacole: 1) de natură politică — fărămițarea admi-

[46] Mikola Petrović, *Dueštvene proti vrecinosti o politike Srbe za vreme Temisvarskoj sabori 1790* (Les conditions sociales et les luttes politiques pendant le Congrès de Temessvar, 1790), în „Oslobodilački...", p. 115—133; *Histoire de Hongrie, des origines à nos jours*, par Istvan Bárta, Ioan T. Berend, Péter Hanák etc., Editions Corvina-Budapest, Editions Horvath Roanne France, 1974, p. 238—240.

[47] D. Djordjević, *op. cit.*, p. 18—19.

[48] Roger Viers Paxton, *Nationalism and Revolution: A Reexamination of the Origins of the First Serbian Insurrection 1804—1857*, în „East European Quarterly", 3/1972, p. 340—341 după Milenko Vukičević, Karadjordje, vol. I (1752—1804), Belgrade, 1907, p. 396; Dușan Pentelić, *Beogradski pašaluk pred, Prvi srpski ustanak, 1794—1804*, Belgrade, 1949, p. 383—386 și 339—340.

[49] Endre Àrato, *Formirovanie moderne grabanske srpske nationalnie ideologije*, p. 162. Dositei Obradovici, care și-a petrecut viața în țările române, a fost influențat în mod deosebit de către Leon Gheuca, mitropolit al Moldovei între 1786—1788; vezi Vasile Maciu, *Formarea Jugoslaviei* (cu prilejul semicentenarului ei), în „Analele Universității București", an XIII, nr. 1/1969, p. 95—111.

[50] Roger Viers Paxton, *Nationalism and Revolution...*, p. 361—362.

[51] „Bulgare, apprend à connaître la race et la langue". Vezi E. Georgiev, *Le rôle des lumières dans la génèse de la conscience nationale du peuple bulgare*, în „Les lumières....", p. 77.

[52] Constantin N. Velichi, *La contribution,...* p. 187—199; vezi cap. *La Renaissance et l'émigration bulgare.*

www.dacoromanica.ro

nistrativ-teritorială, 2) de natură religioasă — islamizarea în parte a poporului albanez, fapt ce-l opune celeilalte părți creștine, 3) de natură etnică — existența unor enclave cu populație venită din alte zone ale Balcanilor, în special greci — care opuneau autorității locale ideea reînvierii Eladei în teritoriile unde vieţuiau comunități grecești relativ închegate, 4) de natură economică — existența unor puternice relații feudale, au împiedicat și întîrziat evoluția procesului formării conștiinței naționale și a națiunii în Albania. Încercarea din 1821 a lui Ali pașa de Tepelena de a porni o mișcare antiotomană „de sus" a eșuat, el nebeneficiind atunci de o acțiune unită, conștientă a populației albaneze. Numai în condițiile contactului cu mediul românesc — existența aci a unui puternic proces de formare a națiunii, ca și a unui viguros focar revoluționar, cu legături în apusul și sud-estul Europei — cărturarii albanezi și elementele progresiste ale burgheziei comerciale în formare, începînd cu Naum Vequilhargi, au pus bazele mișcării ideologice care va contribui la formarea națiunii și a statului național albanez [53].

Cauzelor directe ale mișcării de eliberare națională din sud-estul Europei, care rezidă deci și în profundele mutații socio-economice, politice și culturale din sînul societăților aservite, în criza instituțiilor militaro-feudale ale Imperiului Otoman, li se mai adaugă și o serie de motivații indirecte, de circumstanță, datorate unor evenimente externe conjuncturale. Conflictele diplomatice și militare ale Porții din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea cu marile puteri, mai ales cu Rusia, au creat terenul extern favorabil exploziei în lanț a sentimentului național în sud-estul Europei. Popoarele oprimate și-au croit drumul spre eliberare și închegarea statelor naționale profitînd de diversitatea conflictelor dintre Imperiul otoman și marile puteri și dintre marile puteri înseși ce s-au angajat în starea conflictuală [54].

Mișcarea de eliberare națională în Imperiul otoman — cuprinsă în hotarele revoluției europene, care înaintau neîncetat sub influența evenimentelor de la 1789, după cum a caracterizat-o Friedrich Engels, s-a dovedit a fi, în virtutea prefacerilor din cadrul societăților sud-est europene un proces ireversibil. Contemporan cu desfășurarea amplă la mijlocul secolului al XIX-lea a acestui proces, Engels a înțeles la timpul său angrenajul factorilor interni social-economici, politici și spirituali în spațiul sud-est european și a demonstrat totodată succesul lor în timp asupra proiectelor fanteziste venite din afară [55].

Rolul și ascendența acestor factori s-au verificat încă de la începutul desfășurării mișcării de eliberare națională în Imperiul otoman, în condițiile extrem de complexe ale situației internaționale din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

---

[53] A. Puto, S. Frasheri, *Histoire de l'Albanie*, p. 127—135, 150—156.

[54] Pentru căile directe și indirecte ale realizării procesului de eliberare națională în sud-estul Europei, vezi Nicolae Iorga, *Istoria statelor balcanice...*, p. 86; Andrei Oțetea, *Contribution à la question d'Orient*, Bucarest, 1930, p. 114; Barbara Jelavich, *Balkan Nations under European Ship*, în „Actes...", t. IV, Sofia, p. 397; Dan Berindei, *L'anné e revolutionnaire...*, p. 11.

[55] Friedrich Engels, *Care va fi soarta Turciei europene?*, în Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. IX, Edit. politică, București, 1959, p. 35.

www.dacoromanica.ro

Scînteia revoltei naţionale în Balcani este aprinsă de către ţăranii sîrbi la 2/14 februarie 1804. Insurecţia lor dobîndeşte posibilitatea desfăşurării ei — într-un spaţiu lărgit şi într-un timp îndelungat — în conjunctura externă creată de prezenţa armatei ruse la Dunăre. Insurecţia sîrbilor a trezit speranţa eliberării şi altor popoare aflate sub dominaţia otomană. Condiţiile externe ale vremii — războaiele Rusiei ţariste contra Turciei, ca şi infiltrarea diplomaţiei napoleoniene la Constantinopol — puteau să înlesnească realizarea scuturării jugului otoman. La români, domnul Constantin Ipsilanti însuşi concepuse un asemenea plan bazat pe alianţa cu popoarele din Balcani. În virtutea acestui scop, el a autorizat populaţia românească să vină în sprijinul insurecţiei sîrbeşti cu provizii, arme şi trupe de voluntari, solicitînd în plus şi sprijinul unor mari puteri vecine : Austria şi Rusia [56]. Sprijinul pandurilor olteni a fost adesea salutar atît pentru lupta naţională a sîrbilor cît şi pentru armata rusă, care lupta contra turcilor pe linia Dunării. Astfel, pandurii olteni au înlesnit în 1807 trupelor ruse conduse de generalul Isaev joncţiunea cu răsculaţii sîrbi, conduşi de Milenko Stoikovici [57]. Insurecţia s-a întins şi în Bulgaria. Populaţia de aci, greu atinsă de impunerile de război ale Porţii, ca şi de jafurile cîrjaliilor şi aianilor rebeli conduşi de Pazvantoglu, încetaseră să mai răspundă cercurilor administraţiei otomane şi, la apelul comandamentului rus, începe să treacă în rîndurile corpurilor de voluntari ale armatei ruse [58]. Iar între anii 1804—1808, emigranţii bulgari din Principatele dunărene formulează pentru prima dată pe cale de memorii unele revendicări : protecţia rusă pentru eliberarea Bulgariei şi organizarea ei într-un cadru politic autonom [59]. Cabinetul rus — care a întrevăzut în ridicările popoarelor asuprite posibilitatea ruinării din interior a Turciei — a sprijinit insurecţiile din Balcani. Astfel, Rusia a acordat sîrbilor protecţia ei prin actul de la Negotin din 10 iulie 1807 [60], iar cu bulgarii a negociat aprovizionarea cu alimente a armatei ruse de pe linia Dunării. Politicienii ţarişti erau după cum se observă, destul de limitaţi în acordarea ajutorului lor. Efervescenţa revoluţionară a constituit întotdeauna pentru politicienii unui imperiu o sursă de teamă. Masele populare din Bulgaria au creat însă, pe parcursul operaţiilor militare ruso-sîrboturce, un gen de armată populară, organizată după vechiul sistem haidu-

---

[56] *Documente privind istoria României.* Colecţia Hurmuzaki (Serie Nouă), vol. IV (Rapoarte consulare ruse între 1796—1806), sub redacţia lui Andrei Oţetea şi îngrijirea lui Alvina Lazea, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1971, p. 612, 636, 637, 641 ; Vezi şi N. Ciachir, *Serbia pe drumul cuceririi independenţei naţionale 1804—1878*, în „Revista de istorie", nr. 12/1978, p. 1237—1238.

[57] Alexandru Vianu, *Note privitoare la participarea voluntarilor români la războiul austro-turc*, în „Analele româno-sovietice", Bucureşti, nr. 3/1956, p. 103; Constantin N. Velichi, *La contribution de l'émigration...*, p. 102.

[58] *Documente privind istoria României*, Hurmuzaki (S.N.), vol. IV, p. 645 ; D. Djordjević, *op. cit.*, p. 32—33.

[59] Memoriile lui Atanasie Nekovici şi Ivan Zambin către Kociubei, ministrul afacerilor interne al Rusiei ; iniţial s-a cerut înzestrarea cu pămînt a refugiaţilor bulgari în Crimeea şi protecţia ţarului. Memoriul din 1808 al lui Sofronie şi delegaţia din acelaşi an a lui Ivan Zambin la Petersburg, apoi a lui Nekovici se refereau la protecţia rusă şi autonomia Bulgariei, vezi Constantin N. Velichi, *La contribution...*, p. 100—104.

[60] Lidia Demény, *Relaţiile ruso-sîrbe între 1806—1812*, în volumul „Studii istorice sud-est europene", vol. I, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1974, p. 139—140.

www.dacoromanica.ro

cesc [61]. Această armată, cunoscută şi sub numele de *armată teritorială bulgară*, a luptat alături de generalii ruşi Miloradovici şi apoi Kutuzov şi Ciciagov pînă în ajunul încheierii păcii de la Bucureşti din 1812 [62]. Sînt cunoscute de asemenea şi nume de voluntari bulgari în rîndurile insurecţiei sîrbeşti [63], care a durat cu intermitenţe pînă în anul 1813. Tot acum sînt antrenaţi şi grecii. La iniţiativa domnitorului Constantin Ipsilanti, se constituie pe teritoriul Principatelor române aşa-numita „legiune greacă", condusă de Nicolae Pangal [64], iar în Grecia se organizează detaşamentele de voluntari conduse de Konda, Gheorghios Olimpios, Gheorghios Zaglas care se alătură insurecţiei sîrbeşti, luînd parte în 1806 la eliberarea Belgradului de sub turci. Istoricul Djordjević, scriind despre legăturile revoluţionare greco-sîrbe, relatează existenţa unui apel al lui Karagheorghe, conducătorul insurecţiei sîrbeşti către grecii din Olimp [65].

Anarhia militaro-administrativă din Imperiul otoman, urmată de schimbări chiar pe tronul sultanilor, ridicările popoarelor aservite, războaiele ruso-turce de la începutul secolului al XIX-lea păreau să anunţe dezastrul iminent al Imperiului otoman. Dar schimbările petrecute în diplomaţia europeană au redus circumstanţele externe favorabile eliberării naţionale în sud-estul european. Oscilaţiile diplomaţiei europene angrenată în jocul politic napoleonian şi efectele sale asupra destinului Imperiului otoman au permis Porţii, în ciuda unor pierderi teritoriale, să treacă pe lîngă momentul critic al prăbuşirii, care părea atît de apropiat. Armistiţiul de la Slobozia din 3 august 1807, iar în 1812 pacea de la Bucureşti [66] au pus popoarele din Imperiul otoman într-un greu impas, ele fiind lăsate să se descurce pe cont propriu cu oprimatorii lor. An de deziluzii — 1812 a fost în acelaşi timp însă şi un an de învăţăminte, de concluzii pentru mişcarea de eliberare în sud-estul Europei. Se desprindea cu necesitate ideea ascendenţei forţelor interne asupra conjuncturilor externe. Înţelegînd curînd acest lucru, Miloş Obrenovici, care a preluat conducerea mişcării de eliberare naţională a sîrbilor, a adoptat tactica eliberării progresive prin forţe proprii. Astfel, prin contacte politice directe cu Poarta a început acţiunea *edificării şi recunoaşterii autonomiei* princi-

---

[61] Acest sistem de organizare a rezistenţei antiotomane era tradiţional în Balcani. După el, conducătorii se numeau : *voievozi, krali, hodja-başi*, vezi *Haiducia în Balcani, formă de luptă socială şi antiotomană*. extras din „Studii şi cercetări de istorie", vol. VI, Bucureşti, 1964, p. 47—79; D. Djordjević, *op. cit.*, p. 16; D. Kosev, V. Christov, *Précis d'Histoire de Bulgarie*, Sofia, 1952, p. 128—132; *Kratka voenna istoriia na Bălgariia. Vuorajinata borba prez vtorata cetvărtna XIX vek*, Sofia, 1977, p. 126—127.

[62] S-au distins detaşamentele conduse de Vucici, Tanas-Nedelkov, Pinalov, căpitan Todor, Danailov din Sliven, Dimităr Karaghioz din Vidin, Pankosliva, Gh. Mamarcev, D. Vatikioti; vezi C. Velichi, *La contribution...*, p. 111—112; *Kratka voenna istoriia na Bălgariia...*, p. 126.

[63] Kirila Văzvăzova-Karateorodova, *Documents des archives révolutionnaires bulgares datant de l'époque de la renaissance bulgare et reflétant l'idée de collaboration et d'unité d'action des peuples balkaniques*, în „Actes...", t. IV, p. 263, 268; *Kratka voenna istoriia...*, p. 126.

[64] Constantin Şerban, *Date cu privire la corpul ostăşesc de sub comanda maiorului Pangal (1807—1808)*, „Studii", tom. 11 (1958), nr. 2, p. 151—154.

[65] D. Djordjević, *op. cit.*, p. 33—34.

[66] A. Müller, *Mustapha Pasha Beiractar*, A.I.E.S.E.E. Bucarest, 1975; Lidia Demény, *Relaţiile ruso-sîrbe...* în vol. *Studii istorice sud-est europene*, p. 143—148, 155—157.

www.dacoromanica.ro

patului sîrb autonom [67]. În 1815 Miloş obţinu de la Poartă recunoaşterea micului principat sîrb autonom [68].

Succesul lui Miloş în spaţiul Balcanilor şi apoi situaţia revoluţionară europeană au reaprins cu intensitate în ajunul anului 1821 conştiinţa naţională în Imperiul otoman. Sub stindardul revoluţionar al Eteriei s-au adunat toţi nemulţumiţii, toţi oprimaţii greci, sîrbi, bulgari, albanezi, din medii sociale diverse : reprezentanţi ai burgheziei emigrate greceşti, bulgăreşti, albaneze, sîrbeşti — refugiaţi în Principatele române şi în sudul Rusiei, reprezentanţi ai marilor familii boiereşti fanariote din Principatele dunărene şi Constantinopol, clefţi şi armatoli — vechi apărători ai drepturilor maselor populare din Grecia ; conducători ai comunităţilor săteşti şi municipale din Grecia, arnăuţi de origine etnică diversă : bulgară, sîrbă, albaneză, din gărzile domnilor fanarioţi ai Principatelor dunărene [69].

Cu organizaţia Eteriei s-a pus de acord în ajunul lui 1821 şi mişcarea naţională a românilor din Principate — sub conducerea lui Tudor Vladimirescu. Aceasta îngloba în rîndurile ei o serie de membri ai unor mari familii de boieri români, reprezentanţi ai burgheziei în formare, arnăuţi de origine bulgară sau sîrbă, albaneză — panduri români în majoritate mase populare de la sate [70].

Scopurile politice ale Eteriei urmăreau refacerea vechiului imperiu bizantin de origină elenă, în al cărui cadru popoarele eliberate de sub turci să convieţuiască laolaltă. Aceste idealuri nu veneau însă în întîmpinarea adevăratelor dorinţe naţionale ale popoarelor vecine. Acolo unde dezideratele naţionale îşi croiau un făgaş propriu ideea renaşterii imperiului eleno-bizantin n-a avut nici un răsunet — în cazul Serbiei — sau s-a ciocnit chiar violent cu idealul acestora — în cazul românilor, care sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, în virtutea convenţiei cu eteriştii [71], ridicaseră steagul naţional de luptă în primăvara anului 1821. În concepţia şi în practica ei, Eteria nu a reprezentat interesele întregii naţiuni greceşti. Organizată după tactica carbonară a vremii şi urmărind satisfacerea scopurilor unei oligarhii restrînse, provenită în special din emigraţie, această organizaţie şi-a dovedit incapacitatea de a antrena şi susţine lupta întregului popor grec. Eliberarea naţională a poporului grec s-a putut înfăptui numai în condiţiile antrenării maselor populare de la oraşe şi sate într-un război plin de sacrificii umane şi materiale contra asupritorului turc. Contribuţia Eteriei rămîne însă în domeniul influen-

[67] N. Iorga foloseşte expresia „desfacerii încete" prin forţe interne a Serbiei de sub autoritatea Porţii : vezi *Istoria popoarelor balcanice...*, p. 170.

[68] D. Djordjević, *op. cit.*, p. 40.

[69] Pentru compoziţia Eteriei vezi din anii mai apropiaţi studiul lui D. Djordjević, *op. cit.*, p. 33—45 ; Nikolaj Todorov, *La participation bulgare à l'insurrection hétairiste dans les Principautés danubiennes*, în „Etudes balkaniques", nr. 1 1961, p. 69—96 ; Nikolaj Todorov, *Filiki Eteriia i Bălgărite*, Sofia, Izdatelstvo Bălgarskata Akademiia na Naukite, 1965 ; Nikolaj Todorov, Veselin Traikov, *Bălgari ucesstnite v borbite za osvobojdenieto na gartije, 1821 1828*, Izdatelstvo na Bălgarskata Akademiia na Naukite, Sofia, 1971.

[70] Dan Berindei, *L'année revolutionnaire...*, p. 44, 96—104 ; vezi şi *Istoria României, Compendiu*, 1973, p. 226—227.

[71] Vezi Dan Berindei, *L'année révolutionnaire...*, 1973, p. 106—111 ; Dan Berindei, Traian Mutaşcu, *Aspecte militare ale mişcării revoluţionare din 1821*, Edit. militară, Bucureşti, 1973, p. 44 ; James Farsolas, *op. cit.*, p. 102 vorbeşte şi el despre înţelegere *(agreement)* ; idem, *Rolul Eteriei în pregătirea revoluţiei de la 1821*, în „Revista de istorie", nr. 2 1979, p. 231—258.

www.dacoromanica.ro

ţării conştiinţei antiotomane atît a grecilor cît şi a popoarelor vecine asuprite. O concepţie şi o tactică mult mai progresistă le-a avut Tudor Vladimirescu, a cărui ridicare şi sprijin a creat conducătorilor eterişti — în speţă Alexandru Ipsilanti — condiţiile morale şi materiale ale revoltei antiotomane a grecilor.

Revoluţia condusă de Tudor Vladimirescu în Ţara Românească a antrenat largi pături ale maselor populare, cu pregnanţă, reprezentanţi ai ţărănimii. Tudor însuşi provenea dintre aceştia şi abia intrase în rîndul burgheziei, care dorea promovarea ei în viaţa politică. Programul lui Tudor urmărea în interior realizarea unor cerinţe social-economice, împărtăşite de larga masă ţărănească şi de elementele noi ale burgheziei, iar în exterior cucerirea libertăţii treptate a românilor. Cercetările istoriografiei româneşti asupra programului revoluţionar al lui Tudor Vladimirescu au caracterizat insurecţia condusă de el ca o revoluţie naţională şi au aşezat-o la hotarul dintre două epoci: drept sfîrşit al celei feudale şi în acelaşi timp început al celei moderne [72]. Intervenţia militară a Porţii, ca şi sfîrşitul tragic al lui Tudor Vladimirescu, ucis de eterişti, au împiedicat desfăşurarea revoluţiei şi punerea în practică a programului său. Cerinţele societăţii româneşti înscrise în programul lui Tudor Vladimirescu vor fi însă avute în vedere şi puse în aplicare la scurt interval după înfrîngerea revoluţiei din 1821. Forţele sociale care au acţionat alături de el tindeau conştient sau inconştient la instaurarea unor noi relaţii sociale şi politice şi economice în forme burgheze. Astfel că anul 1821 reprezintă în istoria românilor anul declanşării prefacerilor revoluţionare în cuprinsul tuturor domeniilor societăţii româneşti, prefaceri care au evidenţiat apoi pe scena revoluţiei europene de la 1848 o conştiinţă şi o naţiune matură.

În desfăşurarea chestiunii orientale, anul 1821 a devenit un an de democraţie atît pentru factorul mişcării de eliberare în sud-estul Europei, cît şi pentru acela al intervenţiei externe. Cele două ridicări naţionale, conduse de Alexandru Ipsilanti pentru greci şi, respectiv, Tudor Vladimirescu pentru români, în ciuda loviturilor venite din interior — neînţelegerile şi ciocnirile dintre doleanţele celor două popoare, soldate cu imprudenţele politice şi tactice ale lui Alexandru Ipsilanti şi cu uciderea lui Tudor — , cît şi a loviturilor primite din afară — dezavuarea şi condamnarea lor de Sfînta Alianţă, reprimarea sîngeroasă de către trupele turceşti — au pus cu acuitate în faţa naţiunilor respective şi a diplomaţiei europene necesitatea reconsiderării raportului de forţe în sud-estul Europei în favoarea popoarelor aservite. Un rol determinant în această judecată l-a avut opinia publică europeană. Consecinţă firească a transformărilor revoluţionare suferite de Europa în primul sfert al secolului al XIX-lea, opinia publică va sili marile puteri să recunoască într-un

[72] Andrei Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi revoluţia din 1821*, Bucureşti, 1971, p. 245; Dan Berindei, *Programul mişcării revoluţionare din 1821*, în „Revista de filozofie", nr. 6/1971, p. 791—796; Dan Berindei, *L'année revolutionaire...*, p. 137—142; Dan Berindei, Traian Mutaşcu, *Aspecte militare...*, p. 54, 82; Dan Berindei, *Cu privire la caracterul mişcării revoluţionare din 1821*, în „Studii şi articole de istorie, XX, 1974, p. 98—99; *Istoria Românlei*, Compendiu, p. 226—227; Gheorghe Platon, *Despre programul naţional al revoluţiei din 1821*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza", Iaşi, 1971, t. XVII, fasc. 1, p. 21—23; Gheorghe Iscru, *Prelegeri de istorie modernă. Revoluţia din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1975, p. 30—40.

www.dacoromanica.ro

şir succesiv de conferinţe şi convenţii drepturile popoarelor din Imperiul Otoman şi să se pună de acord în vederea războiului contra acestuia din anii 1828—1829; iar la sfîrşitul războiului să caute soluţii politico-administrative, care însemnau schimbarea însăşi a hărţii politice a Europei [73].

Astfel, prin tratatul de la Adrianopol din 14 septembrie 1829 au fost confirmate autonomia Serbiei, Greciei şi Principatelor române. Iar prin protocolul din 3 februarie 1830 s-a constituit micul stat independent grec. În genere prevederile tratatului de la Adrianopol au creat condiţii pentru stimularea evoluţiei societăţilor sud-est europene în sensul capitalist, modern al vremii. Dar cursul firesc al dezvoltării relaţiilor capitaliste, în special în domeniul vieţii politice, a fost curînd intervertit de imixtiunea marilor puteri. Amestecul acestora în treburile interne ale popoarelor sud-est europene, aflate la începutul afirmării entităţii lor statale, s-a manifestat foarte ades prin impunerea unei dinastii străine la conducere — în Grecia —, prin manevrarea influenţei între liderii burgheziei respective [74]; de asemenea, prin politica de susţinere a Imperiului otoman, ce-şi găseşte suport în deceniile 4—5 ale secolului al XIX-lea în interesele marilor puteri în zona Dunării maritime şi a strîmtorilor Mării Negre [75]. Astfel că problemele ce stăteau în faţa popoarelor sud-est europene privind eliberarea lor în totalitate sau realizarea unităţii şi a desăvîrşirii unităţii lor statale veneau în contradicţie cu politica marilor puteri în Imperiul otoman. Micul embrion al statului independent grec, care dorea să-şi alipească regiunile cu populaţie greacă rămase în afară — Epir, Thesalia, Insulele Ionice, Creta — era neutralizat de reprezentanţii marilor puteri europene în acţiunile sale de sprijinire a revoltelor din zonele mai sus-citate, sau din celelalte provincii ale Imperului otoman — sîrbeşti sau bulgăreşti [76]. Serbia, căreia la 1829 i se recunoscuse pe plan european autonomia, suferă de asemenea influenţa negativă a factorului extern. Consecinţele ei s-au manifestat în sfera relaţiilor dintre grupările politice ale burgheziei în ascensiune, între vechii reprezentanţi ai mişcării de eliberare naţională şi aceia mai noi. Însuşi Miloş Obrenovici, conducătorul principatului Serbiei de la 1815, fu nevoit să-şi părăsească patria şi să emigreze în Ţara Românească. Preocupările sale în direcţia păstrării legăturilor de solidaritate cu lupta de eliberare a vecinilor săi balcanici [77] se aflau în contradicţie cu vederile unor lideri mai noi ai bur-

[73] Recunoaşterea domniilor pămîntene în Principatele române în anul 1822, recunoaşterea beligeranţilor greci, reglementarea situaţiei românilor prin convenţia de la Akkerman, decizia intervenţiei antiotomane prin acordurile de la Paris şi Londra, iar în 1829 tratatul de la Adrianopol au fost hotărîtoare pentru evoluţia de-a lungul cîtorva decenii a vieţii popoarelor sud-est europene.

[74] Harry J. Psomiades, *The Character of the New-Greek State*, în *Hellenism...*, p. 147—148 dă următoarea apreciere : „Greece in this period, was an extreme exemple of a „penetrad" political system wich is defined by Jonas Rosenan as one in wich non members of a national society participate directly and authoritatively...".

[75] Mischeff, *op. cit.*; Paul Cernovodeanu, *Politica Angliei la Dunărea de Jos şi la gurile Mării Negre, 1803—1856*, în mss.; Lucia Taftă, *Poziţia Franţei faţă de regimul Dunării de Jos şi Mării Negre, între 1774—1856*, în mss.

[76] A. Vacalopoulos, *op. cit.*, p. 136—137; 159—161.

[77] În anii 1835—1836 Miloş Obrenovici permisese în mod tacit participarea sîrbilor la revolta bulgarilor din Berkovica. Dezacordul arătat de o parte a oamenilor politici sîrbi şi de marile puteri europene l-au silit să dezavueze această acţiune şi chiar să procedeze la pedepsirea lor aspră. Vezi D. Djordjević, *op. cit.*, p. 63—64.

www.dacoromanica.ro

gheziei sîrbești și cu marile puteri ce le stimulau antagonismul. Aflate în plină acțiune de păstrare a căilor de navigație prin strîmtorile Mării Negre, marile puteri europene exceptînd Rusia căutau în această perioadă să mențină integritatea Imperiului otoman [78].

Prevederile tratatului de la Adrianopol au asigurat pentru românii din Țara Românească și din Moldova îndeplinirea unei serii de revendicări din programul lui Tudor de la 1821 și memoriile anilor 1821—1822 : libertatea comerțului și îngrădirea amestecului Porții în afacerile interne ale Principatelor [79]. Tot aci s-au luat măsuri concrete pentru garantarea respectării autonomiei interne : fixarea frontierei dintre țările române și Turcia pe thalwegul Dunării, desființarea cetăților turcești de pe malul stîng al Dunării și restituirea raialelor de pe acest mal țărilor române ; s-a recunoscut dreptul românilor de a-și elabora regulamente de organizare internă în timpul ocupației rusești. Aceste regulamente cunoscute sub numele de Regulamente organice și desemnate a funcționa ca acte fundamentale ale Moldovei și Țării Românești au pregătit unirea celor două țări și crearea unui stat național. O serie de dispoziții cuprinse sub titlul sugestiv „Temeiurile unei mai apropiate uniri a principatelor" au apropiat principatele pe cale legislativă de țelul unității [80].

În fruntea societății românești se afla între 1821—1848 o pleiadă de oameni noi, gînditori și oameni de acțiune, care-și pun energiile în realizarea acestui ideal național. O parte, formată din boieri liberali și reprezentanți ai noii clase burgheze, activează în cadrul Obștestii Adunări ca oameni politici, alta formată din intelectualii veniți din Transilvania și Banat [81] pregătește prin propagarea culturii largi forțe sociale necesare luptei de constituire a statului român unitar și independent [82]. Curînd după punerea în practică a Regulamentelor Organice — acești intelectuali-combatanți și deputați în Adunarea Obștească, apărători ai intereselor românești și-au dat seama de îngrădirile create prin noile Regulamente — articolul adițional în special — în calea realizării idealului lor național. Puterea protectoare țaristă stînjenea în fapt prin acest articol — sui generis — libertatea de acțiune a protejaților săi creștini. În consecință, burghezia românească în ascensiune, o parte din boierii interesați în progresul economic, poartă o susținută luptă contra respectivei prevederi, atît deschis, pe plan parlamentar, cît și pe plan secret revoluționar. Anii ei de maximă intensitate sînt 1838—1840 [83]. Programul lup-

[78] Mischeff, *op. cit.* ; P. Cernovodeanu, *op. cit.* ; L. Taftă, *op. cit.*

[79] Acte și documente relative la Istoria Renașterei României, București, 1888, vol. I, p. 318—325 ; *Istoria României*, vol. III, p. 927—931. Edit. Academiei R.S.R., București, 1964, p. 30—31.

[80] *Colecția vechilor leguiri administrative. Regulamentele organice ale Valahiei și Moldovei*, București, 1944 ; Dionisie Ionescu, Gheorghe Tuțui, Gheorghe Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*. Edit. științifică, București, 1957, p. 74—75, 83 ; Dan Berindei, *L'Union des Principautés...*, p. 43.

[81] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională*, București, 1967, p. VII 11—23.

[82] Dan Berindei, *L'Union...*, p. 45—51 ; Gheorghe Iscru, *Contribuții privind învățămîntul la sate în Țara Românească pînă la jumătatea secolului al XIX-lea*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1973 ; Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, p. 161—511 ; Damian Hurezeanu, *Formarea națiunii române*, „Revista de istorie", nr. 7/1975, p. 1038.

[83] Se impune în 1838—1839 mișcarea pentru unire și independență condusă de I. Câmpineanu, în 1839 conjurația confederativă din Moldova, în 1840 mișcarea din Țara Românească condusă de Dimitrie Filipescu, la care a participat și Nicolae Bălcescu.

www.dacoromanica.ro

tei a fost exprimat cu deosebită claritate în două importante documente, formulate la sfîrşitul anului 1838 : *Actul de unire şi independenţă* şi *Osebitul act de numire a suveranului românilor* [84] de către Ion Cîmpineanu.

Mişcările anilor 1838—1840 din Principatele române au influenţat pe emigraţii bulgari aflaţi pe teritoriul românesc. Emigranţii bulgari de aci, în contact cu mediul efervescent al societăţii româneşti din deceniul al 4-lea al secolului al XIX-lea, au făcut serioşi paşi pe drumul maturizării lor politice. Astfel că, după modelul românesc din acest deceniu, ei au adoptat calea organizării unei mişcări revoluţionare proprii în scopul eliberării Bulgariei. Mai concura la adoptarea acestei căi şi experienţa dramatică a contactelor lor cu Turcia şi cu puterile europene din anii 1829—1840. Participarea lor cu voluntari în armata rusă în 1828—1829, memoriile lor din acest timp pentru a se discuta la sfîrşitul războiului chestiunea Bulgariei, încercările lor de a elibera prin răscoală Bulgaria de nord în 1830, 1835 şi 1836 [85] fuseseră privite cu rezervă de către puterile europene : Anglia, Franţa, Rusia — care nu doreau redeschiderea unui conflict cu Turcia. În deceniul al 4-lea puterile europene erau preocupate în mod deosebit de reglementarea relaţiilor cu Turcia în privinţa strîmtorilor Mării Negre. Atitudinea de neintervenţie a marilor puteri în sprijinul luptei de emancipare naţională l-a încurajat apoi pe sultan în 1839 să-i considere pe supuşii creştini din Imperiul otoman — în special pe bulgari, care nu aveau vreo organizare politică proprie — drept „copiii aceluiaşi tată" [86], bineînţeles cu toate drepturile tatălui asupra copiilor săi. Practica ulterioară a autorităţilor otomane a procedat din plin la aducerea la ordine a acestora. În fruntea mişcării secrete bulgare se afla Vasil Vîlkov. Încurajat de ajutorul tacit al populaţiei româneşti şi de colaborarea cu emigraţia sîrbă — direct cu Miloş Obrenovici, prin agentul său Milişov Tatici — Vasil Vîlkov organizează în 1841 primele detaşamente armate avînd drept scop eliberarea Bulgariei, acestea urmînd să treacă Dunărea pe la Brăila sau în alt loc de pe linia sa la momentul oportun. Mişcarea este deconspirată şi în consecinţă trecerea este interzisă de autorităţile româneşti, care nu doreau complicaţii deschise cu Turcia sau cu vreo altă putere. Acţiunea din 1841 este reluată de G. S. Rakovski în 1842, dar este din nou deconspirată în împrejurări neaşteptate. În 1843

[84] Textul folosit în traducere franceză de P.P. Panaitescu, *Planurile lui Ioan Câmpineanu pentru unitatea naţională a românilor. Legăturile lui cu emigraţia polonă*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj, III, 1924—1925 ; manuscrisele originale descoperite de Cornelia Bodea, ce le-a editat în *Lupta românilor pentru unitate naţională...*, p. 219—224 ; vezi şi Constantin Vlăduţ, *Ioan Câmpineanu...*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1973; Valeriu Şotropa, *Proiectele de constituţie, programele de reforme şi petiţiile de drepturi din ţările române în secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1976, p. 98—106; Vlad Georgescu, *Mémoires et projets...*, 1831—1848, Bucureşti, 1972, p. 108—113.

[85] C. N. Velichi, *La contribution...*, p. 134—135.

[86] Charta de la Guilhanée; vezi E. Driault, *La question d'Orient*, p. 156; Lucrări mai noi, cartea *Istoria turcilor*, a lui Mustafa Ali Mehmet, apărută în Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1976, p. 310—320 şi N. Ciachir, *Implicaţiile pe plan european ale revoluţiei turce din 1908*, din „Revista de istorie", nr. 9/1978, p. 1626 apreciază că mult discutata Chartă din 1839 a reprezentat un moment de cotitură în istoria Imperiului otoman dar mentalitatea închistată a elementelor conservatoare din administraţia turcă au împiedicat şi aminat aplicarea principiilor sale egalizatoare pentru toţi supuşii statului şi au dovedit o dată în plus imperiilor creştine incapacitatea administraţiei otomane de a opri procesul eliberării naţionale.

www.dacoromanica.ro

Vasil Vîlkov înregistrează de asemenea un alt eşec [87]. Nereuşita mişcărilor bulgare din anii 1841—1843 îşi avea cauza în îngusta bază socio-economică a luptei de emancipare naţională. Burghezia bulgară — divizată în funcţie de aria de răspîndire geografică în Principatele române sau sudul Rusiei, ca şi de interesele ei economice, nu era încă pătrunsă de rolul său naţional.

Burghezia bulgară a căpătat această înţelegere abia între anii 1848—1853 şi ea a fost efectul unei acţiuni de formare intelectuală a unor reprezentanţi mai tineri ai săi în mediile slave — Odesa, Moscova, Belgrad — sau în mediile occidentale — mai ales la Paris [88]. Maturizarea conştiinţei sale a fost de asemenea rezultatul contactelor cu revoluţionarii din alte ţări — în special cu grupul polonezilor, care căutau atunci să coordoneze programul unei revoluţii generale a popoarelor din Europa Centrală şi de răsărit [89]. A mai contribuit experienţa practică acumulată în cadrul participării burgheziei bulgare la revoluţia română de la 1848 [90], conducătorii români înşişi fiind în strînse raporturi cu revoluţionarii poloni. Istoricul bulgar Kosev apreciază dealtfel că, în această vreme, la jumătatea secolului al XIX-lea se poate vorbi de o afirmare a „tinerei naţiuni bulgare" [91].

În genere, în ajunul anului 1848, societatea balcanică în ansamblul ei, în ciuda unor limite obiective — slăbiciunea internă a bazei socio-economice — în cazul bulgarilor, naţionalismul îngust al slavilor din Serbia sau al grecilor, influenţele politice străine — deopotrivă în Principatele române, Serbia, Grecia îndeosebi — este în plin proces de maturizare a idealului naţional din punct de vedere al statutului politic întrevăzut. În deceniile 4—5 ale secolului al XIX-lea o serie de grupări politice, ce vor impune revoluţiilor lor programul lor înaintat. În această vreme, grupările burgheze aparţinînd aceleiaşi naţiuni — fărîmiţată însă de frontierele politice — se pun de acord în vederea realizării, eliberării şi înfăptuirii unităţii întregii naţiuni. Astfel, cele două mari grupări ale slavilor de sud ce gîndeau un asemenea program, mişcarea iliră din teritoriile de sub stăpînirea habsburgică şi maghiară [92] şi grupul din jurul lui I. Garašanin,

---

[87] C. N. Velichi, *La contribution...*, p. 154—170.

[88] După 1839 se aflau la studii la Paris Gavril Kristevici din Kotel, Stoian Ciomacov, Panaiot Raşev, Marco Balabanov, Alexandru Exarh-Stoilov.

[89] Alexandru Exarh-Stoilov fusese desemnat de Czartoryski ca agent pentru Bulgaria în apropiata revoluţie a popoarelor, pe care o preconiza.

[90] C. N. Velichi, *Bulgarii din Ţara Românească, participanţi la revoluţia burghezo-democratică din 1848*, în volumul „Relaţii româno-bulgare", II, p. 255—281.

[91] Konstantin Kosev, *Kăm voprost za deistveto i vzaimo dieistvieto na vătreşnite faktori o Băgarskoto nacionalnoos vobodiiteno dviienie*, în vol. „V čest na akademik Hristo A. Hristo", po slučai 60 g, B.A.N., Inst. za Istoriia, Sofia, 1976, p. 40.

[92] Marii săi inspiratori au fost lingvistul Bartholomaeus Kopitar (1780—1844) şi lingvistul şi poetul Vuk Karadzić (1787—1864); pentru ilirism vezi: Hermann Wendel, *Der Kampf der Südslaven um Freiheit und Einheit*, Frankfurt, 1925; Em. Turczinski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte des Serbischen und Rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, Pedagogisches Verlag Schwann, 1976; Robert A. Kann, *A History of the Habsburg Empire, 1526—1918*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California, London-England, 1974, p. 296—297 — pentru ideea unităţii.

www.dacoromanica.ro

ajung la un acord [93]. Rezultatul său se va dovedi practic în împrejurările revoluţiei din 1848 din Ungaria. În noaptea de 24—25 martie clubul panslav de la Belgrad îşi declară intenţiile sale în privinţa destinului politic al slavilor de sud. Iar sîrbii şi croaţii răsculaţi contra dominaţiei maghiare şi habsburgice proclamă solemn în adunarea de la Karlovitz din 1/13 mai 1848 unirea lor cu Slovenia, Dalmaţia, Serbia. Statul sîrb autonom a sprijinit acţiunile lor. Prim-ministrul Garašanin a declarat în acele împrejurări, într-un memorandum de politică externă, că „unirea Serbiei cu toate celelalte populaţii slave trebuie să fie considerată ca o lege fundamentală de stat" [94]. Guvernul sîrb a şi trimis dealtfel ajutoare croaţilor în revoluţia de la 1848.

Revoluţia de la 1848 din Principatele române s-a remarcat în mod deosebit. Ea poate fi socotită drept avanpostul cel mai înaintat al revoluţiei europene în sud-estul Europei. Conducătorii săi, între care se distinge figura democrat-revoluţionarului Nicolae Bălcescu, îşi cîştigaseră în anii premergători revoluţiei experienţa de luptă politică în contact cu Ion Câmpineanu şi Mitiţă Filipescu. Ideologia lor revoluţionară era apoi, în bună măsură, rodul contactelor cu ideile profesorilor şi politicienilor francezi : J. A. Vaillant, Edgar Quinet, Jules Michelet, Lamartine, Ledru Rollin, cu grupul revoluţionarilor din alte ţări — aflaţi la Viena, München, Geneva şi în special la Paris — , grupul polonezilor din jurul lui Adam Czartoryski, A. Mickiewicz, cu italienii din jurul lui Mazzini. După modelul „Tinerei Europe", românii formaseră în ajunul anului 1848 societăţi secrete purtînd nume semnificative : „Tînăra Românie", „Tînăra Dacie" [95]. În deceniul 5 al secolului al XIX-lea, în preajma anului 1848, generaţia intelectualilor militanţi a dus o susţinută activitate de propagandă şi organizare în practică a unor societăţi secrete paralele — în Ţara românească, Moldova, Transilvania — în vederea simultaneităţii şi susţinerii reciproce a revoluţiei naţionale, preconizate într-un timp apropiat [96]. În condiţiile epocii — frontul forţelor reacţionare europene contra luptei popoarelor — românii n-au putut pune însă accentul pe realizarea ime-

[93] Era în mare adoptat planul „Nacertanije" al lui Garašanin. Vezi Stavrianos, *op. cit.*, p. 255. Vasile Maciu, *Formarea Iugoslaviei* (cu prilejul semicentenarului ei), în „Analele Universităţii Bucureşti", 1 1969, p. 95—111 ; Paul N. Neha arată că la originea adoptării acestui plan s-au aflat contactele cu emisarii lui Czartoryski, în special cu dr. Lenoir (Ludowik Zwierkowski). Aceasta i-a prezentat în 1843 prima formă a unui plan de unitate a slavilor de sud, formulate astfel : „Sfaturi asupra conduitei de urmat de către Serbia" ; vezi Paul N. Nehn, *Prince Adam Czartoryski and the South Slavs*, „Polish Review", VIII, 2 1963, p. 76—86 ; acelaşi, *The Origins of Modern Pan-Serbism — the 1844 Macertanije of Ilija Garaşanin : an analysis and translation*, în „East European Quarterly", IX, 2 1975, p. 153—155.

[94] L. Stavrianos, *op. cit.*, 255. Pentru poziţia Serbiei de sprijinire morală şi materială declaraţii solemne trimitere de arme şi bani, formarea unor detaşamente de voluntari a populaţiilor slave din Imperiul habsburgic vezi studiul lui N. Ciachir, *Serbia pe drumul cuceririi independenţei naţionale*, în „Revista de istorie" nr. 12 1978, p. 1243—1245.

[95] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională*, Bucureşti, 1967, p. 95 ; Matei Ionescu, *Revoluţia europeană şi revoluţia română*, în vol. *Revoluţia de la 1848 în ţările române*. Culegere de studii. Redactori coordonatori Nichita Adăniloaie şi Dan Berindei, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1974, p. 19—20.

[96] „Frăţia" în Ţara Românească, „Asociaţia patriotică" în Moldova. În vederea asigurării simultaneităţii de acţiune, a fost trimis în 1844 Grigore Grădişteanu din Ţara Românească în Transilvania ; apoi Costaki Filipescu — susţinător al lui Câmpineanu în dezbaterile Adunării obşteşti din Ţara Românească între 1836—1838 — a plecat în Moldova, călătoria sa avînd drept rezultat reuniunea de la Mînjina din 21 mai 1845 ; vezi Dan Berindei, *L'Union...*, p. 53 ; Cornelia Bodea, *Actions prérevolutionnatres...*, în „Nouvelles Etudes Histoire", vol. III, Viena, 1965, p. 279.

www.dacoromanica.ro

diată a acestui deziderat. Statul național unitar — în jurul căruia se purta totuși o fățișă discuție în jurnalele revoluției [97] rămînea o sarcină de viitor. După înfrîngerea revoluției de la 1848 Nicolae Bălcescu formula programul național al românilor : „mersul revoluției viitoare la români va fi cel național" [98].

Din revoluția de la 1848 popoarele asuprite au tras o serie de învățăminte, în special pe acelea privind reconsiderarea forțelor lor interne și întărirea capacității lor de luptă printr-o alianță revoluționară internațională. Astfel că, după 1848, în procesul emancipării naționale din Europa se întîlneau și se raportau cu reciprocitate doi factori de bază : lupta pentru eliberarea și formarea de state naționale sau confederații libere și acțiunea de coalizare revoluționară a popoarelor oprimate. Acești factori se găsesc deopotrivă în sud-estul Europei la sîrbi, la români, la bulgari. Este binecunoscută și apreciată în plan internațional acțiunea lui Nicolae Bălcescu pe lîngă revoluționarii maghiari [99]. Participarea românilor la coaliția revoluționară de după 1848—1849 este apoi făcută la nivelul coordonării acesteia în comitetul de la Londra, de sub conducerea lui Mazzini [100]. Ea este apoi de asemenea afirmată la nivelul presei prin publicarea unor articole de propagandă în gazeta scrisă sub redacția lui Micziewicz, „Tribune des peuples" [101].

Și Serbia, la 1849, se punea de acord cu Sardinia în privința coaliției revoluționare [102]. Bulgarii, emigrați din Principate și cei rămași în patrie și veniți în contact cu revoluționarii români exilați aci [103] — se îndreptau și ei tot mai sigur spre maturizarea conștiinței lor naționale. Cînd chestiunea orientală izbucni în 1853, popoarele oprimate din Turcia europeană erau așadar pregătite a se pune din nou în mișcare, folosind împrejurările, pentru realizarea idealurilor lor naționale. Starea conflictuală dintre marile puteri europene dintre Franța, Anglia și Turcia de o parte și Rusia pe de alta, pe lîngă efectele sale negative asupra populațiilor creștine din Imperiul otoman — ocupație teritorială temporară pentru români, neutralitate politică impusă grecilor și sîrbilor — a creat o serie de condiții propice unor intervenții diplomatice a revoluționarilor din Europa de sud-est la Paris, Londra, Viena, făcute cu scopul de a se lua în discuție la sfîrșitul războiului Crimeei soarta politică a popoarelor lor.

---

[97] „Constituționalul", „Pruncul român", „Poporul suveran", întrețineau o campanie deschisă în favoarea unirii. Vezi, Vasile Maciu, *Mouvements nationaux...*, p. 93—97.

[98] În discursul ținut la Paris la 2/14 mai 1851, cu ocazia aniversării adunării de la Blaj, în care a definit etapele revoluției românești ; vezi Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. IV, corespondență, ediție critică de G. Zane, Edit. Academiei R.S.R., București, 1962, p. 125.

[99] Vezi mai nou volumul *Bălcescu și Transilvania*, sesiune științifică, Cluj, 2—3 decembrie 1972, în „Studia et acta Musei Nicolae Bălcescu", IV, Bălcești pe Topolog, 1976.

[100] Prezența lui Dimitrie Brătianu. Vezi D. Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României, 1848—1877*, Edit. Cartea românească, București, 1930, p. 54.

[101] Unul din articolele publicate de români în acest jurnal, *Une voix de la Roumanie*, reluînd chemarea din manifestul lui Lamartine : „Peuples ! formez une Sainte Alliance et donnez-vous la main !" îndemna în continuare popoarele asuprite la revoluție. „Adieu, o peuples, aveugles à la doctrine de l'amour et de réconciliation !" ; vezi Lucia Taftă, *La Tribune des peuples, La participation roumaine en 1849*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 4/1975, București, p. 685.

[102] D. Djordjevic, *op. cit.*

[103] *Ibidem.*

www.dacoromanica.ro

★

Mişcarea de eliberare naţională în sud-estul european în prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost un proces legic obiectiv impus de dezvoltarea socială economică şi politică a popoarelor din această zonă. În această perioadă s-au produs acele transformări şi clarificări de poziţii ce au permis intrarea acestei mişcări de eliberare naţională în a doua jumătate a secolului trecut în faza sa finală, ce a avut drept rezultat crearea şi apoi desăvîrşirea statelor naţionale unitare în sud-estul Europei, proces ce se va încheia după primul război mondial.

LE MOUVEMENT DE LIBÉRATION NATIONALE DES PEUPLES DE L'EMPIRE OTTOMAN AU COURS DE LA PREMIÈRE MOITIÉ XIX-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

Le mouvement de libération nationale des peuples de la Péninsule Balkanique, se trouvant sous la domination ottomane, s'est déroulé sous la forme d'un processus historique complexe et de longue durée. Il a eu lieu dans les conditions de la crise d'ensemble des structures féodales ainsi que de l'apparition et du développement des relations capitalistes dans cette partie de l'Europe.

L'auteur de l'étude relève que l'affaiblissement progressif du potentiel politico-militaire de l'empire ottoman ainsi que l'intensification des mouvements d'émancipation nationale des peuples subjugués, d'une part, et le conflict d'intérêts entre les grandes puissances dans cette partie du monde, d'autre part, ont engendré la dite „question orientale", noyau et occasion de nombreuses confrontations militaires et diplomatiques tout au long du XIX-e siècle.

Le succès de la lutte des peuples balkaniques opprimés est, suivant l'auteur, le résultat de l'interférence du facteur intérieur dans ce processus (l'action héroïque de chaque peuple et leur solidarité commune) et de celui extérieur (la conjoncture internationale favorable, l'intervention et le jeu d'intérêts des grandes puissances) qui ont conféré à ce processus historique en dehors de caractéristiques générales, des traits spécifiques propres, déterminés par les particularités ethnico-politiques de la zone géographique soumise à l'étude.

www.dacoromanica.ro

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

CLIMATOLOGIA ISTORICĂ

DE

LUCIAN BOIA

Climatologia istorică reprezintă un domeniu nou de cercetare, aflat încă în curs de cristalizare, de definire a metodelor — prin excelență interdisciplinare —, a sistemelor de interpretare și a raporturilor, deosebit de complexe, dintre evoluția mediului ambiant și istoria societăților umane. Ceea ce nu înseamnă că interesul pentru fenomenele climatice și pentru rolul acestora în istorie ar fi fost absent în istoriografia mai veche. Dimpotrivă, preocupările de acest gen sînt vechi, însă ele nu au dat naștere unei cercetări autonome, coerente, în spirit științific, ci au oscilat între evenimențialul meteorologic și concepția deterministă a susținătorilor influenței decisive a mediului geografic asupra destinelor omenirii. Climatologia istorică nu s-a putut constitui cu adevărat decît atunci cînd în locul consemnării unor fenomene meteorologice izolate și de excepție a început să fie luată în considerație întreaga complexitate climatică a unei zone și cînd, pe de altă parte, s-a renunțat la pretenția simplistă de a găsi în variațiile mediului extern cheia evoluției civilizațiilor.

În ce privește primul aspect, cel al evenimențialului meteorologic, istoriografia, încă de la cele mai simple forme ale sale, analele și cronicile, abundă în informații, din păcate fragmentare, vizînd fenomenele de excepție și în concluzie greu (dar nu imposibil) de corelat în serii continue. Adesea, potrivit străvechilor concepții magice, manifestările naturale ieșite din comun sînt puse în legătură cu evenimente istorice neobișnuite sau care, dintr-un motiv sau altul, i-au impresionat pe contemporani. Este cunoscută relatarea pe care o face *Letopisețul anonim al Moldovei* morții lui Ștefan cel Mare, la 2 iulie 1504, după care urmează precizarea: „Și a fost în același an, înainte de moartea lui, iarnă grea și foarte aspră, cum nu fusese niciodată. Și au fost în timpul verii ploi mari și revărsări de ape și înecuri din pricina apelor mari" [1]. Asemenea știri — cu condiția de a fi fost consemnate de contemporani ai evenimentelor — sînt în prezent adunate cu grijă de istoricii climei, cunoașterea exhaustivă a informațiilor de acest gen fiind o condiție necesară pentru progresul cercetărilor viitoare. Desigur, notația este strict evenimențială, dar un număr mare de asemenea însemnări poate ajuta efectiv la stabilirea unei curbe climatice.

[1] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan.* Ediție revăzută și completată de Petre P. Panaitescu, Edit. Academiei, București, 1959, p. 22.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 32, nr. 6, p 1119—1130, 1979

www.dacoromanica.ro

Alături de modeștii înregistratori ai fenomenelor meteorologice, au existat, încă din antichitate, și teoreticieni ai raportului climă-istorie. Nu este de mirare că, la un stadiu mai redus al evoluției științifice, explicația climatică (sau, pe un plan mai larg, geografică) a istoriei a fost destul de frecventă. Ceea ce puteau constata geografii și istoricii era evidenta diferențiere a civilizațiilor și tot atît de evidenta deosebire de condiții naturale și în special de climă între spațiile puse în valoare de diversele civilizații. Oamenii trăiau organizați altfel, se hrăneau în mod diferit, aveau o mentalitate și obiceiuri specifice, și totodată călătorul constata că pe cerul lor soarele strălucește altfel, căldura, ploaia sau vîntul se manifestă altminteri. Între aceste două registre, unul uman și altul fizic, ambele impunîndu-se atenției în egală măsură, s-a stabilit lesne o apropiere. S-a ajuns la concluzia că oamenii și societățile lor diferă, întrucît sînt supuse unor influențe diferite ale mediului. În antichitate, teoria a fost formulată de marele medic Hippocrat (cca. 460—375 î.e.n.), care a încercat să stabilească raporturi precise între climă și diferitele tipuri de temperament, de comportare; el a fost urmat de Platon, de Aristotel, de Polibiu și de alți gînditori greci și romani.

Dacă evul mediu european, impunînd o interpretare mistică a istoriei, și lipsit de un orizont geografic mai vast, s-a interesat mai puțin de raportul om—mediu (în timp ce istoriografia arabă dădea totuși prin Ibn Khaldun, în secolul al XIV-lea, o încercare de filozofie a istoriei în care clima juca un rol important), preocupările de acest gen au revenit în epoca Renașterii. Nu este de mirare că, în momentul cînd europenii au reușit să spargă barierele ce împărțeau lumea în zone oarecum autonome și a ieșit la iveală extrema varietate atît a civilizațiilor, cît și a mediilor naturale, vechea încercare de explicație propusă de autorii antici (Ibn Khaldun a fost practic necunoscut în Occident pînă la mijlocul secolului al XIX-lea) a căpătat noi temeiuri. Opera clasică în această privință este lucrarea francezului Jean Bodin (1530—1596), *Six livres de la République*, publicată în 1576; el a încercat — fără a absolutiza însă determinismul geografic, așa cum vor face alții mai tîrziu — să definească trăsăturile intelectuale și morale, raporturile sociale, instituțiile și modalitățile de guvernare ale popoarelor din zonele sudice, nordice și temperate, trăind în regiuni cu diferite forme de relief etc. Un determinism mai strict, absolut chiar, corespunzător unei epoci preocupată tot mai mult de științele fizice și naturale, de explicații riguroase (care cad însă în mecanicism tocmai din pricina insuficientei dezvoltări a științelor), întîlnim în binecunoscuta operă a lui Montesquieu, *L'Esprit des lois*, publicată în 1748. Pentru filozoful și juristul francez, clima și solul sînt principalele forțe care determină evoluția instituțiilor politice și a legilor, de fapt evoluția istorică în general.

Secolul al XIX-lea, care a fost într-un anumit sens, după cum s-a spus adesea, „secolul istoriei", a însemnat, cu siguranță, și un secol al științelor naturii, și această preocupare științifică și-a pus puternic amprenta asupra unor interpretări istorice. Operele lui Lamarck și Darwin, concepția evoluționistă, cu rolul esențial ce revine, în cuprinsul acestei teorii, mediului înconjurător, au contribuit esențial la o anumită orientare a spiritului științific, inclusiv în istoriografie. Este și epoca în care, prin Alexander von Humboldt și prin Karl Ritter, geografia se constituie ca

www.dacoromanica.ro

știință, consolidînd și mai mult ideea unei puternice influențe a mediului (idee amplificată spre sfîrșitul secolului al XIX-lea de Fr. Ratzel, fondatorul „antropogeografiei"). La rîndul ei, filozofia pozitivistă a lui Auguste Comte, de larg răsunet spre mijlocul acestui secol, prin încercarea de a crea o istorie strict științifică, încadrată în sistemul general al științelor, a dus la o accentuare a raporturilor dintre istorie și științele naturii. Un exemplu elocvent al tuturor acestor influențe îl constituie lucrarea istoricului pozitivist englez Henry Thomas Buckle (1821—1862), *History of Civilization in England* (2 vol., 1857—1861), în care se încearcă explicarea originii diverselor civilizații și gradului lor de dezvoltare în mare măsură prin elementul climatic (căldura și umiditatea).

În cercetările de acest gen se întîlnesc și unele idei interesante. Ele păcătuiesc însă în general printr-o viziune îngustă și rigidă, prin graba și lipsa de nuanțe cu care sînt teoretizate și absolutizate o serie de observații fragmentare. De remarcat pe de altă parte faptul că preocupările și exagerările în discuție au aparținut întotdeauna unei minorități. Imensa majoritate a istoricilor, exagerînd în sens contrar, au înțeles să facă abstracție în opera lor de existența mediului ambiant, ca și cînd evoluția omenirii s-ar fi desfășurat pe o scenă artificială. Între aceste două viziuni extreme (un om abstract și un om dominat de natură), calea de mijloc a unor cercetări concrete, fără idei preconcepute, s-a impus abia în vremea din urmă.

O altă idee esențială a ieșit la lumină în secolul trecut — ușurată de existența, acum, a unor măsurători meteorologice precise — și anume aceea că nu există o climă imuabilă, ci supusă unor permanente transformări sau cel puțin oscilații. A fost o constatare ce se va dovedi deosebit de fertilă, dar care, pentru început, a dat noi argumente partizanilor determinismului climatic. Într-adevăr, partea slabă a teoriei lor — în perspectiva unei clime neschimbătoare — stătea în faptul că un factor practic invariabil era pus să explice o istorie în continuă mișcare. Acum însă, se putea susține, în mod mai credibil, că nu atît clima în general, cît transformările ei au determinat transformări similare în destinele popoarelor. O asemenea teorie, de alură „catastrofică", a fost formulată, printre alții, de americanul Ellsworth Huntington, în lucrările *The Pulse of Asia* (1907) și *Civilization and Climate* (1915). El considera că oscilațiile climatice pot explica fenomene cum sînt migrațiile popoarelor și declinul unor civilizații.

O reacție împotriva acestor interpretări exagerate era firească. Ea a fost formulată cu cea mai mare claritate de marele istoric francez Lucien Febvre în cunoscuta sa lucrare *La Terre et l'évolution humaine*, publicată în 1922. Nu există o influență fatală a mediului asupra omului, demonstra Febvre. Există doar o serie nesfîrșită de posibilități, pe care societățile umane le utilizează în mod diferit. Polul frigului, aflat la Verhoiansk, este o zonă locuită, activă, la fel și litoralul Mării Roșii, supus unei călduri înnăbușitoare, în timp ce în Peru, Bolivia și Tibet omul își desfășoară viața normală, la altitudini de peste 4000 de metri, ce ar părea de nesuportat locuitorilor din alte regiuni. Viața triumfă peste tot, omul găsește pretutindeni posibilități ce pot fi exploatate. Febvre propune în locul determinismului geografic ideea mai suplă, mai optimistă, a *posibilismului*

www.dacoromanica.ro

geografic. El studiază însă clima în bloc, fără a lua în considerație permanentele variații ale acesteia [2].

Deși discipol al lui Febvre și departe de a accepta determinismul pur, Fernand Braudel a acordat o mare însemnătate variațiilor climatice, justificînd chiar pînă la un punct opiniile lui Huntington. „Această variație a climatului — se întreabă el —, dacă într-adevăr există o variație, nu ar pune oare în cauză toate problemele, toate ordinele, toate echilibrele vieții?". El consideră, în acest text publicat în 1944, că în fond istoricul american ar putea să aibă dreptate, în ciuda tuturor argumentelor contrare, atunci cînd pune declinul civilizației maya în legătură cu o schimbare climatică, aducînd după sine și o anumită evoluție microbiană [3]. Mai tîrziu, în *Civilisation matérielle et capitalisme* (1967), Braudel a mers mai departe, lansînd ipoteza că declanșarea — pe întreg globul — a revoluției demografice, în secolul al XVIII-lea, ar fi putut avea drept cauză transformarea generală a climei [4].

Dintre studiile de sinteză, care au accentuat influența deosebită a oscilațiilor climatice asupra mersului istoriei, este des citat articolul istoricului suedez Gustav Utterström, *Climatic Fluctuations and Population Problems in Early Modern History*, publicat în 1955 în „The Scandinavian Economic History Review". Deosebit de util prin strîngerea laolaltă a unor informații bogate și variate referitoare la evoluția climatului mai ales în perioadele dificile ale secolelor XIV—XV și XVII, studiul susține ferm, generalizînd uneori fără prea multe probe, importanța climei pentru evoluția economică, demografică, pentru înțelegerea istoriei în general.

O critică a acestei teorii și în același timp lansarea unui întreg program de cercetări a întreprins Emmanuel Le Roy Ladurie [5] în articolul *Histoire et Climat*, publicat în 1959; mai tîrziu, în 1967, el își va sintetiza cercetările în importanta lucrare, devenită una dintre operele clasice ale climatologiei istorice, *Histoire du climat depuis l'an mil* (tradusă și în limba rusă în 1971, precum și în limba engleză, în același an, într-o ediție completată și adusă la zi, sub titlul *Times of Feast, Times of Famine. A History of Climate since the Year 1000*). Atît prin demersul metodologic, cît și prin concepția ce o animă, cartea lui Le Roy Ladurie este profund novatoare. El s-a pronunțat împotriva generalizărilor pripite și tendințelor adesea simpliste de explicare a istoriei oamenilor prin istoria climei. Fără a-i nega factorului climatic orice rol, el consideră că mai întîi de toate este necesară realizarea unei istorii științifice, complete, a climatului, sub aspect strict fizic, fără pretenția creării unui sistem general de explicație istorică. Raporturile dintre fluctuațiile climatice și societate ar constitui o

---

[2] Lucien Febvre, *La Terre et l'évolution humaine. Introduction géographique à l'histoire* (cu colaborarea lui Lionel Bataillon), Albin Michel, Paris, ediția 1970, capitolele *Le Climat et la vie*, p. 105—136 și *La Détermination des cadres naturels*, p. 137—162.

[3] Fernand Braudel, *Y a-t-i-l une géographie de l'individu biologique?*, în *Ecrits sur l'histoire*, Flammarion, Paris, 1969, p. 168—169.

[4] Fernand Braudel, *Civilisation matérielle et capitalisme, XV-e-XVIII-e siècles*, vol. I, Paris, 1967, p. 32.

[5] Cîteva studii ale lui Emmanuel Le Roy Ladurie referitoare la istoria climei sînt cuprinse în *Le Territoire de l'historien*, vol. I, Gallimard, Paris, 1973; ed. a II-a, 1978: *Histoire et climat* (p. 424—455), *Pour une histoire de l'environnement: la part du climat* (analiză a lucrărilor lui H.H. Lamb și H. von Rudloff, p. 456—471), *Le Climat de la France (1776—1792): séries thermiques* (p. 472—510), *L'Histoire de la pluie et du beau temps* (p. 511—536).

www.dacoromanica.ro

fază ulterioară a demersului, pe care nu o atinge decît în treacăt, fiind conştient de complexitatea problemei, a cărei rezolvare va necesita încă multe studii amănunţite. O întrebare se impune atunci : o istorie a mediului, în afara oamenilor, mai este istorie, mai aparţine meseriei istoricului? Le Roy Ladurie consideră că da. Istoria merită să fie lărgită şi în afara cadrului grupărilor umane, măcar pentru motivul că istoricul este singurul capabil să descifreze mulţimea de izvoare scrise care stau la baza unei istorii a mediului înconjurător. După cum există o geografie fizică şi o geografie umană — arată Le Roy Ladurie — tot astfel este perfect justificată, alături de istoria umană, şi existenţa unei istorii fizice, a unei *geoistorii* [6].

Un alt cercetător de seamă al istoriei climei este britanicul H.H. Lamb, care a publicat în 1966 lucrarea *The Changing Climate*. El a adus contribuţii importante privind utilizarea, într-un sistem coerent, a informaţiilor disparate oferite de sursele istorice, precum şi interpretarea strict climatologică a fenomenelor, stabilind modele ale tipurilor de circulaţie atmosferică. În 1967, în acelaşi an cu lucrarea lui Le Roy Ladurie, a apărut şi cartea meteorologului german Hans von Rudloff, intitulată *Die Schwankungen und Pendelungen des Klimas in Europa seit dem Beginn der regelmässigen Instrumenten — Beobachtungen*. Este o istorie a climei europene bazată pe observaţiile meteorologice înregistrate, care îşi au începutul spre sfîrşitul secolului al XVII-lea; deci, o tratare foarte amănunţită, cu urmărirea an de an a variaţiilor climatice, pe parcursul a două secole şi jumătate.

După cum se vede, prin apariţia celor trei lucrări amintite, anii 1966—1967 au însemnat un adevărat salt calitativ în cercetările de climatologie istorică. Cercetarea concretă, bazată pe o metodologie interdisciplinară, s-a impus definitiv în locul generalizărilor tentante, dar discutabile. Investigaţiile sînt în curs, ele urmărind în primul rînd stabilirea cît mai detaliată şi mai precisă a variaţiilor climatice (alte probleme, care depind de aceasta, fiind pe de o parte degajarea unor modele sau cicluri climatice, pe de altă parte mecanismul raporturilor climă-societate).

Unele aspecte ale stadiului actual al cercetării sînt prezente într-o rubrică specială a revistei „Annales", nr. 2 din 1977, intitulată *Le Climat dans l'histoire* (patru articole scrise de Pierre Alexandre, Jan de Vries, John Kington şi Pierre de Martin). Interesul actual pentru istoria climei este evident. El se leagă de noile probleme ale raporturilor dintre om şi mediul ambiant : poluarea, diversele dificultăţi meteorologice din ultimii ani, întrebarea, la care se dau răspunsuri contradictorii, dacă ne îndreptăm spre o răcire sau spre o încălzire a vremii etc. Omenirea tinde să devină în prezent tot mai conştientă de faptul că dezvoltarea economică, progresul în general, nu trebuie să se întreprindă în dauna mediului înconjurător, căci s-ar ajunge astfel la ruperea acelui echilibru care asigură desfăşurarea unei vieţi normale pe planeta noastră. Toate aceste preocupări, deloc simple, vizînd viitorul omenirii, se proiectează şi asupra cercetărilor privitoare la trecut. În ce priveşte clima, există de asemenea posibilitatea ca o

[6] Emmanuel Le Roy Ladurie, *Histoire du climat depuis l'an mil*, Flammarion, Paris, 1967, p. 23.

www.dacoromanica.ro

mai bună cunoaștere a variațiilor ei multiseculare să ajute la înțelegerea cauzelor mai adînci și modalităților evoluției sale, inclusiv pentru prezent și viitor.

Metodele de cercetare ale istoriei climei sînt foarte diverse, reprezentînd un adevărat exemplu de abordare interdisciplinară, prin colaborarea oamenilor de știință din sectoare diverse. O primă metodă, mai apropiată de munca tradițională a istoricului, constă în investigarea izvoarelor scrise : cronici, documente de arhivă etc. Există în toate acestea un „evenimențial" meteorologic, desigur disparat, dar care poate fi totuși pus, cu aproximația de rigoare, în serii coerente. Este ceea ce a făcut J. Titow în ce privește Anglia secolelor XIII—XV (un prim articol publicat în 1960). De asemenea, François Lebrun a reușit, în cartea sa *Les Hommes et la mort en Anjou au XVII-e et XVIII-e siécles* (1971), să stabilească an cu an și chiar lună cu lună, episoadele calde și reci, umede sau aride, corelîndu-le cu mersul recoltei, inclusiv cu perioadele de foamete. Pierre Alexandre a pus în valoare, pentru Belgia și zonele din jur [7], informațiile cuprinse în anale și cronici, în intervalul 1000—1400. Jan de Vries a utilizat, pentru Olanda secolului al XVII-lea (începînd din 1634), registrele privitoare la activitatea canalului Haarlem-Leiden ; oprirea, pe un număr mai mic sau mai mare de zile, a traficului, în timpul iernii, din pricina înghețului, poate da o imagine destul de precisă a evoluției temperaturilor hibernale în Olanda [8]. Un teren imens se deschide în fața cercetătorilor de acest gen, care pînă în prezent au fost destul de limitate în spațiu și timp. În privința României, este de remarcat un studiu al lui S. Goldenberg, publicat în 1973, cu informații privitoare la fenomenele meteorologice din Transilvania în secolele XVI—XVII [9].

O altă metodă, aplicabilă însă doar pentru ultimele 2—3 secole, o constituie, firește, exploatarea observațiilor meteorologice înregistrate. În Anglia, acestea încep cu jurul anului 1690 și au fost ordonate în serii coerente de Gordon Manley, în diferite studii publicate începînd din 1946. După cum am arătat, mai tîrziu H. von Rudloff a extins cercetarea de acest gen la scară europeană. Pentru Franța există de asemenea serii meteorologice utilizabile începînd din secolul al XVIII-lea. Un exemplu de punere în valoare a lor îl constituie studiul lui Le Roy Ladurie (în colaborare cu J.P. Desaive), intitulat *Le Climat de la France (1776—1792) : séries thermiques*.

Un domeniu aparte de investigație îl constituie *dendroclimatologia*. Aici ne aflăm departe de munca de arhivă, de solicitarea informațiilor cuprinse în documentul scris. Principiul de la care se pornește este în esență simplu : interpretarea aspectului inelelor de creștere concentrice ale arborilor. În fiecare an cercul respectiv își adaugă un nou inel, în așa fel încît numărarea acestora ne oferă cu exactitate vîrsta fiecărui arbore. Inelele nu sînt însă identice ; grosimea lor diferă în raport cu condițiile

[7] Pierre Alexandre, *Les Variations climatiques au Moyen Age (Belgique, Rhénanie, Nord de la France)*, în „Annales", nr. 2/1977, p. 183—195 ; idem, *Le Climat au Moyen Age en Belgique et dans les régions voisines (Rhénanie, Nord de la France)*, Louvain, 1977.

[8] Jan de Vries, *Histoire du climat et économie : des faits nouveaux, une interprétation différente*, în „Annales", nr. 2/1977, p. 198—226.

[9] S. Goldenberg, *Clima, climatologia și istoria*, în „Analele Institutului de istorie și arheologie Cluj", XVI, 1973, p. 431—444. Pentru evoluția climei în România, vezi și M. Topor, *Ani ploioși și secetoși în Republica Populară Română*, București, 1963.

www.dacoromanica.ro

meteorologice favorabile sau defavorabile ale anului respectiv. Un inel larg reprezintă un an favorabil; cu cît este mai subțire, el dovedește însă existența unor condiții naturale dificile.

Ce înseamnă însă condiții favorabile sau defavorabile? Nu există un răspuns general, totul depinzînd de zona geografică, de fiecare tip de climă. Astfel, în regiunile aride, dar calde (Africa de Nord, sud-estul Statelor Unite) este defavorabil un an secetos și favorabil unul mai umed, odată ce temperatura nu ridică probleme deosebite. În zonele reci — Peninsula Scandinavă, Alaska etc. — problema-cheie nu este umiditatea, ci căldura; un an defavorabil este, în consecință, un an rece. În regiunile temperate, factorii care intervin sînt de mai mare complexitate, ceea ce explică faptul că dedroclimatologia s-a dezvoltat cu deosebire în zonele climatice marginale. O muncă de pionerat a fost întreprinsă mai ales la Universitatea din Arizona, începînd din jurul anului 1900, de A.E. Douglass, apoi de Edmond Schulman (în prezent remarcîndu-se contribuțiile lui H.C. Fritts). Teritoriul cercetat, secetos și dispunînd de arbori cu viață lungă (astfel, arbori sequoia, a căror vîrstă varia între 500—1500 ani), era ideal pentru investigarea oscilațiilor climatice pe termen lung. Seriile puse în evidență de inelele arborilor în viață au putut fi corelate cu cele ale trunchiurilor vechi, găsite în așezările indiene de tip „pueblos". S-au putut stabili astfel faze succesive de umiditate și secetă (de pildă, secolul al XIII-lea, în vestul Statelor Unite, a fost arid, secolul al XIV-lea umed etc.). Alte cercetări de acest gen s-au făcut în Canada, Alaska, Suedia, Germania. Cercetătorii germani, de pildă, au folosit trunchiurile de stejar; inelele largi, dovedind un climat ploios, sînt foarte pronunțate în perioada 1313—1320, epocă în care, după cum se știe, în Europa Occidentală a domnit foametea, urmare a distrugerii recoltelor de umiditatea excesivă. Concluziile dendroclimatologiei se pot verifica astfel, adesea, cu alte informații de ordin istoric.

O altă metodă, aflată în aceeași sferă a biologicului, ca dendroclimatologia, este metoda *fenologică*, cu alte cuvinte luarea în considerație a fenomenelor vegetale: înflorirea, coacerea fructelor și, în ce privește plantele cultivate, strîngerea recoltelor. Toate acestea se petrec, evident, în funcție de starea timpului, factorul principal fiind căldura. În realitate, cîmpul de investigație este limitat, prin faptul că izvoarele istorice consemnează doar în puține cazuri asemenea fenomene vegetale. O categorie bine reprezentată totuși, dată fiind importanța ei economică și necesitatea unei organizări sistematice, este *culesul viilor*. În Franța se lua o decizie oficială privind data culesului, sute de arhive comunale, în general bine păstrate, punînd la dispoziția cercetătorului serii mai mult sau mai puțin complete începînd din ultimii ani ai secolului al XVI-lea (date lacunare există și pentru secolele XIV—XVI). Interesul acestor surse a fost pus pentru prima oară în lumină de A. Angot în studiul *Etude sur les vendanges en France*, publicat în 1883 în „Annales du bureau central météorologique de France". Metoda lui Angot, „redescoperită" recent și revalorificată de M. Garnier într-un articol publicat în 1955, a fost perfecționată și utilizată în largă măsură în special de Emmanuel Le Roy Ladurie [10]. El a stabilit grafice detaliate privind mai ales perioada 1600—

[10] Emmanuel Le Roy Ladurie, *op. cit.*, p. 44—57 și 313—336.

www.dacoromanica.ro

1800. Desigur, nu există chiar o corelaţie automată între aspectul meteorologic al unui an şi data exactă a culesului; uneori aceasta se amînă, pentru a se obţine un vin de calitate superioară. Din această pricină, un critic al metodei în discuţie, Jan de Vries, consideră că nu există decît o legătură destul de aproximativă între culesul viilor şi aspectul termic[11]. Dimpotrivă, Le Roy Ladurie subliniază „o corelaţie puternică între curba datei culesului viilor şi seria pariziană a temperaturilor, din luna martie pînă în septembrie, adică în perioada de vegetaţie a viei" (coeficientul de corelare depăşind adesea 0,86)[12]. De remarcat şi cercetările de tip asemănător ale japonezului H. Arakawa care a pornit de la datele, consemnate, ale înfloririi unei varietăţi de cireş, la Kyoto; el a reuşit să stabilească serii, incomplete, începînd cu secolul al IX-lea.

Rezultate remarcabile a dat şi *metoda glaciologică*. Perioadele succesive de răcire şi încălzire a vremii au dus la o variaţie similară a dimensiunii gheţarilor, studiile efectuate privind mai ales Alpii şi zona scandinavă. Această metodă presupune de fapt abordări multiple. Ea se bazează pe interpretarea izvoarelor scrise (care semnalează, de pildă, înaintarea ameninţătoare a maselor de gheaţă spre anumite localităţi), pe documentaţia iconografică (compararea fotografiilor actuale cu reprezentări mai vechi), precum şi pe studiul concret de teren, care permite identificarea morenelor şi datarea, prin carbon 14, a resturilor vegetale cuprinse în acestea. Gheţarii alpini au constituit, pentru Le Roy Ladurie, cel mai preţios şi mai sensibil indicator al oscilaţiilor climatice. Ei înregistrează cu fidelitate — potrivit aprecierilor istoricului francez evoluţia termică pe termen lung, mai mult chiar, o amplifică în chip considerabil, punînd în evidenţă, într-o manieră spectaculoasă, transformări greu de sesizat altminteri. Astfel, tendinţa spre încălzire a ultimului secol, care nu înseamnă în realitate decît un spor mediu de 1°C, s-a reflectat în reducerea cu 15 pînă la 30 % a suprafeţei gheţarilor alpini (şi retragerea frontului lor uneori cu peste 1 Km). Le Roy Ladurie a urmărit an cu an evoluţia acestora — în pagini ce constituie partea cea mai pasionantă a lucrării *Histoire du climat depuis l'an mil* — începînd de la mijlocul secolului al XVI-lea şi pînă în a doua jumătate a secolului trecut, deci din epoca în care se manifestă expansiunea gheţarilor (marcînd „mica eră glaciară") pînă la începutul retragerii lor, semn al încălzirii caracteristice ultimului veac. Datelor extrase din arhive şi studiului efectiv pe teren, li se adaugă, în cartea sa, o excepţională ilustraţie, punînd faţă în faţă, ca într-un film, gravuri vechi şi fotografii recente, care dovedesc întinderea variabilă de la un secol la altul a maselor de gheaţă din Alpi (cu constatarea unei „mari maree glaciare" între 1590—1850)[13].

Metoda glaciologică a fost aplicată şi în alt mod, poate cel mai senzaţional. Din calota glaciară a Groenlandei s-a extras, în 1966, o probă verticală de gheaţă măsurînd 12 cm diametru şi 1390 m lungime! Ea înglobează straturi de zăpadă adunate de-a lungul mileniilor. Luîndu-se

[11] Jan de Vries, *op. cit.*

[12] Emmanuel Le Roy Ladurie, *Le Climat a une histoire*, în „L'histoire", nr. 7, 1978, p. 36—37.

[13] Emmanuel Le Roy Ladurie, *Histoire du climat depuis l'an mil*, p. 69—87 şi 102—215 *(Les Problèmes du „petit age glaciaire")*.

www.dacoromanica.ro

în considerație variațiile unui izotop al oxigenului (0 18), al cărui grad de concentrare se află în raport direct cu temperatura, și ținîndu-se seama de viteza de acumulare a gheții și tasarea progresivă a acesteia, s-au tras concluzii cu privire la nivelul termic al fiecărei epoci istorice.

În sfîrșit, cu deosebire în ce privește epocile mai vechi, istoricul climei poate apela și la *palinologie*, la studiul urmelor de polen depozitate de-a lungul timpului în sol. Se capătă astfel informații despre aspectul și evoluția vegetației, dependentă la rîndul ei de factorul climatic. De pildă, cercetarea palinologică a dovedit că în epoca neolitică vegetația se prezenta oarecum diferit față de cea actuală, unele plante extinzîndu-se mult mai departe spre nord decît în prezent; de aici, concluzia unui nivel termic mai ridicat în comparație cu cel al ultimelor milenii.

În general, deosebirile de temperatură între diferitele perioade ale epocii istorice propriu-zise nu sînt prea pronunțate. Dacă variațiile pot fi mai accentuate de la un an la altul, pe termene mai lungi acestea nu au depășit de regulă, în medie, 1°C. Diferență minimă, cu urmări destul de importante în zonele extreme (regiunile muntoase sau apropiate de cercul polar), dar care nu a putut afecta esențial istoria zonelor temperate. În anumite situații, gradul de umiditate poate să joace un rol mai mare — influențînd direct recoltele — dar stabilirea variațiilor sale, mai „capricioase" și mai regionale decît cele termice, este ceva mai dificilă. (În general, va trebui ca cercetările să acopere cu timpul întreaga suprafață a pămîntului, deoarece, pe baza rezultatelor obținute în anumite zone nu se pot desprinde totuși concluzii absolut valabile și pentru celelalte. O mai strînsă cooperare internațională se impune și în acest domeniu).

În privința nivelului termic, deosebiri importante față de epoca actuală s-au înregistrat de-a lungul preistoriei, cu diferențe în minus de 5°—10°C în timpul ultimei glaciațiuni Würm, cu diferențe posibile în plus de 2 C în neolitic. În special perioada 5000 — 3000 î.e.n. poate fi considerată un „optimum climatic", evoluția termică favorabilă ajutînd și la difuzarea agriculturii primitive. S-a lansat chiar formula de „mileniu însorit" cu privire la intervalul 4000—3000 î.e.n. A urmat apoi o răcire, care a dus la aspectul termic obișnuit și relativ constant al epocii istorice. Variațiile existente sînt reale și ele pot delimita anumite perioade de încălzire și deteriorare a climei, dar, după cum am văzut, în limite destul de înguste (suficiente pentru a provoca avansarea sau retragerea ghețarilor, dar insuficiente pentru a determina transformări în mediul vegetal, așa cum se întîmplase în neolitic). Se consideră că deteriorarea ce a urmat acelui „optimum climatic" amintit s-a manifestat în primul mileniu î.e.n. printr-o climă relativ rece, care a continuat cu oscilațiile de rigoare, pînă spre anul 600 e.n. Urmează o perioadă mai caldă, între anii 600—1120; se consideră că ar exista o legătură între aceasta și expedițiile vikingilor spre nord, în mările eliberate de ghețuri și stabilirea lor pe coasta Groenlandei, favorizează atunci de o climă mai moderată. După 1120 se constată o nouă răcire, fragmentată și de unele episoade ceva mai calde, care duce însă, între mijlocul secolului al XVI-lea și mijlocul secolului al XIX-lea la ceea ce s-a numit „mica eră glaciară" (little ice age). Desigur, după cum am arătat, nu poate fi vorba de deosebiri spectaculoase în comparație cu climatul recent; pe de altă parte, întreaga perioadă nu reprezintă o unitate climatică absolută, succedîndu-se ani, decenii și anotimpuri mai reci sau

www.dacoromanica.ro

mai puțin reci. S-a mers chiar pînă la negarea existenței acestei „mici ere glaciare" și la propunerea unei scheme care ia în considerație cicluri climatice mai scurte, între 59 și 100 de ani [14]. În orice caz, în general, perioada în discuție este ceva mai rece decît etapa ultimului secol (deosebire care privește mai ales iernile). Anumite subdiviziuni ale ei sînt aspre în mod deosebit, în special secolul al XVII-lea, marcat de extinderea ghețarilor, de ierni grele și de numeroase recolte slabe. Există și tendința de a se pune marile dificultăți economice, demografice și sociale ale acestui secol (ca și, mai înainte, ale secolului al XIV-lea) într-o anumită legătură — desigur nu exclusivă — cu evoluția defavorabilă a factorilor climatici. Unul dintre deceniile cele mai reci ale perioadei în discuție, 1690—1700, a dus aproape în întreaga Europă la dereglări agricole, la foamete și creșterea mortalității.

Începînd de la mijlocul și mai ales din a doua jumătate a secolului trecut, clima s-a ameliorat treptat (deși, încălzirii, i-a corespuns, se pare, în unele zone, un climat mai secetos). În perioada 1942—1953, temperatura medie a sezonului primăvară-vară a fost în Europa cu 1—1,3°C mai ridicată față de media anilor 1850—1950 (cea mai caldă vară a secolului a fost în 1947). Evoluția iernilor este oarecum diferită. Cele mai calde aparțin perioadei 1910—1930; începînd cu iarna foarte rece 1939—1940, se constată o evoluție în sens contrar. Tendințele actuale nu sînt prea clare. După anumite semne, s-ar părea că asistăm la o răcire a vremii, deci la o părăsire a perioadei de relativ „optimum climatic" dintre 1850—1950. O concluzie fermă este însă greu de desprins, existînd dealtfel și părerea unei evoluții în celălalt sens, spre încălzirea în continuare a climei.

Pornind de la toate aceste „evenimente" climatice, specialiștii încearcă să pătrundă cauzele oscilațiilor amintite și să stabilească anumite modele și cicluri de evoluție. Printre factorii care provoacă modificări se iau în considerație fenomenele solare (petele și erupțiile), manifestările vulcanice sau, pentru prezent și viitor, activitatea industrială a omului. Pe istorici îi interesează însă mai ales posibilitatea stabilirii de raporturi între transfornmările climatice și evoluția istorică propriu-zisă. În această direcție, după cum am văzut, se impune o atitudine prudentă, prin refuzul oricărei generalizări pripite. Dealtfel prin însăși esența lor, extrem de complexă, fenomenele istorice nu pot fi explicate unilateral. În orice caz, ideea determinismului climatic trebuie înlăturată. Nu este însă mai puțin adevărat că se constată existența unei legături între varietățile climatice și unele activități economice, mai ales din sfera producției agricole. Ele sînt vizibile cu deosebire în zonele extreme. Astfel, încălzirea din ultimul secol se pare că a stimulat agricultura scandinavă, ducînd la creșterea producției cerealiere, după cum, nu de mult, o secetă prelungită a avut urmări dezastruoase asupra unor întinse regiuni din Sahel. Este însă greu de crezut că variații ce nu depășesc în general 1°C ar fi influențat vreodată decisiv, pe perioade întinse, agricultura Europei temperate. În general, influențele pe termen scurt, în anii mai deosebiți sub raportul termic sau al precipitațiilor, sînt mai clare decît raporturile și concluziile ce s-ar putea degaja pe termen lung. Se poate explica, prin factori climatici, o foamete sau alta din secolul al XVII-lea (deși, și în această privință, cauzele sînt adesea mai complexe), dar a interpreta întreaga istorie a acestui

[14] Jan de Vries, *op. cit.*

www.dacoromanica.ro

secol pornind de la dificultăţile climatice ar fi o abordare abuzivă. Un exemplu de cercetare pe termen scurt îl constituie studiul citat al lui Em. Le Roy Ladurie şi J.P. Desaive, referitor la climatul Franţei în ajunul revoluţiei din 1789; se pun aici în lumină unele urmări economice şi sociale ale oscilaţiilor climatice, culminînd cu primăvara şi vara excesiv de călduroase ale anului 1788, care au provocat o diminuare radicală a recoltei, pregătind parţial declanşarea crizei sociale în anul următor [15]. Se pare că, cel puţin în stadiul actual al cercetărilor, variaţiile climei explică mai bine unele evenimente sau transformări aparţinînd „timpului scurt" decît evoluţiile istorice profunde, de durată.

Dar, chiar în ce priveşte luarea în consideraţie a unor ani izolaţi sau a unor perioade scurte, problema nu este deloc simplă. O încercare în acest sens întreprinsă de Jan de Vries pune în evidenţă mai curînd dificultăţile problemei decît posibilităţile reale ale unor corelări [16]. De fapt, a spune că un an, în ansamblul său, a fost cald sau rece, secetos sau ploios, nu înseamnă prea mult. Depinde cînd anume, în ce moment precis al anului, al ciclului vegetativ, s-a petrecut un fenomen meteorologic sau altul. Apoi, interpretările diferă în funcţie de regiune; de pildă, într-o zonă cu nivel redus de precipitaţii, creşterea acestora poate stimula recolta, iar în alta, cu precipitaţii normale, aceeaşi tendinţă poate duce la compromiterea ei. Peste tot însă, ceea ce contează în mare măsură este activitatea însăşi a omului şi reacţia sa în faţa naturii, tipul de organizare socială şi economică, nivelul atins în evoluţia socială [17].

Nu există deci răspunsuri universale în privinţa unor întrebări atît de complexe cum sînt cele referitoare la raporturile dintre evoluţia socială şi istoria climei. A stabili influenţa reală a climei reprezintă ,aşadar, un demers, delicat, care nu poate fi înfăptuit în mod adecvat decît prin cercetarea concretă, amănunţită, a fiecărei situaţii în parte şi ţinînd seama de complexitatea tuturor factorilor care concură la explicaţia generală. În acest fel, cu condiţia să nu cerem climei mai mult decît poate da, ea va ajuta la înţelegerea mai completă a procesului istoric. Cu siguranţă că intensificarea cercetărilor, într-un domeniu care abia a depăşit faza începuturilor, a clarificărilor metodologice şi de concepţie, va da răspuns în viitor la o serie de probleme încă neclare, contribuind la înţelegerea mai profundă a istoriei mediului natural şi a raporturilor dintre om şi lumea ce îl înconjoară.

LA CLIMATOLOGIE HISTORIQUE

RÉSUMÉ

L'article passe en revue quelques problèmes d'ordre général touchant la climatologie historique, s'appuyant notamment sur les contributions d'Emmanuel Le Roy Ladurie et sur les études récemment publiées par

[15] Studiul citat, în *Le Territoire de l'historien*, vol. I, p. 472—510.

[16] Jan de Vries, *op. cit.*

[17] O bibliografie detaliată, de mai multe sute de titluri, asupra întregii probleme, se găseşte la Emmanuel Le Roy Ladurie, *Histoire du climat depuis l'an mil*, p. 347—366, completată în ediţia engleză a cărţii şi în *Le Territoire de l'historien*, p. 534—536. O serie de studii sînt citate şi în articolul amintit al lui S. Goldenberg.

www.dacoromanica.ro

la revue „Annales" (no. 2/1977). On fait d'abord un succinct historique du problème, étant présentée la manière dont on a passé de l'exposé des faits climatiques ou, d'autre part, de la conception du déterminisme géographique (inclusivement climatique) à l'examen actual, méthodique et concret, sans idées préconçues. On expose ensuite les principales méthodes utilisées dans l'étude des variations climatiques, ainsi qu'un schéma général de ces variations depuis l'époque néolithique jusqu'à ce jour.

En conclusion, on discute le problème particulièrement complexe des rapports entre l'évolution du climat et l'histoire proprement dite, étant soulignée la nécessité de prudentes interprétations, différenciées d'un cas à l'autre, qui prennent en considération la grande variété des facteurs historiques.

www.dacoromanica.ro

ISTORIA ÎN MANUALELE ŞCOLARE—IMPERATIVE ŞTIINŢIFICE ŞI PEDAGOGICE

Atenţia remarcabilă acordată istoriei de partidul şi statul nostru, de tovarăşul Nicolae Ceauşescu în mod special, s-a vădit odată mai mult cînd, prin măsurile adoptate în 1976, s-a asigurat acestui obiect de studiu o pondere corespunzătoare, sporind numărul orelor de predare şi realizîndu-se un plan unitar de abordare a problemelor istoriei patriei şi universale din clasa a IV-a şi pînă în clasa a XII-a. După cum este cunoscut, tuturor absolvenţilor de liceu care urmează cursurile învăţămîntului superior li se oferă posibilitatea de a studia şi în acest cadru un curs de *Probleme fundamentale ale istoriei patriei şi Partidului Comunist Român* pentru care Editura didactică şi pedagogică a editat un manual special.

Prin amintitele măsuri s-a prevăzut în prim plan intensificarea eforturilor tuturor factorilor răspunzători pentru pregătirea în cele mai bune condiţii a materialelor didactice necesare asigurării predării corespunzătoare a acestui obiect în învăţămîntul nostru de toate gradele. Elementul determinant al noilor planuri de învăţămînt, aplicate treptat în anii 1976/1977—1978/1979, este introducerea, cu o durată de trei ani (clasele VIII—X) a cursului de *Istoria României*, în locul celor doi ani din structurile precedente (clasele a VIII-a şi a XII-a). Studiul concentric se înlocuieşte cu unul linear, ceea ce constituie mai mult decît o simplă lărgire de la doi la trei ani. Eficienţa sporită vine şi din faptul că, în condiţiile şcolarizării generale de zece ani, aproximativ 3/5 din fiecare generaţie intră în producţie după terminarea clasei a X-a; ori, în timp ce după vechile planuri de învăţămînt ea studia *Istoria Patriei* numai în clasa a VIII-a, acum o face într-un volum triplat de ore. În întreaga istorie a învăţămîntului românesc n-a mai existat o măsură, cu referire la studiul istoriei naţionale, de o asemenea anvergură. S-a creat o situaţie absolut nouă, cu mari potenţe formative.

Au trecut trei ani de la adoptarea acestor măsuri, au fost depuse eforturi însemnate şi s-au înregistrat rezultate demne de a fi subliniate. Un bilanţ din acest punct de vedere se poate face de acum.

Preocupată îndeaproape de necontenita îmbunătăţire a predării istoriei în învăţămîntul nostru de toate gradele, a calităţii manualelor şcolare şi celorlalte materiale didactice ajutătoare (hărţi, planşe, diapozitive, filme şcolare ş.a.m.d) elaborate de Editura didactică şi pedagogică, „Revista de istorie" iniţiază, începînd cu acest număr, o dezbatere deschisă oricărui doritor de a-şi spune părerea în legătură cu conţinutul şi forma de prezentare a actualelor manuale:

— *Istoria patriei* (clasa a IV-a) — manual nou, revizuit pentru acest an şcolar.

— *Istoria antică* (clasa a V-a) — manual nou, revizuit pentru acest an şcolar.

— *Istoria evului mediu* (clasa a VI-a) — manual nou, revizuit pentru acest an şcolar.

— *Istoria modernă şi contemporană* (clasa a VII-a) — se află în pregătire o ediţie nouă pentru anul şcolar 1980/1981.

— *Istoria veche şi medie a României* (clasa a VIII-a) — manual nou, se află în curs de revizuire, pentru anul şcolar 1979/1980.

— *Istoria modernă a României* (clasa a IX-a) — manual nou, aflat în curs de revizuire pentru anul şcolar 1979/1980.

— *Istoria contemporană a României, a mişcării muncitoreşti democratice şi revoluţionare a Partidului Comunist Român* (clasa a X-a) — manual nou.

— *Probleme fundamentale ale istoriei antice şi medievale universale* (clasa a XI-a) — manual nou.

— *Probleme fundamentale ale istoriei moderne şi contemporane universale* (clasa a XII-a) — manual nou.

— Pentru liceele pedagogice se află în pregătire manualul nou de *Probleme fundamentale ale istoriei poporului român.*

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 32, nr. 6, p. 1131—1151, 1979.

www.dacoromanica.ro

„Revista de istorie" va publica opiniile celor interesați în îmbunătățirea manualelor de istorie, profesori de toate gradele, cadre didactice universitare, cercetători, autori de manuale, pedagogi, redactori. Intenționăm să aducem în atenție relația dintre manual, pe de o parte, și profesor, elev, programă, de cealaltă, raportul dintre manualele care tratează aceeași epocă, dar adresîndu-se unor vîrste și capacități de asimilare diferite, rolul instructiv și educativ al manualului, accesibilitatea sa, realizarea tehnică și artistică. Avem de asemenea în vedere discutarea unor probleme de metodologie, de pedagogie, relevarea celor mai adecvate forme și mijloace folosite pentru a pune în întreaga sa valoare conținutul științific al manualului, pentru a desprinde mesajul educativ, patriotic și internaționalist, pentru împlinirea, la cele mai înalte cote, a rosturilor sale formative.

Dialogul deschis acum va constitui, credem, un moment de bilanț, de confirmare a experiențelor, modalităților noi și reușitelor în munca de creare și recreare a acestor cărți încărcate de răspunderea instrucției și educației istorice a tinerei generații care sînt manualele de istorie, dar mai ales dorim ca el să focalizeze opiniile celor care lucrează nemijlocit cu manualul pentru evidențierea, reieșită din contactul cu realitățile procesului de învățămînt, a modului în care manualele pot fi îmbunătățite sub toate aspectele.

La dezbaterea din acest număr participă: conf. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță de la Facultatea de istorie-filozofie din București; conf. univ. dr. Florea Stănculescu, Institutul central de perfecționare a personalului didactic; prof. dr. Louis Roman, liceul de matematică-fizică „Ion Neculce", București; prof. gr. I Alexandrina Popa, liceul de matematică-fizică „Dimitrie Cantemir", București; prof. gr. I Aurel Roman, liceul industrial „Alexandru Sahia", București; prof. gr. I Gheorghe T. Ionescu, Inspectoratul școlar al județului Dîmbovița; prof. gr. I Victoria Șerban, liceul industrial nr. 28, București; prof. dr. Ghiță Untaru, liceul industrial nr. 28, București, prof. gr. I Mircea Pencea, director al școlii generale nr. 116, București; prof. gr. I Elena Dumitriu, liceul nr. 26, București.

Gheorghe I. Ioniță. Nevoia de istorie a oricărui popor care se respectă — și noi ne-am numărat dintotdeauna printre acestea — nu este necesar să fie demonstrată, se află integrată organic în conștiința cetățenească, cu deosebire într-o societate socialistă cum este a noastră. Așa cum aprecia tovarășul Nicolae Ceaușescu, Președintele Republicii Socialiste România și secretarul general al partidului nostru, istoria este una „din disciplinele sociale de cea mai mare importanță pentru înțelegerea evoluției societății omenești în țara noastră, ca și pe plan mondial ..., un factor esențial de educare patriotică a tinerelor generații, de dezvoltare a sentimentului de răspundere față de soarta națiunii noastre socialiste, a hotărîrii ferme a tuturor tinerilor de a-și închina toată energia, elanul, puterea de muncă și chiar viața dacă va fi necesar, înfloririi și apărării patriei, salvgardării libertății, suveranității și integrității teritoriale, a cuceririlor revoluționare, socialiste ale poporului"[1].

Manifestînd o înțelegere statornică asupra a ceea ce reprezintă în evoluția poporului nostru și a oricărui alt popor ISTORIA — această regină a tuturor științelor, cum o denumea K. Marx ne revine adeseori în memorie aprecierea magistrală a lui Nicolae Bălcescu, potrivit căreia „istoria este cea dintîi carte a unei nații. Într-însa ea își vede trecutul, prezentul și viitorul. O națiune fără istorie este un popor încă barbar, și vai de acel popor care și-a pierdut religia suvenirelor"[2]. Și în consens direct cu aceste cuvinte, pe firul logic al unor asemenea judecăți de valoare zămislite cu mai mult de un secol în urmă de una dintre cele mai luminate minți din cîte am avut, ajungem — mergînd pe puntea continuității și ascensiunii gîndirii românești — la strălucitoarele reflecții ale tovarășului Nicolae Ceaușescu, care, în cadrul uneia dintre întîlnirile sale cu activul de partid din județul Argeș, rostea următoarele cuvinte pline de înțelepciune și semnificație: „Oare cum s-ar simți un popor care nu și-ar cunoaște trecutul, nu și-ar cunoaște istoria, nu ar prețui și nu ar cinsti această istorie? Nu ar fi ca un copil care nu-și cunoaște părinții și se simte străin în lume? Fără nici o îndoială că așa ar fi! Iată de ce noi avem datoria să cunoaștem, să studiem trecutul de luptă al poporului nostru. Avem un trecut cu care ne putem mîndri. În condiții grele, poporul nostru și-a păstrat ființa națională. În această parte a lumii el a fost un factor de progres și civilizație, și-a adus contribuția la mersul înainte pe calea unei vieți mai bune. Iată de ce noi, comuniștii, cinstind pe cei care în trecut și-au dat viața pentru fericirea poporului, tragem din lupta lor învățăminte pentru prezentul pe care-l făurim..."[3].

---

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 7, Edit. politică, București, 1973, p. 831—832.

[2] Nicolae Bălcescu, *Prospect pentru Magazinul Istoric*, în *Opere*, vol. I (Scrieri politice, economice 1844—1847), Edit. Academiei R.S.R., București, 1971, p. 89.

[3] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, Edit. politică, București, 1968, p. 463.

www.dacoromanica.ro

Grație activității partidului politic al clasei noastre muncitoare, făurit în urmă cu mai bine de 85 de ani, grație preocupărilor Partidului Comunist Român — vlăstarul cel mai viguros al epocii moderne a țării —, făurit în mai '21 și devenit partid de guvernămînt după memorabilul August '44, grație eforturilor și sacrificiilor tuturor acelor iluștri înaintași care nu au ezitat a cheltui oricîte energii pentru atingerea cu un ceas mai devreme a idealului socialist și comunist în care au crezut cu sinceritate și dăruire, cu patos revoluționar, grație aceluiași partid comunist care, în frunte cu secretarul său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, ne conduce astăzi cu pași siguri pe treptele cele mai înalte ale culturii și civilizației am ajuns să ne cunoaștem temeinic trecutul, să ne cunoaștem temeinic istoria, am ajuns să cinstim această istorie prin valorificarea învățămintelor ei și prin opera pe care o întreprindem, strîns uniți în jurul partidului, am ajuns să ne cunoaștem părinții, înaintașii, să fim noi înșine.

Toate acestea s-au datorat și se datorează clarviziunii politicii Partidului Comunist Român, singurul partid — dintre toate cele pe care le-a cunoscut istoria țării — care n-a uitat nici o clipă nici de unde a plecat, nici prin cîte a trecut, și mai ales unde trebuie să ajungă. Acestui partid îi datorăm totul și pentru grija cu care a văzut permanent în istorie o forță generatoare a noului, o forță care ne-a dat, ne dă și ne va da oricînd tărie în acțiune și încredere în viitor.

Este un titlu de mare merit pentru partidul nostru că a considerat și consideră constant știința istorică drept un sector important al muncii politico-ideologice și cultural-educative, al luptei generale pentru socialism și comunism. Conform acestei înalte prețuri, partidul nostru stimulează activitatea istoricilor și dă indicații sistematice pentru orientarea ideologică a cercetării și predării istoriei, a tuturor lucrătorilor care activează pe acest tărîm, după cum stau mărturie vie documentele congreselor, conferințelor naționale și plenarelor partidului, întreaga operă a secretarului general al partidului.

★

Este bine cunoscut faptul că generația actuală se află angajată, de peste trei decenii, sub conducerea comuniștilor, într-o luptă eroică, pasionantă, pentru construirea celei mai drepte orînduiri cunoscute pînă acum de istorie : socialismul, pentru înaintarea treptată spre comunism. Primele capitole ale noii istorii a României au fost : insurecția din August 1944, cucerirea puterii de către clasa muncitoare, de către masele largi, lichidarea pentru totdeauna a claselor exploatatoare, trecerea principalelor mijloace de producție în mîinile muncitorilor și țăranilor, înfăptuirea spectaculosului proces de industrializare socialistă a țării, a complexului proces de socializare a agriculturii, revoluția culturală, avîntul remarcabil al forțelor productive, consolidarea independenței și suveranității naționale.

În prezent, cu participarea activă și conștientă a întregului nostru popor parcurgem o nouă treaptă spre socialismul multilateral dezvoltat, spre comunism căruia va trebui de asemenea să-i scriem istoria. Practica istorică a confirmat în mod strălucit — în întregul interval pe care-l avem în atenție — justețea opțiunii — totale și irevocabile — a poporului român pentru Partidul Comunist, pentru socialism, pentru comunism, deoarece acesta a deschis larg calea progresului patriei, a bunăstării și fericirii, a înfloririi națiunii noastre socialiste. Din aceste realități izvorăște optimismul robust care animă milioanele de constructori ai noii societăți, convingerea în posibilitatea biruinii oricăror obstacole care se vor mai ivi pe parcurs, încrederea nețărmurită în programele elaborate de comuniști, unitatea de monolit între partid, guvern și popor care chezășuiește realizările de azi și de mîine.

Preocupările generației actuale sînt, desigur, concentrate asupra prezentului, privirile sale sînt ațintite asupra traiectoriei ascendente spre viitor. Dar, în același timp, ea nu s-a dezinteresat și nu se poate dezinteresa de trecut. Aceasta, mai întîi de toate, pentru că generația actuală reprezintă — și are conștiința acestui fapt — moștenitoarea legitimă a patrimoniului material și spiritual făurit prin eforturile generațiilor anterioare, ale forțelor înaintate, revoluționare, patriotice, patrimoniu de la care s-a pornit la construirea noii orînduiri și care este integrat intim în substanța prezentului nostru socialist. Apoi, pentru că generația actuală este continuatoarea operei căreia i s-au dedicat toate forțele înaintate ale trecutului, avînd nu numai datoria de a păstra neatins patrimoniul moștenit, ci și de a-l îmbogăți și de a-l lăsa, la rîndul nostru, moștenire celor ce vor veni. Pe drept cuvînt, generația actuală se consideră — și este, într-adevăr — executorul testamentar al idealurilor și visurilor neîmplinite ale generațiilor de revoluționari și patrioți perindate înaintea ei pe scara timpului, ea însăși făuritoare de noi ideaiuri și visuri care, prin munca și lupta urmașilor săi, vor deveni prezentul zilei de mîine.

Particularitățile generației actuale — adică națiunea socialistă română, creatoare conștientă și liberă a propriei sale istorii — se reflectă, sub multiple fațete, și în optica sub care se preocupă de trecut. Lumina proiectată de această generație asupra trecutului țintește, înainte de

www.dacoromanica.ro

toate, cercetarea mecanismelor care reglează mișcarea istorică, descifrarea și folosirea conștientă a legilor progresului social, cunoașterea adevărului fără mutilări deformate.

Din sistemul de referință propriu prezentului său socialist, căutînd în istorie mecanismele care reglează progresul, generația actuală este condusă, rațional și afectiv, deopotrivă, spre investigarea cu precădere a trecutului de luptă al forțelor care, din timpuri imemorabile, au împins înainte carul istoriei. Acestea au fost, în fiecare etapă istorică, masele largi de oameni ai muncii dinamizate de mișcările progresiste, naționale și revoluționare înaintate. Pentru prezentul epocii noastre, a învăța din experiența trecutului înseamnă, în esență, a învăța din experiența acestor forțe. „Acest trecut glorios — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu în expunerea rostită la plenara C.C. al P.C.R. din 3—5 noiembrie 1971 — stă la baza dezvoltării viitoare a poporului nostru, în centrul politicii educative. Numai dacă vom ști să îmbinăm în mod armonios trecutul glorios cu prezentul vom reuși să trasăm căile făuririi cu succes a societății socialiste multilateral dezvoltate, să creăm premisele necesare făuririi comunismului în România !".

După cum este cunoscut, preocupări constante ale partidului și statului nostru socialist determină, an de an, o grijă deosebită pentru cultivarea tradițiilor revoluționare, patriotice de luptă a poporului român. Printr-o activitate permanentă de aniversare și comemorare a marilor valori istorice din trecut reușim să racordăm prezentului sensurile majore ale eforturilor generațiilor de pînă la noi care, cu pasiune revoluționară, cu dăruire totală, au militat pentru ca vremurile pe care le trăim noi astăzi să vină fie și cu un ceas mai devreme.

Valoarea educativă a istoriei dobîndește din ce în ce mai mult o importanță primordială în munca desfășurată pentru creșterea, pentru instruirea și educarea tinerei generații. Spre deosebire de vîrstnici, care, în majoritatea lor covîrșitoare, au trăit o parte din viață sub vechiul regim, au participat, sub conducerea P.C.R. la lupta grea împotriva fascismului, pentru victoria revoluției, tinerele generații s-au născut și au crescut în anii noștri, înconjurate de dragostea întregii societăți. Tinerii sînt educați în spiritul eticii comuniste și își aduc, potrivit posibilităților lor, contribuția la edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate, dovedindu se urmași de nădejde ai generației vîrstnice în fabrici și pe ogoare, în instituțiile cultural-științifice, unde vădesc toate atributele specifice vîrstei dăruirilor generoase, idealurilor îndrăznețe, elanurilor creatoare și aspirațiilor spre autodepășire. Nu se poate uita că societatea are continue datorii și obligații față de cei mai tineri pentru a-i ajuta să folosească drumul cel bun, pentru a-i feri de triste rătăciri.

Istoria — experiență umană, densă, rezultată din munca și lupta aspră pentru progres a multor generații — are în acest sens un rol important, la sensurile ei majore trebuind să apelăm cu toții și mai ales cei tineri, pentru a găsi deslegări complexelor probleme ce ni se ivesc în cale. Tineretul va ajunge cu atît mai repede și mai sigur la satisfacerea deplină a dorințelor sale justificate, cu cît va ști să înțeleagă mai profund tîlcul ascuns al slovelor scrise cu sudoare și sînge în istoria glorioasă a poporului, a Partidului Comunist Român, a întregii omeniri progresiste.

Cititorul român, asemeni cititorilor contemporani din oricare altă țară, manifestă în zilele noastre un interes crescînd pentru cărțile de istorie.

Pe acest fond general se constată totuși că preferințele cititorului cresc dinspre epocile mai îndepărtate spre epocile mai apropiate, devenind foarte pronunțate pentru scrierile privitoare la perioada contemporană și, cu precădere, la ultimele decenii. Firesc. Aceasta este istoria trăită nu de niște strămoși trecuți demult în lumea umbrelor, ci de părinții săi și de el însuși, o istorie care i-a influențat nemijlocit destinul, la care a participat și, care, prin mii de imponderabile, se prelungește în timpul prezent. Această istorie se confundă cu viața și cu generația lui. El vrea să-i descifreze, cu atît mai mult, sensurile, să înțeleagă de ce a parcurs această traiectorie și nu alta, să găsească justificarea propriei acțiuni ca parte a unui proces general, să tragă din cele trăite concluzii pentru propria-i viață și pentru urmași. Istoria recentă este, într-un anumit sens, sinonimă cu biografia prezentului. De aceea, valoarea istoriei contemporane, forța ei de pătrundere în masele largi, influența ei moral-volitivă, depășesc, sub toate aspectele, pe acelea ale vechilor epoci. Iată pentru ce activitatea de cercetare istorică trebuie să aibă în vedere faptul că tradițiile revoluționare ale ultimelor decenii găsesc în mintea și inima contemporanilor noștri o rezonanță cu totul particulară. Acestea sînt tradițiile Partidului Comunist Român care conduce astăzi destinele României, a cărui politică animă societatea românească spre culmi inimaginabile în trecut. Sînt faptele — devenite tradiții — ale actualilor constructori ai socialismului în frunte cu comuniștii care, pentru a ajunge aici, au fost nevoiți să plătească un greu tribut în lupta pentru doborîrea regimului bazat pe exploatare, pentru eliberarea de sub dominația fascistă, pentru refacerea unei economii ruinate, pentru acumularea experienței necesare unor transformări sociale și politice atît de radicale.

www.dacoromanica.ro

Aprecierea contemporaneității și a tendințelor dezvoltării ei în conformitate cu evoluția procesului revoluționar neîntrerupt au preocupat și trebuie să preocupe în continuare pe oricare istoric angajat pe frontul larg al luptei pentru progres, pentru socialism și comunism.

O impune mai întîi de toate rolul important și mereu crescînd al istoriei în actuala etapă de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și de înaintare a României spre comunism.

Este ceea ce ne putem propune, în prim plan, pentru ca — prin istorie — să slujim mai mult și mai bine interesele patriei și partidului, ale întregului popor.

Istoria — prea bine se știe — a judecat dintotdeauna fiecare generație sau personalitate, fiecare eveniment și faptă a înaintașilor după contribuția adusă la progresul societății sale ale cărei interese le-a servit.

Timpul curge neîncetat și generațiile trecute, toți luptătorii pentru apărarea unității poporului și țării, pentru independența și suveranitatea ei se așează — în mod justificat — în fața judecății drepte care o realizează istoria.

Toși cei care au binemeritat — și este cazul tuturor celor ce și-au consacrat întreaga viață împlinirii idealurilor scumpe poporului român — sînt onorați de verdictul judecății drepte a istoriei, iar generațiile de azi și de mîine, înțelegîndu-și bine rosturile și răspunzînd chemărilor manifeste ale Partidului Comunist Român de a dezvolta, de a duce mai departe tot ce a fost mai înălțător și mai eroic în trecut, vor acționa cu hotărîre și vor binemerita, la rîndu-le, de-a pururi în istorie.

Am socotit potrivit să ne referim la aceste probleme pentru că, în modul în care le-am așternut pe hîrtie, oricare autor de manuale de istorie trebuie să-și găsească cîmp de reflecție și soluții de perfecționare a tot ceea ce este pînă acum bun cîștigat în acest plan.

„Revista de istorie", care a militat consecvent pentru a se acorda istoriei locul binemeritat în întregul nostru sistem de învățămînt pînă în momentul în care, grație intervenției conducerii superioare de partid s-a adoptat în 1976 Programul de îmbunătățire a predării istoriei în școala noastră de toate gradele, își propune acum — prin dezbaterea pe care o inaugurăm în acest număr — să contribuie la perfecționarea predării acestui obiect de studiu.

Florea Stăneulescu. În consens cu majoritatea cadrelor didactice care predau, nemijlocit, la catedră, apreciez că manualul de istorie modernă a României pentru clasa a IX-a este un manual reușit, bine realizat din punct de vedere instructiv-educativ și reprezintă un util instrument de lucru pentru profesori și elevi.

Chiar dacă pe alocuri mai sînt și glasuri care obiectează că manualul este greoi, supraîncărcat cu o serie de date și fapte, acestea uită un lucru esențial și anume că perioada modernă a istoriei naționale, care se preda în anii anteriori într-un singur trimestru se predă, în prezent, într-un întreg an de studiu.

Laturile izbutite ale manualului — după opinia noastră — constau în aceea că, potrivit noilor indicații metodologice, istoria modernă a patriei noastre este prezentată *în mod unitar*, atît în ceea ce privește partea pînă la 1859 (Unirea Moldovei cu Țara Românească) cît și după aceea, pînă la 1918. De asemenea, în toată istoria modernă se vede, pregnant, solidaritatea în muncă și luptă comună a poporului român, ca autohton al acestui pămînt, cu naționalitățile conlocuitoare, care s-au așezat, în decursul timpului, alături de poporul nostru. Fundamentarea științifică, bazată pe izvoare și cercetări istorice recente, orientarea politico-ideologică a lecțiilor, sînt, iarăși, atribute perene ale manualului avut în vedere. De asemenea, se mai poate adăuga sublinierea că, mai ales după anul 1848, problemele de istorie românească sînt tot mai organic integrate în istoria europeană, istoria modernă a patriei noastre fiind racordată la istoria universală.

Dar, cu toate aceste aspecte, categoric reușite, manualul este susceptibil de îmbunătățiri, pentru a căpăta o linie și o formă modernă, corespunzătoare noilor cerințe didactice actuale.

1. În primul rînd, se cunoaște că, pentru a se fundamenta științific lecția de istorie este nevoie ca, pe lîngă informația selectată din sinteze și lucrări speciale, să se reproducă, sub o formă sau alta fragmente ilustrative din izvoarele istorice. Toate manualele noi sau revizuite, cu excepția respectivului manual, au în finalul lecției, fragmente din izvoare, cuprinzînd problematica esențială a temei. Aceasta ajută pe profesor, în dezbaterea noului material, să realizeze „descoperirea" în procesul cunoașterii și să inițieze pe elevi în munca de cercetare. Manualul de istorie modernă pentru clasa a IX-a are, în textul lecțiilor, unele fragmente scurte din izvoare care completează faptul istoric și pe care le reproduce, fie profesorul în expunere, fie că le citește elevul cînd învață lecția acasă, dar nu se pot comenta și discuta pentru a se realiza „descoperirea". Această lacună ar putea avea o scuză și anume că, pentru această perioadă istorică, ca și pentru cea veche și medie, există culegerea de texte, vol. I, întocmită de Ștefan Pascu și Liviu Maior, dar acest prețios instrument de lucru îl au numai profesorii și, cu puține excepții, îl pot folosi și elevii în unele cabinete de istorie. De aceea, consider că

www.dacoromanica.ro

este necesar ca fiecare lecție să fie urmată de fragmente din izvoare pentru ca, prin munca de cercetare, descoperire și interpretare pe care trebuie să o realizeze elevii în propriul lor termeni, să se ajungă la un autentic învățământ formativ și la optimizarea relației profesor-elev. Astfel, dacă, de pildă, la lecția „Revoluția de la 1821" (p. 5—12) ar fi fost redat fragmentul din *Proclamația* de la Padeș „că nimenea dintre noi nu este slobod, în vremea acestii Adunări obștii folositoare ca să se atingă măcar de un grăunți, de binele sau de casa vreunui *negustoriu, orășan* sau *țăran*, sau de al vreunui lăcuitor..." elevii ar fi putut descoperi forțele sociale participante, baza largă de mase a revoluției, pe lîngă existența unei adevărate cirmuiri revoluționare. De asemenea, dacă s-ar fi reprodus fragmentul din *Proclamația către locuitorii județelor* din 20 III 1821 în care se spune că: „nu încetez din cererea dreptăților țării, pre care și de nu le voi vedea dobîndite printr-acele destoinice cuvinte [...] vă făgăduiesc sufletește că se *vor dobîndi negreșit prin vărsare de sînge* împotriva oricăruia vrăjmaș..." elevii ar fi intuit că Tudor se gîndea să cîștige drepturile poporului român și prin forța armelor, deci *insurecție*, cum a definit momentul respectiv Aron Florian în primul manual de istorie românească, din anul 1835.

Ca să înțeleagă elevii și mai bine situația revoluționară din Transilvania, de la 1848 și mai ales poziția revoluționarilor români față de revoluția maghiară — care este prezentată denaturat în unele lucrări de peste hotare — era bine să se reproducă un fragment din scrisoarea-manifest a lui Avram Iancu adresată poporului maghiar, din 15 iulie 1849 — adevărată pagină de antologie — în care se precizează cauza ridicării la luptă. „Răscularea noastră — scrie Avram Iancu — nu s-a *întîmplat prin amăgirea Austriei* (după cum D stră rău sînteți informați) ci pe noi *ne-a răsculat nerecunoașterea naționalității politice*, tiraniile și barbariile conservatorilor și aristocraților transilvani, maghiari..." Și, desigur, în problema folosirii izvoarelor istorice exemplele se pot înmulți. Ne oprim însă aici.

2. Dacă orientarea politico-ideologică a lecțiilor de istorie este, în general, asigurată, mai ales prin folosirea documentelor de partid și, în deosebi, a *Programului P.C.R.*, d'n care se reproduc, fie în contextele lecțiilor, fie în finalul lor, fragmente semnificative, sînt însă și lecții care nu conțin aceste prețioase direcționări științifico ideologice. Voi da cîteva exemple. La capitolul privind revoluția de la 1848 nu se menționează că e vorba de o „înfrîngere vremelnică a revoluției", precum și faptul că unii revoluționari pașoptiști erau „simpatizanți ai ideilor socialiste". De asemenea, ne surprinde faptul că la lecția „România în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza" lipsește aprecierea pertinentă de domnie luminoasă. Dealtfel, așa cum se va arăta mai departe, lecția respectivă este deficitară și în alte probleme. Se impune ca o concluzie la această serie de observații ca la toate lecțiile de istoria modernă a Romîniei să nu lipsească aprecierile din *Programul P.C.R.*

3. Lecțiile de cultură, bogate în date și fapte, încearcă să sublinieze prezențele românești în cultura și civilizația europeană și universală. Cu toate acestea se omit, involuntar, unele aspecte esențiale care au contribuit la cunoașterea științei românești peste hotare. Astfel, la lecția „Știința și cultura în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea" se putea adăuga că manualul de chimie elaborat de C. I. Istrati a fost premiat de Academia franceză și a fost folosit în liceele din Franța și Mexic. De asemenea, Victor Babeș, în colaborare cu savantul francez André Victor Cornil, în 1885, a elaborat primul tratat de bacteriologie din lume, lucrare premiată, de asemenea, de Academia franceză. Despre inginerul constructor Anghel Saligny, se putea adăuga precizarea că a folosit, pentru prima oară în lume, betonul armat și plăcile de beton prefabricate.

De asemenea, la ultima lecție de cultură (1900—1918) se putea completa cu contribuțiile în matematică ale lui Gh. Țițeica („suprafețele" și „curbele" care-i poartă numele), iar în astronautică prezența românească a lui H. Coandă care, încă din 1910, zbura, lîngă Paris, în primul avion cu reacție, construit de el. Deși s-ar părea că aceste adausuri ar putea duce la supraîncărcarea elevilor, ele au puternice valențe educative și contribuie la dezvoltarea mîndriei naționale.

4. Includerea unor informații care ajută la clarificarea problemelor, contribuind și la aspectul formativ al învățămîntului istoric.

Integrarea revoluției de la 1821 în mișcarea de eliberare a popoarelor din sud-estul Europei (p. 7) este bine realizată, dar, atunci cînd se prezintă și mișcările de eliberare din centrul și apusul Europei (p. 8) trebuia să se precizeze că acestea s-au produs ca urmare a destrămării imperiului napoleonian și în contextul congresului de la Viena (1814—1815). Se știe că Tudor Vladimirescu se găsea atunci la Viena și era informat de ceea ce se petrece acolo fiindcă scria în țară, cu îndreptățită speranță, că se vor produce schimbări de ordin național și pentru țările noastre.

www.dacoromanica.ro

Ideea de unitate a Principatelor române preconizată de *Regulamentul organic* putea fi ilustrată mai bine prin reproducerea articolului, care prevedea : „începutul, religia, obiceiurile și cea de un fel limbă a sălășluitorilor într-aceste două Principaturi, precum și cele deopotrivă trebuințe, sînt *îndestule elementuri de o mai aproape a lor unire...*" (p. 16). Comerțul Moldovei și Țării Românești în perioada 1831—1848 (p. 20) nu se făcea „la prețuri avantajoase". Se știe că produsele naturale erau schimbate cu produse manufacturate în condiții neavantajoase și chiar Dinicu Golescu, ca și cărturarii de după el, militau pentru dezvoltarea activităților industriale pentru a nu mai fi românii tributari străinătății.

Este necesar să se sublinieze că opera corifeilor școlii ardelene (p. 26) a răspuns denaturărilor istoricilor străini și a reprezentat un fundament al luptei de eliberare națională.

La presa tipărită în perioada 1829—1848 trebuie făcută precizarea că apăreau știri și articole semnate de scriitori și publiciști din toate țările românești, ajutînd la cunoașterea lor și la lupta unitară de eliberare socială și națională.

În ceea ce privește învățămîntul, afirmația că, cu greu puteau urma la școli copiii de țărani si meșteșugari (p. 28) trebuie corectată în sensul că, în școlile naționale din reședințele județelor, predominau fiii de negustori și meșteșugari, iar pentru țărănime se deschiseseră, din 1838, școlile publice sătești.

La petiția-proclamație din 27 martie/8 aprilie 1848 din Moldova trebuia să se precizeze că, din motive tactice, revoluționarii incluseseră „sfînta păzire a Regulamentului organic" pentru că afirmația că revoluționarii își propuneau „înlăturarea regimului politic reacționar" (p. 39) este prea categorică și neexplicită.

Instituirea comisarilor de propagandă (p. 46) trebuia completată cu mențiunea că aceștia aveau drept scop să prelucreze în masele țărănești, în special, dar și în rîndul orășenilor *Proclamația* de la Islaz și să țină la curent masele cu mersul revoluției. Era bine dacă se adăuga și precizarea că majoritatea dintre aceștia erau profesorii de la școlile naționale, dintre care mulți proveneau din Ardeal.

Despre politica liberală a lui Grigore Alex. Ghica din Moldova (p. 57) se putea spune mai mult. Astfel el a permis reîntoarcerea în țară a emigranților revoluționari și în timpul domniei sale s-a tipărit, pentru prima dată, la Iași, cronica integrală a lui Ghorghe Șincai.

Limitele reformei agrare din 1864 (p. 72) nu sînt bine explicate. Nu pot înțelege elevii situația că „s-a efectuat o deposedare masivă de pămînt a țărănimii". Lecția despre domnia lui Cuza este deficitară și în alte privințe. Neexplicabil de ce lipsește un capitol privind politica externă și în special problema sprijinirii mișcărilor de eliberare națională a maghiarilor, polonezilor si sîrbilor. De asemenea, înființarea agențiilor diplomatice, care reprezenta un pas spre independență. Aducerea principelui străin, în 1866 (p. 78) trebuia explicat în sensul că așa ceruseră și Divanurile ad-hoc în 1857 și ca o necesitate obiectivă de a avea sprijinul unei mari puteri în vederea obținerii independenței țării. Guvernarea conservatoare a lui Lascăr Catargiu (p. 81) nu trebuie apreciată succint ca o „guvernare autoritară, *reacționară*". În timpul acestei mari guvernări conservatoare s-au înființat o serie de fabrici de industrie ușoară și s-au încheiat convenții pentru legarea căilor ferate românești cu căile ferate ale țărilor vecine, pentru ca România să intre în circuitul internațional economic.

Mișcarea țărănească din 1866 (p. 85) a căpătat și un caracter antidinastic.

Acordul secret de la Reichstadt (Boemia) din 1876 (p. 97) trebuia să fie explicat, pentru ca să se demaște poziția reacționară a celor două puteri. Rusia țaristă înlătura clauzele Congresului de la Paris, din 1856, iar Austro-Ungaria primea cele două provincii sîrbești : Bosnia și Herțegovina.

Menționarea apariției ziarului „Tribuna" (1884) trebuia completată cu precizarea că era condus de Ion Slavici și că avea drept motto : „Pentru noi, soarele la București răsare" (p. 117).

Înființarea cercurilor muncitorești în 1887 (p. 123) trebuia completată și cu mențiunea că în 1/13. XI. 1887 apare la Iași gazeta „Muncitorul" avînd ca subtitlu, foarte semnificativ pentru organizarea politică, „organ al partidei muncitorilor" ceea ce înseamnă că se milita pentru crearea unui partid al muncitorimii.

La sublinierea poziției Partidului Social-Democrat în viața social-politică a țării (p. 124) era bine dacă se adăuga și lupta pentru republică și regim republican.

La subcapitolul privind mișcările țărănești (p. 127) se putea menționa și înființarea în 1882 a grupării țărănești („Partida țărănească") a lui Dobrescu-Argeș.

Școala națională de poduri și șosele înființată în 1881 (p. 129) a dat, după expresia lui N. Iorga, valoroase cadre tehnice, care au preluat lucrările de căi ferate ale concernului falimentar Strousberg, executîndu-le cu mult mai bine. La această lecție de cultură se putea adăuga și un capitol privind arhitectura (Ion Mincu) și artele plastice (N. Grigorescu și Ion Andreescu, care expuneau în Salonul internațional de la Paris). De asemenea, nu trebuia omisă muzica

www.dacoromanica.ro

(premiera operetei românești „Crai nou"). Afirmația că războiul din 1914—1918 a dus la prăbușirea Imperiului austro-ungar (p. 159) trebuia completată că a dus la prăbușirea celor trei mari imperii cotropitoare și asupritoare : imperiul țarist, austro-ungar și turc.

La capitolul „Presa" (p. 178) trebuia inclus neapărat ziarul lui N. Iorga „Neamul românesc", tribună importantă care milita pentru formarea statului unitar român, mai puțin însemnate fiind ziarele conservatorilor și liberalilor.

5. S-ar părea că propunerile și observațiile de mai sus duc la supraîncărcarea elevilor și deci contravin opiniilor unor cadre didactice care afirmă că manualul este și așa destul de încărcat și chiar greoi. Propunerile făcute au drept scop explicarea și clarificarea unor probleme, pe de o parte, iar includerea lor s-ar face prin restringerea altora care ar putea fi chiar eliminate, pe de altă parte. Dealtfel, în ceea ce ne privește opinăm și pentru structurarea unor probleme după cum urmează :

— Tema : „Formarea națiunii române" (p. 31—34) să deschidă istoria modernă a României, deci înainte de lecția „Revoluția din 1821" deoarece materialul din care este alcătuită reprezintă o sinteză a momentelor importante ale evului mediu românesc privind factorii de permanență și premisele formării națiunii, iar, în final, se prefigurează evoluția națiunii române în epoca modernă ;

— Capitolul : „1848 — an revoluționar în Europa" (p. 35—36) poate fi restrîns deoarece s-a studiat, pe larg, în clasa a VII-a ;

— Capitolul : „Condiții externe favorabile pentru creșterea luptei unioniste" (p. 56—57) să fie contopit cu capitolul „Intensificarea luptei pentru unire după revoluția de la 1848" (p. 58) pentru că repetă multe probleme ;

— partea introductivă de la tema : „Dezvoltarea culturii între 1848—1878" privind curentele de gîndire (p. 89—90) poate fi restrînsă deoarece problemele sînt cunoscute de la revoluția de la 1848 și prea sînt preluate în general din „Istoria României", vol. IV.

— problemele legate de *Convenția comercială din 1875* sînt prezentate de trei ori : la p. 76, la p. 96, precum și la p. 108—109 ; se poate renunța la repetări ;

— Capitolul final de la tema : „Războiul de independență" (p. 107) poate lipsi deoarece repetă concluzii generalizatoare, care pot fi dezbătute cu elevii.

Propunerile și observațiile prezente nu supraîncarcă manualul și nici nu-l vor face mai puțin accesibil ca înainte.

E posibil ca unele îmbunătățiri și modificări să se fi pregătit, de către autori, pentru ediția 1979—1980. Oricum, și acestea de mai sus pot fi luate în atenție și în măsura în care autorii le consideră juste, pot fi acceptate și introduse în viitoarele ediții.

Louis Roman. Probabil că toată lumea se va declara de acord cu aserțiunea că cea mai importantă carte este manualul școlar, începînd cu cel din clasele primare și pînă la cel de factură universitară : el este piesa fundamentală în procesul de educare-instruire a copiilor, adolescenților și tineretului ; ideile și litera lui ne pătrund în conștiință din fragedă copilărie și apoi în decursul întregii școlarizări și rămîn parte componentă a zestrei noastre spirituale pentru toată viața. Se înțelege că, în condițiile restructurării studiului școlar al istoriei, importanța noilor manuale este deosebită, ele urmînd a sprijini întreaga activitate prezentă și viitoare a valorosului nostru corp profesoral.

Ceea ce se știe însă mai puțin — am constatat chiar mirarea multora cînd o află ! — este faptul că manualul școlar se scrie incomparabil mai greu decît orice altă carte. Tocmai pentru că el se adresează celui mai larg public posibil, și anume aceluia aflat la vîrstele marilor întrebări și elanuri umane. Tocmai pentru că, în timp ce elaborează și redactează, autorul este muncit de incomparabil mai multe neliniști, decît l-ar bîntui în perioada creării oricărui alt studiu : Oare ideea astfel expusă va fi just înțeleasă de cutare vîrstă ? Este suficient de limpede expunerea pentru a fi receptată de elevi din diferite medii școlare ? Simplificînd analiza în scopuri didactice, se exprimă totuși adecvat sub raport științific realitățile istorice ? etc.

Dificultatea întocmirii manualelor, aflate în discuție în coloanele acestei reviste, crește și mai mult prin faptul că ele constituie o operă de pionerat : pentru vîrstele cărora se adresează fiecare materie în parte, ele n-au mai fost scrise niciodată (ca un curs aparte *Istoria contemporană a țării*, spre exemplu, nu s-a mai predat vreodată elevilor de 15—16 ani) ; cursul *Probleme fundamentale ale istoriei lumii* n-a mai figurat în planurile de învățămînt etc. Desigur, există toate condițiile pentru ca aceste dificultăți — și altele similare lor — să fie depășite și avem bucuria să constatăm că, în ultimii doi-trei ani, s-a făcut foarte mult : au fost concepute și introduse în circuitul școlar noi programe pentru toate clasele și profilele școlare ; au fost scrise și tipărite cinci noi manuale ; s-au elaborat multe noi mijloace de învățămînt (hărți, diapozitive, filme, diafilme, culegeri de texte etc.). Aceasta a fost posibil pentru că există o bogată experiență, pentru că au fost solicitați mulți profesori, cercetători, arhiviști, muzeografi și gra-

www.dacoromanica.ro

ficieni, pentru că au fost antrenate multe forțe (Direcția de Științe Sociale din M.E.I., Comisia de Istorie de pe lîngă această Direcție, Editura didactică și pedagogică, Oficiul Central de Mijloace de Învățămînt).

Verificarea calității însă — vreau să spun: a adecvării tuturor materialelor create — o face numai viața. Și tocmai acesta mi se pare a fi sensul inițiativei „Revistei de istorie": a îndemna un număr însemnat de cadre didactice să prezinte rezultatele utilizării manualelor recent elaborate, ceea ce va constitui un sprijin pentru optimizarea lor ulterioară. Semnatarul acestor rînduri se străduie și el, în cele ce urmează, a se include în nobila acțiune începută, prezentînd o anumită experiență a utilizării *Istoriei moderne a României*, aducînd și cîteva sugestii pentru munca autorilor de perfectare a unei cărți școlare de bună calitate.

★

1. Un prim unghi de vedere sub care apare necesară examinarea unui manual este acela al *bazei sale teoretico - metodologice*: cum se reflectă în cartea pentru clasa a IX-a[4] marile probleme ale societății noastre în perioada dată, necesitatea trecerii ei pe trepte superioare de dezvoltare, împlinirea acestei necesități? Răspunsul nu poate fi decît pozitiv și pentru că nici unul dintre aspectele principale ale amplelor procese ale vremii nu este ignorat, dar și pentru că interpretarea lor se face în spirit științific. În atenția adolescenților se aduce revoluția din 1821 și cea din 1848, formarea națiunii române și Unirea Principatelor, cucerirea Independenței de stat a României și întregirea ei națională, analizate în contextul istoric corespunzător, cu cauzele și implicațiile lor, cu acțiunea maselor, claselor, partidelor și conducătorilor, cu lupta lor împotriva forțelor reacționare din interior și din imperiile vecine, precum și colaborarea cu forțele înaintate din țările mai apropiate sau mai îndepărtate. Elevilor li se propune spre studiu și reflecție lupta mișcării muncitorești și a țărănimii pentru dreptate socială, pentru unitate și independență națională, tradițiile minunate ale civilizației și culturii acestui pămînt de muncă și luptă comună a tuturor fiilor săi, indiferent de naționalitate. Că pe alocuri se ivesc și neîmpliniri, aceasta desigur nu poate mira.

Pentru prima oară într-un manual școlar, revoluția de la 1848 - 1849 este tratată în desfășurarea sa unitară, cu relatarea interdependenței între evenimentele din diferite provincii, ceea ce constituie o realizare. Se constată însă că în concluziile asupra însemnătății revoluției (p. 52—54) nu se reliefează unele lucruri importante: puterea revoluționară s-a menținut trei luni în Țara Românească; ea a stăpînit în Transilvania anumite zone, mai mult sau mai puțin întinse, după împrejurări, dar în părțile Apusenilor n-a putut fi niciodată înfrîntă pînă în vara anului 1849; chiar și numai în cîteva cuvinte, era cazul să se releve încă o dată aici caracterul unitar al revoluției, deși — ce-i drept — aceasta se face explicit în pasajul introductiv la tema dată (p. 37—38).

Situației din Dobrogea în ajunul reunirii ei cu România i se acordă o binemeritată atenție (p. 84); în rest însă, provincia este palid reprezentată. Sugestia ce se desprinde de aici este valabilă și cu privire la alte părți ale pămîntului nostru, care n-au găsit încă suficient spațiu în economia lucrării.

Permanent se subliniază legăturile între diferite teritorii românești. Pe alocuri însă, principiul nu se observă. Cu privire la anii 1900—1914 se amintește (p. 140) angajarea sezonieră sau permanentă în Vechea Românie de muncitori agricoli din Transilvania. Dar acesta nu este un fenomen caracteristic numai acestor ani, ci și secolelor precedente. Procesul, sesizabil îndeosebi în secolele XVIII—XIX, a înglobat nu numai domeniul amintit, ci literalmente toate ramurile activității sociale: meseriile, negoțul, școala, armata, administrația etc. De aceea apare necesară și rectificarea aliniatului imediat următor, unde — vorbindu-se despre emigrarea de transilvăneni peste ocean — nu se specifică importantul curent simultan al trecerii românilor, secuilor și sașilor dincoace de munți. Cifra folosită de altminteri (270.000 de emigranți în America în decurs de 15 ani) nu este în consens cu ultimele calcule pentru anii 1899—1913 care au totalizat numai 222.977 persoane (din care urmează încă a se mai scade cei plecați din acele sate ale județelor Timiș, Arad, Bihor, Satu Mare și Maramureș, care n-au intrat în componența României la 1 decembrie 1918)[5]. În aceiași perioadă, în teritoriile de la vest și sud de Carpați au trecut 97.722 de oameni[6].

---

[4] Elisabeta Hurezeanu, Maria Totu, Gheorghe Smarandache, *Istoria modernă a României. Manual pentru clasa a IX-a*. Edit. didactică și pedagogică, București, < 1977 >, 184 p. + 2 f. hărți.

[5] A. Egyed, *Emigration of Transylvanian Peasants at the Beginning of the 20th Century*, în „Nouvelles études d'histoire", V, Edit. Academiei, București, 1975, p. 256 (și n. 26).

[6] I. I. Adam, *Economia Transilvaniei în anii 1900 — 1918. Teză de doctorat (text prescurtat)*, București, 1976 (Acad. de Studii Economice), p. 13 (policopiat).

www.dacoromanica.ro

Istoria mișcării muncitorești și socialiste este, pe bună dreptate, amplu — iar după conținut, în mod corespunzător — exprimată. Dar dacă pentru ultimele decenii ale secolului al XIX-lea (p. 122) se arată contactul ei cu ideile lui Marx și Engels, evenimentul nu este menționat pentru perioada anterioară decît sub forma legăturilor organizatorice cu Internaționala I-a (p. 88). Adesea se integrează istoria României în cea universală, în cîteva rînduri introducîndu-se și aprecieri din istoriografia străină cu referire la marile acțiuni ale poporului nostru. Cred însă că autorii ar mai trebui să reflecteze la posibilitatea sublinierii mai hotărîte a influenței exercitate în spațiul sud-est european, în general pe continent și în lume de evenimentele de amploare ale istoriei noastre.

Aspectele culturale, corect tratate, necesită și ele noi eforturi. Înfățișarea culturii naționale în prima jumătate a secolului al XIX-lea ar avea de cîștigat dintr-o mai largă abordare (p. 26) a ideilor pe care ea le propulsa în masă. Studierea dezvoltării literaturii în anii 1848 1878 (p. 92—95) n-ar trebui să neglijeze influența folclorului (nu se menționează nici culegerea lui V. Alecsandri *Poezii Populare ale românilor*) etc.

2. O altă latură a investigației este *aspectul evenimențial*, prezent peste tot în carte cu ceea ce are el mai expresiv și mai reprezentativ. Amintesc totuși aici cîteva dintre locurile la care șlefuirea ulterioară va aduce, desigur, un plus de precizie. *Cererile norodului rumânesc* (p. 11) sînt de expus pe baza ultimei ediții și interpretări [7]. Ceea ce ne-am obișnuit a numi ,,raiale" (= zone ale teritoriului moldo-muntean direct administrate de Poartă) nu era alcătuit numai din cetăți (p. 15), ci și dintr-un teritoriu vecin, uneori întins. Rusia constrînge Poarta a-i acorda dreptul ,,să poată vorbi în favoarea" Principatelor românești extracarpatice încă în 1774, prin prevederile art. XVI/10 ale tratatului de la Küçük Kaynarca, completate cu stipulațiile convenției de la Ainali Kavak din 1779 [8]; 1829 (p. 15) este numai una dintre etapele ulterioare ale eforturilor țarismului de a-și consolida pozițiile în sud-estul Europei.

Termenii ,,clăcași" și ,,boieresc" se aplică atît la Moldova cît și la Țara Românească (p. 21, 54), ceea ce nu corespunde limbajului epocii: ,,boieresc" și ,,mănăstiresc", introduși prin influență lingvistică polonă și aflați în uz în Moldova (prima mențiune se știe a fi la 1723)[9], nu se foloseau în Muntenia; larg utilizat aici, termenul ,,clacă" se cunoaște a fi avut circulație și în Principatul est-montan, unde era întrucîtva sinonimul ,,boierescului" [10]; dar dacă, după reformele lui Constantin Mavrocordat, țăranilor aserviți li se spune frecvent la sud de Carpați ,,clăcași" (uneori însă și ,,rumâni"), peste Milcov ei mai sînt numiți o vreme ,,vecini" [11], apoi se aplică apelative ca ,,locuitori", ,,oameni", ,,săteni", iar mai tîrziu ,,pontași". Utilizarea noțiunii ,,moșierime" (p. 58, 59, 61) pentru a desemna o clasă socială în perioada 1848—1859 nu corespunde obișnuințelor noastre de limbaj, după care ,,moșier" desemnează pe marele proprietar funciar în perioada de după lichidarea dependenței feudale a țărănimii, cînd însă domeniul n-a fost transformat — total sau parțial — în fermă capitalistă (așadar, moșieri sînt marii proprietari din Vechea Românie după 1864, din Rusia după 1861, din Transilvania după 1848 (1854), din Prusia după 1850 etc.).

Anton Kurz nu era ,,sas" (p. 29, 54), ci originar din Viena [12]. Se consideră (p. 56) că, în 1860, în Principatele Unite erau 28.000 de ,,muncitori de fabrică" sau (p. 120) că, în același an, ,,existau în întreprinderi și ateliere circa 28.000 de muncitori...". În realitate, statistica — referitoare la Vechea Românie — a fost întocmită în 1862 - 1863 [13] și cei 28.000 de lucrători trudeau mai toți în ateliere meșteșugărești și de cooperație capitalistă simplă, dar și în manufacturi și în puținele fabrici existente, iar cîteva mii dintre ei erau meșteșugari; lor li se adăugau

---

[7] N. Gr. Ștefcu, I. Vataman, *Un manuscris necunoscut al ponturilor lui Tudor Vladimirescu*, în ,,Revista arhivelor", XLVII, vol. XXXII, 2, 1970, p. 599—604; L. Roman, *,,Cererile norodului rumânesc" și forțele social-politice la 1821*, în ,,Studii și articole de istorie", XXX—XXXI, 1975, p. 98—113.

[8] I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*, Edit. politică, București, 1971, p. 228 — nota 230.

[9] D. Ciurea, *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII—XVIII*, în ,,Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol» ", Iași, XIV, 1977, p. 147.

[10] V. Mihordea, *Maîtres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIIIe siècle*, Editions de l'Académie, Bucarest, 1971, p. 204—208.

[11] *Ibidem*, p. 142—144.

[12] C. Göllner, *Muncă și năzuințe comune. Din trecutul populației germane din România*, București, 1972 (Institutul de Studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.), p. 55.

[13] N. Marcu. *Cu privire la data ,,Recensămîntului stabilimentelor industriale", efectuat sub conducerea lui Dionisie Pop Marțian*, în *Din istoria statisticii românești. Culegere de articole*, București, 1969 (Dir. Centr. de Statistică), p. 305—307.

www.dacoromanica.ro

însă muncitorii din saline, transporturi, porturi, de la construcții, neînregistrați în recensământ, precum și muncitori agricoli [14].

Abdicarea lui Al. I. Cuza este zugrăvită (p. 72) în incomparabil mai puține nuanțe decît cele pe care le-au îmbrăcat culorile realității [15]. Că s-ar fi introdus abia în 1872 constrîngerea extraeconomică (p. 75) nu mai este de demonstrat a fi o formulare necorespunzătoare, din moment ce una dintre trăsăturile specifice ale raporturilor agrare în condițiile formațiunii feudale a fost tocmai aceasta. În prea puține linii se schițează și relațiile româno-austro-ungare în 1875—1878 (p. 76—77), căci se omite atît înțelegerea realizată între Imperiul hasburgic și Rusia, cît și atitudinea potrivnică a autorităților regimului dualist față de lupta României pentru independență în 1877—1878.

Se consideră (p. 106) că asupra Dobrogei și Deltei Dunării dominația otomană s-ar fi instaurat în 1417, dar cercetările dovedesc că lucrurile s-au petrecut altfel [16]. Cînd se admite că revoluția industrială „a fost trecerea de la producția manuală, meșteșugărească, la producția mecanizată de fabrică" (p. 110), cunoscutul și importantul proces semnalat nu este clar exprimat decît dacă se înlocuiește „manuală" cu „manufacturieră" (posibilitatea unei greșeli tipografice nu-i exclusă; ea este probabil prezentă și la p. 61, nr. 4, unde „neutralizarea" este de înlocuit cu „neutralitatea"; și la p. 130 - al. 4, căci „1896" a luat pe nedrept locul anului 1898; și la p. 160 — al. 4, în care loc „Rusiei" urmează a fi corectat în „României").

Afirmația (p. 113), după care la sfîrșitul secolului al XIX-lea, între burghezia și moșierimea din România „nu mai existau... linii despărțitoare și contradicții categorice" este prea abruptă pentru a putea reflecta suficient de nuanțat o complexă realitate socială. Considerîndu-se că teoriile socialist-utopice „nu erau în realitate" socialiste (p. 121) se neglijează o situație istorică: primele teorii numite „socialiste" au fost cele premarxiste, iar ginditori precum C.-H. de Saint-Simon, Ch. Fourier și R. Owen au avut unele intuiții și previziuni *socialiste* geniale. Se crede că, în 1889, la Paris, a avut loc „congresul de constituire a Internaționalei a II-a" (p. 123). S-a dovedit însă [17] că acel congres n-a îmbrățișat propunerile referitoare la crearea unei structuri organizatorice similare cu cea a Internaționalei I-a; în noua perioadă devenise necesară adoptarea altei forme de colaborare proletară — convocarea periodică a unor congrese internaționale, în care partidele muncitorești să-și înfățișeze experiența, străduindu-se să desprindă concluzii pentru propria luptă; aceasta de fapt s-a numit Internaționala a II-a, ca formă specifică de unitate a mișcării socialiste din lumea întreagă.

Se mai utilizează expresia „perioada de destrămare a feudalismului" (p. 145), dar s-au adus suficiente argumente pentru a proba că, în țările române, a avut loc un proces incomparabil mai complex, care — mai adecvat — poate fi exprimat prin formula *criza de sistem a feudalismului* [18].

3. Un manual este de cercetat și din punctul de vedere al *fluenței sale didactice*, pe care elevii o întîlnesc cu multă plăcere în anumite locuri ale lucrării, ce formează obiectul discuției de față. Le plac textele vremii introduse cu pricepere în paginile manualului: însemnările Ecaterinei Varga în perioada detenției (p. 24), pătrunzătoarele aprecieri ale lui St. L. Roth în 1842 (p. 29—30), propunerile prezentate de M. Kogălniceanu în Adunarea ad hoc a Moldovei (p. 61) ș.a. Sînt satisfăcuți de lecția „Marea răscoală a țăranilor din 1907" (p. 147—151), în care se presară cu simț didactic importante și clare generalizări ș.a.m.d.

---

[14] „Anale statistice pentru cunoștința părței muntene din România", IV, 1863, p. 136—137; *Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România pînă la primul război mondial*, sub îngrijirea lui N. N. Constantinescu, Edit. politică, București, 1959, p. 131, 133—137; D. Berindei, V. Popovici, în *Istoria României*, IV, Edit. Academiei, 1964, p. 218.

[15] V. Russu, *„Monstruoasa coaliție" și detronarea lui Al. I. Cuza*, în *Cuza vodă. In memoriam*, „Junimea", Iași, 1973, p. 503—549 (*vide* și observațiile lui D. D. Russu, *Recenzie*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»", Iași, XI, 1974, p. 345). A se vedea documentele republicate de N. Copoiu, în „Magazin istoric", XII, 4, 1978, p. 25—28; 5, p. 33—36; 6, p. 48—52.

[16] Anca Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene. Culegere*, I, Edit. Academiei, București, 1974, p. 43—126.

[17] Tr. Caraciuc, *Unele aspecte ale cercetării și studierii istoriei mișcării comuniste și muncitorești internaționale*, în „Anale de istorie", XIX, 3, 1973, p. 126 (și nota); M. N. Popa, în *Istoria universală modernă*, II/4, București, 1975 (Univ. București, Facultatea de istorie), p. 266—267.

[18] L. Roman, *Populația în raport cu societatea și cu mediul natural*, în *Populația și mediul înconjurător*, Deva, 1974, p. 43—49.

www.dacoromanica.ro

Experiența ridică însă și noi exigențe pentru o carte de căpătîi a primului an adolescentin. Formulările utilizate se pretează citeodată la o greșită înțelegere de către elevi sau nu pot fi descifrate de ei fără largi intervenții ale profesorului. „Nartul" (p. 16) este înțeles ca o zi suplimentară de clacă. „Trecerea de la popor la națiune" (p. 33) rămîne — în limitele manualului — nedeslușită. Cum o fi putut — se întreabă tinerii noștri prieteni — un anumit participant de la Adunarea din 3—5 mai 1848 de la Blaj „să asculte cuvîntările rostite de mai mulți oratori în același timp"? (p. 41). „Programa națiunii" și „Petițiunea națională" le apar elevilor ca unul și același document (p. 41).„De la războiul de eliberare, dus de români și sași, se trece la apărarea țării după intervenția lui Bem" (p. 51) ei consideră a fi o formulare esoterică. Alineatele 3—4 de la p. 69 sînt prea complicate pentru puterea de înțelegere a celor 14—15 ani, ca și propoziții ca: impozitele erau „stabilite invers proporțional în raport cu suprafața de pămînt deținută"; foștii iobagi au purtat procese „pentru segregarea și comasarea pămînturilor pe care le dețineau" (p. 85). Adolescenții nu sesizează în comparație cu ce anume programul P.S.D. „conținea o serie de modificări" (p. 156) și nici nu înțeleg afirmația după care partidul „a dezvăluit caracterul ciuntit al reformelor (electorală și agrară, inițiate de liberali în ajunul primului război mondial — L.R.), în ciuda divergențelor pe care le-au produs în sînul cercurilor dominante" (p. 157). „A fost înfrînt planul ofensiv german, forțat să adopte o poziție defensivă" (p. 166) rămîne și ea o expresie nedeslușită etc.

În unele cazuri sînt de găsit alte soluții didactice. După ce se vorbește despre activitatea P.S.D.M.R. în rîndurile țărănimii (p. 126) și chiar dezorganizarea lui la 1899 (p. 127), se reia problema atitudinii partidului față de țărănime și se abordează problema cluburilor socialiste la sate (p. 128), ceea ce — se va recunoaște — este nepotrivit în plan didactic. Tot așa se prezintă lucrurile în altă parte: se tratează lupta clasei muncitoare în anii 1914—1916 (p. 158) înainte de a se discuta declanșarea primului război mondial (p. 159), drept pentru care se revine asupra problemei (p. 161). Se amintește începutul crizei generale a capitalismului (p. 159) cu ocazia debutului primului război mondial, care „a precedat nemijlocit izbucnirea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, care a inaugurat o nouă eră în istoria omenirii", dar despre revoluția din Rusia se tratează mult mai tîrziu (p. 169); se produc astfel nedumeriri elevilor și dificultăți profesorilor.

Elevii nu înțeleg de ce după titlul „Începuturile mișcării muncitorești și socialiste" (p. 84) se găsește o expunere despre situația țărănimii și numai ulterior una despre proletariat, după cum nu pricep de ce subtitlul „Afirmarea proletariatului în viața social politică a țării" prefațează un paragraf referitor nu la *afirmarea*, ci la *formarea* proletariatului. Fluenței didactice îi dăunează o serie de repetiții: p. 17 și 23; p. 58—59 reiau probleme ale capitolului anterior; p. 77 și 84—85; p. 173 și 175. Încărcătura de date, denumiri și noțiuni neexplicate este citeodată exagerată (p. 70, 76, 87, 91—95, 138, 151), soluția fiind și eliminarea a ceea ce este posibil, dar și explicarea și exemplificarea în cadrul unor casete, culese cu caractere *petit*, pe care — deși nu intră în obligațiile de studiu ale elevilor mulți le citesc cu interes și folos.

Ei se arată derutați în cazul unor diferențe sensibile de formulare pentru unul și același fenomen: le este, de pildă, de neînțeles de ce într-un loc (p. 71) M. Kogălniceanu este apreciat „liberal-moderat", iar în altul (p. 89) „liberal-democrat". Li se ivesc dubii și cînd se afirmă că la 1878 României i se recunoștea „Dobrogea de la est de Silistra pînă la sud de Mangalia" (p. 105) sau cînd o dată se vorbește despre Ionel Brătianu (p. 141), iar altă dată de I.I.C. Brătianu (p. 142).

O chestiune aparte este cea a onomasticii. De ce „Pojon" (p. 38) și nu Pozson? De ce Francisc Iosif (p. 51, 55, 81) și nu Franz Joseph? Antroponimele maghiare se scriu cînd în ordinea specifică limbii respective, cînd în cea a limbii române (*vide*, de ex., p. 52) si astfel elevii nu mai știu care este în realitate numele persoanei date și care prenumele; cel mai potrivit este ca peste tot să se noteze întîi prenumele și apoi numele.

Folosirea adesea în paralel a celor două stiluri de datare aduce dificultăți suplimentare studiului și creează inadvertențe: cu referire la primul război mondial (p. 159 sqq.) o zi este precizată după ambele stiluri, apoi însă se folosește numai cel gregorian (cu toate că cele mai multe date se referă la Vechea Românie !), fără însă a se specifica ce fel de numere sînt acestea. Cred că în tot locul (chiar și cu referire la Transilvania) trebuie folosit stilul vechi, pe atunci în uz în actele românești și la biserica ortodoxă în toate provinciile; ambele stiluri ar fi de dat numai în rare cazuri, poate numai în legătură cu Marea Adunare Națională de la Alba Iulia — 18 noiembrie/1 decembrie 1918 — pentru că este celebrată data stilului nou.

4. În fine, un atribut indispensabil al oricărui manual modern este *structura metodică*, în care sens s-au făcut eforturi și la cartea noastră: un număr însemnat de imagini, în general judicios alese; patru hărți bine realizate; pagini plăcute ochiului și prin hîrtia aleasă, și prin literă, și prin culoarea folosită pentru titluri etc. Elevii ar dori însă mai multe hărți și, în orice caz, ele ar trebui prinse în cotorul cărții, căci cele volante se pierd repede. O mai strînsă

www.dacoromanica.ro

corelare între text și amănuntele cartografice este, de asemenea, utilă : expunerea asupra lui 1907, spre exemplu, amintește anumite județe ale țării (p. 148), dar harta corespunzătoare nu le consemnează.

Lipsesc texte ce-ar fi de oferit spre lectură adolescenților ; pentru vîrsta lor ar fi foarte potrivit ca ele să fie însoțite și de teme de lucru (întrebări). La nivelul clasei a IX-a, la început de an școlar este de mare utilitate o lecție recapitulativă, dotată cu un plan sinoptic, referitoare la unele probleme fundamentale din materia parcursă în clasa a VIII-a (istoria veche și medie a țării). Una (sau chiar mai multe asemenea lecții) — cu referire la temele parcurse în timpul anului școlar — apar necesare și la încheierea lui.

Cu grijă este de urmărit modul cum se ridică edificiul cunoștințelor în mintea elevilor: zidim trainic numai atunci cînd noile categorii și fapte le suprapunem pe un fundament temeinic. Se întîmplă însă ca unele probleme să fie astfel abordate, ca și cum elevii și-au însușit bazele lor, ceea ce nu corespunde textului anterior al manualului. Astfel este cazul (p. 81) diplomei imperiale care reînființează „statele istorice autonome, anterioare anului 1848", despre care însă capitolele premergătoare n-au vorbit. Tot așa formula „federalismul, devenit primejdios pentru soarta imperiului, este înlocuit cu dualismul" (p. 82) cade pe loc gol pentru că elevii n-au idee despre acel „federalism".

Consider că șlefuirea ulterioară va spori valoarea acestui bun manual de istorie, căci practica, la noi și în alte țări, arată elocvent că numai îndelungata experimentare și repetata refacere în ediții succesive duce la construirea unei cărți de mari potențe educativ-instructive.

Alexandrina Popa. Apreciez manualul alcătuit de prof. univ. dr. Aron Petric și conf. univ. dr. Gh. Ioniță pentru clasa a X-a de liceu ca un manual foarte bun, cel puțin din punctul de vedere al conținutului. Autorii au realizat un manual corespunzător cerințelor clasei a X-a de liceu, atît din punctul de vedere al materialului faptic pe care l-au selectat, cît și al interpretării științifice. Cu un stil sobru, frumos, cu explicarea corespunzătoare vîrstei elevilor a faptelor și fenomenelor istorice, manualul este un instrument de lucru deosebit de util.

Stabilirea unor teme mari, în cadrul cărora este sugerată alcătuirea lecțiilor, în concordanță cu programa, vine în sprijinul muncii profesorului.

Foarte valoroasă este inițiativa de a da la fiecare temă extrase din documente sau din literatura istorică, ca și aceea de a stabili întrebări și probleme de discutat. Aceste întrebări reprezintă un îndreptar pentru elevi în pregătirea lecțiilor și orientează concluziile fiecărei teme.

Manualul este bogat ilustrat, însă realizarea grafică este mai slabă.

În urma acestor considerații generale, ne permitem cîteva observații și propuneri pentru viitoarea ediție a manualului. În întreg manualul sînt insuficient explicate condițiile internaționale ale istoriei contemporane a României. În introducere, spre exemplu, considerăm că era necesară o privire generală asupra epocii contemporane pe plan mondial, pentru a oferi cadrul istoric general al dezvoltării României. Mai multă insistență asupra acestei chestiuni și la fiecare temă.

În cadrul lecturilor ce însoțesc fiecare temă, mai multe fragmente din documentele de partid și de stat ale epocii, eventual în locul unora din literatura istorică sau beletristică.

Consider că era bine să fie utilizat mai mult procedeul de a intercala în textul principal texte cu caractere mici, cuprinzînd explicații suplimentare sau cifre și date, cu caracter facultativ. Unele din cifrele ce ilustrează dezvoltarea economică, eventual și altele în plus, ar fi putut fi redate în acest fel.

Cea mai mare lipsă a manualului este de ordin grafic. Nu are deloc variație coloristică și prea puțină variație grafică. Lipsesc total hărțile.

Referiri la cîteva teme : 1918—1921 :

— era necesară o mai mare insistență asupra efectelor pozitive ale Unirii din 1918 (desigur că o poate face profesorul) ;

— insuficient explicată instabilitatea guvernamentală ;

— în cadrul lecturilor era binevenit programul de revendicări ale greviștilor din 1920 ;

— splendidă analiză a situației economice și sociale, a reformei agrare.

1922—1928 :

— explicații foarte frumoase (legea minelor) ;

— unele din cifrele de la viața economică puteau fi date în texte cu caractere mici.

1934—1938 :

www.dacoromanica.ro

— cred că n-ar fi inutilă o explicare mai amplă a unor procese economice, cum ar fi :
— de ce cresc investițiile?
— de ce se importă mai mult materii prime?;
— foarte frumos realizată partea privind lupta antifascistă.

1938—1940 :

— consider că ar fi utile niște concluzii mai accentuate asupra dictaturii regale.

Cultura :

— partea introductivă se cere, cred, mai amplă (curente de idei, tendințe ideologice, literare, artistice).

1940—1944 :

— ar fi potrivite și lecturi din Platforma-program din 6 septembrie 1941, sau din „Punctul nostru de vedere".

Insurecția :

— consider că pentru elevi ar fi util a se prezenta mai amplu partea privind necesitatea și pregătirea insurecției (la această temă, nu la cea anterioară);
— mai multe extrase din documente.

1944—1947 :

— mai multe extrase din documente.

Desigur că profesorul, prin rolul pe care-l are în școală, asigură valorificarea manualului, punînd în valoare tot ceea ce mersul procesului didactic o cere.

În concluzie, un manual foarte valoros, ce va contribui sensibil la ridicarea calitativă a nivelului învățămîntului istoric în liceu, al muncii profesorilor de istorie.

Aurel Roman. Manualul de istorie pentru clasa a X-a (zi și seral) este indiscutabil o reușită. El se încadrează perfect în program analitică. Periodizarea este argumentată. Fondul științific este din plin susținut. Dealtfel, există și o expicație, autorii sînt cunoscute cadre universitare de specialitate cu o bogată și continuă publicistică științifică în istoria contemporană.

Manualul este, în același timp, adecvat elevilor (circa 16 ani), putînd fi înțeles. El folosește și profesorilor, dînd o pildă bună de felul în care se poate întocmi un plan de lecție.

Pentru prima dată, manualul de istorie contemporană românească apărut în 1978 reușește să elimine vechea practică de a „lipi" la fiecare capitol un paragraf cu situația internațională, fără a reuși să-l lege de istoria țării noastre. De astă dată, autorii au reușit să asigure în practică dialectica relațiilor istoria română - istoria universală.

Tot pentru prima dată, manualul prezintă la fiecare capitol material bibliografic sub formă unor lecturi și deosebit de necesare și actuale „Întrebări și probleme de discutat".

Nu pe ultimul plan trebuie să apreciem varietatea materialului ilustrativ de toate genurile — lipsește doar, măcar, o hartă.

Spre deosebire de trecut, autorii au dat o pildă de felul în care trebuie tratată istoria revoluției socialiste pînă la zi, clarificînd conținutul, forma, problematica acestei perioade.

Pentru toate acestea, manualul de istorie contemporană pentru clasa a X-a este un „Novum" și o nouă lucrare științifică, didactică și pedagogică a prof. dr. Aron Petric și conf. dr. Gh. I. Ioniță.

*

Manualul tratează evenimentele cu adîncime, explicit, politic și didactic. Nu sînt greșeli și nici omisiuni. Consider doar că s-ar putea face unele propuneri pentru ediția viitoare a manualului.

În cadrul paragrafelor privind viața social-politică, poate că aici ar fi bine să se analizeze atît între cele două războaie mondiale cît și în anii 1944—1948 relațiile de clasă, raportul de forte, ponderea claselor și păturilor sociale și deci reflectarea rolului lor pe plan politic. Ținînd seama de faptul că elevii studiază și cunoștințe social-politice, se cere ca ei să găsească în manual aspecte despre situația materială a oamenilor muncii, conținutul exploatării capitaliste etc.

Viața politică este foarte bine tratată, dar unele elemente ar trebui accentuate ca de exemplu : politica „prin noi înșine," politica „porților deschise" sau politica internă a anilor 1934—1938 (p. 62—63), din care nu rezultă în suficientă măsură orientarea „tinerilor" liberali.

O asemănătoare situație o prezintă și necesitatea lămuririi mai adîncite a unor titluri și a conținutului lor ca „Insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă", conceptul de „revoluție socialistă", desfășurarea operei de construire a socialismului, consolidarea societății socialiste, edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate.

În ceea ce privește raportul dintre unele capitole și paragrafe, consider că tema : Creșterea avîntului revoluționar și crearea P.C.R. este foarte bine tratată, însă lupta ideologică pentru perioada 1918—20 nu se află decît parțial inclusă.

www.dacoromanica.ro

Politica externă, foarte bine tratată, pe perioade, ar necesita o concluzionare pentru cele 2 mari capitole.

Dictatul de la Viena și lupta pentru abolirea lui (p. 85) ar merita o mai adîncă prezentare.

În ceea ce privește revoluția socialistă, n-ar fi rău dacă pe viitor se va confrunta materialul istoric cu cel de la Cunoștințe social-politice, pentru a nu se repeta aceleași materiale la ambele discipline.

Manualul prezintă nenumărate fotografii — necesare, ilustrative, interesante. Unele din ele prezintă facsimile din ziare ca „Dimineața", „Universul", sub titlul „Presa vremii" — pentru elevii claselor a X-a ar trebui indicată și orientarea politică a acestor ziare.

Gheorghe T. Ionescu. Voi prezenta succint opiniile exprimate de participanții la dezbaterea asupra manualului de istorie contemporană a României pentru clasa a X-a, organizată la Pucioasa de Inspectoratul școlar Dîmbovița și filiala Tîrgoviște a Societății de științe istorice. Au fost prezenți, angajîndu-se într-un dialog deschis cu profesorii de istorie din Tîrgoviște, Pucioasa, Moreni, Găești, Fieni și din județ, prof. univ. dr. Aron Petric și conf. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță, autorii manualului.

Din modul de întocmire și din conținutul manualului rezultă că autorii au avut permanent în vedere afirmația cuprinsă în Rezoluția Congresului educației politice și culturii socialiste: „în educarea socialistă a maselor, cunoașterea istoriei patriei constituie un factor important al dezvoltării conștiinței de sine a poporului, o condiție a asimilării a ceea ce a fost înaintat, cu adevărat revoluționar în trecutul său..."

Traducînd în viață asemenea comandamente care impun modernizarea predării istoriei, Ministerul Educației și Învățămîntului a hotărît introducerea din anul 1978 a noului manual de istorie pentru clasa a X-a.

Consider că manualul respectiv face un pas hotărîtor înainte, în direcția predării istoriei pe teme mari, renunțînd la abordarea problematicii istoriei contemporane a României în mod dispersat, fragmentar, reînviind o bună tradiție a învățămîntului istoric românesc. Autorii nu au uitat că manualul se adresează întregului tineret școlar, care nu în totalitate va trece în treapta a II-a a liceului, că studierea istoriei contemporane a României are loc, acum, la o vîrstă cînd elevul înțelege mai bine faptele și evenimentele petrecute în țara noastră, și poate să se angajeze plenar la îndeplinirea idealurilor noi, care animă întregul popor. Manualul reliefează problemele fundamentale ale istoriei noastre contemporane de pe pozițiile materialismului dialectic și istoric, în el e oglindită participarea alături de poporul român a naționalităților conlocuitoare, la lupta pentru apărarea independenței și suveranității, pentru o viață mai bună și pentru socialism. Mișcarea muncitorească și revoluționară este integrată în mod științific în marea istorie a patriei.

Un element cu totul inedit pentru noul manual îl constituie faptul că a fost conceput ca un instrument de lucru. Înlăturînd schematismul, stereotipia, fiecare capitol abordează tema propusă într-o nouă manieră, respectînd logica internă a științei istorice, dar și ce e mai principal — pașii logici ai învățării.

Temele se corelează pe orizontală, dar și pe verticală, cu planul de învățămînt, cu programa, dar valoarea lor rezidă și din faptul că se corelează armonios într-un sistem intra- și interdisciplinar (cultura, știința românească sînt raportate permanent la științele naturii, matematică, dar și artele plastice). Funcția formativă a acestor teme e validată prin sublinierea contribuției poporului nostru la îmbogățirea patrimoniului spiritual al omenirii în domeniul literaturii, matematicii și fizicii, istoriei, muzicii etc., fără a cădea în greșeala altor autori, care doar au inventariat realizările respective. Apreciez că toate temele sînt însoțite de întrebări, lecturi, texte din documente care ajută pe elevi să înțeleagă sensul și semnificația faptelor și evenimentelor istorice studiate, sporind vizibil valoarea lor cognitivă și formativă.

Nu poate fi trecută cu vederea nici prezentarea grafică mult îmbunătățită față de alte manuale similare, cu simbolica imagine de pe copertă, care e o adevărată chemare la un studiu profund.

Și totuși, confruntat cu viața, cu activitatea didactică, manualul amintit reflectă lipsuri de structură, de organizare și prezentare grafică.

Una din calitățile definitorii ale unui manual și mai ales a celui de istorie este judicioasa dezbatere a evenimentelor și faptelor istorice în raport de particularitățile de vîrstă și de potențialul elevului de a asimila noile cunoștințe. Ori, atunci cînd se vorbește despre criza economică din România, de industrializarea socialistă și cooperativizarea agriculturii din țara noastră în anii socialismului se dau prea multe date, noțiuni și concepte.

Este bine cunoscută dialectica dintre național și internațional în desfășurarea lecțiilor de istorie. Totuși, unele teme încep cu prezentarea situației internaționale și după aceasta se face analiza situației interne și apoi tema se încheie cu politica externă a țării noastre. Deși

www.dacoromanica.ro

fiecare regulă are o excepție, consider că e mai indicat ca despre situația internațională să se vorbească în finalul temei, la punctul — politica externă a României.

Pentru creșterea valorii didactice a manualului, propun autorilor ca într-o nouă ediție să reformuleze unele întrebări care vizează memoria, avînd o tentă reproductivă. (Arătați metodele noi de luptă ale proletariatului în anii crizei economice. Care este situația forțelor de rezistență națională din România în vara anului 1944?) Elevii să fie puși în situația să gîndească, să judece, comparînd, asociind, făcînd similitudini.

Atractivitatea și accesibilitatea ar spori mult dacă s-ar acorda un plus de atenție și hîrtiei, cît și unor ilustrații care sînt șterse, neexpresive, și trebuie înlocuite. Ce frumos, ce minunat ar fi dacă s-ar atașa la fiecare temă, sau cel puțin la sfîrșitul manualului, hărți istorice policrome, ilustrații color sau dacă titlurile, subtitlurile ar fi subliniate prin colorit diferit.

O problemă importantă care ar putea fi rezolvată de autori se referă la întocmirea unor scheme la sfîrșitul fiecărei teme. În acest fel am ajuta cel mai mult pe elevi, care sînt primii beneficiari ai manualului. După studierea temei, ei ar avea în față o sinteză a ei. Dar schema ar folosi și profesorilor, mai ales celor tineri, cu mai puțină experiență la clasă.

Consider că ar fi utilă o crestomație cu textele cele mai reprezentative din istoria contemporană a României.

Valoarea manualului ar spori dacă în finalul fiecărei teme ar fi dat un dicționar istoric, care să cuprindă noțiunile, conceptele și categoriile noi, racordate la cele mai actuale cuceriri din domeniul istoriei.

Propunem de asemenea Ministerului Educației și Învățămîntului ca acest manual să se editeze într-un tiraj mai mare pentru a fi procurat și de elevii de la cursurile serale, propunere valabilă și pentru alte manuale.

Observațiile și propunerile făcute nu vin însă să estompeze calitățile manualului amintit, munca celor doi autori cunoscuți ca reputați istorici și pedagogi.

Manualul de istorie pentru clasa a X-a prin virtuțiile sale științifice și formative deosebite face cinste autorilor, iar pe noi, profesorii, ne obligă să reflectăm cît mai mult asupra utilizării lui, în sensul sporirii eficienței muncii noastre, pentru că se știe că în mîna unui profesor bun, valoarea unui manual crește în mod excepțional.

Victoria Șerban. Manualul *Probleme fundamentale ale istoriei lumii antice și medievale*, pentru elevii clasei a XI-a reflectă în general un deziderat de multă vreme exprimat de către cadrele didactice, în sensul că sintetizează în jurul unor teme principale cele mai importante probleme ale orînduirilor primitivă, sclavagistă și feudală. Pînă la apariția lui, de fapt, aceste teme erau pregătite și apoi predate de profesori la clasă, la orele de recapitulare parțială și generală care precedau lucrările scrise trimestriale. Aceste lecții, în forma în care sînt redactate în manual, mai au și calitatea de a fi însoțite fiecare de introduceri și concluzii generale, de un plan de lecție în care noțiunile de bază sînt prezentate sintetic și care, poate fi scris și la tablă în timpul predării lecției, un microchestionar utilizat de profesori fie la fixarea cunoștințelor din lecția predată, fie pentru teme date acasă, în fine manualul conține „lecturi ca material didactic ilustrativ, alcătuite din citate din diferite izvoare istorice documentare și narative. Materialul aflat în acest manual, în afară că este un important instrument de lucru atît pentru profesori cît și pentru elevi, este în același timp și un instrument pentru realizarea educației tineretului în spiritul patriotismului și al internaționalismului așa cum dealtfel se subliniază și în *Introducerea* semnată de acad. Șt. Pascu.

În cele ce urmează, ne vom referi la acest manual din două puncte de vedere și anume: a) ca sinteză istorică cu profund caracter științific; b) ca instrument de lucru în predare și cunoașterea istoriei lumii antice și medievale de către profesor și elevi.

a) Ca sinteză istorică cu profund caracter științific. Oricine face lectura manualului rămîne convins că autorii lui, cadre didactice cu bogată experiență în predarea istoriei, s-au străduit și au reușit să concentreze într-un număr de 16 capitole cele mai interesante teme care reflectă civilizația acestor două mari epoci istorice din trecutul omenirii, că pentru redactarea lor a fost folosit un material informativ de valoare — care, după părerea noastră, ar fi putut fi indicat la începutul sau sfîrșitul fiecărui capitol, sub forma unei bibliografii generale de orientare, pentru elevii care manifestă pasiune pentru studiul istoriei și după absolvirea cursurilor liceale. Mai mult, toate capitolele sînt însoțite de o ilustrație bogată, bine aleasă, — în alb-negru — deși credem că era utii să fi fost și unele în culori, cele mai semnificative. Totodată remarcăm în fiecare capitol existența unor subcapitole, că materialul este în general sintetizat, că față de vechile manuale, cel de față cuprinde noile cuceriri ale istoriografiei românești, și străine din ultimile decenii. Aceleași aprecieri pozitive se pot face și asupra lecturilor foarte variate și bine traduse din alte limbi străine. Poate că la aceste lecturi s-ar fi impus indicarea lucrărilor de bază din care provin fragmentele, cu fișa bibliografică completă

www.dacoromanica.ro

și cu indicarea capitolului din manual la care se referă. Ar fi fost bine ca acest manual atît de bine întocmit să fi fost însoțit și de hărți, fie în text, fie într-o anexă detașabilă, ținînd seama că nu toți elevii au atlase și nu toate școlile sînt înzestrate cu material didactic necesar (în special în localitățile mai mici).

b) Ca instrument de lucru în predarea și cunoașterea istoriei lumii antice și medievale. De la început trebuie relevat faptul că materialul din manual este prevăzut în 16 capitole și predarea la clasă în 24 de ore, potrivit programei analitice elaborate de Ministerul Educației și Învățămîntului în 1978 (variantă a programei nr. 6745). De asemenea că, în structura actuală a învățămîntului din țara noastră, în liceele de specialitate prin predarea istoriei se transmit elevilor elemente de cultură generală.

Din aceste două puncte de vedere se poate aprecia că în prezent lecțiile din manualul la care ne referim cuprind mult prea multe date, pe care elevul din clasa a XI-a este obligat să le rețină, că acest manual cuprinde date pentru specializarea elevului în domeniul științei istorice, ceea ce se face de drept la Facultatea de istorie și într-un număr de ore mai mare, de prelegeri, decît 24 cît sînt prevăzute în programa actuală a clasei a XI-a. De aceea s-a spus, pe drept cuvînt, că acest manual în forma actuală este pentru cei ce cunosc istoria și vor să afle mai mult și nu pentru cei ce vor să învețe într-un curs limitat de 24 ore elemente de cultură generală. Și pentru a demonstra această anomalie a manualului să luăm de exemplu lecția : *Contribuția popoarelor antice la făurirea tezaurului culturii universale*, predată în 2 ore. Cine o citește constată că această lecție este prin excelență o lecție care cuprinde elemente de cultură generală necesară unui absolvent de liceu, indiferent pentru ce profesiune optează la terminarea liceului, dar că cuprinde foarte multe date, aproximativ 250, pe care profesorul trebuie să le transmită elevilor în 2 ore și pe care elevul trebuie să și le însușească. Practic, orice experiment s-ar face, nu este posibil acest lucru. Dar profesorul nu reduce expunerea sa numai la comunicarea acestor numeroase date, deoarece el mai scrie și la tablă, el mai explică unele din aceste date (de ex. ce este stoicismul, confucianismul), mai face mici digresiuni pentru a spune pe scurt conținutul unor opere literare etc. De reținut că la personalitățile culturale, în manual se dau și date biografice (anul nașterii și al morții). Tot așa se mai poate spune de cele 174 de date incluse în lecția *Viața economică în orînduirea feudală*; și exemple de acest fel se mai pot adăuga.

Din practica noastră personală de peste 25 ani de predare a istoriei la catedră trebuie să mărturisesc că pregătirea unei astfel de lecții în mod conștiincios necesită pentru profesor multe ore, ținînd seama că trebuie parcurs nu numai textul lecției din manual, și extragerea unor date, ci să pregătesc și materialul didactic aferent, să studiez de asemenea și ultimele lucrări apărute în problema respectivă. Se ridică întrebarea : cît timp îi trebuie pentru pregătirea unei astfel de lecții elevului, avînd de pregătit lecții la încă alte 4-5 obiecte pentru aceeași zi? Volumul prea mare de date din lecție îl obligă pe elev să rețină mult prea puțin din ceea ce i se oferă, iar pe de altă parte contribuie la supraîncărcarea acestuia.

În concluzie, propunem pentru viitor, dacă se menține forma actuală a manualului *Probleme fundamentale ale istoriei lumii antice și medievale* să se afecteze pentru predarea lui un număr dublu de ore, cel puțin 48. Numai în felul acesta cuprinsul acestui manual valoros poate constitui pentru absolventul de liceu un bogat tezaur de cultură generală.

Ghiță Untaru. Manualul de istorie pentru clasa a XI-a *Probleme fundamentale ale istoriei lumii antice și medievale*, apărut în 1977 la Editura didactică și pedagogică, București, elaborat de un prestigios colectiv, format din doi specialiști în domeniu, acad. Ștefan Pascu și prof. univ. András Bodor, și doi profesori de liceu cu o îndelungată și apreciată activitate metodică, Lucia Giorgian și Vasilica Neagu, se înscrie ca o realizare de succes, reușind să-și aducă din plin contribuția la educarea științifică și patriotică a elevilor, la formarea concepției materialist-istorice.

Manualul se deosebește fundamental de cele din trecut, corespunzînd noii structuri a predării istoriei, cu respectarea spiritului programei.

Astfel, dacă vechile manuale prezentau istoria antică în primul an de liceu, iar cea a evului mediu în al doilea, actualul manual cuprinde, spre a fi predate într-un singur an, problemele de bază ale orînduirii comunei primitive, lumii antice și medievale.

O inovație demnă de subliniat o constituie și faptul că manualul nu mai respectă vechea structură, în cadrul căreia statele erau prezentate separat, fără nici o legătură între ele, ci pe probleme mari, în strînsă legătură cu structura economică, socială, politică și culturală a societății omenești în cadrul marilor arii de civilizație din Europa, Asia, Africa și America.

Experiența ne arată că lecțiile de sinteză sînt mai convingătoare, în cadrul lor putîndu-se urmări evolutiv orînduirile sociale, trăsăturile lor caracteristice, lupta maselor populare pentru o viață mai bună și independentă, chipul real al trecutului, ce conferă posibilitatea înțelegerii viitorului.

www.dacoromanica.ro

Manualul se deosebește fundamental de cele din trecut și prin încorporarea în sfera cunoașterii a unor zone și continente altădată neglijate, cît și prin includerea unor fapte din domeniul social, economic, precum și a elementelor politice și diplomatice.

Evenimentele istorice sînt prezentate veridic, corect și complet, arătîndu-se contribuția fiecărui popor, inclusiv a poporului român, la progresul social și tezaurul culturii universale.

Această concepție în prezentarea istoriei se înscrie pe linia celor subliniate de către tovarășul Nicolae Ceaușescu în Expunerea prezentată la Congresul educației politice și al culturii socialiste că „înfățișarea profund obiectivă și interpretarea justă, corectă, principială a datelor și faptelor istorice au o importanță esențială pentru lichidarea surselor de neîncredere și animozitate create de-a lungul timpului între popoare. Tendințele de denaturare a datelor istorice, interpretarea lor subiectivă, eronată, în funcție de anumite conjuncturi sau potrivit unor interese unilaterale, nu slujesc cauzei prieteniei între popoare".

Punînd accentul pe aspectele care unesc popoarele, pe momentele de luptă și acțiune comună închinate progresului social, manualul contribuie la educarea internaționalistă a elevilor, la întărirea spiritului respectului reciproc, al păcii și înțelegerii între popoare.

Sînt explicate corect noțiunile istorice, fapt ce-i ajută pe elevi în procesul de învățare.

Stilul este accesibil elevilor, modul de exprimare este corect. Folosirea cernelii roșii pentru scrierea titlurilor capitolelor, a legendelor imaginilor, a tabelelor sinoptice etc. stimulează atenția elevilor, ajutîndu-i să rețină elementele esențiale.

La acestea își aduc contribuția și formulările rezumative de la începutul fiecărei teme ca și tabelele sinoptice de la sfîrșitul ei, deosebit de utile în structura materialului expus și sistematizarea lui.

Temele pentru acasă ce figurează la sfîrșitul fiecărui capitol sînt formulate în spiritul cerințelor didactice, contribuind la dezvoltarea puterii de judecată și de investigație a elevilor.

În concepția autorilor manualului, istoria nu este numai o sursă de informare despre trecut, ci „o succesiune de procese economice, sociale și politice care determină și explică evoluția", o posibilitate practică, concretă și eficientă de a-i face pe elevi să intuiască marile etape ale evoluției omenirii, drumul greu străbătut de popoare pentru înfăptuirea marilor idealuri ale umanității, de libertate, independență, de făurire a unei vieți mai bune.

Pentru aceasta se prezintă evoluția societății omenești pe vastele zone ale Europei, Asiei, Africei și Americii, sub multiplele-i aspecte, de-a lungul a trei orînduiri sociale, comuna primitivă, orînduirea sclavagistă și orînduirea feudală.

În cadrul prezentării orînduirii comunei primitive, se arată și se explică rolul muncii în formarea omului, a apariției și dezvoltării societății omenești, care datorită unor particularități geografice și istorice generează zone de cultură diferite. Sînt precizate caracteristicile în genere ale statului, instrument de exploatare a maselor de către cei bogați, subliniindu-se faptul că el a apărut în lumea antică ca urmare a contradicțiilor de clasă și a îmbrăcat diverse forme.

Orînduirile sclavagistă și feudală sînt prezentate ca noi trepte în dezvoltarea societății omenești, pe multiple aspecte, cu forme de proprietate, structuri sociale specifice, cu unele deosebiri de la popor la popor. Se subliniază rolul populațiilor migratoare în formarea unor popoare din Europa, importanța apariției claselor sociale și a statelor feudale, lupta popoarelor pentru dreptate socială și independență națională etc.

La capitolul rezervat culturii se arată caracterul de clasă al acesteia, fapt ce explică existența unei culturi a claselor dominante, cu caracter feudalo-bisericesc, a uneia orășenești și a alteia populare, ambele progresiste.

În capitolul *Destrămarea feudalismului, apariția relațiilor capitaliste* se precizează că începutul dezvoltării modului de producție capitalist se datorează acumulării primitive a capitalului. Se analizează apoi modul apariției burgheziei și a proletariatului, groparul capitalismului, crearea imperiilor coloniale etc.

Renașterea, epocă de înaltă înflorire a civilizației umane este considerată o reflectare pe plan ideologic a transformărilor social-economice și politice din țările europene, în secolele XIV—XVI.

Toate acestea subliniază că manualul în discuție este nu numai o sursă de informare despre trecut, o expunere de date și fapte menite să îmbogățească orizontul de cunoaștere al elevilor, ci și o posibilitate practică — concretă și eficientă — de a-i face să intuiască marile comandamente ale evoluției omenirii, drumul greu străbătut de popoare pentru înfăptuirea marilor idealuri ale umanității, de libertate și dreptate, de făurire a unei vieți mai bune.

Cu toate aceste calități, manualul este încă susceptibil de îmbunătățiri. Astfel:

— Imaginile ce însoțesc textele, ilustrîndu-le, să fie de o mai bună calitate, mai mari și mai clare, deoarece în actualul manual unele sînt ilizibile (spre exemplu, la p. 211, unde sînt

www.dacoromanica.ro

înfățișate corăbii, textul spune: „Căutați, observați în stînga, jos, folosirea busolei". Am căutat, atît eu cît și alții, dar n-am observat nimic).

— Hărțile să nu lipsească din nici un capitol în care se tratează evenimentele politice. (Este inexplicabilă absența lor din actualul manual).

— Fiecare capitol să fie prevăzut în partea finală cu cîteva întrebări esențiale, care să permită fixarea materialului predat, dezvoltarea puterii de judecată a elevilor.

— Reproducerile din documentele istorice să succeadă fiecărui capitol, pentru a-l completa și a-l face mai accesibil înțelegerii elevilor, și să nu fie prezentate global la sfîrșitul manualului, cum se face în ediția de față, îngreunînd munca elevului.

În ansamblu, considerăm acest manual ca o reușită a literaturii noastre didactice.

Mircea Pencea. Literatura didactică din țara noastră s-a îmbogățit cu un nou manual de istorie universală destinat elevilor din licee de toate tipurile, precum și tuturor celor care doresc să și perfecționeze cunoștințele despre istoria modernă și contemporană (*Probleme fundamentale ale istoriei lumii moderne și contemporane*, pentru cls. a XII-a).

Apariția acestui manual oferă profesorilor și elevilor un instrument de lucru util și un prețios sprijin în predarea istoriei, în activitatea de pregătire multilaterală a tinerei generații pentru muncă și viață, de înarmare a elevilor cu concepția materialist-dialectică despre lume și viață, cu Programul partidului. Manualul are o justă orientare politico-ideologică, autorii luînd ca punct de pornire tezele cuprinse în Programul partidului, în Programul de măsuri pentru aplicarea hotărîrilor Congresului al XI-lea al partidului și ale Congresului educației politice și al culturii socialiste, în domeniul muncii ideologice, politice și cultural-educative, în scrierile secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în alte documente de partid și de stat. Autorii manualului oferă elevilor, într-o formă sintetică și sistematică, cunoștințe temeinice de istorie modernă și contemporană universală prevăzute de programa școlară, prezintă pe larg, cu exemple convingătoare, noțiuni și fenomene istorice care contribuie la dezvoltarea concepției materialist-dialectice despre lume, ajutîndu-i să înțeleagă în profunzime legități le care determină dezvoltarea societății omenești, progresul său continuu. Pornind de la faptul că analiza proceselor și fenomenelor lumii moderne și contemporane ocupă un loc de seamă în documentele partidului nostru și îndeosebi în Programul partidului, autorii au realizat o analiză profundă a dezvoltării societății omenești în condițiile și împrejurările complexe ale istoriei moderne și contemporane universale, a momentelor cruciale ale evoluției lumii, reliefînd rolul determinant al forțelor înaintate, progresiste din fiecare perioadă tratată. Un merit incontestabil al manualului este că prezintă evoluția lumii moderne și contemporane nu fragmentar, pe țări, ci pe probleme, sintetic, lecțiile cuprinse redînd în mod sintetic ceea ce este mai semnificativ din perioada sau problema tratată.

În acest mod, elevii au o viziune mai unitară asupra istoriei universale moderne și contemporane, se evită unele repetări supărătoare, se elimină unele paragrafe sau capitole care duc la supraîncărcarea elevilor, se evită schematismul, simplismul, abuzul de date.

Manualul respectă principiul accesibilității, corelației și sistematizării cunoștințelor și folosește un limbaj istoric specific și bogat.

În cadrul celor 19 teme tratate în manual, autorii evidențiază rolul unor asemenea factori ai progresului societății ca: modul de producție, clasele sociale și lupta de clasă, masele populare și personalitățile progresiste, alianța muncitorească-țărănească, națiunea, știința, învățămîntul etc. Dintre cele 19 teme se pot evidenția următoarele: Primele revoluții burgheze — factor de progres în epoca modernă. Formarea și dezvoltarea proletariatului, Triumful revoluțiilor popular democratice și socialiste într-un grup de țări din Europa, Asia și America, Destrămarea sistemului colonial al imperialismului, Dezvoltarea științei și culturii epocii contemporane.

În ceea ce privește structura manualului, trebuie semnalat că el cuprinde un capitol nou — lecturi din documente istorice, care vine să îmbogățească cu aspecte noi, semnificative, conținutul de idei al temelor prezentate. Merită apreciată strădania autorilor de a selecționa citate din izvoare istorice, ca și extrase din documentele de partid, din cuvîntările tovarășului Nicolae Ceaușescu.

Ceea ce reține în mod deosebit atenția este modul în care autorii izbutesc să analizeze contribuția poporului român la dezvoltarea culturii și civilizației universale, la dezvoltarea legăturilor tradiționale care au existat de-a lungul veacurilor între popoare, mai ales între cele vecine.

În manual se relevă importanța deosebită a mișcării comuniste și muncitorești internaționale în epoca contemporană. Este demonstrat, cu exemple concludente, rolul crescînd al partidelor comuniste și muncitorești din țările socialiste, din statele recent eliberate, din țările capitaliste avansate.

www.dacoromanica.ro

Autorii dedică un spațiu larg problematicii, pe cît de interesantă, pe atît de complexă, a relațiilor internaționale în diferite epoci istorice, cu deosebire a relațiilor internaționale care au avut ca urmare cele două conflagrații mondiale. Reține atenția argumentele prezentate în manual cu privire la necesitatea intensificării eforturilor statelor și popoarelor lumii pentru asigurarea unui climat de destindere și cooperare internațională în zilele noastre.

Fără îndoială că autorii nu și-au propus și nici nu-și puteau propune, în cadrul unui manual restrîns, cu un număr limitat de pagini, să examineze toți factorii dezvoltării lumii moderne și contemporane care nu numai că sînt numeroși, dar prin complexitatea lor reclamă spații largi de prezentare.

Consider că printr-o riguroasă dimensionare a temelor tratate, prin renunțarea, eventual, la unele informații, interesante, dealtfel, s-ar fi găsit spațiul necesar pentru prezentarea unor probleme care să răspundă în mai mare măsură interesului manifestat de elevi pentru problemele complexe ale lumii contemporane: problema păcii și a războiului, dezarmarea, securitatea, instaurarea unei noi ordini economice și politice internaționale, rolul statelor mici și mijlocii în epoca contemporană, mișcarea de tineret din zilele noastre, implicațiile noii faze a crizei generale a capitalismului, criza monetară etc.

Socotesc că cele 84 ilustrații și 9 hărți sînt insuficiente pentru o perioadă de circa 340 de ani, atît de bogată în evenimente, atît de complexă și de importantă din istoria omenirii.

Un număr mai mare de ilustrații și de hărți, la o viitoare ediție, ar adăuga noi elemente de precizie și coloratură sporind valoarea documentară și făcîndu-l mai atractiv. Aceste calități ar spori dacă hărțile și ilustrațiile ar fi realizate mai bine, mai clar din punct de vedere grafic.

Avînd în vedere vastitatea și varietatea problematicii tratate în manual, apreciez că ar fi deosebit de utilă anexarea unui microdicționar explicativ în care să se ofere detalii despre unele noțiuni noi, ușurînd înțelegerea de către elevi a problemelor care au frămîntat omenirea în ultimele veacuri. Manualul ar avea de cîștigat dacă ar avea anexată o listă cu bibliografie minimală care să cuprindă lucrări mai importante ale clasicilor marxism-leninismului, documente ale partidului nostru, cuvîntări ale tovarășului Nicolae Ceaușescu, monografii istorice, dar și unele lucrări beletristice care sînt inspirate din anumite perioade istorice.

Manualul se înscrie, cu certitudine, în categoria lucrărilor valoroase folosite în învățămîntul liceal, menit să îndeplinească un important rol instructiv și educativ pentru toate categoriile de elevi, pentru întregul nostru tineret.

Elena Dumitriu. Autorii manualului pentru cls a XII a de *Probleme fundamentale ale istoriei lumii moderne și contemporane* au reușit, cu rezultate pe care le considerăm deosebit de bune, să prezinte în spiritul adevărului științific, al aplicării principiilor materialismului istoric la complexitatea vieții social-economice, politice, culturale și științifice din lumea modernă și contemporană, principalele și cele mai semnificative procese, momente și evenimente din istoria modernă, începînd din secolul XVII și pînă în zilele noastre.

Într-adevăr, este un merit al autorilor că principiul selecției și, totodată, maniera sintetică de tratare a problematicii vaste a istoriei moderne și contemporane au constituit două coordonate esențiale care caracterizează structura manualului de care ne ocupăm. Considerăm că la anumite teme se resimte o tratare prea succintă a problematicii. Lectura manualului oferă posibilitatea semnalării unor aspecte pozitive, neîmpliniri și inadvertențe.

Majoritatea lecțiilor au un caracter închegat sub raportul informației, explicațiile se încadrează într-o succesiune logică, cauzalitatea, specificitatea și particularitatea fenomenelor sînt definitorii în prezentarea istoriei lumii moderne și contemporane. Din acest punct de vedere apreciem valoarea informației și tratarea la un nivel ridicat a problemelor referitoare la primele revoluții burgheze, subcapitolul Dinamica dezvoltării economice a principalelor state capitaliste (Lecția: Trecerea spre imperialism la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea) ș.a.

Era bine să se acorde explicații mai largi unor fenomene istorice de natură politică, socială, economică, religioasă etc. Astfel, protestantismul este doar enunțat fără să-i fie relevată esența (p. 17). La lecția Marea revoluție franceză — formă clasică a revoluției burgheze trebuia să se sublinieze din ce clase și categorii sociale era alcătuită starea a III-a (p. 28). La revoluția condusă de Tudor Vladimirescu nu se menționează — deși este un aspect important — caracterul național și social al acesteia (p. 40). Foarte sumar este tratată revoluția de la 1848 din țările române (p. 47). Trebuia mai mult extins capitolul referitor la revoluția din Țara Românească. La pagina 48 Gheorghe Bibescu este trecut la categoria regilor? ! ?: în realitate el a fost domnitor. Nu se arată că revoluția română a avut un caracter burghezo-democratic (p. 47). Problema formării națiunii române este destul de expediată. Nu se arată de cînd se manifestă premisele formării națiunii române (mijlocul sec. XVIII), cînd se termină acest proces (după revoluția de la 1848), care sînt caracteristicile luptei pentru eliberare națională a românilor din Transilvania.

www.dacoromanica.ro

Nu se aminteşte nimic despre ecoul Unirii Principatelor în Transilvania (p. 59). Era bine să se facă precizarea că zborul lui Traian Vuia din 18 martie 1906 a fost primul din lume, cînd un aparat mai greu decît aerul s-a desprins de la sol exclusiv prin mijloacele sale proprii de bord. Aparatele fraţilor Wright nu au decolat prin forţa motoarelor proprii, ci prin catapultare, tracţiune mecanică sau animală, lansări pe planuri înclinate sau de la înălţimi ş.a.m.d. (p. 79). Termenul de pair este valabil pentru Franţa şi Anglia, dar nepotrivit pentru regimul politic din Japonia (p. 86). Era necesar să se acorde un spaţiu mai larg momentului istoric al creării P.C.R. în mai 1921. În general, hărţile din manual sînt concludente pentru ilustrarea unor fenomene istorice complexe (exemplu : harta operaţiunilor militare din al II-lea război mondial), deşi credem că o viitoare ediţie ar trebui să cuprindă o hartă cu principalele posesiuni coloniale de la sfîrşitul sec. XIX şi începutul sec. XX, ca şi o altă hartă — politică — înfăţişînd lumea contemporană după cel de al doilea război mondial, cu ţările socialiste, capitaliste şi cele din lumea a treia. Tot la acest capitol al materialului cartografic, propunem includerea unei hărţi a epocii napoleoniene, pentru a evidenţia politica de expansiune şi puterea economică a burgheziei europene. Pentru îmbogăţirea iconografiei referitoare la istoria României propun următoarele reproduceri după stampe, picturi, fotografii etc : Lupta pompierilor români cu turcii în Dealul Spirii, la 13 septembrie 1848, Hora Unirii la Craiova de Th. Aman, Intrarea domnitorului Al. I. Cuza în Bucureşti, portretele lui Gheorghe Ungureanu şi Carol Farcaş, membri fondatori ai Asociaţiei generale a muncitorilor din Timişoara. În general se resimte absenţa unei reprezentări ilustrative pentru sublinierea fenomenului cultural universal, inclusiv a celui românesc.

Este necesar ca în cuprinsul manualului să se evidenţieze mai pregnant progresele economice, politice, sociale, culturale înregistrate de poporul român în secolele XIX—XX, în ideea includerii cît mai fireşti a istoriei patriei în circuitul de valori materiale şi universale. Un exemplu în acest sens îl constituie, printre altele, introducerea şi folosirea forţei aburului, a maşinilor cu aburi în economia românească din prima jumătate a secolului XIX şi în deceniile următoare.

Sugerăm la o viitoare ediţie a manualului să se acorde mai multă atenţie aspectelor grafice, avîndu-se în vedere o mai mare claritate a fotografiilor, scrierea titlurilor şi a unor subtitluri cu litere colorate, realizarea unor hărţi color. Spre o mai bună sistematizare a temelor din manual, pentru a veni în sprijinul elevilor, se pot alcătui scheme-plan care să sintetizeze conţinutul de idei al lecţiilor.

Considerăm ca foarte necesară introducerea în capitolul final al manualului, intitulat : Lecturi, a capitolului Schimbările petrecute în raportul de forţe pe plan mondial, perspectivele dezvoltării vieţii internaţionale, care este cuprins în Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism.

În concluzie, apreciem că manualul în discuţie reprezintă o lucrare didactică reuşită, un auxiliar necesar al profesorului de istorie, un instrument indispensabil pentru studiul individual al elevilor.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

FAZA REPUBLICANĂ A CELEI DE-A TREIA OLIMPIADE NAŢIONALE DE ISTORIA ROMÂNIEI

În zilele de 7—12 aprilie 1979, la Focşani — istorica localitate ce şi-a legat numele, în urmă cu 120 de ani, de Unirea Principatelor — s-a desfăşurat faza republicană a celei de-a III-a Olimpiade naţionale de „Istoria României" la care au participat din întreaga ţară 430 de cişti-gători ai etapelor judeţene ale concursului.

Această strălucită manifestare a cunoscătorilor şi iubitorilor de istorie din şcoli se înscrie ca un nou şi strălucitor omagiu adus celor care, prin lupta lor necurmată, au pus bazele unirii din 1859 şi a celei ce avea să vină în nemuritorul an 1918.

Comisia centrală de organizare a Olimpiadei a fost alcătuită din prof. univ. dr. *Ştefan Ştefănescu*, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, decanul Facultăţii de istorie şi filozofie din Bucureşti şi director al Institutului de istorie „Nicolae Iorga" *(preşedinte)*; prof. univ. dr. *Pompiliu Teodor* de la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca *(vicepreşedinte)*; conf. univ. dr. *Gheorghe I. Ioniţă* de la Universitatea Bucureşti *(vicepreşedinte)*; prof. *Elena Cojan-Ene*, inspector la Ministerul Educaţiei şi Învăţământului *(secretar)*; prof. *Radu Ştefan*, inspector la Inspectoratul şcolar al judeţului Vrancea *(secretar)*; prof. *Aurora Stavrache*, inspector general al Inspectoratului şcolar judeţean Vrancea; lector univ. dr. *Ioan Scurtu* de la Universitatea Bucureşti; lector univ. dr. *Andrei Magyari* de la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca; lector univ. *Ion Şendrulescu* de la Institutul de perfecţionare a cadrelor didactice, secretar al Societăţii de ştiinţe istorice din R. S. România; prof. *Veronica Cornea*, activist la C.C. al U.T.C.; prof. *Marian Banu*, activist la Consiliul Naţional al Organizaţiei Pionierilor; prof. *Ion Truţă*, inspector la Inspectoratul şcolar al judeţului Alba; prof. *Gheorghe Ionescu*, inspector la Inspectoratul şcolar al judeţului Dîmboviţa; prof. *Eleonora Popescu*, director al Liceului de filozofie-istorie, nr. 1, Bucureşti; prof. *Victoria Radu*, director al Liceului pedagogic Slobozia; prof. *Alexandrina Popa*, Liceul de matematică-fizică „Dimitrie Cantemir" din Bucureşti; prof. *Ilie Istodorescu*, Liceul pedagogic Timişoara *(membri)*.

Sosiţi la Focşani în ziua de 7 aprilie, participanţii la Olimpiadă au vizitat în cursul aceleiaşi zile Muzeul de istorie şi etnografie din localitate, precum şi unele monumente istorice şi social-culturale ale oraşului. În cursul serii, ei au participat la un spectacol de poezie şi muzică patriotică.

În dimineaţa zilei de 8 aprilie a avut loc festivitatea de deschidere a Olimpiadei în Sala mare a Casei de cultură a sindicatelor din Focşani. După cuvîntul de deschidere rostit de prof. *Aurora Stavrache*, Inspector general şcolar al judeţului Vrancea, participanţilor la Olimpiadă le-a fost făcută evocarea: *Unirea în conştiinţa contemporanilor* de către dr. *Vasile Netea*.

A urmat apoi un excelent spectacol folcloric oferit de formaţii vrîncene participante la cea de-a doua ediţie a Festivalului naţional „Cîntarea României". După spectacol a fost vizitată expoziţia de fotografii „Focşanii în istorie".

În cursul dimineţii zilei de 9 aprilie, la Casa corpului didactic din judeţul Vrancea, impunător edificiu situat în Piaţa Unirii, a avut loc simpozionul „Unirea — naţiunea a făcut-o !".

După cuvîntul inaugural rostit de prof. univ. dr. *Ştefan Ştefănescu* preşedintele Comisiei centrale de organizare a Olimpiadei, a luat cuvîntul tovarăşa *Suzana Gâdea*, membru al C.C. al P.C.R., ministrul educaţiei şi învăţămîntului, care, salutînd pe cei prezenţi, cadre didactice şi elevi participanţi la Olimpiadă, a înfăţişat pe larg în ce constă rolul istoriei în formarea tinerei generaţii, a maselor în general, a dat o înaltă apreciere activităţii ce se desfăşoară în prezent pe tărîmul predării cunoştinţelor de istorie în învăţămîntul nostru de toate gradele.

În cadrul simpozionului a luat apoi cuvîntul tovarăşul *Simion Dobrovici*, membru al C.C. al P.C.R., prim secretar al Comitetului judeţean Vrancea al P.C.R. care a vorbit despre *Vrancea — trecut, prezent şi viitor*, făcînd în faţa participanţilor la Olimpiadă o amplă trecere

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 32, nr. 6, p. 1153—1163, 1979

www.dacoromanica.ro

în revistă a trecutului istoric al meleagurilor vrîncene, a realizărilor prezentului socialist și a perspectivelor luminoase ce se deschid în fața construcției socialiste a județului Vrancea.

Au urmat apoi trei expuneri de probleme fundamentale ale istoriei patriei noastre: prof. univ. dr. *Ștefan Ștefănescu* a vorbit despre *Unirea și personalitatea lui Al. I. Cuza*; conf. univ. dr. *Gheorghe I. Ioniță* a expus tema *România socialistă în anul celei de-a 35-a aniversări a insurecției din August 1944 și în anul celui de-al XII-lea Congres al P.C.R.*, iar prof. univ. dr. *Pompiliu Teodor* s-a referit la *Locul românilor în istoria universală.*

În cursul zilelor de 8 și 9 aprilie au fost organizate trei întîlniri ale elevilor participanți cu autori de manuale școlare de istorie. Prof. univ. dr. *Ștefan Ștefănescu* s-a întîlnit cu elevii claselor a XII-a pe probleme ale istoriei României în ansamblul ei, prof. univ. dr. *Pompiliu Teodor* cu elevii claselor a VIII-a și a IX-a pe probleme ale istoriei vechi și medievale a României, iar conf. univ. dr. *Gheorghe I. Ioniță* cu elevii din clasele a X-a pe problemele istoriei contemporane a României, ale istoriei partidului comunist, ale mișcării revoluționare și democratice din țara noastră. Cu aceste prilejuri au fost discutate pe larg unele aspecte legate de elaborarea acestor manuale, s-au făcut sugestii necesare perfecționării conținutului și aspectelor lor grafice la următoarele ediții.

În cursul dimineții de 10 aprilie, în localul Liceului „Al. I. Cuza" din Focșani a fost dată lucrarea scrisă pentru participanții la Olimpiadă. Comisia centrală de organizare a stabilit următoarele subiecte cu caracter larg:

Clasa a VIII-*a*: *Lupta antiotomană a țărilor române în secolul al XV-lea.*

Clasa a IX-*a*: *Unirea Moldovei cu Muntenia — expresie a voinței întregii națiuni".*

Clasa a X-a: *Insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă din August 1944 — moment crucial din istoria poporului român.*

Clasa a XII-a: *Rolul maselor populare în cucerirea independenței de stat a României; contribuția locuitorilor din celelalte provincii românești la dobîndirea independenței.*

Totodată, Comisia centrală de organizare a mai fixat cîte o întrebare ce pretindea elevilor să răspundă direct și succint în legătură cu următoarele probleme:

Clasa a VIII-a: *Indicați monumentele istorice ridicate în amintirea luptelor antiotomane din secolul al XV-lea.*

Clasa a IX-a: *Indicați trăsăturile definitorii ale personalității lui Al. I. Cuza.*

Clasa a X-a: *Momente semnificative din activitatea revoluționară a tovarășului Nicolae Ceaușescu în anii 1933—1944.*

Clasa a XII-a: *Menționați principalele reviste istorice din prima jumătate a secolului al XIX-lea.*

După susținerea lucrării scrise, în după-amiaza zilei de 10 aprilie, au continuat vizitele documentare ale participanților la Olimpiadă.

Ziua de 11 aprilie a fost consacrată în întregime excursiei documentare pe tema: *Vrancea-locuri istorice și de legendă.* Pornită din Focșani, coloana autocarelor a străbătut cunoscuta zonă viticolă a Odobeștilor și Jariștei, îndreptîndu-se spre viitorul oraș Vidra, unde elevii din localitate au făcut o caldă primire olimpicilor. Tuturor le-a vorbit unul dintre urmașii eroului legendar al luptelor purtate în cursul primului război mondial, pentru independență și libertate, Vasile Chilom. Oaspeților le-a fost oferit apoi un spectacol folcloric de către elevii din localitate, spectacol ce a cuprins minunate cîntece și dansuri vrîncene.

Coloana autocarelor s-a îndreptat apoi spre Soveja și Mărăști, localități cu bogat trecut istoric și care adăpostesc impresionante mausolee ridicate în memoria eroilor primului război mondial, căzuți în luptele pentru eliberarea patriei de sub ocupația străină.

Pe drumul de la Soveja la Mărăști, participanții la Olimpiadă au făcut cunoștință cu emoție, la Cîmpuri, cu casa lui Moș Ion Roată, personaj intrat în conștiința noastră a tuturor prin inteligența dovedită în evenimentele premergătoare Unirii din 1859.

În ziua de 12 aprilie, organizatorii Olimpiadei naționale de istorie de la Focșani au oferit participanților o nouă excursie documentară la mausoleul de la Mărășești. La sosirea coloanei de autocare ce-i purta pe olimpici, un numeros grup de pionieri și elevi din Mărășești i-au salutat pe oaspeți, oferindu-le un frumos program de evocare a istoricelor bătălii de la Mărășești.

În fața tuturor participanților, colonel dr. V. Atanasiu de la Academia militară generală a evocat într-o manieră cu totul emoționantă evenimentele memorabile care au înscris în anii primului război mondial Mărășeștii în rîndul localităților istorice ale țării.

După vizitarea mausoleului, a mormîntului eroului necunoscut și a muzeului eroilor de la Mărășești, participanții la Olimpiadă s-au întors în Focșani unde au vizitat muzeul etnografic din cîngul Petrești, prilej minunat de a se intra în legătură cu specificul vieții, portului și obiceiurilor tradiționale vrîncene.

În după-amiaza aceleiași zile a avut loc, la Casa corpului didactic din Focșani, festivitatea de premiere a cîștigătorilor concursului olimpic de istorie.

www.dacoromanica.ro

După examinarea lucrărilor scrise, Comisia centrală de organizare a declarat cîștigători pe următorii elevi :

Clasa a VIII-a. **Premiul I.** Ologeanu Marian — Școala generală nr. 2, Comuna Țigănești, județul Teleorman, Vlad Daniela Valentina — Liceul Mihai Viteazul Ploiești județul Prahova, Cîrja Vasilica — Școala generală Mădei, comuna Borca, județul Neamț ; **Premiul II.** Angheloiu Brindușa — Școala generală nr. 10, Pitești județul Argeș, Costiuc Ovidiu — Școala generală nr. 5, Galați, județul Galați, Ștefancu Nicoleta — Liceul Emil Racoviță, Iași, județul Iași ; **Premiul III.** Agrici Mihaela — Liceul Emil Racoviță, Iași, județul Iași, Bucur Eugenia — Școala generală nr. 4, Tîrnăveni, județul Mureș, Steflea Daniela — Școala generală nr. 30 Constanța, județul Constanța, Țenca Laura — Școala generală nr. 6 Găești, județul Dîmbovița ; **Mențiuni:** Apetrei Celina — Școala generală nr. 2 Piatra Neamț, județul Neamț, Begu Octavian — Școala generală nr. 149, București, Butilcă Lucia — Școala generală Orșova com. Gurghiu, județul Mureș, Căruntu Draga Irina — Liceul Național Iași, județul Iași, Crăciun Violeta — Școala generală Sascut, comuna Sascut, județul Bacău, Dănilă Ioana — Școala generală Sadu. comuna Sadu, județul Gorj, Grapă Isabela — Liceul Național Iași, județul Iași, Horescu Dan — Liceul de Filologie-Istorie Timișoara, Kulinyak Lidia — Școala generală Vișeul de Sus, județul Maramureș, Mic Violeta — Școala generală nr. 30, Craiova, județul Dolj, Nedelcu Constantin — Școala generală nr. 23, Brăila, județul Brăila, Puiu Lucica — Școala generală nr. 11, Pitești, județul Argeș, Țăranu Petronela — Școala generală Mădei, comuna Borca, județul Neamț.

Clasa a IX-a. **Premiul I.** Basec Adrian — Liceul de matematică-fizică nr. 4, București, Popescu Daniela Tamara — Liceul pedagogic Cîmpulung, Argeș ; **Premiul II.** Ursache Angelica Mihaela — Liceul „Mihail Eminescu", Vasilescu Georgeta Cristina — Liceul „Al. I. Cuza", Focșani, județul Vrancea, Păroiu Niculina — Liceul „Al. I. Cuza", Focșani, județul Vrancea, Pavel Cristian — Liceul industrial Plopeni, județul Prahova, Pascu Sorin — Liceul militar „Tudor Vladimirescu", Craiova, județul Dolj, Macovei Oana — Liceul „Dr. I. Meșotă", Brașov, județul Brașov, Lazăr Manuela Liceul sanitar — Iași, județul Iași, Dolean Simona — Liceul pedagogic „Gheorghe Lazăr", Cluj Napoca. județul Cluj, Constantin Lucian — Liceul „Andrei Șaguna", Brașov, județul Brașov, Bălan Eugenia — Liceul de matematică-fizică — Caracal, județul Olt ; **Premiul III.** Mama Mariana — Liceul „Al. I. Cuza", Focșani, județul Vrancea, Ciocan Ion — Liceul industrial Videle, județul Teleorman, Popa Liliana — Liceul „M. Kogălniceanu", județul Vaslui, Nicolae Camelia Liceul pedagogic Slobozia, județul Slobozia, Neculau Adrian — Liceul „Al. I. Cuza", Focșani, județul Vrancea, **Mențiuni:** Tudorache Ioana — Liceul industrial nr. 5 Craiova, județul Dolj, Cazan Mugurel — Liceul de matematică-fizică, Toplița, județul Harghita, Gradea Adina — Liceul „N. Bălcescu", Cluj-Napoca, județul Cluj, Griguță Rodica — Liceul Industrial Tîrgu Lăpuș, județul Maramureș, Stancu Elena — Liceul sanitar Alexandria, județul Teleorman, Marcu Daniela — Liceul de filologie-istorie, Craiova, județul Dolj, Medeleanu Steluța — Liceul sanitar Iași, județul Iași, Manea Sorin — Liceul de matematică-fizică „Al. I. Cuza", Alexandria, județul Teleorman, Mangalagiu Ionel — Liceul sanitar Iași, județul Iași, Ioan Nicolae Liceul militar „T. Vladimirescu" Craiova, județul Dolj, Ceapă Florentina — Liceul industrial nr. 1, Craiova, județul Dolj, Stancu Aurelia — Liceul de matematică-fizică, Găești, județul Dîmbovița, Borteș Maria — Liceul industrial nr. 1, Ocna Mureș — județul Alba.

Clasa a X-a. **Premiul I.** Iscru Albinița — Liceul „I. Mărăscu" Giurgiu, județul Ilfov, Boris Ileana — Liceul economic Baia Mare, județul Maramureș. **Premiul II.** Barb Ioan — Liceul militar Alba Iulia, județul Alba, Barbu Diana — Liceul „C. Dobrogeanu-Gherea", județul Prahova, Husar Adrian — Liceul „A. Papiu-Ilarian", județul Mureș, Turliuc Cătălin — Liceul „M. Eminescu", județul Iași. **Premiul III.** Ciobanu Daniela — Liceul „M. Eminescu", județul Constanța, Dingher Ștefan — Liceul „Dimitrie Cantemir", București, Mustafa Nelia — Liceul industrial Năvodari, județul Constanța, Preda Ionel — Liceul industrial Videle, Teleorman. **Mențiuni:** Țîntaru Constantin — Liceul Traian, Drobeta-Turnu Severin, județul Mehedinți, Moldovan Ștefan — Liceul industrial nr. 5, Arad, județul Arad, Truță Maria — Liceul de matematică-fizică Miercurea Ciuc — județul Harghita, Nicolescu Dănuț — Liceul industrial Sadu, județul Gorj, Pandrea Stănică — Liceul de matematică-fizică „Gheorghe Murgoci", județul Brăila, Murgescu Bogdan — Liceul „Ion Creangă", București, Povățeanu Vasile — Liceul „Traian" Drobeta-Turnu Severin, județul Mehedinți, Mehedințiu Dan — Liceul I.C.M., Brașov, județul Brașov, Chilian Mihaela — Liceul „Al. I. Cuza", Focșani — județul Vrancea, Toma Mihaela — Liceul de filologie-istorie, nr. 1, București, Păsărică Mioara — Liceul sanitar Iași, județul Iași, Schuster Beatrice Maria — Școala generală nr. 1, Bîrlad, județul Vaslui, Codescu Mirela — Liceul „B. P. Hasdeu", județul Buzău, Jigău C. Mariana — Liceul de științe biologice, județul Bacău, Cîntic Florin — Liceul „M. Eminescu", Iași, județul Iași, Marinescu Rusandra — Liceul de filologie-istorie, nr. 1, București, Cioloboc Petru Septimiu — Liceul pedagogic Tîrgu Mureș, județul Mureș, Colban Vasile — Liceul industrial „E. Hurmuzaki", Rădăuți, județul Suceava, Avram Aurică — Liceul sanitar — Buzău, județul Buzău, Zevri Senol — Liceul industrial

www.dacoromanica.ro

Constanța, județul Constanța, Mititelu Vasilica — Liceul industrial nr. 3, Tulcea, județul Tulcea, Vlad I. Constanța — Liceul industrial Moreni, județul Dîmbovița, Naum Oana — Liceul de filologie-istorie „Zoia Kosmodemianskaia", București. *Clasa a XII a* **Premiul I.** Wolf Edit — Liceul pedagogic Timișoara, județul Timiș, Mihaiu Elena — Liceul de filologie-istorie Buzău, județul Buzău. **Premiul II.** Hojda Ana — Liceul pedagogic Timișoara, jud. Timiș, Noag Anemaria — Liceul pedagogic Timișoara, județul Timiș; **Premiul III.** Gopescu Doina — Liceul pedagogic al județului Ilfov, Paki Adela — Liceul „Ady Șincai, Cluj-Napoca, județul Cluj, Dogaru Mariana — Liceul industrial nr. 5, Pitești, județul Argeș; **Mențiuni.** Adochiței Constantin — Liceul „Al. I. Cuza", județul Vrancea, Cornea Daniel — Liceul de matematică-fizică Caransebeș, județul Caraș-Severin, Ciobanu Tiberiu — Liceul de filologie-istorie Timișoara. județul Timiș, Dumitrașcu Mariana — Liceul pedagogic Slobozia, județul Ialomița, Firu Marian — Liceul industrial energetic Craiova, județul Dolj, Gavrilete Mircea — Liceul „Ion Slavici", Arad, județul Arad, Ionescu Tudor — Liceul pedagogic Baia Mare, județul Maramureș, Luca Georgeta — Liceul „Octavian Goga", Sibiu, județul Sibiu, Roman Ana — Liceul „Horia, Cloșca și Crișan", Abrud, județul Alba, Scurtu Florentina — Liceul „Calistrat Hogaș", P. Neamț, județul Neamț, Stanciu Ioan — Liceul pedagogic Baia Mare, județul Maramureș, Zancu Mihaela — Liceul industrial nr. 5, Iași, județul Iași.

Pentru nivelul lor ridicat de cunoștințe și forma exemplară în care și-au elaborat lucrările, mai mulți participanți au primit premii speciale din partea Ministerului Educației si Învățămîntului, C.C. al U.T.C., Consiliului Național al Organizației Pionierilor, Institutului de istorie „Nicolae Iorga", Societății de științe istorice din R.S. România, Inspectoratului școlar județean Vrancea, Consiliului județean Vrancea al pionierilor ș.a.

Se cuvine a aprecia în mod deosebit, valoarea excepțională a lucrărilor premiate, cum de altfel a majorității covîrșitoare a lucrărilor, ceea ce a ridicat grele probleme de selecție pentru Comisia centrală de organizare a Olimpiadei. Nu este vorba de faptul că în cele trei ore afectate lucrării unii concurenți au scris 30 și peste 30 de pagini de bună calitate, deși reprezintă o performanță deosebită și acest lucru ; noi avem în vedere, în primul rînd, temeinica pregătire a concurenților, concepția și stilul impecabil în care și-au alcătuit lucrările.

Ne-a produs tuturor o mare satisfacție faptul că multe dintre lucrările premiate aparțin unor elevi proveniți din mediul rural, care s-au întrecut și i-au întrecut practic pe colegii lor care învață în municipii și orașe, semn bun al valorii atinse de predarea istoriei la sate.

Cu satisfacții deosebite a fost constatată de asemenea prezența printre premianți a unor concurenți din rîndurile naționalităților conlocuitoare, dovadă a temeiniciei cunoștințelor lor în domeniul istoriei României.

O impresie bună au făcut-o la Olimpiadă premianții proveniți din liceele de specialitate, chiar de la cursuri serale liceale, semn evident că dragostea pentru istorie nu se măsoară cu profilul liceului, tipul de învățămînt (de zi, seral etc.) sau cu numărul de ore afectate predării acestui obiect.

În sfîrșit fără să nominalizăm, sînt salutare performanțele unor județe și licee care au obținut, prin concurenții lor, multe premii, ceea ce reflectă o pregătire serioasă asigurată de către ele finaliștilor desemnați pentru a le reprezenta la Olimpiadă.

În încheierea festivității a luat cuvîntul prof. univ. dr. *Șt. Ștefănescu*, care, mulțumind gazdelor pentru excelentele condiții asigurate pentru desfășurarea Olimpiadei de istorie, s-a referit la bilanțul acestei noi întreceri a celor mai tineri cunoscători și iubitori de istorie.

A urmat apoi un frumos program artistic susținut de participanți premiați la ed. a II-a a Festivalului Național „Cîntarea României".

La ieșirea din sala de festivități a Casei corpului didactic, participanții la Olimpiada de istorie de la Focșani au fost întîmpinați de sute de tineri, pionieri și șoimi ai patriei vrînceni, cu făclii aprinse în mîini. În piața Unirii, în jurul obeliscului ridicat cu ani în urmă în cinstea evenimentelor memorabile din 24 ianuarie 1859, s-a încins o imensă horă a unirii, în acordurile fanfarelor elevilor focșăneni.

Aceste momente înălțătoare au dat încă o dată substanță și contur semnificațiilor majore ale acestui moment olimpic din viața școlii românești.

Luîndu-și la revedere de la ținuturile vrîncene, participanții la faza republicană a Olimpiadei de istoria României, desfășurată la Focșani, și-au dat întîlnire, în anul ce vine, pe meleagurile hunedorene spre a merge pe urmele lui Burebista și Decebal — în cadrul celei de-a IV-a Olimpiade de istorie — în momentele în care vom aniversa cu toții 2050 de ani de la făurirea primului stat dac centralizat și independent de sub conducerea lui Burebista.

Privită în ansamblul desfășurării sale și mai ales prin prisma rezultatelor excelente obținute de elevii premiați, prin valoarea lucrărilor lor, faza republicană a celei de-a III-a Olimpiade de istorie de la Focșani se înscrie ca un excepțional eveniment în viața școlii noastre, reprezintă încă o expresie a valorii educative pe care o au asemenea manifestări.

www.dacoromanica.ro

Ținuta remarcabilă a lucrărilor premiate ne determină și de această dată să propunem Ministerului Educației și Învățământului să analizeze și să hotărască pe viitor admiterea fără concurs la facultățile de istorie a participanților la Olimpiade distinși cu premiul I.

Gheorghe I. Ioniță

SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ CONSACRATĂ ANIVERSĂRII A TREI DECENII DE LA FĂURIREA UNITĂȚII MIȘCĂRII DE TINERET DIN ROMÂNIA

Cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la unificarea mișcării de tineret din România, la București a avut loc în ziua de 20 martie 1979, sub egida Academiei „Ștefan Gheorghiu", o sesiune de comunicări pe tema „Trei decenii de la făurirea unității politice, ideologice și organizatorice a mișcării de tineret din România".

Manifestarea a fost organizată de Școala centrală de pregătire a cadrelor U.T.C. în colaborare cu catedra de istorie a patriei și Partidului comunist Român de la Academia „Ștefan Gheorghiu".

Lucrările sesiunii s-au deschis în prezența tovarășului Leonte Răutu, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., Președintele Consiliului de conducere și rector al Academiei „Ștefan Gheorghiu"

La sesiune au luat parte cadre didactice, cercetători de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., de la Centrul de cercetări pentru problemele tineretului, activiști ai Uniunii Tineretului Comunist, cursanți de la Școala centrală de pregătire a cadrelor U.T.C. Cuvîntul de deschidere a fost rostit de Nicolae Croitoru, secretar al C.C. al U.T.C.

În cuvîntul său, vorbitorul a evocat principalele momente ale evoluției mișcării de tineret din România care a culminat, în anul 1922, cu crearea organizației revoluționare a tineretului, detașament de avangardă a tinerei generații participantă activă la lupta poporului nostru pentru drepturi și libertăți sociale, împotriva regimului burghezo-moșieresc.

De asemenea a fost relevat rolul pe care Uniunea Tineretului Comunist sub conducerea Partidului Comunist Român l-a avut în principalele evenimente petrecute în România după insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă, tineretul fiind în primele rînduri la reconstrucția țării și în revoluția democrat-populară.

După Congresul de unificare din martie 1949, Uniunea Tineretului Comunist a luat parte activ la înfăptuirile revoluției socialiste, aducîndu-și o contribuție de seamă la făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate, în educația comunistă a tineretului patriei noastre, bucurîndu-se permanent de grija pe care Partidul Comunist Român, personal tovarășul Nicolae Ceaușescu o acordă tineretului, organizației sale revoluționare.

În continuare a luat cuvîntul tovarășul Leonte Răutu, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., Președinte al Consiliului de Conducere și rector al Academiei „Ștefan Gheorghiu", vechi militant al Uniunii Tineretului Comunist și activist de seamă al Partidului Comunist Român.

Au fost evocați, în luarea de cuvînt, anii grei ai ilegalității, pasiunea și dăruirea comuniștilor și uteciștilor în lupta și crezul lor revoluționar, convinși de faptul că alături de întregul popor vor înfăptui transformarea societății, în care tînăra generație va avea de jucat un rol important.

Anii grei de temniță, teroarea, represiunile și privațiunile de tot felul n-au putut clinti credința nestrămutată a comuniștilor într-o lume în care clasa muncitoare în frunte cu Partidul Comunist Român va prelua destinele în propriile mîini.

Vorbitorul a relevat în continuare contribuția de seamă a tineretului patriei noastre în prezent, participarea sa la viața politică a țării, o mare pondere în populația activă a țării în toate domeniile avînd-o tinerii.

Preluînd cele mai frumoase tradiții ale luptei clasei muncitoare și ale partidului, alături de care s-a aflat în permanență Uniunea Tineretului Comunist, tinerilor de astăzi le revine sarcina, a conchis în încheiere vorbitorul, de a face totul pentru ca România să devină țara pe care au visat-o atîtea generații de luptători — factor activ al progresului și păcii în lume.

www.dacoromanica.ro

Comunicările susținute în cadrul sesiunii au prezentat pagini din istoria mișcării de tineret din România, rolul Uniunii Tineretului Comunist în zilele noastre în toate domeniile de activitate: în fabrici, pe șantiere, în agricultură, în învățământ, experiența unor organizații fiind împărtășită participanților, sesiunea constituindu-se într-un bun prilej în acest sens.

S-a subliniat că în tot acest proces de devenire a mișcării de tineret revoluționare din țara noastră un rol deosebit l-a avut și îl are Partidul Comunist Român, secretarul său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, a cărui activitate este strîns legată de istoria partidului, a Uniunii Tineretului Comunist din patria noastră, în care tineretul are un exemplu demn de urmat.

În cadrul sesiunii s-au prezentat următoarele comunicări: *Probleme privind rolul și răspunderile tineretului, ale organizației sale revoluționare din țara noastră oglindite în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu*, prezentată de conf. univ. C. Voineag, directorul Școlii Centrale de pregătire a cadrelor U.T.C.; *Mișcarea socialistă de tineret și problemele fundamentale ale dezvoltării României moderne*, de cercetător C. Petculescu de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.; *Momente semnificative ale evoluției mișcării de tineret din România pînă la crearea Uniunii Tineretului Comunist*, de asistent univ. Vasile Păsăilă de la Academia „Ștefan Gheorghiu"; *Însemnătatea făuririi Uniunii Tineretului Comunist exprimată în faptele anilor 1922—1944*, de conf. univ. C. Mocanu de la Academia „Ștefan Gheorghiu"; *Din activitatea cercurilor studențești în direcția luptei pentru unitatea națională a românilor*, de lector univ. dr. Stelian Popescu de la Academia „Ștefan Gheorghiu"; *Evoluția mișcării de tineret după 23 August 1944 — realizarea organizației unice a tineretului din România (martie 1949)*, de lector univ. dr. Gheorghe Sbîrnă de la Academia „Ștefan Gheorghiu"; *Aspecte din lupta revoluționară a tineretului prahovean*, de Neacșa Petre, cursant la Școala Centrală U.T.C.; *Unitatea în diversitate a tradițiilor spiritului revoluționar utecist*, de cercetător Fred Mahler de la Centrul de cercetări pentru problemele tineretului; *Plenara C.C. al P.C.R. din 29 noiembrie — 1 decembrie 1967, eveniment important în viața și activitatea tineretului patriei noastre*, de lector univ. Ion Todea de la Academia „Ștefan Gheorghiu"; *Tineretul — puternică forță sociala în procesul edificării societății socialiste multilateral dezvoltate*, de prof. univ. Ovidiu Bădină de la Academia „Ștefan Gheorghiu"; *Participarea tineretului pe Șantierul național Salva-Vișeu*, de Ion Cozma, secretar al Comitetului județean U.T.C. Bistrița-Năsăud; *Organizarea și desfășurarea muncii patriotice pe Șantierul național Dunăre-Marea Neagră*, de Ion Popa, comandant adjunct al Șantierului național al tineretului Canal Dunăre-Marea Neagră; *Participarea tineretului din Banat la revoluția și construcția socialistă în patria noastră*, de Radu Bălan, prim secretar al Comitetului Municipal U.T.C. — Timișoara; *Prezența activă a tineretului în viața socială, economică și politică a județului Brașov*, de Constantin Faina, prim secretar al Comitetului județean Brașov al U.T.C.; *Dezvoltarea conștiinței socialiste a tineretului. Educarea comunistă prin muncă și pentru muncă — obiectiv central al Uniunii Tineretului Comunist*, de Constantin Dumitru, președinte al Consiliului elevilor — Comitetul județean Iași al U.T.C.; *Educația materalist-dialectică a tineretului, sarcină importantă a Uniunii Tineretului Comunist*, de cercetător Petre Datculescu de la Centrul de cercetări pentru problemele tineretului; *Valorificarea potențialului cultural studențesc*, de Mircea Florin Sandu de la revista „Viața studențească"; *Educația cultural-artistică — dimensiune importantă a activității U.T.C. de formare a conștiinței socialiste a tineretului (concluzie a unor cercetători)*, de cercetător Elvira Cîncă de la Centrul de cercetări pentru problemele tineretului; *Unitatea de gînd și acțiune a studenților cu întregul tineret al țării*, de Octavian Stireanu de la revista „Viața studențească", *Tineretul și creația tehnico-științifică*, de Gheorghe Pleșa, activist la C.C. al U.T.C.; *Antrenarea elevilor în activitatea de creație tehnico-științifică — cale necesară de educare pentru muncă și viață a tineretului școlar*, de Lia Koka, cursantă la Școala centrală U.T.C.; *Lupta pentru o nouă calitate în munca politico-educativă în rîndul tineretului*, de Lorin Vasilovici, cursant la Școala centrală U.T.C.; *Tineretul și Organizația Națiunilor Unite*, de Mihai Stoica și Andrei Popescu, adjuncți de șef de secție la C.C. al U.T.C.; *Activitatea U.T.C. și U.A.S.C.R. pentru unirea forțelor revoluționare, progresiste și democratice ale tinerei generații de pretutindeni în lupta împotriva imperialismului, pentru pace, dezarmare, democrație și progres social*, de Gh. Prisăcan, adjunct de șef de secție la C.C. al U.T.C.

Cuvîntul de închidere al lucrărilor sesiunii de comunicări a fost rostit de conf. univ. Constantin Voineag, directorul Școlii Centrale U.T.C. de la Academia „Ștefan Gheorghiu".

Prin tematica variată, nivelul superior de tratare și datele prezentate, această manifestare științifică a reprezentat un omagiu adus generațiilor de luptători din trecut și energiilor creatoare ale tineretului din patria noastră în anii contemporaneității.

Vasile Păsăilă

www.dacoromanica.ro

DEZBATEREA ȘTIINȚIFICĂ „CONȘTIINȚĂ NAȚIONALĂ ȘI MIȘCĂRI DE ELIBERARE ÎN SUD-ESTUL EUROPEAN"

Dezbaterea organizată cu această temă la Institutul de studii sud-est europene, la 1 februarie a.c., și-a propus, în primul rînd, să surprindă multiplele legături care au existat între dezvoltarea conștiinței naționale la popoarele din sud-estul Europei și mișcările de eliberare din secolul XIX, mișcări ce au dus la formarea statelor naționale independente în această zonă a continentului. În acest scop, a fost trimis invitaților la dezbatere un punctaj menit să canalizeze discuțiile. În al doilea rînd, s-a căutat ca din discuții să reiasă factorii specifici ai acestui proces și care nu arareori sînt deformat prezentați de istorici ai secolului XIX; aceste deformări se datoresc fie faptului că fenomenele sînt privite din afară și nu de pe pozițiile ocupate de popoarele sud-est europene care au luptat pentru ca să se afirme într-un nou concert european, al natiunilor, fie întrucît este pus un accent excesiv asupra factorului politic, cu ignorarea factorului economic sau al celui cultural. Reconsiderarea acestui proces istoric prin optica popoarelor care au luptat pentru eliberarea lor impune o analiză atentă a fenomenelor care au avut loc în această parte a continentului și înlăturarea tendinței de a proceda prin asimilări, prin „descoperirea" în sud-estul european a unor fenomene care nu fac altceva decît să „imite", cu „decalaje", evenimente petrecute în țări mai „avansate"; în mare parte, această cerință solicită o mai bună cunoaștere a istoriei popoarelor balcanice, degajată, la rîndul ei, de raportări permanente la istoria marilor puteri europene, desfășurată pe alte coordonate. În același timp, cercetarea va progresa evident dacă fenomenele vor fi abordate din diferite puncte de vedere, plurisau interdisciplinar; în acest scop, la dezbatere a fost invitat un istoric al limbii alături de istorici de artă, un istoric literar, specialiști în istoria economică, politică și culturală.

Referatul introductiv, prezentat de autorul acestei cronici, a recapitulat aceste aspecte și a trecut în revistă punctele supuse discuției. Prima chestiune care se cere rezolvată este de a demarca etapele dezvoltării conștiinței naționale la popoarele din sud-estul european, ținînd seama de tendința unor istorici din această zonă de a fixa la o limită foarte timpurie afirmarea conștiinței naționale la unele popoare — de exemplu, la sîrbi încă din secolul XV — , precum și de tendința altora de a generaliza fenomene din istoria cîte unui popor, ca în cazul „renașterii" din secolul XIX care nu se poate aplica în niciun caz poporului român. Este indicat de a face o deosebire între situația principatelor române, care au purtat lupta politică de eliberare cu ajutorul unei structuri statale și situația popoarelor balcanice care s-au întemeiat pe nuclee administrative, pe instituția bisericii, pe autonomii conservate în cadrul Imperiului otoman și al celui habsburgic. Trebuie reținută ideea lui Emanuel Turczynski că există o fază care a precedat lupta pentru constituirea într-un stat a națiunii, „confesiunea-națiune", cînd deosebirea confesională a contribuit puternic la individualizarea popoarelor balcanice, autorul evocînd cazul sîrbilor, cel al românilor ardeleni neputînd fi luat în considerare fără a ține seama de multiplele legături ale acestora cu românii de partea cealaltă a Carpaților care trăiau în state constituite pe bază națională; în cazul grecilor, este cunoscut rolul deținut de patriarhia din Constantinopol care și-a asumat conducerea „neamului". De asemenea, se impune atenției faptul că în secolul XIX, cînd mișcarea de eliberare îmbracă peste tot în Europa un caracter național, în sud-estul continentului afirmarea popoarelor se lovește de imperii în plină expansiune. În acest sens, poate fi reținută remarca lui J. B. Duroselle că în timp ce în Europa reacțiunea predomină, între 1815—1851, centrul luptelor de eliberare se deplasează în Balcani, dar situația devine aici și mai complicată ca în deceniile precedente datorită „chestiunii orientale" care atrage în joc marile puteri.

În ceea ce privește legătura ce poate fi stabilită între curentele intelectuale care au animat dezvoltarea conștiinței naționale și mișcările politice de eliberare, un loc aparte se cuvine a acorda studiului imaginilor mentale cu o mare pondere asupra conștiinței colective, precum imaginea trecutului care sub forma Bizanțului reînviat a dominat lupta poporului grec, a strălucirii vechilor țarate a ghidat lupta sîrbilor și a bulgarilor, a dăinuirii „imperiului etern" a inspirat politica de reforme otomane din secolul trecut; imaginea Romei antice a avut o influență considerabilă nu numai asupra transilvănenilor, dar și asupra maselor care au făurit unirea principatelor din 1859 și au cucerit independența la 1877. De altfel, o atenție specială trebuie acordată raportului dintre teoriile cărturarilor și aspirațiile maselor, deoarece ele se întîlnesc adesea în această etapă, în care nu lipsesc, însă, planuri de confederație balcanică; relația dintre nivelele culturale imprimă note specifice fiecărei culturi din această parte a continentului. Legătura dintre teoria politică și acțiunea care a dus efectiv la apariția unor noi state pe harta lumii poate fi reconstituită prin cercetarea proclamațiilor revoluționare și, concomitent, prin cercetarea formelor adoptate de insurecția armată care s-a transformat în război de eliberare. În acest din urmă sens, un loc important trebuie acordat apariției trupelor armate naționale;

www.dacoromanica.ro

decizia pașei de Belgrad, Hagi Mustafa, de a face apel la trupele conduse de knezii sîrbi în timpul conflictului cu forțele otomane rebele a contribuit la declanșarea răscoalei din 1806; un rol important l-au avut trupele de panduri ale lui Tudor Vladimirescu în schimbarea regimului din principatele dunărene, așa cum trupele lui Ipsilanti și ale Eteriei au constituit o condiție de bază a apariției noului stat grec.

Raportul dintre procesul intern și modelul extern poate fi analizat din mai multe unghiuri, dar ni se pare că unul dintre cele mai instructive este acela deschis de către studiul solidarităților politice. Deoarece este evident că în secolul XIX s-au afirmat noi unități politice pornind de la noi realități politice, care și-au găsit temeiul în elemente treptat puse în lumină de către evoluția conștiinței naționale; este vorba de accentul pus asupra limbii vorbite de popor, asupra originii comune, asupra „patriei" care a însemnat, mai întîi, pămîntul pe care au trăit strămoșii, iar mai apoi ansamblul de tradiții care formau un liant de nezdruncinat. S-au adăugat lupta pentru drepturi politice și voința comună de a trăi laolaltă în același stat. Cît privește *modelul extern*, el se impune a fi luat în considerare atît sub aspectul difuzării ideilor revoluției franceze, cît și sub aspectul prezenței trupelor franceze în insulele ioniene sau prin formarea regatului „iliric"; s-a făcut, apoi, un masiv apel la experiența statelor occidentale prin preluarea unor constituții sau a unor coduri de legi.

În sfîrșit, se va pune problema, la capătul unei cercetări conduse atît în adîncime, cît și pe plan orizontal, a tipologiei formării națiunilor. La acest capitol, istoricul va întîlni cel mai adesea opinii gata formate care pornind de la „modelul occidental" consemnează variante sau abateri în alte părți ale lumii, atunci cînd nu sugerează că naționalismul din sud-est este complet diferit de cel occidental care ar repezenta, prin excelență, „Europa" (după cum sugerează Hans Kohn sau Heinz Gollwitzer în lucrări apărute în anii în care Apusul era net demarcat de Răsărit). Ceea ce este evident este că nu există un model occidental, de vreme ce experiența engleză se deosebește de cea franceză, care, după cum remarcă și Hans Kohn, a încurajat naționalismul „militant", cel care a îndreptat gîndirea spre găsirea celor mai potrivite forme de dominare a celorlalte națiuni; de altfel, modelul englez și cel francez s-au distanțat net încă din secolul XVIII, după cum demonstrează Robert Mandrou în cartea lui recentă despre „Europa absolutistă". Apoi, este de luat în considerare faptul că în 1815 se aflau 39 de state germane și 7 italiene. Problema a fost complicată în Balcani de politica de colonizare dusă de imperiil dominante. De aceea, schema propusă de Theodor Schieder nu cuprinde toate cazurile istorice. Profesorul german apreciază că au existat națiuni dinastice care s-au transformat în națiuni democrate (precum Franța), națiuni care s-au unificat prin asamblarea statelor divizate (precum Germania), națiuni care s-au afirmat prin secesiunea națională a imperiilor multinaționale (precum în Europa Centrală). Cît privește procesul de apariție al noilor națiuni, este facuta distincția între „Staatsnation", o comunitate de cetățeni care și-au manifestat voința de a trai împreună în același stat, și „Kulturnation", o comunitate întemeiată pe limbă, pe o cultură unică. Dar Eugen Lemberg remarcă faptul că în cazul italienilor și al germanilor comunitatea s-a sudat mai tîrziu, avînd de-a face aici cu un „Risorgimento-Nationalismus". Cercetarea fenomenelor din sud-estul european poate îmbogăți și preciza aceste scheme, mai ales datorită faptului că lupta împotriva imperiilor a provocat o timpurie cristalizare a conștiinței de neam, întemeiată pe limbă comună și pe tradiții specifice, dar și pe voința de a trăi în state eliberate de dominația străină. Se combină, în aceste cazuri, elementele pe care specialiștii le separa pentru a le atribui fie teoriei lui Herder, care accentuează fenomenele inconștiente, fie teoriile franceze, care reliefează fenomenele conștiente. De un deosebit interes ar fi studierea concomitentă a destrămării Imperiului otoman și a fenomenelor care au precedat destrămarea monarhiei habsburgice. Cazul român este exemplar, în acest sens, deoarece el dezvăluie etapele unui proces desfășurat prin decăderea Imperiului otoman și treptata sclerozare a Imperiului habsburgic. El poate fi comparat cu cazul belgian, unde revoluția din 1830 a fost, totodată, socială și națională, izbutind să ducă la cucerirea unui nou statut internațional, pe care oamenii politici români l-au evocat frecvent, astfel că se poate vorbi de un anume „model belgian" la generația română a unirii și a independenței.

Discuțiile au fost foarte vii și spontane, fapt care a dat dezbaterii un caracter de comunicare intensă de idei, dar care face ingrată soarta cronicarului. Atît punctele supuse analizei colective, cît și opiniile din referatul introductiv au fost pe larg comentate de către *Damian Hurezeanu, Eugen Stănescu, Alexandru Niculescu, Răzvan Theodorescu, Ana Maria Musicescu, Valentin Al. Georgescu, Nicolae Șerban Tanașoca, Paul Cernovodeanu, Elena Siupiur, Andrei Pippidi, Cornelia Papacostea-Danielopolu, Cătălina Vătășescu, Ion Matei, Constantin Iordan-Sima.*

Participanții la această masă rotundă au subliniat faptul că este utilă distincția între conștiință de neam și conștiință națională, care favorizează demarcarea fazelor, conștiința

www.dacoromanica.ro

națională avînd caracterul obiectivizării unui factor subiectiv. În cazul românilor se impune atenției faptul că ei au un program politic clar în secolul XIX și că națiunea înglobează acum masele, ca purtătoare ale deziderateloг naționale. Lexicul revoluției române de la 1848 denotă o continuitate terminologică, extrem de interesantă pentru precizarea etapelor parcurse de conștiința națională; în același timp au loc infiltrații din Transilvania sau preluări de cuvinte din gîndirea europeană, după cum indică „nație", sau perpetuarea, cu alt sens, a cuvîntului „mîntuire" (eliberare) sau insistența cu care revine „binele obștei"; „neam", în schimb, înseamnă pînă tîrziu, cîn sau stare. Imaginea trecutului a avut un puternic rol mobilizator în cazul sîrbilor, după cum indică gravurile de epocă; dar s-a sugerat că această continuitate, frapantă nu numai în cazul sîrbilor, a fost poate favorizată și de faptul că Bizanțul nu a cunoscut o renaștere. Solidaritățile naționale au fost favorizate de instituția care a supraviețuit în Imperiul otoman, biserica, dar care a intrat într-o fază de conflicte naționale în epoca modernă, cînd slavii au urmărit înlăturarea hegemoniei grecești. S-a atras atenția asupra capacității organizatorice a Imperiului otoman, mai ales în faza de ascensiune, ca și asupra faptului că trecerea la islamism nu a fost peste tot forțată, ea permițînd promoția socială în imperiu, de unde necesitatea de a urmări modul în care relațiile sociale din imperiu s-au modernizat, făcînd loc unor noi solidarități. Modernizarea a avut un rol de prim ordin în transformarea structurilor sociale și și *mentale* și, în acest sens, s-a formulat aprecierea că însăși apariția noilor state balcanice este o consecință a modernizării, considerată ca un proces de adînci transformări economice, sociale și culturale. S-a propus reconstituirea modelului istoric sud-est european, în cadrul căruia fiecare popor a exprimat o experiență proprie, ceea ce ar permite reconstituirea unor submodele. Dar s-a atras atenția și asupra faptului că emigrațiile au jucat un rol important în dinamizarea conștiinței naționale prin preluarea unor elemente din realitățile în mijlocul cărora trăiau emigranții. A fost dat cazul emigranților bulgari, dar și al revoluționarilor români de la 1848 refugiați în Turcia care au influențat pe oamenii politici din imperiu. A fost evocată circulația cîntecelor revoluționare ale lui Rigas în literaturile sud-est europene, dovadă a aderenței lor la o stare de spirit similară. A fost propusă operarea unei nete deosebiri între naționalismul care s-a degajat din mișcările de eliberare ce au dus la apariția noilor state și cel care a inspirat politica statelor, odată consolidate; s-a vorbit despre o conștiință națională agresivă, ca și despre genealogiile fabuloase pe care le-a inspirat o imagine a trecutului pusă în slujba revendicărilor și a acaparărilor.

Fructuoasă atît prin caracterul ei pluridisciplinar, cît și prin diversitatea aspectelor aduse în discuție, dezbaterea aceasta va fi găzduită într-unul din numerele viitoare ale revistei de studii sud-est europene, „Revue des études sud-est européennes", unde autorii intervențiilor și i comunicărilor își vor expune pe larg opiniile formulate cu prilejul discuției. O discuție care sperăm să se prelungească și prin participarea altor specialiști, revista urmărind să consacre acestei teme importante părți din fasciculele sale.

Alexandru Duțu

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN U.R.S.S.

Efectuată între 21 martie și 8 aprilie 1979 în cadrul acordului cultural-științific încheiat între R.S. România și U.R.S.S., această călătorie a avut drept obiectiv documentarea pentru două teme aflate în planul de cercetare al Institutului de istorie „N. Iorga", instituate: 1. Relațiile culturale româno-ruse în secolul al XVIII-lea; 2. Problema orientală și românii în secolul al XVIII-lea. Pentru ambele teme investigațiile s-au desfășurat numai la Biblioteca de stat „V. I. Lenin" din Moscova.

Pentru documentarea privind prima temă, am parcurs în acest timp fondul de tipărituri (cărți și periodice) rusești din secolul al XVIII-lea, peste 9 000 de titluri de carte și cîteva sute de numere de periodice în care am depistat știrile privitoare la țările române din punct de vedere istoric, politic, economic, social, administrativ, cultural. Pînă în prezent se cunoșteau numai unele din lucrările lui D. Cantemir tipărite în Rusia, la Moscova și St. Petersburg între 1714 și 1789. De data aceasta am constatat existența mai întîi a mai multor jurnale de călătorie ale unor străini, care în peregrinările lor au trecut și prin țările române în secolul al XVIII-lea, jurnale care au fost traduse ulterior în limba rusă, ca de ex.: Călătoria negustorului rus Trifon Korobeinikov la muntele Sinai făcută în 1593, avînd două ediții, una la St. Petersburg, 1782, și alta la Moscova, 1789: călătoria prin Rusia și diferite țări asiatice și

www.dacoromanica.ro

la Constantinopol făcută de John Bell d'Antremony în 1737 (St. Petersburg, 1776); călătoria lordului englez Baltimore prin Bulgaria, Moldova etc., în 1746 (St. Petersburg, 1776); călătoria lui E. N. Kleeman de la Viena la Constantinopol între 1768—1770 (St. Petersburg, 1783); solia lui I. I. Bilgakov și a lui N. I. Repin la Constantinopol în 1775—1776 (St. Petersburg, 1777); călătoria lui von Raan în Moldova în anii 1787—1790 (St. Petersburg, 1792); călătoria în Crimeea și la Constantinopol făcută de lady Craven, în 1786 (Moscova, 1795).

De asemenea tot din secolul al XVIII-lea mai sînt două monografii relativ la țările române: *Memorii istorice și geografice relativ la Țara Românească* (*Valahia*), aparținînd generalului Baur, și *Istoria Moldovei și Țării Românești* (*Valahiei*), de J. L. Carra (ambele St. Peterburg, 1791). Totodată aveau să mai apară și unele lucrări privind istoria Rusiei și a Imperiului otoman cuprinzînd știri relativ la condițiile juridice internaționale ale țărilor române, economia și administrația lor, situația lor politică internă și externă etc., ca de ex. *Istoria Imperiului otoman*, de Ricaut (St. Petersburg, 1741); *Statul otoman din Europa și Republica Raguza* (St. Petersburg, 1770); *Jurnalul operațiilor militare ale armatei ruse din anii 1769—1771* (St. Petersburg, 1770—1773, în 3 volume); *Jurnalul lui Petru cel Mare* (St. Petersburg, 1770—1772, în 2 volume); *Viața lui Petru cel Mare*, de Catiforo (St. Petersburg, 1772); *Lexicon al istoriei Rusiei*, de F. A. Polunin (Moscova, 1773); *Viața lui Carol al XII-lea* (St. Petersburg, 1777); *Istoria comerțului rus*, de M. D. Ciulkov (St. Petersburg, 1781—1788); *Dicționarul istoric sau Biblioteca prescurtată* (Moscova, 1790—1798) în 14 volume) care cuprinde printre altele și un interesant portret literar al lui D. Cantemir pe care-l și reproducem: „Principele Dimitrie a fost un om de o inteligență plină de spirit, plină de rațiune, clarvăzător în opinii, de o aleasă învățătură, respectat de țar și de alți monarhi, foarte prețuit în multe limbi europene și asiatice, a scris în limba latină cartea despre Imperiul otoman și în limba rusă Sistema religiei mahomedane care s-a tipărit la St. Petersburg în 1722"; în fine, *Scurtă descriere istorică și geografică a Imperiului turcesc* (Moscova, 1794). În felul acesta, materialul existent în aceste tipărituri ne dă o imagine mult mai amplă decît aveam pînă acum cu privire la cunoștințele despre români în conștiința contemporanilor din Rusia în acest secol. Totodată el este foarte util pentru cei ce editează izvoarele, narative: *Călători străini despre țările române*, deoarece atestă traduceri în limba rusă ale unor jurnale de călătorie apărute inițiala în alte limbi străine (engleză, franceză, germană, italiană).

De un interes deosebit sînt și știrile depistate în zecile de periodice tipărite în secolul al XVIII-lea la Moscova și St. Petersburg ca de ex. „Vedomosti" 1703—1721, „Sanktpeterburgskie vedomosti" 1728—1800; „Moskovski vedomosti" 1756—1800; „Sanktpeterburskie vestnik" 1778—1781; „Politiceski jurnal" 1790—1800; „Novii Sanktpeterburgski vestnik" 1786; „Sanktpeterburgskii vestnik "1790—1792; „Moskovskii jurnal" 1791—1792; „Sankt petersburgskii jurnal" 1798, care se referă nu numai la operațiile militare ale armatei ruse și austriece pe teritoriul țărilor române în acest secol și la participarea voluntarilor români în lupta antiotomană, dar și la apariția unor cărți în diferite țări europene despre romani.

În problema orientală și românii, am consultat o serie de lucrări mai noi apărute în Uniunea Sovietică și în alte țări europene aparținînd de ex. istoricilor: D. M. Vaughan (1951), H. Grenville (1965), L. Cassals (1966), S. P. H. Duggan (1970), P. Bartl (1971), B. E. Sutoi (1977). Aceste lucrări ca și cele mai vechi binecunoscute (de I. Ancel, I. Ceciulin, A. Chahuet, E. Driault, P. Iusefovici, S. A. Jigarev, A. Kociubinski, R. Roeppel, K. Strupp, C. F. Wurm, A. Sorel etc.) ne-au permis să cunoaștem mai bine negocierile diplomatice de culise din cancelariile europene cu privire la noul statut juridic internațional al țărilor române în condițiile decaderii și slăbirii dominației otomane în regiunile din sud-estul Europei la sfîrșitul secolului al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea. Totodată ne-a permis să lămurim unele aspecte mai puțin studiate ale problemei, ca de exemplu: Originile istorice al problemei orientale avînd o sferă mai largă din antichitate dar avînd o sferă mai restrînsă numai din secolul al XV-lea și localizată numai la regiunile din sud-estul continentului nostru, inclusiv strîmtorile Bosfor și Dardanele; apoi în privința problemei orientale ca provenind din problema otomană așa cum a fost cunoscută de contemporani pînă la 1699, după unii cînd Imperiul otoman este considerat ca mare putere europeană, după alții abia de la începutul secolului al XIX-lea (congresul de la Verona); de fapt după 1699 problema orientală este considerată drept o luptă între marile puteri europene vecine sau nevecine cu acest imperiu pentru teritoriile sale europene. În privința locului țărilor române în problema orientală, el poate fi înțeles în sensul că începînd cu secolele XIV—XV acestea au dus o luptă pentru menținerea independenței de stat, iar din secolul al XVI-lea o luptă pentru redobîndirea acestei independențe și pe cale militară, dar și pe cale politică, și diplomatică aflîndu-se în prima linie de apărare a civilizației țărilor occidentale. Cît privește problema schimbării statutului juridic internațional al țărilor române ridicate la nivel european ca parte integrală a problemei orientale ea s-a produs în cursul secolului al XVIII-lea, în 1737 și în 1770—1773, cînd pe baza unor memorii din Țara

www.dacoromanica.ro

Românească și Moldova, s-a discutat posibilitatea redobîndirii independenței acestor țări și punerea lor sub protecția uneia din marile puteri sau sub o protecție colectivă (Austria, Prusia, Rusia) și unite într-o singură țară. În fine, materialele consultate ne-au permis să sesizăm și contribuția directă a țărilor române în rezolvarea problemei orientale manifestată și prin lupta armată, dar mai ales prin sprijinul politic, și diplomatic acordat marilor puteri europene ostile dominației otomane în regiunile din sud-estul Europei.

Timpul cît am stat la Moscova ne-a permis să vizităm și un interesant muzeu „Palatul de arme" (Orujenie palata) din incinta Kremlinului ale cărui începuturi sînt datate în secolul al XIV-lea, fost principalul arsenal al marelui cnezat inițial al Moscovei și ulterior al Rusiei pînă în 1806, cînd a fost transformat în muzeu. În cele 9 săli cu exponate dispuse pe două nivele, se pot vedea: arme albe și de foc din secolele XIII—XVII (săbii, topoare, sulițe, coifuri, armuri, cămăși de zale, buzdugane, scuturi, carabine, pistoale etc.), obiecte din aur și argint din secolele XII—XX, create de meșteșugari ruși (candelabre, sfeșnice, căni, tăvi, potire, samovare, tabacheri, lăzi, ornate cu pietre scumpe și perle, etc.), obiecte din aur și argint din secolele XV—XIX creații ale meșteșugarilor din diferite țări occidentale europene (căni, pahare, fructiere, veselă pentru ospețe festive etc.), obiecte care reflectă ceremonialul de la curtea țărilor din secolele XVI—XIX (tronul lui Ivan cel Groaznic, din fildeș, coroana lui Mihail Romanov, sceptrul și globul, îmbrăcămintea țarilor festivă și cotidiană rochiile țarinelor, harnașamente de cai, șei, carete poloneze, englezești, germane, franceze), de proveniență rusească, dar și străină.

Constantin Șerban

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

SEBASTIAN MORINTZ, *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii, I, Epoca bronzului în spaţiul carpato-balcanic.* Biblioteca de arheologie. XXXIV, Edit. Academiei R. S. România, Bucureşti, 1978, 216 p.

Cercetarea arheologică românească a acumulat, în cei aproape 20 de ani de la editarea primului volum de sinteză închinat istoriei străvechi şi vechi a României, un fond de materiale uriaş, care completa dar şi depăşea lucrarea amintită. Mai mult chiar, în studiul unor perioade din istoria străveche a regiunilor carpato-dunărene, bogata documentare de teren punea sub semnul întrebării o serie întreagă din vechile concluzii la care ajunsese ştiinţa istorică românească, făcîndu-se acut simţită nevoia unei noi prezentări, ordonări şi sistematizări a materialului arheologic existent. În ceea ce priveşte cercetarea epocii bronzului, studiile de sinteză închinate zonei carpato-balcanice, cu mici excepţii, analizînd în mare măsură doar realităţile locale nord-dunărene, necorelîndu-le cu concluziile cercetării arheologice din regiunile balcano-dunărene şi nord-pontice, pierdeau din vedere sau minimalizau contribuţia unor factori în determinarea evoluţiei culturilor materiale locale, în înţelegerea complexului proces al formării populaţiilor tracice.

Rod al unei munci de aproape 30 de ani — incluzînd săpături arheologice, periegheze, studiul materialelor din aproape toate muzeele din ţară şi din ţările vecine, folosirea unei ample bibliografii de specialitate, românească şi străină — primul volum al lucrării reputatului cercetător Sebastian Morintz vine să umple un gol resimţit acut în studiul istoriei populaţiilor trace, în formarea şi evoluţia lor, putînd fi socotită cea mai completă şi lămuritoare sinteză arheologică a realităţilor epocii bronzului din spaţiul carpato-balcanic. Totodată lucrarea reprezintă punctul general de vedere al şcolii arheologice româneşti contemporane.

Adoptînd titlul de *Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii* autorul îşi ia libertatea de a trata şi analiza problemele istoriei tracilor în mod diferit, în funcţie de necesităţile de expunere şi de stadiul actual al documentării.

Modul de tratare a problematicii lucrării este dezvoltat pe parcursul a cinci capitole. În primul, *Perioadele mijlocie şi tîrzie ale epocii bronzului în regiunile dunărene dintre vărsarea Tisei şi vărsarea Oltului*, se analizează evoluţia culturilor Vatina, Verbicioara (fazele I—III), Žuto Brdo-Gîrla Mare şi Cruceni-Belegiş din Banat şi Oltenia. Sebastian Morintz sesizează existenţa a două orizonturi cronologice distincte, primul, grupînd culturile Vatina şi Verbicioara (fazele I—III), evoluînd în prima etapă a bronzului mijlociu (1700 — 1500 î.e.n.), şi al doilea definit de culturile Žuto Brdo-Gîrla Mare şi Cruceni-Belegiş caracteristice celei de-a doua perioade a bronzului mijlociu (1500—1300 î.e.n.) şi bronzului tîrziu.

Culturile Vatina şi Verbicioara (fazele I—III) au o origine comună — fondul cultural Periam-Mokrin — şi o evoluţie paralelă, ceea ce explică existenţa elementelor comune.

Definirea culturii Vatina, multă vreme confundată cu culturile din zona dunăreană a Banatului, este rezultatul comun al studiilor lui Nikola Tasić şi Sebastian Morintz. Aceştia, independent şi concomitent, pe baza studiilor proprii au ajuns la concluzii comune.

Aria culturii Vatina cuprinde ambele maluri ale Dunării, de la vărsarea Tisei pînă la Porţile de Fier, limita nordică fiind dată de descoperirile Vatina de la Corneşti, la sud de Mureş, între Timişoara şi Arad, iar cea sudică fiind situată în zona Vatina-Vršac. Raportată la sistemul cronologic al lui Reinecke cultura Vatina evoluează din Bz. A_2 pînă la limita dintre Bz. B şi Bz. C. Cronologia internă a culturii, definitivată de N. Tasić, stabileşte două etape de dezvoltare, una timpurie Omoljica-Pančevo şi alta finală Vatina-Vršac.

Paralel cu grupul Vatina se dezvoltă cultura Verbicioara (fazele I—III). Din zona sa de formare, Banatul, cultura Verbicioara se extinde în Oltenia şi pe ambele maluri ale Dunării. Apariţia culturilor cu ceramică imprimată şi incrustată de tip Žuto Brdo-Gîrla

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 32, nr. 6, p. 1165—1186, 1979

www.dacoromanica.ro

Mare și Cruceni-Belegiș determină sfîrșitul culturii Vatina și restrîngerea ariei culturii Verbicioara la Oltenia. În cursul fazei a treia ea este îndepărtată din Banat și de pe malurile Dunării. Evoluția diferită a etapelor Verbicioara I—III față de IV—V justifică construcția lucrării lui S. Morintz, care analizează separat fazele timpurii de cele tîrzii.

Avînd o dezvoltare paralelă cu culturile Vatina și Verbicioara (fazele I—III) și o origine comună — fondul cultural Periam-Mokrin — evoluează în Banat grupul cultural Pecica (Mureș), neinclus în lucrare. Cauza o constituie numeroasele semne de întrebare ce se pun în legătură cu evoluția acestei culturi în perioada mijlocie și tîrzie a epocii bronzului. Deși cel mai autorizat cunoscător al descoperirilor de tip Pecica (Mureș), Tudor Soroceanu, susține existența culturii din Bz. A pînă în Bz. D (Reinecke), pe o arie ce încadrează cursul inferior al rîului Mureș, totuși putem enumera cîteva elemente ce vin în contradicție cu părerea sa. Pînă la limita dintre etapele timpurie și tîrzie a bronzului mijlociu (circa 1500 î.e.n.) cultura de tip Pecica (Mureș) evoluează în zona amintită. Dar, apariția în plină arie Pecica, la Cornești, în apropierea liniei Mureșului a celei mai nordice așezări de tip Vatina și includerea văii Mureșului, tot acum, în stăpînirea triburilor culturii Otomani, a căror influență ajunge la sfîrșitul fazei Otomani II (Reinecke Bz. B_2) și începutul celei următoare Otomani II/III (Reinecke Bz. C) pînă la jumătatea distanței dintre Mureș și Dunăre, se poate pune sub semnul îndoielii posibilitatea continuării grupului Pecica, ca o unitate culturală distinctă la sfîrșitul bronzului mijlociu și în cel tîrziu. Aproximativ la aceeași dată, situată la limita cronologică dintre Bz. B_2 și C (Reinecke) apariția culturii cu morminte tumulare în jumătatea vestică a ariei culturii Mureș; existența apoi aici a complexelor de la Tápé (Reinecke Bz. C) și Csorva (Reinecke Bz. D), care nu sînt de tip Pecica, și descoperirea în inventarele cimitirului de la Kelebia, aparținînd culturii Vátyá (grupul cultural cu morminte tumulare), a ceramicii tîrzii Mureș, ne indică, toate, improbabilitatea continuării culturii Pecica (Mureș), ca grup cultural unitar, pînă la finele epocii bronzului.

Cultura Žuto Brdo-Girla Mare și cea înrudită cu ea Cruceni-Belegiș aparțin marelui complex cultural caracterizat prin ceramică incrustată și necropole plane de incinerație. Aceste culturi reprezintă ramuri tîrzii ale complexului cultural cu ceramică incrustată de la Dunărea de mijloc, pătrunse în aria culturii Vatina (pe care o asimilează) și parțial în aria culturii Verbicioara (pe care o dislocă din Banat și de pe malurile Dunării).

Purtătorii culturii Žuto Brdo-Girla Mare au populat malurile Dunării din zona orașului Belgrad și pînă la vărsarea Oltului, în Dunăre. Cronologia culturii a fost definitivată de Sebastian Morintz. În evoluția sa, corespunzătoare etapelor Reinecke Bz. C și D, se deosebesc patru faze. Prima, mai bine reprezentată la vest de Porțile de Fier, este caracterizată prin persistența ceramicii incrustate de la Dunărea mijlocie (termenul, enunțat de Pál Patay, folosit curent și în lucrarea lui S. Morintz, de ceramică incrustată sudtransdanubiană, este neclar și ca atare nu l-am folosit) și a unor elemente Vatina, ambele reprezentînd fondul genetic de formare a culturii Žuto Brdo-Girla Mare. Faza a doua reprezintă etapa clasică a culturii. În faza a treia se constată o evoluție diferită la vest de Porțile de Fier față de zona de est. În zona estică se formează un orizont de elemente comune Girla Mare III-Verbicioara IV-Tei IV-Zimnicea-Plovdiv. Spre deosebire de N. Tasić, care consideră sfîrșitul culturii Žuto Brdo-Girla Mare legat de înaintarea populațiilor cu morminte tumulare și a culturii Cruceni-Belegiș, S. Morintz, în mod întemeiat, atrage atenția asupra existenței unei faze finale a culturii, a patra, prin care se face tranziția către cultura hallstattiană timpurie de tip Insula Banului.

Cultura Cruceni-Belegiș, definită de N. Tasić, ocupă în cea mai mare parte fosta arie a culturii Vatina. Evoluția culturii este caracterizată de două faze cronologice, sesizate încă de Kurt Horedt în analiza ceramicii cimitirului de incinerație de la Cruceni. Prima este caracterizată prin vase ornamentate prin imprimare și incrustare, a doua prin canelură. Pe fondul fazei Cruceni-Belegiș II se va forma cultura hallstattiană timpurie de tip Susani.

În capitolul al II-lea autorul analizează: *Evoluția culturală din perioada mijlocie și pînă la sfîrșitul epocii bronzului din spațiul cuprins între Carpații Meridionali și Valea Mariței.* În timp ce în zona de la vest de Olt evoluția culturală este ilustrată de primele trei faze ale culturii Verbicioara, în Muntenia centrală și sudică o dezvoltare paralelă o are cultura Tei. Evoluînd pe parcursul a cinci faze, cu o origine încă greu de precizat, cultura Tei acoperă întreaga perioadă a bronzului mijlociu și tîrziu din Cîmpia Română, sud-estul Transilvaniei și nordul Bulgariei. Primele trei faze ale culturii Tei, paralele cu fazele I—III ale culturii Verbicioara, denotă o cultură total deosebită. Ultimele două faze, Tei IV și V, arată însă strînse legături cu culturile Verbicioara din Oltenia și Zimnicea-Plovdiv din zona balcano-dunăreană. Această caracteristică, formarea unui orizont comun definit de fazele finale ale culturilor Girla Mare, Verbicioara, Tei, Zimnicea-Plovdiv, în

www.dacoromanica.ro

regiunile balcano-dunărene, i-a impus autorului necesitatea trecerii în revistă a documentației arheologice din Bulgaria și Macedonia, analiza ultimelor faze Verbicioara și Tei, de asemenea prezentarea culturii Zimnicea-Plovdiv. Această analiză a evidențiat strînsa legătură între zona de la nord de Stara Planina și cea carpato-dunăreană. Descoperiri izolate, așezări și necropole aparținînd culturilor Verbicioara, Tei, Žuto Brdo-Gîrla Mare arată că evoluția culturală din spațiul de la nord de Balcani a fost strîns legată, în parte identică, cu cea de la nord de Dunăre, în timp ce spațiul de la sud de munții Balcani a avut o situație deosebită. La sud de Stara Planina evoluează pînă în bronzul tîrziu culturile recent definite de Valeriu Leahu — Iunacite și Nova Zagora.

La nord de munții Balcani, într-o arie restrînsă la zona orașelor Zimnicea-Giurgiu s-a format grupul cultural Zimnicea-Plovdiv. Acesta ilustrează un orizont tîrziu (nu final !) al epocii bronzului din spațiul carpato-dunărean și se datează în secolele XIV—XIII î.e.n.

Cercetătorii culturilor Tei și Verbicioara au sesizat apariția spontană în fazele IV ale acestor culturi a unor elemente comune, care nu sînt străine nici culturii Zimnicea-Plovdiv. Aceste elemente afectează și faza a treia a culturii Gîrla Mare. Este vorba de generalizarea tipului de vas globular, cu două torți suprainălțate ce au secțiunea triunghiulară, și a unor ornamente specifice numai acestui orizont cultural. Pe scurt, se evidențiază o coeziune între populațiile culturii Verbicioara (faza IV), Tei (faza IV) și Zimnicea-Plovdiv. În cadrul acestui prim orizont cultural aparținînd ultimei etape a bronzului mijlociu se vehiculează spre nord materiale specifice regiunilor macedonene (Vardaroftsa, Vardina, Kilindir, Tsautsitsa, Saratse etc.) și spre sud piese caracteristice zonei carpato-balcanice. Aceasta este explicația vaselor tipice Zimnicea-Plovdiv identificate în nivelul VII_b de la Troia. Cauzele care au determinat crearea în zona carpato-balcanică a unei adevărate „uniuni" culturale pot fi sesizate în presiunile vestice ale grupului cu morminte tumulare asupra culturii Žuto Brdo-Girla Mare și mișcarea dinspre est a populațiilor de tip Sabatinovka, care vor da naștere în estul Munteniei culturii de tip Coslogeni.

Presiunea triburilor Gîrla Mare determină evoluția finală a culturii Verbiciora V, fază în care elementul preponderent nu mai este de tip Verbicioara, ci Girla Mare. Totodată, în această fază au fost evidențiate primele influențe și importuri hallstattiene timpurii de la vest de Porțile de Fier. În Muntenia caracteristica acestui ultim orizont cronologic al epocii bronzului este pătrunderea culturii Coslogeni în aria Zimnicea-Plovdiv și fuzionarea celor două culturi. Ultima fază a culturii Tei, strîns legată de cea anterioară, nu permite observarea în structura ei a elementelor de caracter hallstattian timpuriu.

Capitolul al III-lea prezintă *Problemele generale ale epocii bronzului din regiunile răsăritene ale României și din Podișul Transilvaniei. Perioada bronzului tîrziu în aceleași regiuni*. O primă dificultate în analiza zonelor istro-pontice constă în necunoașterea așezărilor care să permită definirea vreunei culturi corespunzătoare bronzului mijlociu și tîrziu. În această zonă s-a constatat existența unui număr foarte mare de morminte tumulare, care, pe baza ritului, ritualului funerar și a inventarelor au fost atribuite populațiilor răsăritene. Datarea lor, diferită de la autor la autor, îngreuna cercetarea epocii bronzului în regiunea amintită. Aportul deosebit de valoros al lui S. Morintz în această problemă constă în sistematizarea și ordonarea diverselor informații provenite din cercetarea tumulilor și gruparea numeroaselor descoperiri în mai multe orizonturi de înmormîntări, fiecare desemnînd un grup cultural răsăritean.

Cercetarea regiunilor est-carpatice și nord-pontice a permis constatarea ocupării zonei litorale a Mării Negre, din nordul Caucazului și pînă aproape de Marea Egee de către grupuri de populații răsăritene semînomade, cu o existență paralelă culturilor epocii bronzului din spațiul carpato-balcanic. Populațiile răsăritene veneau în contact cu diverse comunități sedentare și vehiculau pe spații largi produse ale acestora. Această observație a autorului, cu totul nouă și bine documentată, pune într-o altă lumină fenomenul adoptării de către populațiile carpato-balcanice a elementelor culturale sudice (printre care și cele de caracter micenian) și vehicularea lor.

La sfîrșitul perioadei bronzului tîrziu ia naștere pe fondul unui orizont de „Steinkistengräber" cultura de tip Monteoru, reprezentativă în perioada mijlocie a epocii bronzului în regiunea dealurilor subcarpatice din nordul Munteniei și Podișul Central Moldovenesc. Deși s-a publicat extrem de puțin, cercetările făcute în așezarea eponimă de la Sărata Monteoru și altele mai noi au permis unele precizări cu privire la conținutul și evoluția culturii Monteoru.

Cronologia internă a culturii Monteoru a fost stabilită pe baza stratigrafiei așezării de la Sărata Monteoru și pe tipologia ceramicii; ea a fost notată provizoriu astfel: Ic_4, Ic_3, Ic_2, Ic_1, Ib, Ia, IIa, IIb, fiindu-i adăugată apoi o nouă fază, finală, Balintești-Gîrbovăț. Prima etapă evolutivă Ic_4 este faza de formare a culturii în nordul Munteniei. Cercetări mai noi precizează posterioritatea ei, cel puțin parțială,

www.dacoromanica.ro

față de cultura de tip Schneckenberg B. Fazele următoare Ic_3 Ic_2, caracteristice primei etape a perioadei mijlocii a epocii bronzului, reprezintă momentul deplinei cristalizări culturale și a extinderii ariei de stăpînire în Moldova centrală și sud-estul Transilvaniei. Fazele Ic_1 Ib sînt neclar definite de cercetătorii stațiunii Sărata Monteoru, și deși s-a afirmat că fac trecerea la etapa următoare Ia. studiul ceramicii și a evoluției generale a culturii pun sub semnul întrebării o atare concluzie. Din acest motiv, pînă la apariția unor date sigure, bazate pe analiza și publicarea integrală a materialelor din nivelurile Ic_1—Ib de la Sărata Monteoru, socotim că faza Ia succede (la o perioadă de timp ce nu poate fi precizată) etapa Ic_2. Faza Ia reprezintă momentul unor schimbări structurale în cadrul culturii Monteoru, cronologic ea corespunzînd cu data îngropării tezaurelor de la Borodino, Perșinari, Măcin. Ultima etapă a culturii IIb este neîndoielnic comună cu orizontul de descoperiri de tip Balinteşti-Girbovăț, care încheie cultura Monteoru în sudul Moldovei.

În prezent este clarificat sfîrșitul acestei culturi, ea neatingînd perioada finală a epocii bronzului, fiind eliminată și înlocuită (după cum demonstrează cercetările de la Petrișoru-Racoviteni) în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, chiar în aria ei de formare (nordul Munteniei), de un complex cultural a cărei componentă principală este de tip Sabatinovka. Cercetări mai noi efectuate la Petrișoru-Racoviteni, Cîrlomănești, Pietroasa Mică, Bradu etc. demonstrează elocvent crearea în secolul al XIII-lea î.e.n., în regiunile din nord-estul Munteniei și sudul Moldovei, a unui nou orizont cultural avînd o origine răsăriteană.

În Podișul Transilvaniei ia naștere dintr-un orizont al epocii timpurii a bronzului, a cărei ceramică era ornamentală cu striuri (strichverzierte Keramik), cultura de tip Wietenberg. În evoluția culturii au fost definite trei faze. Prima fază, în care se disting elementele fondului cultural anterior, se caracterizează printr-un repertoriu restrîns de forme. Caracteristica principală a fazei a doua este preponderența motivului spiralic în ornamentație, în timp ce în a treia se generalizează motivistica meandrică și ornamentația prin impresiuni succesive. Prima parte a fazei Wietenberg III (IIIa) se sincronizează cu Verbicioara IV, Tei IV, Monteoru IIb. În etapa următoare (IIIb) se constată coexistența în Podișul Transilvaniei a culturilor Wietenberg și Noua. Este de semnalat numărul relativ mare de arme descoperite în aria culturii Wietenberg, printre care se remarcă cele șapte săbii de tip micenian.

Culturile din perioada mijlocie și tîrzie a epocii bronzului din latura estică a spațiului carpato-balcanic au resimțit presiunea grupurilor de populații păstorești seminomade de origine răsăriteană. În evoluția fazelor mijlocii și tîrzii ale culturilor Tei, Monteoru, Wietenberg sau Costișa este deja sesizat contactul permanent cu populațiile culturilor Catacombnaia Srubnaia, Sabatinovka. Mișcarea treptată a acestor populații spre sud-vest va determina constituirea în estul și nord-estul Munteniei, precum și în nord-estul Bulgariei a grupului cultural, recent definit de S. Morintz, de tip Coslogeni. Populațiile culturii Coslogeni evoluează în zona amintită, pe parcursul a două faze culturale, în secolele XIV XII î.e.n.

Avînd o origine comună cu cultura Coslogeni și o datare apropiată, populațiile culturii Noua se răspîndesc din spațiul dintre Nistrul mijlociu și superior pînă la limita vestică a Carpaților Apuseni. Spre sud cultura Noua se va opri la zona nordică a Munteniei, descoperiri recente făcute aici infirmînd teza lui Adrian Florescu potrivit căruia cultura Noua a ajuns la Dunărea de jos.

Sebastian Morintz a sesizat formarea în a doua jumătate a secolului al XIV-lea î.e.n. și începutul celui următor a unui complex cultural denumit Sabatinovka Coslogeni-Noua, care are numeroase elemente comune, dar în ansamblu fiecare cultură din cadrul lui purtînd trăsături specifice.

Sfîrșitul culturii Noua este pus în legătură cu pătrunderea dinspre vest a culturii hallstattiene timpurii.

Cultura Coslogeni evoluează spre hallstatizare în mod diferit : în părțile sale sudice după ultimul aspect Coslogeni (Radovanu) se constată apariția unor aspecte culturale hallstattiene timpurii. În zona nordică a ariei Coslogeni a fost observat un aspect cultural deosebit denumit Sihleanu. Autorul, definind grupul Sihleanu, îl atribuie purtătorilor tîrzii ai culturii Monteoru care într o etapă tîrzie Sabatinovka-Coslogeni veniră în zona orașelor Brăila—Galați Tulcea înlăturînd populațiile culturii Coslogeni de acolo. Descoperiri recente făcute în județul Buzău au sesizat ca element genetic principal în cadrul formării grupului Sihleanu nu atît componenta Monteoru tîrzie, ci pe aceea a unui grup de populații răsăritene antrenate prin mișcarea Sabatinovka pînă în aria Monteoru. În ultima etapă a epocii bronzului populațiile grupului cultural de tip Sihleanu se extind spre zona dunăreană integrîndu-se, într-o etapă ulterioară, în primul aspect hallstattian din regiune Babadag I.

Culturile din extremitatea nordică și vestică a blocului tracic sînt analizate în capitolul al IV-lea prin prezentarea unor

www.dacoromanica.ro

Aspecte și probleme ale perioadelor mijlocie și tîrzie ale epocii bronzului din regiunea de la vest de Munții Apuseni și din Cîmpia Tisei.

Evoluînd în nord-vestul României, nord-estul Ungariei și sud-estul Slovaciei, cultura Otomani, prin principalele sale elemente culturale ne indică un nivel înalt de dezvoltare în raport cu nivelul general al perioadei bronzului mijlociu din sud-estul Europei. Pe baza observațiilor stratigrafice s-a propus pentru cultura Otomani următoarea schemă cronologică: faza I (Reinecke Bz. A); faza II (Reinecke Bz. B); interfaza II/III (Reinecke Bz. C); faza III (Reinecke Bz. D). În interfaza II/III se face simțită presiunea dinspre vest a purtătorilor culturii cu morminte tumulare. Ca urmare unele așezări sînt părăsite, iar grupuri de populații Otomani pătrund masiv în ariile culturilor Pecica și Wietenberg. În privința ultimei faze majoritatea cercetătorilor socotesc finalul culturii într-o perioadă anterioară sfîrșitului epocii bronzului.

Răspîndită în nord-vestul României, nord-estul Ungariei, Ucraina transcarpatică și sud-estul Slovaciei, cultura Suciu de Sus se individualizează ca o unitate culturală distinctă pe parcursul a trei faze evolutive. Ea apare în cursul perioadei bronzului mijlociu, iar ultima ei fază contribuind la fenomenul de hallstattizare.

Activitatea metalurgică și circulația obiectelor de bronz din perioada tîrzie a epocii bronzului constituie ultimul capitol (V) al lucrării. Progresul deosebit realizat de activitatea metalurgică la sfîrșitul epocii bronzului (Reinecke Bz. D) se constată mai ales în Transilvania, unde se constituie grupul denumit Uriul-Domănești. Numeroasele depozite (87 pînă în 1971) au fost atribuite majoritatea fazei a III-a a culturii Wietenberg.

În stadiul actual al cercetării se remarcă lipsa aproape totală a depozitelor de bronzuri în Banat, regiune locuită în perioada tîrzie a epocii bronzului de populațiile culturii Cruceni-Belegiș și Žuto Brdo. Aceeași este situația și în aria culturii Girla Mare de pe malurile Dunării din aval de Porțile de Fier.

În regiunile nordice ale Munteniei și Olteniei au fost descoperite culturi de tip transilvănean. În sudul aceloraș regiuni, precum și în nordul Bulgariei sau în regiunea dintre Carpații Răsăriteni și Nipru varianta răsăriteană a celtului de tip transilvănean (Oinac) cunoaște o răspîndire excepțională. De asemenea, în aceste regiuni se constată prezența unor piese sudice (topoare duble cu gaura de înmănușare prelungită prin borduri proeminente tipul Begunci), care alături de cele de caracter transilvănean și răsăritean reflectă o largă mișcare de bunuri culturale în perioada tîrzie a epocii bronzului, atît de la nord spre sud, cît și invers.

În constituirea întregii lucrări Sebastian Morintz s a bazat pe o cronologie mai largă a epocii bronzului, respectiv 2000—1200 î.e.n., divizată în trei mari perioade: timpurie, 2000—1700 î.e.n.; mijlocie, 1700—1350/1300 î.e.n.; tîrzie, 1350/1300—1200/1100 î.e.n. Sistemul cronologic adoptat răspunde mai bine evoluției culturale din spațiul carpato-dunărean, în special pentru etapa mijlocie a epocii bronzului al cărei început poate fi încă ridicat pînă spre 1800 î.e.n. Limita dintre perioadele mijlocie și tîrzie este fixată în date absolute pe la 1350/1300 î.e.n. autorul incluzînd astfel în epoca tîrzie a bronzului fazele Tei IV-Verbicioara IV, deci și pe cele contemporane lor, pe considerentul unei dezvoltări unitare a culturilor menționate în etapele IV și V și a sesizării unor diferențieri evidente în evoluția populațiilor acestor culturi între fazele timpurii I—III și tîrzii IV—V. Pentru a evita nelămurirea ce poate izvori din includerea în perioada bronzului tîrziu a fazelor Tei IV, Verbicioara IV și pe cele corespunzătoare lor — Cruceni-Belegiș I, Girla Mare III, Zimnicea-Plovdiv, Sabatinovka I, Coslogeni I, Monteoru IIb/Bălintești-Gîrbovăț etc. — trebuie totuși menționat că fazele culturale amintite aparțin organic și cronologic epocii mijlocii a bronzului, chiar dacă pe parcursul lor apar acele trăsături ce vor deveni caracteristice și preponderente în ultima etapă de evoluție a epocii bronzului.

La reușita lucrării discutate contribuie și numărul mare de hărți, o ilustrație bogată (din păcate cea foto a fost realizată sub așteptări) și un indice selectiv de nume și descoperiri, clar și judicios întocmit.

Sinteza asupra perioadelor mijlocii și tîrzii ale epocii bronzului realizată de Sebastian Morintz se înscrie printre lucrările fundamentale ale arheologiei românești, ea reprezentînd astăzi cea mai completă documentație arheologică asupra istoriei tracilor timpurii. Totodată, așteptînd cu nerăbdare apariția volumului II, prezenta lucrare impune realizarea unui studiu asupra perioadei timpurii a epocii bronzului din spațiul carpato-balcanic — mai puțin cunoscută chiar decît etapa anterioară de tranziție de la neolitic la epoca bronzului pentru a avea o privire generală și unitară asupra acestui spațiu într-o perioadă istorică distinctă.

Alexandru Oancea
George Trohani

www.dacoromanica.ro

Istoria Craiovei, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1977, 292 p. + 64 planșe (nenumerotate)

Deși s-a scris destul de mult despre Craiova — îndeosebi despre originile și monumentele sale[1] — , metropola olteană nu avea pînă de curînd o monografie, o „lucrare mai amplă asupra istoriei sale". Cu prilejul împlinirii a 1750 de ani de la prima menționare documentară a așezării geto-dacice Pelendava și a 500 de ani de la prima atestare a Craiovei, un grup de 31 de cercetători și cadre didactice din orașul băniei a alcătuit o lucrare masivă menită să suplinească această lipsă.

Apărută sub îngrijirea prof. univ. Titu Georgescu, conf. univ. Constantin Bărbăcioru și prof. Florea Firan, lucrarea prezintă istoria marelui oraș „începînd cu cele mai vechi urme de existență umană și pînă în zilele noastre", după cum se arată în „Cuvînt înainte".

Monografia se compune din două părți aproximativ egale: partea I (p. 7—156) prezintă evoluția istorică a orașului, iar partea a II-a (p. 157—289) viața social-culturală.

Primul capitol ne înfățișează foarte pe scurt „străvechea așezare" din vremea geto-dacilor și a stăpînirii romane, cînd, în apropierea castrului de lîngă mănăstirea Coșuna-Bucovăț, este menționată așezarea Pelendava. Se subliniază pe drept cuvînt că stăpînirea romană în Oltenia a fost mult mai durabilă decît în restul Munteniei, ceea ce a făcut din regiunea de la dreapta Oltului „o vatră de formare a poporului român" (p. 12).

Partea ce urmează — intitulată greșit „La începutul feudalismului românesc", deoarece se întinde pînă în sec. XV — ar fi trebuit trecută în mod firesc la cap. II „Orașul în evul mediu". Poate și din această pricină (cele două capitole sînt scrise de autori diferiți), problema formării orașului medieval nu este prea bine rezolvată; pentru autorii primului capitol, încă înainte de apariția documentară a Craiovei (1475), aceasta depășise stadiul de sat, iar pe la 1500 ar fi îndeplinit toate condițiile pentru a fi considerată oraș medieval: creșterea demografică, diviziunea socială a muncii, cristalizarea raporturilor feudale (!) și apariția organismului statal (!) (p. 15); după autorul capitolului al II-lea, la sfîrșitul sec. XV, Craiova „era un tîrg, trecut prin stadiul satului de obîrșiei" (!) și se afla „într o fază preurbană (tîrg)", fază ce s-a prelungit și în prima jumătate a sec. XVI, cînd Craiova „nu mai poate fi apreciată drept sat, ci o așezare preurbană, oraș în devenire" (p. 18—19), căpătînd „configurația unui oraș" în a doua jumătate a sec. XVI (p. 20), ceea ce este adevărat.

Pentru autorii primului capitol factorul politic nu a jucat un rol prea mare în formarea orașului Craiova, în timp ce autorul capitolului al II-lea consideră că „orașul se închega pe temeiul importanței sale administrative, ca reședință de *mari feudali*" (p. 19); fără îndoială că factorul politic — stabilirea aici a centrului administrativ al marelui ban — a jucat un rol de seamă în ridicarea Craiovei la rangul de oraș, proces de durată, încheiat în a doua jumătate a sec. XVI.

Nu ar fi fost lipsit de interes ca autorii să fi amintit și teoriile mai vechi despre originile Craiovei și să fi încercat explicarea numelui orașului.

Capitolul al II-lea (p. 18—30) este mult prea redus pentru a putea prezenta așa cum se cuvine istoria orașului în evul mediu. Autorul înfățișează foarte pe scurt dezvoltarea economică a orașului (intitulată greșit doar „comercială", p. 21), precum și evoluția generală a băniei și a relațiilor acesteia cu domnia, insistînd asupra epocii lui Mihai Viteazul cînd la Craiova au avut loc evenimente de seamă (a căror importanță este puțin cam exagerată).

Din acest capitol cititorul nu rămîne cu impresia limpede că orașul Craiova devenise în această vreme al doilea oraș ca importanță după capitala țării, București, și nici nu înțelege prea bine ce rol au avut factorul social-economic și cel politic în această spectaculoasă ascensiune a orașului băniei.

În plus, capitolul cuprinde o serie de inexactități care vor trebui revizuite și îndreptate la a doua ediție a lucrării. Iată cîteva dintre acestea: Ștefan vel Clucer nu putea cumpăra locuri la 1588 (p. 19) deoarece murise la 1573; în plus, el nu făcea parte din „marii boieri Craioveșți", deoarece era din Cioroiași. Nici Dobromir nu poate fi considerat Craiovesc doar pentru faptul că a fost mare ban; precum se știe, el era din Rucu. Autorul uită că, după anul 1539, rolul politic al Craioveștilor a scăzut și că, după această dată, bănia nu mai este un apanaj al familiei lor; deci nu toți banii Craiovei sînt și Craioveșți.

Nu cred apoi că bănia a fost „o instituție locală, sătească, derivată din obștea teritorială", cum afirmă autorul la p. 20; după

[1] Vezi N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*. I, p. 210—228 și notele de la p. 262—263.

www.dacoromanica.ro

cum am arătat în lucrarea despre sfatul domnesc, dregătoria are o cu totul altă origine. Afirmația că familia Craiovescu „era anterioară domniei" (p. 21) se bazează pe o simplă presupunere a lui Manole Neagoe (citat în notă), care spune doar că „n-ar fi exclusă" această origine îndepărtată. Relațiile Craioveștilor cu străinătatea în sec. XVI sînt mult exagerate (p. 21).

Preda Buzescu nu a fost avansat mare ban în primăvara anului 1600, cum se afirmă la p. 22, făcîndu-se trimitere la *Dicționarul marilor dregători*; din lucrarea citată rezultă că a fost promovat mare ban doar la 1602. Hronograful folosit de Miron Costin nu era „o cronică internă a țării' (p. 23); după cum a dovedit P. P. Panaitescu încă din anul 1925 (*Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, p. 216), este vorba de cronica polonă a lui Guagnin. Nici citatul din Miron Costin nu este prea exact, așa cum destul de aproximative sînt și citatele din Paul de Alep de la p. 27 și 28 (compară cu *Călători străini*, VI, p. 212 și 211). Prezența lui Nestor Ureche ca ban la Craiova în 1601 1602 nu reflectă nici decum „frontul comun de rezistență al maselor craiovene și a unei părți a boierimii care se manifestau fățiș împotriva politicii filo-polone a noului domn" (p. 23), aceasta pentru simplul motiv că Nestor Ureche era omul de încredere al acestui domn.

Nu se poate vorbi de „generalizarea procesului de aservire a țărănimii" în sec. XVII (p. 24), atîta vreme cît în timpul stăpînirii austriece 36,4 % din numărul țăranilor erau încă liberi (Ș. Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă*, p. 112). (Consider că autorul putea folosi mai multe date din această valoroasă lucrare pentru a ilustra mai complet viața Craiovei în această perioadă peste care trece mult prea repede).

Nici rolul Craiovei în puternica răscoală din 1655 nu este prea bine înfățișat sub titlul (greșit) „La începutul secolului al XVIII-lea" (p. 25); în plus, cele mai multe trimiteri de la p. 26 sînt greșite. După conținutul său, paragraful respectiv putea fi intitulat mai bine „din lupta împotriva exploatării (sec. XVII—XVIII)".

Nu sînt prezentate prea exact nici relațiile dintre domnie și marea bănie în sec. XVII XVIII (p. 27 28), iar faptul că unii domni aveau proprietăți „în moșia orașului" nu poate constitui o dovadă că orașul „și-a păstrat statutul de reședință domnească" (p. 27); precum se știe, Craiova nu a fost reședință domnească.

Capitolul se încheie cu un scurt paragraf dedicat dezvoltării „edilitară-arhitectonică" (p. 28—30), în care se prezintă însă și probleme de cultură, toate acestea tratate și în partea a II-a a monografiei.

Și aici remarcăm o serie de date greșite, îndeosebi cele privind vechimea monumentelor (compară cu datele din *Bibliografia* amintită, nefolosită de autor). Austriecii nu au încercat „să înlocuiască ortodoxismul tradițional al populației cu catolicismul" (p. 28); după cum a arătat Ș. Papacostea, „catolicizarea rapidă a populației nu intra în vederile politice imediate ale conducerii imperiale" (*op. cit.*, p. 295). Existența bisericii catolice la Craiova este mult mai veche (sec. XVII), astfel încît reclădirea ei (la 1734—1738, nu 1718—1720) nu poate constitui o dovadă pentru ilustrarea tendinței de catolicizare. Este apoi cam prematur să vorbim de burghezie la sfîrșitul sec. XVIII (p. 29).

Capitolul al III-lea (p. 33—41) prezintă istoria Craiovei „*în pragul epocii moderne*" după cum spune titlul său, adică în primele două decenii ale sec. XIX. Sub titlul (incomplet): *Important centru comercial al țării*, primul paragraf înfățișează dezvoltarea economică a Craiovei, inclusiv evoluția populației, al cărui număr s-a triplat de la 1735 (4 000) pînă la 1821 (10 000—15 000). O comparație cu celelalte orașe mari ale Țării Românești (în special cu București și Ploiești) ar fi fost foarte bine venită pentru înțelegerea evoluției Craiovei în această epocă și ar fi arătat locul ce l ocupa în economia țării (prăvălii, meșteșuguri etc.).

Se prezintă apoi foarte pe scurt decăderea băniei și înflorirea orașului în primele decenii ale sec. XIX, exagerîndu-se rolul Craiovei „de factor centralizator de consolidare pe toate planurile a Țării Românești" (p. 37). Se consacră în final două pagini răscoalei conduse de Tudor Vladimirescu, cînd Craiova a devenit un „centru strategic".

În general vorbind, autorii nu au reușit să ne înfățișeze prea exact și nici prea complet istoria orașului Craiova în evul mediu, datorită în primul rînd unei informații istorice deficitare, ca și spațiului mult prea restrîns acordat acestei lungi și interesante perioade din istoria orașului.

Capitolul al IV-lea (p. 42—55) este mult mai bogat în date și fapte, prezentînd istoria Craiovei între 1821—1848, cînd „ascensiunea economică și socială a burgheziei craiovene a determinat o complexă activitate urbanistică-edilitară, de modernizare" (p. 46) și cînd „preocupările pentru amenajarea orașului sînt însoțite de o mai intensă viață culturală".

Un spațiu larg este dedicat evenimentelor din 1848, cînd orașul a fost unul din centrele cele mai de seamă ale revoluției, fruntașii

www.dacoromanica.ro

pașoptiști craioveni avînd o participare activă la înfăptuirea acesteia. Sînt prezentate cu multă căldură momentele de seamă ale revoluției la Craiova : cucerirea puterii de către revoluționari, înființarea „Clubului revoluționar", prezența generalului Magheru și a lui Florian Aaron în oraș, apariția ziarului „Națională", ca și marile manifestări de masă în sprijinul revoluției.

Un alt moment important trăit de craioveni ca și de cellalți români — este Unirea Principatelor, eveniment evocat în cap. V (p. 56—73); aici ni se prezintă nu numai evenimentele ce au precedat unirea din 1859 și însuflețirea cu care au luptat locuitorii de pe aceste meleaguri pentru realizarea acestui act istoric, dar și istoria orașului în timpul domniei lui Alexandru I. Cuza și după abdicarea acestuia. Printre altele, aflăm astfel că, în 1857, craiovenii au întocmit un program unionist propriu, intitulat „Dorințele românilor", „program necunoscut în istoriografia Unirii" (p. 59).

În același capitol autorii oferă prețioase date statistice despre dezvoltarea Craiovei în anii Unirii. Nu cred însă că se poate vorbi de „reacțiunea ocupanților austrieci" și nici de sfîrșitul feudalismului de-abia la 1856 (p. 58).

Capitolul următor trece de la Unirea Principatelor la epoca 1877—1918 (p. 74—87). Se insistă asupra aportului locuitorilor Craiovei la războiul de independență și la primul război mondial și se evocă în pagini mișcătoare suferințele îndurate de populație în timpul ocupației germane din 1916—1918.

Paralel cu dezvoltarea capitalistă a orașului, se dezvoltă și se organizează mișcarea muncitorească și socialistă; aici au activat și militat pentru dreptate socială luptători cunoscuți ca: Traian Demetrescu, Dumitru Radoviceanu, Gheorghe Pencioiu și alții.

Capitolul al VII-lea (p. 88—110) evocă viața orașului între cele două războaie mondiale, cînd are loc „o înaintare economică anevoioasă" (p. 91), ceea ce a făcut ca la sfîrșitul perioadei interbelice orașul să dispună doar de o industrie slab dezvoltată; în schimb, el era un important centru comercial și bancar, deoarece marii moșieri din Oltenia și-au investit fondurile în bănci și instituții comerciale.

În lucrare găsim numeroase date despre avîntul revoluționar de după 1918, ca și despre creșterea numerică și maturizarea politică a puternicului detașament muncitoresc craiovean, în cadrul căruia au activat militanți călîți în focul luptelor revoluționare, ca : Mihail Cruceanu, Constantin Nicolcescu, Ioniță Brückner și alții. Se arată că orașul constituia „un centru viu al unității de acțiune, al frontului unic" și se evocă cu căldură activitatea desfășurată pentru eliberarea conducătorilor luptelor greviste din 1933, judecați în celebrul proces de la Craiova.

Deosebit de puternică a fost mișcarea antifascistă a populației craiovene, care s-a transformat într-o hotărîtă rezistență antihitleristă în anii dictaturii militaro-fasciste. În transpunerea în viață a planului insurecției din 1944, un rol de seamă a revenit Organizației regionale Oltenia a P.C.R., care a organizat comitetele județene ale Uniunii patriotice, precum și formațiuni patriotice de luptă ce au anihilat forțele hitleriste din Craiova.

„La fel ca în întreaga țară, și în Craiova victoria insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944 a declanșat un suflu nou de energie și speranțe, un adevărat torent revoluționar, al cărui sens, vizînd transformări radicale în viața social-economică și politică a țării, nu a mai putut fi oprit" (p. 108).

În anii revoluției populare Craiova a devenit o „citadelă a puterii populare" (p. 119); printr-o luptă dîrză și bine organizată, la 24 februarie 1945 a fost instalată noua conducere democratică a județului Dolj, iar revoluția populară s a dezvoltat pe bazele solide ale unității clasei muncitoare.

Foarte bogate în fapte sînt ultimele două capitole ale părții I care prezintă pe larg dezvoltarea economico-socială și viața politică a municipiului în anii socialismului (p. 129 156). În această epocă, „Craiova a devenit o puternică cetate industrială, polarizînd întreaga viață economică și culturală a zonei istorice și geografice a Olteniei" (p. 129). Puternica dezvoltare a industriei craiovene este subliniată de ponderea sa în producția globală a unor ramuri industriale, ca : locomotive Diesel și electrice, transformatoare și motoare electrice, îngrășăminte chimice etc. În același timp, Craiova a devenit și un puternic centru de cercetare științifică, cercetare ce se desfășoară atît în institutele de profil, cît și în Universitate.

Se subliniază faptul că „marile înfăptuiri înregistrate la Craiova în toate domeniile vieții social-politice, economice și cultural-științifice, în anii construcției socialiste, au fost posibile datorită realizării unei conduceri permanente, competente, operative și diversificate realizate de Organizația municipală a Partidului Comunist Român" (p. 153).

Sub titlul *Craiova — viața social-culturală*, partea a II-a prezintă pe larg, în șapte capi-

www.dacoromanica.ro

tolc: școala, retrospectivă științifică, viața medicală, presa și literatura, viața artistică, mișcarea sportivă și monumentele de istorie, arhitectură și artă plastică.

Primul capitol dedicat școlii (p. 159—178) urmărește dezvoltarea învățământului craiovean din sec. XVIII (de cînd există primele dovezi scrise despre școală la Craiova) pînă în vremea noastră, cînd orașul are o universitate cu 7 723 de studenți. Ni se pare puțin cam exagerată afirmația după care Craiova a fost „un puternic centru cultural" încă din vremea Craioveștilor (p. 159).

În capitolul al II-lea (p. 179—187), sînt evocate pe scurt personalitățile craiovene care au ilustrat știința românească: N. Titulescu (deși acesta nu a fost propriu-zis om de știință), I. Tanoviceanu, G. Țițeica, S. Stoilov, Gogu Constantinescu, Henri Coandă, N. Vasilescu-Karpen, G. Vîlsan, D. Gerota, Ilie Murgulescu, Ștefan Milcu etc. și se prezintă pe scurt activitatea Centrului de istorie, filologie și etnografie din Craiova.

Capitolul „Viața medicală" (p. 188—190) înfățișează starea actuală a asistenței sanitare în marele oraș; ar fi fost foarte bine venit aici și un scurt istoric al spitalelor mai vechi (începînd cu cel de la Obedeanu din sec. XVIII, trecut greșit la școli, p. 160).

Mai întins este capitolul dedicat *presei și literaturii* (p. 191—219), plasat însă greșit după viața medicală. Ca și în primul capitol, și aici se exagerează rolul cultural al Craiovei în sec. XVI. Se prezintă pe larg activitatea editorială desfășurată în oraș, revistele apărute aici ca și „contribuțiile craiovene la tezaurul literaturii naționale", contribuții în care sînt înglobate și personalități născute prin apropierea Craiovei. Dintre personalitățile de seamă din acest domeniu sînt amintite: Dionisie Eclesiarhul, Traian Demetrescu, Elena Farago, Gib Mihăescu, Marcel Romanescu, C. S. Nicolăescu-Plopșor (deși acesta a fost și om de știință), Ion Zamfirescu, Al. Balaci, Mihnea Gheorghiu, Violeta Zamfirescu etc.

Capitolul următor (p. 220—264) ne dovedește că Craiova a fost și este un important centru artistic al țării, unde s-au afirmat și au strălucit mari talente ca: Remus Comăneanu, Manu Nedeianu, Sanda Toma, Amza Pelea și alții. Tot aici activează orchestra Filarmonicii, precum și numeroase ansambluri artistice. De Craiova se leagă, în sfîrșit, numele unor mari artiști plastici, cum sînt: C. Lecca, Theodor Aman, Corneliu Baba, Ion Țuculescu, Sabin Bălașa etc.

Ultimul capitol este dedicat monumentelor din Craiova și din preajma sa, dintre care o atenție deosebită se acordă mănăstirilor Bucovăț-Coșuna și Jitianu. Din modul cum este alcătuit capitolul, dar mai ales din notele pline de greșeli, se vede că autorii nu prea sînt familiarizați cu acest domeniu. În plus, monumentele religioase din Craiova sînt amintite în treacăt și acestea doar cîteva la p. 275, unde se spune, totuși, că orașul „beneficiază (!!) de multe alte monumente de arhitectură medievală".

Așa cum am mai spus, notele de la p. 287—289 cuprind numeroase greșeli: T.G. Bulat devine Bulat A. Gh. (nota 13), Bulat I. C. (nota 14) și Bulat I. (nota 27); se pune pe seama lui Popescu-Cilieni o lucrare care nu-i aparține (nota 17); nu se citează corect fonduri de arhive (nota 15), ca și o serie de publicații (notele 14, 19, 21, 27) etc.

Impresionează neplăcut mulțimea greșelilor de tipar, dintre care măcar unele puteau fi trecute în erată: cupetul în loc de cupețul (de două ori, p. 24), hanul Ciobacului, în loc de Ciolacului (p. 29), Dan Simionescu, în loc de Simonescu (p. 31, notele 16, 26, 27); paginile din lucrarea lui N. Stoicescu, *Oastea lui Mihai Viteazul* (p. 31, nota 25), Pazini, în loc de Panzini (nota 29, p. 40), politic în loc de politie (p. 36), condica pictată, în loc de cronica pictată, blagostiv în loc de blagocestiv (p. 273), Marin Bulugbașa (p. 276) (la p. 29 i se spune Miron Bulucbașa!) etc.

Cartea este bogat ilustrată (planșele nu sînt însă numerotate); din păcate, numeroase ilustrații sînt slab realizate din punct de vedere tehnic, astfel încît de-abia se pot descifra (vezi, de pildă, ilustrațiile înfățișînd fresca de la Coșuna-Bucovăț, portretele lui Neagoe Basarab, Mihai Viteazul, ale fraților Buzești, Tudor Vladimirescu, pagina din „Revista olteană" etc., toate plasate între p. 64—65. Tot acolo, un plan al Craiovei din 1790 este reprodus la dimensiuni atît de mici încît pare un păianjen).

Cu toate aceste lipsuri de informare, redactare, și editare, monografia Craiovei — prima de acest fel dedicată orașului băniei — poate fi considerată o contribuție utilă la mai buna cunoaștere a istoriei acestui mare oraș îndeosebi în epocile mai noi. Ne exprimăm speranța că a doua ediție va fi mult mai completă, mai exact informată și, mai ales, mai îngrijit tipărită.

Nicolae Stoicescu

www.dacoromanica.ro

Türk-Macar kültür münasebetleri ışığı altında II. Rákóczi Ferenc ve Macar mültecileri . . . — Symposium on Rákóczi II and the Hungarian Refugees in the light of Turco-Hungarian cultural relations (31 May—3 June 1976) University of Istanbul, the Fakulty of Lettres, 1976—Istanbul, XVI + 239 p. 2 portrete + pl.

Împlinirea a 300 de ani de la nașterea principelui ardelean Francisc Rákóczi al II-lea (1704—1711), conducătorul unei mari răscoale pentru independența Transilvaniei, a ocazionat un simpozion axat pe tema *Francisc Rákóczi al II-lea și refugiații maghiari în lumina relațiilor culturale turco-maghiare*. Simpozionul a avut loc la Universitatea din Istanbul (31 mai—3 iunie 1976), sub președinția prof. M. Tayyib Gökbilgin.

Volumul pe care îl recenzăm cuprinde comunicările prezentate, atît de profesorii turci, cît și străini, cu ocazia acestei aniversări.

Se știe că numitul principe a jucat un rol important, pe la începutul secolului al XVIII-lea, în lupta pentru eliberarea Transilvaniei și Ungariei de sub dominația austriacă, instaurată după pacea de la Carlowitz (ian. 1699). Premisele acestei răscoale se găsesc în mișcarea curuților din ultimele decenii ale veacului al XVII-lea, îndreptată împotriva Austriei, condusă de Emeric Thököli, craiul curuților din Ungaria mijlocie și principele Transilvaniei (1690—1691). Sub raport politic, răscoala, sub conducerea lui Francisc Rákóczi al II-lea, era îndreptată împotriva dominației austriece, socotită mai apăsătoare decît cea otomană. În același timp, marea răscoală avea în vedere și îndreptarea neorînduielilor feudale în folosul maselor populare. Conducătorul răscoalei, principele Francisc Rákóczi al II-lea, deși era cel mai mare latifundiar, fiind om luminat, înțelegea imperativul unor timpuri noi.

Este de reținut că în marea răscoală populară din Transilvania, care a culminat în anul 1703, alături de unguri au participat și un mare număr de români care sperau în îmbunătățirea soartei lor. Unii dintre căpitanii români ca Bucur Cîmpeanu, Dragul Baligă, Vasile Negru, N. Gavrilă etc. au jucat un rol important în acțiunea condusă de Francisc Rákóczi al II-lea. Haiducul Gligor Pintea, zis „Viteazul", a făcut diverse acte de vitejie împotriva imperialilor. Alți români ca Th. Corbea, fratele lui David din Brașov, Talabă din Făgăraș, episcopul Ion Țircă ș.a. au fost oamenii de încredere ai numitului principe. Primul a fost trimis în misiune diplomatică în Rusia, la Petru I, al doilea, la Poartă etc. În același timp, principele transilvan a avut legături strînse de prietenie cu domnii din Moldova și Țara Românească, îndeosebi cu Constantin Brîncoveanu pe care voia să-l ciștige împotriva austriecilor. Deci românii au avut un rol important în desfășurarea marii răscoale din Transilvania împotriva austriecilor. Nu este cazul să insistăm asupra acestei colaborări între români și unguri, deoarece acum șapte decenii, marele istoric N. Iorga a scris un articol document despre *Francisc Rákóczy al II-lea... și românii*[1], consacrat acestei probleme. Apoi, în operele de sinteză ale istoriei românilor[2] atît personalității principelui Francisck Rákóczi al II-lea, cît și marelui său rol în conducerea răscoalei amintite li se acordă locul cuvenit. Apoi, izvoarele românești ale epocii respective, interne și externe, în frunte cu monumentala colecție Hurmuzaki, abundă în știri despre marile evenimente istorice de la începutul secolului al XVIII-lea, cînd ungurii și românii au luptat cot la cot, cu arma în mînă, împotriva invadatorilor austrieci în Transilvania.

Acest mic cadru introductiv, ne permite să trecem la prezentarea lucrării consacrate evenimentelor de mai sus. Volumul începe cu un discurs inaugural, în turcă și franceză, de prof. M. Tayyib Gökbilgin: „Francisc Rákóczi al II-lea, după cum se știe, era un reprezentant eminent al libertății naționale și al independenței Transilvaniei și Ungariei în secolul al XVIII-lea. Această personalitate istorică, de asemenea, ocupă un loc special în istoria Imperiului otoman și a jucat fără îndoială un rol important în cursul unor evenimente care tratează relațiile turco-austriece. În fine, el a trecut în Turcia, învins și disperat, la sfîrșitul vieții sale, care la început a fost glorioasă și eroică...". Schițînd biografia principelui „erou", T. G. spune: „Pe de altă parte, Imperiul otoman dăduse dovadă de

[1] În „An. Acad. Rom.", s. II. — t. XXXIII, 1910 1911, București, 1911, p. 1—33.

[2] N. Iorga, *Histoire des Roumains...*, vol. VII (București, 1940), p. 53 și Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, 1 (București, 1942), p. 391 și mai cu seamă *Istoria României*, vol. III (București, 1964), p. 244—252 etc.

www.dacoromanica.ro

considerație și respect deosebit pentru autonomia politică și toleranță religioasă în Transilvania, începînd deja din epoca lui Șt. Bockay și mai cu seamă din aceea a lui Bethlen Gabor, chiar în viltoarea evenimentelor tulburi din secolul al XVII-lea; de asemenea, și pentru Rákóczi al II-lea, turcii au fost un protector demn și un aliat sincer". Apoi, T. G. conchide: „Această misiune a eliberării a fost transmisă lui Kossuth Lajos, pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Pe atunci, Imperiul otoman încă în putere l-a ajutat și pe acesta, dacă nu pe cale militară cel puțin pe plan diplomatic..." (p. XI—XVI).

Pășind la prezentarea comunicărilor, publicate în volum, amintim: „Francisc Rákóczi al II-lea și refugiații maghiari sub protecția Imperiului otoman" [3] de M. Tayyib Gökbilgin, care începe cu un citat ilustrativ din opera istoricului turc Ahmed Refik (m. 1937), *Craiul Rákóczi II și suita sa în Imperiul otoman* (Istanbul, 1921/1333 H.). În partea introductivă, descriindu-se începutul unor tratative între Imre Thököli și Cerrah Kasım pașa, beylerbey de Ineu (*Yanova*), se dau fragmente dintr-un tratat din febr. 1682, între sultanul Mehmed al IV-lea și numitul principe și rege al curuților. În același timp, se arată agravarea situației din Transilvania și Ungaria în luptă cu Austria, eșecul marelui vizir Kara Mustafa pașa din fața Vienei (aug.—sept. 1683), dezastrul de la Zenta (1697), pierderea Transilvaniei și Ungariei de către Poartă (1699) și refugierea principelui Transilvaniei, Imre Thököli, tatăl vitreg al lui Francisc Rákóczi al II-lea, în Imperiul otoman, unde a și murit (Izmit, 1705). Revenind la răscoala acestuia din urmă, se amintește că încă înainte de încheierea păcii de la Carlowitz, spiritele din Transilvania erau foarte aprinse și pornite împotriva austriecilor, vechii lor dușmani. În această privință, T. G. reproduce un manifest (*beyanname*), lansat în Transilvania, ca urmare a expediției sultanului Mustafa al II-lea la Lugoj, în 1697. Prin această proclamație adresată nobililor, notabililor (*ayani*) și populației din Transilvania se cerea alungarea austriecilor cu ajutorul armatei otomane și tătare. Cu ocazia fixării hotarelor dinspre Transilvania, după pacea de la Carlowitz, un cronicar turc contemporan spune: „În timpul acestui război, mulți dintre maghiari și ardeleni și-au întors fața de la cezar (împăratul Austriei) și au venit la serhatul meu cel victorios" [4]. Această știre care arată „popularitatea" imperialilor în Transilvania i-a scăpat lui T. G. Prin pacea de la Carlowitz, deși se promitea liniștea în Transilvania și Ungaria ajunse în mîna împăratului austriac, izbucnirea răscoalei lui Francisc Rákóczi al II-lea, la Muncaci (iunie 1703), puse iarăși în discuție dominația Casei de Austria asupra Ungariei și Transilvaniei. La început, Poarta n-a înțeles sensul acestei mișcări împotriva Austriei. Din cronica lui M. Rașid (vol. III, p. 128) rezultă că turcii deși aflaseră despre succesele lui Francisc Rákóczi al II-lea prin ocuparea unor orașe din nordul Ungariei și din Austria, totuși nu erau lămuriți asupra acestei mișcări de independență și eliberare. De aceea, numai ca măsură de prevedere față de tulburările din Transilvania, Ungaria și Austria, Poarta a trimis un detașament de 1 000 de ieniceri pentru întărirea și apărarea cetăților Belgrad și Timișoara (martie 1704). Cred că și aici, T. G. trebuia să dea prioritate lui Findiklili Mehmed, izvorul lui Rașid, care spune: „... La 19 martie 1704, sosi la Poarta împărătească știrea că unul dintre fiii fostului principe (*kiral*) al Transilvaniei, care era Rákóczy-oğlu (Rákóczi al II-lea), adunase pe lîngă el aproape 60 000 de ostași dintre ghiaurii maghiari și alți nemulțumiți de la serhat; apoi,... a dat năvală cu oastea sa asupra Austriei, a ocupat Transilvania și cea mai mare parte din Ungaria de mijloc. La sosirea acestei știri la Poarta împărăției, au fost trimiși 500 de ostași (*nefer*) ieniceri la paza Belgradului și a Timișoarei" [5]. Abia în august 1706 marele vizir Ciorlu Ali pașa primi din partea principelui Transilvaniei o solie, condusă de Papai Jani (Janós), și o scrisoare prin care arăta că ducea lupta pentru independența Transilvaniei și Ungariei împotriva Austriei. În același timp, manifesta stimă și considerație față de Sublima Poartă, dorea bună vecinătate, prietenie și ajutor împotriva Austriei în problema Transilvaniei. Apoi, au urmat și alte solii ardelene la Poartă, conduse fie de Papai Iani, fie de Henter, care au fost bine primite de divanul imperial. De ex., într-un firman din iulie 1709 (Cemâzi I, 1121) se arată sosirea lui Henter, solul lui Rákóczi, la Istanbul, explicarea situației sale și dispoziția dată autorităților otomane pentru întoarcerea nestingherită a soliei în Transilvania. Apoi, se amintește că pentru independența Transilvaniei și Ungariei, Francisc Rákóczi al II-lea ar fi avut șase lupte cu austriecii. Dintr-o altă scrisoare a principelui transilvan, adresată omului său de la Poartă, aflăm că ultima luptă ar fi avut loc lîngă Romhány, la 22 oct. 1710, unde armata

[3] *Ibidem*.

[4] Cf. Silahdar Findiklili Mehmed Aga, *Nusretname* (Cartea victoriei), ed. L. Parmaksizoğlu, Istanbul, 1969, I, p. 360 v — 361 r. vezi și Mihail Guboglu, *Cronici turcești*, II (1974), p. 503.

[5] Cf. *Nusret-name*, ed. cit., II, p. 295—296; *Cronici turcești*, II, p. 511—512.

www.dacoromanica.ro

curuților, deși învingătoare la început, a fost înfrîntă de superioritatea și disciplina forțelor austriece sub comanda generalilor Sickingen și Saint-Croix. Aici, în legătură cu solliile transilvane la Poartă, T. B. putea folosi studiul lui Vencel Bíró, *Erdély Követe a Portan*, Cluj, 1921, 150 p.

În cele din urmă Francisc Rákóczi al II-lea fiind învins a trebuit să fugă în Polonia și apoi în Franța, la Ludovic al XIV-lea. Dar peste cîțiva ani, după expediția turcilor în Moreea (1715), relațiile turco-austriece iarăși s-au înrăutățit. În acest timp sosi un 'arz din partea vizirului Mustafa pașa, beylerbey de Timișoara, care comunica Porții despre pregătirea Austriei pentru un nou război cu Imperiul otoman (apr. 1716). În același timp, pașa de Timișoara mai arăta eforturile anterioare ale Austriei de a cîștiga, prin diverse vicleșuguri, pe partizanii lui Francisc Rákóczi al II-lea, dar toate fiind în zadar. Pe baza acestui raport, Poarta a început să facă pregătiri serioase pentru un nou război cu Austria, deși trecuseră cîțiva ani de la dispariția principelui transilvan de pe arena istoriei. Atunci — spune cronicarul M. Rașid — voievodul Țării Românești, Nicolae Mavrocordat, a informat Poarta, printr-un raport trimis prin fostul agent diplomatic al lui Francisc Rákóczi al II-lea, Papai Iani, că „în aceste momente este absolută nevoie de slujba numitului principe și trebuie să se unească cu generalii Transilvaniei și oamenii acestuia". În urma unei deliberări în divan s-a dat o „scrisoare împărătească" (*Name-i humayun*) în care se preciza că Francisc Rákóczi, fiind urmaș al principelui Mihail Apaffi, avea drept la succesiunea Transilvaniei, fapt pentru care i se acorda „vilaietul Ardeal". În acest act, zis și „tractat" (*Ahitname*), se spune că Poarta nu avea altă pretenție din Transilvania decît tributul (*Cizye*) de pe timpul lui Bethlen Gabor, deci 10 000 de galbeni anual. În schimb, se promitea scoaterea austriecilor din Transilvania, înlăturarea abuzurilor lor și, pentru moment, invitarea principelui Francisc Rákóczi al II-lea în Imperiul otoman. Pe la finele anului a avut loc definitivarea acestui tratat prin care Poarta clarifica și mai mult atitudinea sa față de Transilvania. În vederea aducerii lui Francisc Rákóczi al II-lea din Franța, cu aprobarea lui Ludovic al XIV-lea marele vizir Halil pașa l-a trimis pe capugibașı Bahri aga, care închirie la Marsilia o navă cu 5 000 de kuruși și după patru luni îl aduse pe fostul principe la Galipol. Aflăm de existența unui act, din 15 martie 1717 (25 rebi' II 1129), prin care Rákóczi al II-lea confirmă, la sosirea sa, primirea sumei de 480 000 de aspri. Adus la Adrianopol a fost bine primit de sultan (spune M. Rașid). Aici, T. G. nu trebuia să se limiteze la cronica lui Rașid, trebuia să folosească și amintita *Carte a victoriei* care are un fragment interesant despre aceste evenimente[6]. Apoi s-a hotărît ca Francisc Rákóczi al II-lea să meargă la război, împotriva austriecilor, iar comandantul său Berecseny a fost însărcinat să pătrundă, prin trecătoarea Tîrgoviște, în Transilvania (mai 1717). În același an, a fost trimis un firman către muhafizul din Hotin cu instrucțiuni cum trebuie să acționeze, în Moldova, Antal Eszterhazy, unul din comandanții lui Rákóczi al II-lea. Spre sfîrșitul anului, sus-menționatul muhafiz a fost numit la apărarea Țării Românești spre a face față atacurilor dușmane, iar generalul Eszterhazy trecînd Dunărea, cu de la sine putere, s-a repezit asupra austriecilor. Dar o astfel de acțiune nefiind acceptată de marele vizir și serdar, generalul maghiar a primit îndată poruncă să rămînă la Brăila. După terminarea războiului, fără șansă pentru Rákóczi al II-lea, acesta s-a întors dezamăgit la Adrianopol, împreună cu cîțiva de-ai săi (iulie 1718). Reglementîndu-se cazarea și întreținerea lor, la Yeniköy lîngă Istanbul, fostul principe primea o subzistență (*taynat*) de 9 021 aspri pe zi, în timp ce generalul său Forgacz, 932 aspri. De asemenea erau aprovizionați cu vin din insulele M. Egee, cu pîine și carne, iar pentru porcii aduși la conacul principar nu se încasa vamă. Pe la începutul anului 1720, Poarta a fost nevoită să-și retragă oștile unguresti din regiunea Bender și din Țara Românească, aflate sub ordinele generalilor principelui, spre ținutul pașei de Adrianopol. Pentru îndeplinirea acestei măsuri, în febr. 1720, au fost adresate porunci voievodului Țării Românești și muhafizului de Bender, Ibrahim pașa, pentru cantonarea într-un loc special, împreună cu oastea principelui Transilvaniei, Imre Ihököli, care venise mai înainte; aceștia slujiseră, altă dată, în părțile Timișoarei. În oct. 1719 fusese adresat un firman și domnului Moldovei pentru transferarea imediată a oștilor ardelene și unguresti, sub comanda generalilor Esztérhazy și Márasi, la Bender, deoarece supărau raielele Moldovei. Într-un act, publicat de T. G., se specifică faptul că aceștia erau întreținuți din vistieria Moldovei, Eszterházy primea pe zi ca tain 350 de aspri, iar oștile lor o anumită cantitate de pîine și carne. Într-un alt document se specifică cum toate cheltuielile lor de transport, din Moldova și Țara-Românească pînă la Timur Hisar și Serres, trebuia să fie suportate din vistieria domnului Moldovei, probabil în contul haraciului.

[6] Cf. *Nusretname*, ed. cit., II, p. 374—375 și *Cronici turcești*, II, 537

www.dacoromanica.ro

Dar şederea principelui Francisc Rákóczi al II-lea şi a suitei sale la Yeniköy n-a fost de lungă durată din cauza protestelor internunţiului austriac la Poartă. De aceea a fost transferat la Rodosto (tc. *Tekirdağ*), acordîndu-se pentru dînsul şi supuşii săi 23 de case (aug. 1720). Aici, au fost trataţi ca oaspeţi (*musafiri*) şi primeau o subzistenţă din vistieria Porţii. Fostul principe al Transilvaniei îl putea vizita oricînd pe prietenul său, regele Franţei. Într-un firman din febr. 1721, adresat lui Abdi paşa, muhafiz de Hotin, se arată transferarea lui Sigismund, fiul lui Forgácz, la rudele sale din Polonia. În martie 1722, generalul Csáky din suita lui Rákóczi al II-lea a reuşit să-şi transfere familia din Bucureşti (*Bükreş*) la rudele lor în Transilvania. Această aprobare a fost obţinută de Francisc Horvát, capuchehaia lui Francisc Rákóczi al II-lea. În acest sens a fost adresat un firman şi lui Nicolae Mavrocordat, voievodul Ţării Româneşti, pentru îndeplinirea unor formalităţi.

După moartea lui Francisc Rákóczi al II-lea (8 apr. 1735), ceilalţi emigranţi şi-au continuat viaţa la Tekirdağ. Un firman adresat muhafizului de Hotin priveşte ocrotirea supuşilor fostului principe în regiunea respectivă. La 1737, prin intermedierea lui Humbaracı Ahmed, Joseph, fiul lui Fr. Rákóczi, fiind prezentat sultanului Mahmud I, a primit titlul de „Principe al Transilvaniei şi duce (Dux) al Ungariei", fapt consemnat şi într-un firman. Apoi, a plecat voluntar în noul război cu Austria. În concluzie, se arată că în epoca medievală, principii Transilvaniei, Bethlen Gabor, Imre Thököli şi Francisc Rákóczi al II-lea, iar în epoca modernă, Kossuth Lajos, s-au bucurat de sprijinul şi ospitalitatea Turciei.

A doua comunicare, în turcă, intitulată *Francisc Rákóczi al II-lea* (p. 18—37) de Kópecki Béla (Budapesta) cuprinde, mai mult, o biografie amănunţită a fostului principe ardelean. Articolul cuprinde următoarele subcapitole: „Anii de tinereţe ai unui aristocrat maghiar pe la finele sec. XVII; „Pregătiri pentru răscoală"; „În fruntea răscoalei"; „Întorsătura alegerii ca principe" şi „Întărirea luptei pentru independenţă şi anii de refugiu". Urmează o scurtă comunicare de György Székely (Budapesta) *The State-Organisation of Ferenc II. and the History of the Political Slogan „Pro Libertate"* (p. 38—47), în care se tratează sumar „Organizarea statului de către Francisc Rákóczi al II-lea şi istoria politică a devizei „Pro libertate". Comunicarea lui Istvan Szathmári, *Notre langue littéraire à l'époque de Rákóczi* (p. 48—56), în care se face referire şi la unele lucrări româneşti de Boris Cazacu şi Al. Rosetti (Bucureşti, 1960—1961), aminteşte de „Transilvania autonomă şi prosperă" etc. În concluzie, vorbind despre unele reforme şi iluminism în Transilvania, se spune „...l'époque de la guerre de'independance de Rákóczi a été une étape importante et même indispensable, tant du point de vue de l'influence sociale que du point de vue de la structure intérieure".

Turcologul polon Zygmunt Abrahamowicz (Krakovia) este autorul unei comunicări interesante şi bine documentate despre *François II Rákóczi et la Pologne* (p. 57—67), în care se arată aspiraţia numitului principe transilvan şi la tronul Poloniei, după detronarea lui August al II-lea (1704). Prin această unire urmărea, desigur, întărirea luptei împotriva habsburgilor care ocupaseră noi teritorii după pacea de la Karlowitz (1699). În concluzie, amintind despre zelul patriotic al lui Francisc II Rákóczi, Z. A. propune o conferinţă a istoricilor turci, austrieci, unguri, români şi poloni spre a discuta istoria evenimentelor care au cauzat războiul din 1683. Are ca anexă o scrisoare a marelui vizir Nişangi Mehmed paşa (ian. 1718), adresată regelui polon August al II-lea, despre craiul Rákóczi Ferenc şi alta de la Mahmed paşa, valiu de Silistra... şi ser'asker de Hotin către Ştefan Humiecki, voievodul Podoliei.

Remarcăm, în continuare, articolul prof. dr. Semavi Eyice (Istanbul), *Amintiri de la Francisc Rákóczi al II-lea* (*II. Rákóczi Ferenc'den Hatıralar*, p. 68—124) în care, pe lîngă o bibliografie bogată, se dă un material ilustrativ interesant, în frunte cu portretele lui Francisc Rákóczi al II-lea şi al familiei sale. Sînt reproduse în optime condiţii casele şi saloanele din tîrgul Tekirdag, unde numitul principe ardelean şi-a petrecut ultima parte a vieţii sale. În încheiere, se dau trei epitafe din Istanbul, legate de numele clujeanului Ibrahim Muteferrika, fondatorul tipografiei otomane (1728—1729) şi tălmaciul numitului principe al Transilvaniei.

Nu se poate trece cu vederea peste interesanta contribuţie a învăţatului sibian Carl Göllner, intitulată *Die Bedeutung des antihabsburgischen Aufstandes von Franz Rákóczi. II (1703) im Rahmen der Geschichte Rumäniens*, Semnificaţia răscoalei lui Francisc Rákóczi al II-lea (1703) în cadrul istoriei românilor (p. 125—131). Articolul are o deosebită importanţă, pe de o parte, pentru

www.dacoromanica.ro

relațiile Transilvaniei cu Poarta otomană pe la începutul secolului al XVIII-lea, pe de alta, scoate în evidență rolul elementului românesc în marea răscoală de sub conducerea lui Francisc Rákóczi al II-lea. Ar fi fost de dorit și alte materiale de acest gen în volumul recenzat. Nu se poate tăgădui importanța articolului semnat de Hopp Lajos (Budapesta), *La civilisation de la Turquie vue par Kelemen Mikes chambellan du prince Rákóczi* (p. 132—147), fundamentat pe un material destul de bogat. Amintindu-se de prezența unor elemente de civilizație islamică în sud-estul Europei, datorită osmanliilor, se spune: „La population infidèle de la Hongrie royale et de la principauté Erdel (transilvaine), comme celle des autre pays voisins, de la Pologne, des Voïvodats de la Moldavie et de la Valachie, les pays balkaniques, empruntait beaucoup d'éléments orientaux..." (p. 133). Printre lucrările care prezintă interes pentru tema respectivă se menționează și „les écrits du prince Dimitrie Cantemir...". Dintr-o notă aflăm că numitul Kelemen Mikes era un secui din Transilvania și avusese grijă de înmormintarea stăpînului său în capela bisericii St. Benoît din Istanbul (1735). Pe la 1741, la întronarea Mariei Tereza, își ceruse grațierea spre a se putea întoarce în Transilvania, patria sa, dar răspunsul împărătesei a fost categoric și dur: „Ex Turcia nulla redemptio"!... Strîns legată de aceasta este și comunicarea lui Sami N. Özerdim, *Kelemen Mikes'in „Türkiye Mektupları* (Scrisorile lui K. Mikes din Turcia) (p. 148—151) din care aflăm că se născuse în satul Zakon, (Tg. Secuiesc, Jud. Covasna), din Transilvania. În 1717, cînd s-a încercat reîntoarcerea lui Fr. Rákóczi ca principe al Transilvaniei, a fost dat în slujba acestuia; tatăl său fusese ucis de austrieci etc.

Prof. Șahabettin Tekindağ (Istanbul), în studiul *O privire de ansamblu asupra relațiilor turco-maghiare* (p. 152—159), tratează aceste relații de la început (sec. XIV) pînă la Abdulhamid II (1877). Autorul scoate în evidență lupta Transilvaniei împotriva expansiunii otomane, sub conducerea lui Iancu de Hunedoara (*Yanko Iluniad*), cunoscut sub numele de „Cavalerul alb al Valahiei" (*Eflakın Ak Şövaliyesi*). În expunerea sa bogată, Ş. Tekindağ citează, printre altele, opera lui N. Iorga G.O.R. II și articolul lui Fr. Pall, *Autour de la croisade de Varna...* (București, 1941). Nu uită să menționeze înfrîngerea turcilor în 1479 de către principele Transilvaniei, Ștefan Báthory, și comitele Timișoarei, Paul Chinezul etc.

Un interes deosebit prezintă și comunicarea răposatului Cengis Orhonlu (Istanbul), *Macar tarihine dair yeni bulunmuş bir eser* — (Descoperirea unei noi opere privind istoria maghiară) (p. 160—169). Este vorba de mss. nr. 3 386 din Bibl. Nuru'osmaniyye din Istanbul, în care se descrie succint (p. 63—101) emigrarea ungurilor din Deșt[-i Kıpçak] sau stepele cumane pînă la năvălirea lor în Transilvania și istoria lor de atunci pînă la relațiile cu austriecii și turcii-osmanlii. Printre evenimentele mai importante se amintește despre zidirea orașului Cluj pe la 1178, autorul neștiind despre Napoca; în ce privește orașul Brașov a fost înființat la 1203, iar la 1242 Transilvania a fost invadată de către tătari. Începînd din 1421 și pînă la 1432 se înșiră expedițiile sultanului Murad al II-lea împotriva Transilvaniei, numirea lui Iancu de Hunedoara ca voievod al Ardealului la 1441, victoriile acestuia împotriva turcilor la Sent Imre (?) „Impre", lupta cu Mecdi (recte Mezid) bey etc.; știri de altă natură: ciuma în Transilvania, cutremure, apariția unor comete etc. Într-un pasaj (D.) se descriu luptele lui Francisc Rákóczi al II-lea cu austriecii (1701 1711), menționîndu-se victoriile și înfrîngerile sale. În ce privește paternitatea acestei opere în care problemele Transilvaniei ocupă un loc special, cu alt specific ca ale Ungariei, autorul nu crede că ar aparține transilvanului I. Muteferrika, ci vreunui colonist ungur (sec. XVIII). Din concluziile autorului merită să fie reținute: „Desi în Transilvania se vorbea maghiara, totuși această parte cuprinde numeroase particularități și diversități care se deosebesc mult de Ungaria. De aceea, turcii osmanlii, la ocuparea Ungariei, nu s-au atins de autonomia de aici" (p. 168).

O amplă notă interesantă și originală aparține cunoscutului etnograf turc H. Z. Koşay (Ankara), *Türkie'de „Macar" Sözü bulunan Köy adları* — Denumiri de sate în Turcia cu termenul „Maghiar" (p. 170 172) însoțită de o hartă cu astfel de numiri.

Prof. Nejat Göyünç (Univ. Istanbul) a publicat un articol interesant, fundamentat pe material de arhivă, despre *Refugiații maghiari din 1849 și instrucțiunile în legătură cu așezarea lor la Kütahya și Halep* (p. 173—179). În fruntea acestor emigrați apare L. Kossuth, care în urma evenimentelor revoluționare din 1848, sub presiunea Rusiei și Austriei, se refugiaseră în Imperiul otoman. Bazîndu-se pe lucrarea lui Ahmed Refik, *Problema refugiaților în Turcia* (Istan-

www.dacoromanica.ro

bul, 1926), autorul afirmă : „Din cauza întinderii ideilor revoluționare în Țara Românească și Moldova și, probabil, pentru împiedicarea pătrunderii lor, nordul acestor două țări a fost ocupat de ruși, iar sudul, de către armatele otomane. Cu o misiune extraordinară, secretarul Divanului Imperial, Fuad efendi, a fost trimis la București (*Bükreș*). Trebuia să ia măsuri ca succesele revoluționare de acolo să nu fie transferate și la Istanbul. Dintr-un 'arz sau raport al lui Fuad efendi, datat din 23 iulie 1849 (23 Ramazar 1265), aflăm sosirea primilor refugiați, la aceeași dată, în localitatea Cîineni (*Kinin*) din Țara Românească. Aceștia erau 1 120 de persoane din care 36 de ofițeri, restul sergenți, caporali și soldați... ; în august, numărul refugiaților crescu mult și împreună cu conducătorul revoluționarilor, Lajos Kossuth, se adăpostiseră în Țara Românească...". De aici au trecut Dunărea și au fost așezați într-un conac din Vidin, după care unii au ajuns la Kütahia (Anatolia) și alții în Alep (Siria). Din lucrările citate amintim : Joseph Hutter, *Von Orșova bis Kiutahia*, Braunschweig, (1851); Sinan Konuralp, *Bir osmanlî Diplomatı, Kostaki Musurus Paşa*, în „Belleten", XXXIV (1970), p. 421—435.

Un al doilea articol și mai întins, tot de M. Tayyib Gökbilgin, este intitulat *Thököly Imre ve Osmanlı-Avusturya ilişkilerindeki rolü* — (Emerik Thököly și rolul său în relațiile osmano-austriece) (p. 180—210). Prima parte a articolului abundă în știri despre politica principilor Transilvaniei de la Ștefan Bacskay pînă la Mihail Apafy. În același timp, se arată unele relații dintre refugiații transilvani și Țara Românească, precum și misiunea unor soli ardeleni. A doua parte, consacrată lui Imre Tökhöly și problemei refugiaților, de asemenea, este bogată în știri pentru politica și rolul Transilvaniei. Aceasta nu trebuie să ne mire, deoarece Imre Thököly a fost, la un moment dat, și principe al Transilvaniei (1690—1691). Atît în primul și îndeosebi în acest articol, dacă T. G. folosea cu atenție studiul și colecția de documente ale lui Altınay Ahmed Refik, *Türk hizmetinde Kıral Tökeli Imre*: 1683—1705 (Istanbul, 1931) prindea mai bine relațiile Porții cu Țara Românească și Moldova pe timpul numitului principe care slujise pe turci.

Un al doilea articol semnat de Béla Köpeczi (Budapesta) este *François II Rákóczi et la question des latins dans l'empire ottoman* (p. 211—216), care începe cu instalarea numitului principe ardelean la Tekirdağ, la insistența Austriei (1720), și se încheie cu o dorință legitimă : „il serait intéressant de publier les documents de l'activité politique du Prince en exil qui se trouvent encore enfouillés dans les Archives de Turquie". În ce privește latinii din Imperiul otoman, se vorbește mai mult de rolul Franței în Orient, trecîndu-se sub tăcere multiplele relații ale principelui Transilvaniei cu românii. În continuare, Jale Baysal (Istanbul) apare cu *Ibrahim Muteferrika, traducătorul lui Francisc Rákóczi al II-lea și primele cărți tipărite de către turcii osmanlîi* (p. 217—225), în care schițînd biografia clujeanului I. Muteferrika trece în revistă cărțile imprimate (1729—1876) în tiparnița acestuia. La invitația lui Francisc Rákóczi al II-lea în Turcia (1717), a fost numit tălmaci pe lîngă principele transilvan pe care l-a slujit cu credință pînă la moarte. Prima carte tipărită de către fondatorul tipografiei otomane a fost *Dicționarul arab-turc al lui Vankulu*, a doua *Războaiele navale ale osmanlîilor*.

Comunicarea cercetătoarei Zsuzsa Kakuk (Budapesta), *Urme ale limbii turcești în operele lui I. Thököly și K. Mikes* (p. 226—229), începe cu operele principilor Transilvaniei care au legături cu turcii. În concluzie, se arată că în operele lui I. Tökhöly este trecut un mare număr de cuvinte turcești, importante sub raport lingvistic, fiind turcisme rumeliote. În schimb, turca lui Mikes era mult mai simplă și săracă, turcisme frecvente în maghiara sec. XVI—XVII.

Comunicarea lui Dávid Géza, *Turkish and Tartar soldiers in Rákóczi's army* — (Ostași turci și tătari în armata lui Rákóczi) (p. 230—239), încheie volumul prezentat. Amintindu-ne de rolul pașei din Timișoara și prezența unor tătari în solda curuților, se dă ca anexă o listă nominală de turci și tătari în slujba numitului principe.

În concluzie, volumul este destul de interesant, dar cuprinde unele comunicări și articole care nu sînt în temă. Din acest punct de vedere se impuneau unele materiale care să trateze aspectele și rădăcinile social-economice ale marii răscoale din Transilvania și Ungaria, condusă de Francisc Rákóczi al II-lea, la începutul secolului al XVIII-lea. În același timp, trebuia să se scoată mai mult în evidență participarea și rolul românilor transilvăneni în această mișcare popu-

www.dacoromanica.ro

lară, avînd drept scop dezrobirea lor social-politică și națională.

Ne surprinde că nici unul dintre autori, în frunte cu T. G., n-au folosit operele lui Osman aga din Timișoara, autorul unor memorii (1722). Acesta, ca interpret al divanului din Timișoara, fiind cunoscător de germană, maghiară și română, a avut două misiuni diplomatice la curtea principelui Transilvaniei, Francisc Rákóczi al II-lea, (1704 și 1707) etc. În această privință există un manuscris (Bibl. Naț. din Viena, nr. Mxt 657) tradus de Richar F. Kreutel [7].

De asemenea a fost trecut cu vederea articolul lui Paul Cernovodeanu, *Das Echo des Rákóczi-Aufstandes in der Walachei und in der Moldau* [8].

Mihail Guboglu

GEORGES DUBY, *Guerriers et paysans (VII-e – XII-e siècles). Premier essor de l'économie européenne*, Gallimard, Paris, 1978, 308 p.

Reputatul medievist francez reia în această sinteză, apărută într-o primă ediție în 1973 în „Bibliothèques des histoires", o problemă care i-a reținut atenția încă de la primele sale lucrări asupra structurilor socio-economice ale Burgundiei și căreia i-a consacrat cunoscuta lucrare de ansamblu intitulată *L'Economie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, apărută la Paris, în două volume, în 1961. E vorba, în speță, de o elucidare — în lumina unei documentații fatal lacunare — a jocului factorilor socio-economici care, în Europa occidentală în general și în Franța în special, au ajuns să făurească societatea feudală, care și-a atins punctul maxim de eflorescență, pe toate planurile, în secolul al XII-lea.

★

Societatea medievală fiind, mai ales în primele veacuri, precumpănitor rurală, Georges Duby se ocupă în mod special de comunitățile rurale, pe care le cercetează sub trei aspecte, de la infrastructură la suprastructură, și anume: forțele de producție, structurile sociale și atitudinile mentale. Cronologic, studiul profesorului Duby se axează pe trei etape: cea dintîi, acoperind veacurile VII și VIII, pune față în față societățile mediteraneene în decădere și societățile barbare agresoare, ajungîndu-se la o interpenetrație finalizată într-o sinteză. În etapa a doua, statul carolingian caută să organizeze societatea prefeudală împotriva ultimelor năvăliri asupra Occidentului, de la sud (arabii), nord (normanzii) și răsărit (ungurii), ajungîndu-se astfel la militarizarea integrală a societății medievale, între anii 768—1050 aproximativ, cînd clasa dominantă, militarizată, realizează maximum de beneficii sociale și economice de pe urma monopolului forței militare pe care și l-a asigurat și care nuanțează regimul feudal. În sfîrșit, într-o etapă finală, care se încheie o dată cu secolul al XII-lea, factorii de producție, recumpănitor rurali, dinamizează societatea feudală pe plan economic, demografic, social și cultural și, datorită unor mari ameliorări tehnice, prilejuiesc marele demaraj care va caracteriza secolul al XIII-lea și nu va fi frînat decît de marile epidemii de la mijlocul secolului al XIV-lea.

★

Titlul lucrării este deosebit de semnificativ. În speță, infrastructura țărănească a societății medievale va suferi, mai ales începînd cu secolul al VIII-lea, impactul suprastructurii militare, coordonate inițial de carolingieni, dar foarte curînd feudalizate, începînd cu mijlocul secolului al IX-lea. În ce măsură suprastructura feudală a frînat sau a prilejuit (în timp și spațiu) expansiunea forțelor de producție? Aceasta constituie, desigur, obiectivul primordial al acestei sinteze, abordate de autor cu conștiința că, în lipsa unei evidențe documentare cantitative și conștient de grava primejdie a înlocuirii lor cu modele comode elaborate

[7] *Zwischen Paschas und Generälen. Bericht des Osman Ağa aus Temeschwar über die Höhepunkte seines Wirkens als Diwansdolmetscher und Diplomat*. Graz...: Styria: 1966, 176 p., 1 Kt. (Osmanische Geschichtsschreiber 5). Prima călătorie a lui Osman aga din Timișoara la curtea principelui Transilvaniei Francisc Rákóczi al II-lea (1704) este menționată și în versiunea turcă a acestei opere *Temeşvarlı Osman ağa Gâvurların esiri* (Osman aga din Timișoara, prizonierul ghiaurilor), de Esat Nermi, Istanbul, 1971, p. 17.

[8] Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972, 85 p. Extras din: „Ostmitteleuropäische Bauernbewegungen, Budapest, 12—15. 9. 1972; idem, *Primele știri privitoare la insurecția rakociană în corespondența stolnicului Constantin Cantacuzino din anii 1703—1704*, în vol. I, *Studii de istorie a naționalităților conlocuitoare din România..., Naționalitatea maghiară*, București, 1976, p. 79—101.

www.dacoromanica.ro

de economiştii de azi, spiritul de finețe, specific marilor istorici, este chemat să-şi spună cuvîntul, elaborînd un *construit* coerent pe baza unui *donné* fragmentar.

Care au fost, în speță, se întreabă autorul încă din primele rînduri ale lucrării, bazele şi forțele dinamice, motorul vieții economice medievale? În lipsa unor date cuantificabile, etnologia îi pare profesorului Duby mult mai utilă decît ştiința economică, într-un spațiu european în care se înfruntau *două tipuri de incultură:* tipul nordic şi răsăritean, germano-slav, caracterizat prin exuberanța vitală a tinereții, a lipsei de maturitate, care nu îl împiedică totuşi să aibe acces treptat la forme superioare de civilizație, pe bază de creştere continuă ; şi tipul mediteranean, în care abia mai pîlpîie vestigiile civilizației romane. În zona mediană care cuprinde, țărmurile mării Mînecii, bazinul parizian, ținuturile răsăritene ale Franței (mai ales Burgundia şi Lorena) şi ținuturile meridionale ale Germaniei (Renania, Bavaria şi Alemania) s-a produs mai cu seamă osmoza fecundă între forțele proaspete ale barbariei şi vestigiile romanității, păstrînd încă, totuşi capacitatea de influență şi de fascinație civilizatorie. În această regiune predilectă pentru autor operează interpenetrații frecvent fecunde. Şi autorul atrage atenția că tocmai diversitatea geografică a regiunii respective este fundamentală, determinînd, în mare măsură, primele înaintări pe calea evoluției economice.

★

Această evoluție debutează anevoie, frînată fiind de forțele naturii, precumpănitor de peisajul păduros, pe care forțele demografice încă insuficiente nu sînt în stare să-l silească să devină prielnic omului. Pădurea ca forță *nocivă* este înlocuită, în spațiul mediteranian, de permanența apelor stagnante. De la începutul secolului al VII-lea, perioada anterioară de climă aspră începe să se îmblînzească şi se poate astfel stabili cu suficientă precizie că Europa occidentală a cunoscut, din secolul al VIII-lea pînă pe la mijlocul secolului al XII-lea, o climă mai caldă şi mai puțin umedă. Condițiile atmosferice devin astfel mai prielnice culturii solului şi producției subzistențelor, determinînd o conjunctură demografică ceva mai favorabilă.

Problema utilajului agricol este predominantă, evident, dar sîntem cît se poate de săraci în evidență documentară asupra utilajului din primele secole ale evului mediu. Primele evidențe documentare provin de la anchetele întreprinse de administrația carolingiană, în ultimii ani ai secolului al VIII-lea, evident pe seama marilor domenii care constituiau sectorul de vîrf, de avangardă, al tehnicii agricole. Constatăm anume penuria de instrumente agricole metalice şi importanța fierarilor (*ministeriales ferrarii*, cum apar în documentele epocii). Autorul profită de această situație pentru a dezvolta teoria sa, bine documentată, privind contrastul dintre culturile mediteraneene — în sol friabil, cu climă caldă, şi mulțumindu-se cu utilaj agricol rudimentar, de lemn—şi culturile mai septentrionale, în sol mult mai dur, necesitînd, pentru întoarcerea brazdei, un utilaj mai perfecționat pe bază metalică. Popoarele de fierari de pe solul actualei Germanii par astfel a fi determinat — după cum ne-o învederează atîtea mituri şi legende — o răspîndire a unor tehnici agricole mai înaintate, în a doua jumătate a primului mileniu al erei noastre.

Multă vreme însă, precaritatea utilajului agricol s-a asociat unei demografii foarte scăzute pentru a frîna orice progres economic. În acelaşi context, autorul urmăreşte relația dintre sistemele de cultură şi tradițiile alimentare izvorîte din cutume şi ritualuri. În secolele VII şi VIII coexistă astfel în ținuturile Europei occidentale două modalități de exploatare a resurselor naturale şi, ca urmare două tipuri de peisaje: un tip roman în curs de degradare şi un tip germanic pe cale de perfecționare lentă în contact cu primul.

Viața monahală va răspîndi riturile majore a două alimente predilecte şi asociate simbolic: pîinea şi vinul, în vreme ce generalizarea posturilor va impune consumarea pe scară mare a legumelor şi mai ales a peştelui. Coexistența — şi chiar antinomia— între tipul de cultură cerealieră — *ager*— şi tipul de cultură animalieră — *saltus* va învedera în tot evul mediu o alternanță între ele. Triumfului provizoriu al *agrului*, impus de Roma, îi va urma revenirea unei proeminențe a tipului *saltus*, impus de năvălitorii biruitori.

★

Structurile sociale erau inegalitare, cum fuseseră şi cele ale societății romane şi ale celor barbare. Ruralizarea vechii aristocrații romane a prilejuit o diviziune tripartită a societății medievale precumpănitor rurală: stăpînii domeniilor, țărănimea liberă, robii.

Dăinuirea sistemului sclavagist pînă tîrziu în evul mediu este atestată de toate documentele. Sclavii medievali proveneau din creşterea firească, din prinşii de război şi din comerțul cu robi. Se constată însă cu vremea, sub jocul conjugat al unor cauze economice şi morale, constituirea unor categorii juridico-sociale intermediare între libertatea individuală absolută şi lipsa totală a ei. Textele medievale latine se referă tot mai frecvent la conceptul de *servicium*, definit ca prestarea gratuită a unei munci nedefinite precis. Libertatea medievală se poate defini prin

www.dacoromanica.ro

asigurarea dependenței exclusive de instituțiile publice, în afara unei jurisdicții personale, domaniale; deci prin apartenența la *populus*.

Indiferent de statutul social, societatea rurală medievală era tot mai puternic implantată la sol într-un punct de inserție juridico-economic astfel calculat încît să corespundă în același timp: (1) unui randament cerealier asigurînd subzistența unei familii și (2) unei suprafețe de cultură putînd fi pusă în valoare de un singur plug tras de una sau mai multe perechi de boi. Acest lot, *terra unius familiae*, cum îl numea Beda Venerabilul, purta numele de *hide* în Marea Britanie, de *Hube* în Germania și de *mansus* în Franța, concept asociat ideii de permanență (*manere*). Este punctul esențial de inserție al populației agrare pe solul hrănitor. Pe această infrastructură socio-economică fundamentală se suprapune o suprastructură nobiliară care, pînă sub primii carolingieni, se constată a fi mai ales emanația monarhiei barbare (*Gefolgschaft, adelingi*). Lentele progrese de randament îngăduie astfel o plusvaloare prilejuind dezvoltarea acestor nobilimi parazitare și, în același timp, la celălalt capăt al societății medievale, mutația fundamentală, dar lentă, a apropierii între statutul servil și statutul oamenilor liberi. Prin conjugarea acestor două evoluții începe să ia consistență, încă de la sfîrșitul secolului al VI-lea, un nou tip de structură domanială, axat pe juxtapunerea rezervei și a loturilor dependente țărănești (*tenures*), cea dintîi fiind pusă în valoare de serviciile prestate de țărănimea dependentă, repartiția zilelor de muncă fiind în genere de trei zile pe săptămînă pe rezervă și alte trei pe lotul individual.

Conform mentalității barbare germanice, întregul sol al unei monarhii era considerat ca aparținînd monarhului și dinastiei lui, acesta dispunea asupra pămînturilor și oamenilor de puterea de comandă, *bannum*, în vederea menținerii ordinii. Lenta perfecționare a armamentului medieval va duce la definitiva dispariție a oamenilor liberi, care în vechea Germanie se identificau inițial cu toți cei în stare să poarte armele: unii rămîn războinici și-și văd prestigiul social mult sporit; alții cad în categoria oamenilor dependenți, pentru a contribui cu munca lor la echipamentul tot mai costisitor al celor dintîi. Se constată o mutație a vechilor sate libere, *vici*, în sate aservite unui stăpîn: *villae*. *Vicini* devin cu vremea *villani*, în cadrul unei mutații esențiale ducînd la aservirea întregii populații rurale și prilejuind astfel constituirea unui mecanism de exploatare care va domina întreaga societate medievală definitiv ierarhizată feudal.

Tendința autarhică a societății medievale duce totuși la inserarea treptată, dar incompletă, a unei economii de jaf, de plocon și de dar în cadrele unei circulații monetare de model mediteranean.

Fascinația civilizației romane se păstrase intactă și barbarii se simțeau înclinați să adopte stilul de viață prestigios al romanilor, chiar în contextul ruralizării vechilor *civitates*. Transplantarea lentă a stilului de viață roman către ținuturile septentrionale constituie astfel un fenomen major al societății europene, detectat mai ales prin continua înaintare a culturii viței de vie spre malurile Rinului. Apariția unei clase de negustători, mai bine eclipați intelectual pentru noile activități de mutații și schimb, o paralelă acestei evoluții geografico-sociale, la marginile străvechii economii a darului, și va prilejui mutația universului psihologic, cel puțin la un anumit nivel. Fenomene majore de aculturație încep să-și producă roadele: și generalizarea circulației monetare constituie în același timp o consecință și un stimulent al acestei mutații majore.

Baterea monedei de către monarhii barbari constituise o încercare a lor de a se egala prestigioșilor împărați romani și de a-și dovedi noua poziție de *stăpîni ai măsurii* în societatea stăpînită de ei. Așa se explică faptul că s-au bătut, precumpănit, monezi de aur, neglijîndu-se monezile de argint și mai ales moneda divizionară, ceea ce a impus fatal revenirea la troc pentru tranzacțiile mărunte curente. Moneda bătută de suveranii barbari, afirmație a prestigiului monarhic, era și un simbol al ordinei, al valorilor stabile în societate; dar, din punct de vedere economic, ea îngăduia orientarea schimburilor în jurul persoanei monarhului și al domeniilor regale, în cadrul unui circuit economico-monetar al cărui pivot rămîne palatul regal. Moneda e a cezarului și trebuie, ca atare, să-i revină cezarului. Dar încă de la sfîrșitul secolului al VI-lea se constată proliferarea atelierelor monetare particulare, printr-o adevărată delapidare a puterii regaliene, și generalizarea baterii monezilor de argint, în locul celor de aur stocate în tezaure sau exportate în Asia. Cu toate acestea, contrar părerii curente a istoricilor de pînă acum ai economiei monetare medievale, Georges Duby consideră că înlocuirea aurului cu argintul în baterea monedei nu a fost cîtuși de puțin un semn de contractare economică, ci, dimpotrivă, o deschidere lentă spre schimburi comerciale mai largi. Valoarea de prestigiu a monedei a putut să scadă, trecîndu-se de la aur la argint: funcțiunea ei economică, de instrument de schimb, n-a făcut decît să sporească, punînd încet în mișcare un

www.dacoromanica.ro

mecanism care va duce, ireversibil, la marile mutații economico-sociale care vor urma.

★

Între timp se elabora, destul de lent, instituția socială fundamentală a evului mediu, *senioria*, ale cărei rădăcini Georges Duby le găsește în străvechi reziduuri tribale asociate rigorilor socio-economice ale latifundiei romane. În fața senioriei, cu tensiuni alternativ protectoare și antinomice, crește ideea de stat, oglindind amintirile de prestigiu imperial, dar și noul ideal ireneic, icoană a dreptății divine, contrastînd cu practicile înveterate ale agresiunii războinice.

★

A doua parte a lucrării urmărește, din secolul al IX-lea pînă la mijlocul secolului al XI-lea, *acumularea socio-politică a beneficiilor războiului*.

Armamentul constituia, în acea vreme, investiția productivă cea mai rentabilă. El suferise o serie de inovații tehnice care se vor repercuta mai tîrziu asupra utilajului economic, sporind productivitatea muncii. Concentrarea armamentului în mîinile războinicilor carolingieni va instituționaliza pentru mai bine de un secol o forță agresivă care va ajunge stăpînă pe Occident și va întemeia un nou imperiu, restaurînd folosirea scrisului în administrație. Ordinea introdusă în Occident de Carol cel Mare va prilejui un spor demografic ducînd la o densitate între 25 — 40 de locuitori pe km² în unele regiuni (Flandra, Picardia etc) și acumulînd pe aceleași *manse* două sau chiar mai multe familii de țărani dependenți. Se constată însă o anumită indiferență a stăpînilor solului față de realitățile economice, chiar în condițiile în care seniorul se voia precumpănitor un exploatator al rezervei și numai în subsidiar un rentier de dijme și de plocoane. Avînd sprijinul binevoitor al statului carolingian, marii proprietari funciari ai epocii, nobili sau ecleziastici, se bizuiau pe rechiziția fără de măsură a mîini de lucru gratuite și deveneau astfel indiferenți față de inovațiile tehnice. Sistemul era în carență și frîna tendințele dezvoltării economice generale, tocmai cînd pacea și ordinea imperială prilejuiau o sensibilitate nouă a localnicilor față de prețurile tuturor bunurilor pămîntului și puteau face din muncă, în condițiile respectării anumitor imbolduri firești, prilej de creștere a productivității pe o economie domanială inteligent orientată.

Georges Duby deslușește adevăratul motor al dezvoltării economice în sporul nevoilor aristocrației carolingiene, pentru motive de prestigiu și de putere asupra oamenilor. Aceasta duce la absorbția, la răsluirea micilor domenii încă libere pînă atunci, în sistemul domanial pîndit de inerție și prilejuind disimularea și frauda administrativă; astfel încît, în ultimă analiză, senioria ajungea să sterilizeze strădaniile țărănimii spre mai bine, tocmai cînd gospodăriile țărănești încep să se deprindă să muncească, nu numai pentru a-și asigura subzistențele necesare, ci și pentru piață, la adăpostul reformei monetare carolingiene care valorifica moneda de argint prilejuind tranzacții mărunte.

Luîndu-și distanțele față de cunoscuta teorie a lui Henri Pirenne (*Mahomet et Charlemagne*), autorul observă că, de fapt, tocmai atunci se constată o intensificare a negoțului, la marginile Imperiului carolingian; și anume, nu exclusiv pentru produse de lux, ci și pentru bunuri ca sarea, vinul, mierea, stofele și sclavii.

Acționînd concomitent asupra ținuturilor imperiale, în secolele IX și X, invaziile urmăresc mobiluri comune: jaful, dar diferențiate, în același timp după bunurile rîvnite și după mecanismul de agresiune și de transport al prăzii. Sarazinii, provenind dintr-o zonă de civilizație superioară, căutau mai ales sclavi și sclave pentru piețele spaniole și africane și atacau pe mare sau din punctele lor fortificate în Provența (Liri și Frexinetum). Vikingii atacau dinspre mare, dispunînd de corăbii de o mare perfecțiune tehnică, și înaintau de-a lungul rîurilor, căutînd cu predilecție tezaurele monastice. Ungurii, în sfîrșit, urmăreau orice fel de pradă și, folosind vechile drumuri romane spre Germania, Franța și Italia, își transportau prăzile în căruțe.

Pentru Occident, normanzii au fost aceia care au reprezentat influența cu mult cea mai importantă. Aristocrația scandinavă, care străbătea oceanul ca să caute pradă, minată, poate, de o presiune demografică intensă, căuta în același timp să săvîrșească mari isprăvi războinice individuale cîntate de sclavi. Cu vremea, unii vikingi s-au așezat însă pe pămînturile cucerite și, beneficiind de superioritatea lor în armament, și-au însușit plusvaluta muncii țărănimii intrate în dependența lor. Încă din 841 unii normanzi s-au așezat la gurile Scheldei (Escaut) substituindu-se aristocrației indigene, iar ulterior alți vikingi au constituit două puternice state în jurul a două cetăți și anume York în Anglia și Rouen în Franța, înainte de constituirea uriașei talasocrații daneze a regelui Knud, la sfîrșitul secolului al X-lea. După 1050, Europa occidentală nu va mai cunoaște, plaga năvălirilor și va avea astfel posibilitatea unei dezvoltări economice fără întrerupere.

www.dacoromanica.ro

Analizînd polii acestei dezvoltări, profesorul Georges Duby distinge trei regiuni contrastive: Europa „sălbatică"; ţinuturile din jurul Mării Nordului şi dintre Loara şi Rin; în sfîrşit, versantul mediteranean al Europei occidentale.

Impulsul iniţial spre dezvoltarea socio-economică provine, consideră profesorul Duby, din activitatea militară, şi el se repercutează contrastiv în fiecare din aceste trei zone. Noile expediţii războinice, de pradă sau defensive, reconstituie străvechea instituţie a *Gefolgschaft*-ului *(Trustis Dominica)*, pe două faze succesive: (1) *faza grupată* (pe senioria respectivă sau într-un castru) şi (2) *faza dispersată*, cînd membrii străjii unei căpetenii militare sînt implantaţi în diferite ţinuturi supuse acestuia, pentru a veghea la menţinerea stăpînirii sale şi a exploatării economice.

În Europa încă „sălbatică", lunga supravieţuire a păginismului explică practica stocării în continuare a tezaurelor prin înmormîntarea lor o dată cu stăpînul lor. Aceasta agravează defazarea — cu două sau trei secole — a acestei zone europene faţă de Occidentul creştin.

În acelaşi timp, Imperiul ottonian, constituit pe fundamentul înfrîngerii hotărîtoare a expediţiilor maghiare de pradă, aşeza în centrul Europei un stat care va fi, pînă în secolul al XIII-lea, cea mai solidă construcţie politică din Occident. Imperiul se deschidea spre răsărit către lumea slavă, spre apus, prin Flandra şi Renania, către oceanul încă stăpînit de normanzi, spre sud către Italia şi Bizanţ. Modelele urbane meridionale sînt imitate de oraşele imperiale, care devin motoare de creştere economică şi-şi transmit impulsul în lumea rurală, mobilizată într-o acţiune de defrişare sistematică a pădurilor pentru extinderea suprafeţei culturii extensive. În acelaşi timp, de la mijlocul secolului al XI-lea, economia occidentală cunoaşte efectul multiplicator al marilor şantiere de construcţii, urbane — catedralele — sau rurale — castelele seniorilor. Flandra şi Normandia joacă rolul a doi poli de dezvoltare economică, mai ales de la cucerirea Angliei de către normanzi în 1066, în vreme ce pe liziera meridională a creştinătăţii iniţiativa operaţiilor militare trece în mîinile cavalerilor occidentali, spre Spania şi apoi spre Orientul musulman.

Impulsul dinamic pornit din lumea oraşelor, încă din secolul al X-lea, ajunge să destrame cadrele economice ale marilor domenii rurale şi, prin investiţiile capitalurilor citadine în pămînturi, să decontracteze treptat economia agrară a Europei occidentale, pusă în valoare de intendenţi, exercitînd un oficiu special de tip *ministeria*. În chipul acesta se ajunge, treptat, la ceea ce Georges Duby consideră a fi fost feudalismul occidental în faza lui de expansiune majoră, cînd are loc o nouă înghebare a relaţiilor umane, în cadrul unei mişcări sociale de maximă amplitudine, comportînd o mutaţie generală a structurilor politice şi sociale subordonate intereselor aristocraţiei, ale cărei birmînţe militare sporiseră prestigiul şi puterea asupra oamenilor, tocmai în momentul unei considerabile expansiuni demografice.

★

Feudalitatea se ridică mai ales prin destrămarea autorităţii monarhice şi se caracterizează prin dispersarea puterii regale. Celula de bază a feudalităţii rămîne castelul feudal, în contextul unei noi tehnici războinice coexistînd cu o nouă concepţie ireneică dictată de biserică sub forma de *treuga Dei*. Anumite spaţii, anumite perioade de timp, sînt astfel, treptat, sustrase acţiunilor războinice, de care sînt protejate anumite categorii sociale: eclezíasticii, femeile, copiii, săracii. Capacitatea agresivă a societăţii feudale va fi treptat reorientată spre exterior, împotriva păginilor şi a musulmanilor, în timp ce exploatarea seniorială va fi consacrată de biserică, complice, ca preţ al securităţii prilejuite masei de muncitori rurali. Înfiriparea de către biserică, în jurul anului 1000, a *teoriei celor trei ordine* strict ierarhizate (*Oratores, Bellatores, Laboratores*) răspunde noului fideism menit să cimenteze noua societate feudală prin grija „specialiştilor rugăciunii", singurii intelectuali ai epocii, care fac cauză comună cu seniorii împotriva stării a treia.

La rîndul lor, seniorii îşi iau toate precauţiile pentru a împiedica destrămarea senioriei, eludînd străvechea practică germanică succesorală care îngăduia tuturor odraslelor o parte egală la moştenire. Prin îndrumarea mezinilor spre funcţii eclezíastice sau monastice, prin înzestrarea fiicelor cu bunuri exclusiv mobiliare şi, în final, prin edictarea dreptului de primogenitură, marile domenii caută să se sustragă fărîmiţării. În acelaşi timp, *libertatea*, asociată în evul mediu mai vechi cu funcţiunea militară, alunecă tot mai mult spre asocierea ei cu imunitatea fiscală şi diferite alte privilegii. Excitarea puterii banale *(bannum)* restrînge libertatea în cadrul unui district determinat geografic: de obicei, pe o rază de o jumătate de zi de mers călare de la punctul central reprezentat de castelul feudal.

Acţiunea de exploatare a seniorului feudal se exercita pe trei căi: (1) asupra localnicilor dependenţi de el *direct, personal:* şerbii; (2) ca urmare a stăpînirii funciare,

www.dacoromanica.ro

(supra şerbilor sau chiar a oamenilor liberi coloni) aşezaţi pe bază de contract pe pămîntul său ; (3) în sfîrşit, prin exploatarea exerciţiului dreptului de *bannum*. Inegala repartiţie a prerogativelor banale a avut drept consecinţă ierarhizarea nobilimii de la clasa superioară a ei *(optimates, principes)* şi de la *domini*, pînă la mica nobilime rurală. Impulsul dezvoltării socio-economice lăuntrice este căutat de autor tocmai în presiunea puterii senioriale asupra forţelor productive ale Europei occidentale, care încep să se degajeze din rusticitatea lor prelungită. Factorul psihologic al modelului este considerat a fi fost atracţia rafinamentului curţilor princiare, iar factorul material, este reprezentat, tot mai stăruitor, prin posibilitatea folosirii puterii judiciare *ca factor de constrîngere economică*. În acest chip, în ultimele trei decenii ale secolului al XI-lea, începe, consideră profesorul Duby, o fază nouă în istoria economică a Europei ; o fază, anume, care cunoaşte o dezvoltare generală, continuă, accelerată, faţă de care elemente dinamice şi ale cărei consecinţe istorice le analizează ulterior autorul, la nivelul ţărănimii, dependente, dar tot mai libere în iniţiativele ei, îngăduite în virtutea unor mai inteligente calcule economice şi la nivelul seniorilor.

★

Factorul dinamic şi tot mai amplificator şi cumulativ al avîntului economic îl caută autorul în clasa ţărănească şi în întărirea strădaniilor ei asupra solului. Pacea şi ordinea relativă care au urmat contenirii invaziilor a prilejuit un avînt demografic, în vreme ce tehnicile militare ale ordinului cavalerilor, tehnici axate esenţial pe echitaţie, au prilejuit, cu vremea, transferul din domeniul militar în cel al tehnicii agricole a cel puţin două elemente fundamentale : *calul* a ajuns astfel să ia locul boilor în tracţiunea utilajului agricol, accelerînd randamentul ; *fierul* a fost folosit pentru perfecţionarea plugurilor şi a altor utilaje agricole. Evoluţia celor trei factori esenţiali ai producţiei rurale : pămîntul, demografia şi utilajul, a jucat un rol cumulativ prilejuind progresul general al alimentaţiei de model roman (pîine, vin şi legume), în care rolul alimentelor constituind companagium (adăugîndu-se plinii) nu încetează să crească, diversificînd alimentaţia şi întărind forţa muşchiulară.

Extinderea reţelei de mori de apă s-a făcut în secolele XI şi XII, ajungîndu-se astfel ca în Anglia normandă, după *Domesday Book* (1086), să se constate existenţa unei mori pentru 46 de gospodării ţărăneşti. Monopolul senioral al morii a ajuns curînd să aducă un venit substanţial stăpînilor morii. În acelaşi timp se constată o selecţie a plantelor cultivate, precumpănind ovăzul (indispensabil alimentaţiei cailor de rasă) şi grîul de calitate, *frumentum*. Cît de importantă a fost în această privinţă perfecţionarea utilajului agricol se constată prin chiar faptul că vechea unitate de bază a economiei agrare, *mansum*, tinde să fie înlocuită în documente prin conceptul de *carruca* (plug), în care sînt cumulate organic cele trei elemente ale plugăriei : plugul perfecţionat, vitele care-l trag (boi sau cai) şi omul care îl mînă ; şi care definesc economico-juridic suprafaţa infrastructurală elementară a evului mediu central, celula economică de bază. În acelaşi timp, sporirea valorii utilajului viu şi mort faţă de valoarea solului face ca gospodăria ţărănească bine utilată — elementul dinamic al acestei celule — să devină mult mai vulnerabilă faţă de autoritatea judiciară şi administrativă a senioriei, care putea mult mai uşor confisca, sub un pretext oarecare, acest utilaj perfecţionat. Noi disparităţi economice se profilează între plugarii propriu-ziş *(laboratores)* şi simplii muncitori cu braţele.

Randamentul tinde să crească (pînă la 6 boabe de sămînţă), defrişările se extind, şi o nouă psihologie economică prilejuieşte primirea în cele mai bune condiţii a *oaspeţilor (hospites, coloni)* chemaţi din afară să pună în valoare noi şi noi suprafeţe arabile. Gospodăriile ecleziastice pilot dau îmbold gospodăriilor individuale în dumbrăvi ; şi în Germania se constată un salt brusc al producţiei cerealiere, după anul 1100. În acelaşi timp se exploatau tot mai intens *bogăţiile pădurii* (vînat, dar şi lemn, produse miniere, posibilităţi de hrană pentru turme). Mai ales în Lombardia şi Flandra se constată o puternică presiune demografică, prilejuind (a) noi convenţii urbariale cu senioriile locale şi (b) migrări tot mai sistematice spre răsărit. S-a calculat că peste 200 000 de colonişti flamanzi şi germani au fost transplantaţi dincolo de Elba, numai în decursul veacului al XII-lea. Seniorii (chiar suveranii) interesaţi să-şi pună în valoare senioriile au făcut o largă publicitate condiţiilor favorabile de primire a coloniştilor, de obicei aduşi de un *locator*, antreprenor de demografie, elementul dinamic esenţial al acestor vaste mutaţii în spaţiu. Asigurîndu-se astfel o creştere mai echilibrată a producţiei alimentare şi a demografiei, foametea începe să dispară în secolul al XII-lea european, care cunoaşte şi implantarea unui regim economico-social de relativă libertate şi prilejuind iniţiative dinamice.

www.dacoromanica.ro

★

Secolul al XII-lea a fost prin urmare, în Europa, *secolul țărănimii cuceritoare* (după formula autorului), stimulată de o independență relativă îngăduită în cadrul seniorici sau în afara ei. La nivelul seniorilor se constată o mutație a calculului economic, investiția făcîndu-se în forțe de producție extinse demografic și ca randament. Decontractarea străvechilor cadre rigide ale economiei feudale prilejuiește expansiunea demografică și economică, fără a prejudicia veniturile senoriilor. Proprietatea țărănească independentă (alodială) se menține sau chiar se extinde, în afară de Marea Britanie unde e necunoscută. Arbitrariul seniorial tinde să fie limitat prin consemnarea cutumelor *(Weistümer)* care reglementează cu suficientă precizione drepturile economice, fiscale și juridice ale seniorilor. Exploatările benedictine cunosc o reglementare minuțioasă, nu numai a producției perfecționate, ci și a cheltuielilor cu scop economic sau moral, filantropic, moneda jucînd un rol tot mai esențial în calculele de producție sau investiție. Reforma clunisiană a perfecționat sistemul și l-a extins, ca și cea cisterciană, în întreaga Europă catolică. Gestiunea perfecționată a instituțiilor monastice a devenit model. Renta funciară crește, exploatarea rezervei beneficiază de sporul demografic continuu, dar se constată mai ales tendința înlocuirii obligațiilor de muncă prin redevențe fixe în numerar *(censum)* care îngăduie inițiativa creatoare a țărănimii.

Autorul constată un paralelism între dezvoltarea curții senioriale și aceea a orașelor comerciale și industriale, menite să asigure noile nevoi, mai rafinate, ale curților. Ameliorări tehnice îngăduie, de pe la mijlocul secolului al XI-lea, o mare expansiune a industriilor de postav, în Flandra și Italia. *Mercatores* comercializează produsele lor pretutindeni și realizează rezerve de capital pe care le investesc, fie în pămînt, fie, mai ales, în comerț și noi industrii. Fortificarea castelelor și cetăților dau de lucru la multă lume și joacă un efect multiplicator asupra vieții economice, paralel cu extinderea circulației monetare și extensiunea, prin cruciade, a universului comercial.

În cadrul principatelor dinastice sau ecleziastice, orașele încep să dețină rolul fundamental și tind să domine structurile politice noi izvorîte din regimul feudal. Sediu al puterii politice renovate, punct de sprijin militar de prima importanță prin zidurile ei, cetatea vede orînduindu-se în jurul palatului princiar din sînul ei structurile noi ale administrației princiare; și în jurul catedralei și, eventual, a universității ei, structurile vieții intelectuale. Noua ministerialitate a agenților puterii princiare își are centrul în cetatea de scaun și tinde să ia conducerea noului ordin social al burgheziei, degajat cu vremea din masa muncitorilor de pămînt sau a meșteșugarilor mărunți. Moneda bătută în ateliere din orașe se insinuează în relațiile rurale și se așează la temelia tuturor mișcărilor de dezvoltare economică, în faza nouă a expansiunii europene, care începe în Occident în jurul anului 1180, cînd se situează un esențial demaraj, un *take off*, care va dura pînă în secolul al XIV-lea.

Demarajul a fost frînat însă multă vreme de rezistența tenace a anumitor mentalități misoneiste, axate pe anumite modele culturale depășite. Principalul model de acest gen rămîne acela cavaleresc, axat pe valori opuse celor materiale și economice. Literatura cavalerească din jurul anului 1200 disprețuiește capilaritatea socială axată pe valorile economice și exaltă virtuțile nemateriale, fideiste, idealiste. Fascinația modelelor culturale aristocratice însuflețește capilaritatea socială a unei societăți rămase ordonate în jurul senioriilor și frînează îndărătnic acumularea capitalistă ca motor al activității economice. Numai în orașele italiene se poate dezvolta astfel noua mentalitate mercantilă precapitalistă care va da impuls forțelor de producție, împotriva structurilor feudale și fideiste. Expansiunea comercială domină Mediterana și Marea Nordului, spre Baltica unde triumfă Hansa teutonică. „Către anul 1180 — își încheie autorul subtila lui analiză de ansamblu — începe, în întreaga Europă, epoca oamenilor de negoț; calculul capitalist înlocuiește treptat mentalitatea dărniciei fideiste, rămasă multă vreme o nostalgie literară. Prima parte a evului mediu, aceea a țăranilor și a seniorilor, se încheie".

Dan A Lăzărescu

www.dacoromanica.ro

„ANALELE UNIVERSITĂȚII BUCUREȘTI. ISTORIE", XXVII, 1978, 142 p.

Revistă prestigioasă, numărînd peste un sfert de veac de existență, „Analele Universității București", seria Istorie, prin intermediul căreia sînt valorificate rezultatele cercetării științifice a cadrelor didactice de la Facultatea de istorie-filozofie, se prezintă în ultimul său număr, pe 1978, cu o tematică mai variată și o structură mult îmbunătățită față de anii anteriori.

Semnalăm în primul rînd deschiderea mai largă spre problemele de istorie universală, mergînd de la antichitatea greacă pînă la epoca contemporană, și, în al doilea rînd, publicarea unui număr relativ mare de studii în limbi de largă circulație, ceea ce face ca revista să fie accesibilă nu numai lectorului român, dar și celui străin. Același scop îl au și succintele rezumate în limbi străine ce însoțesc studiile publicate în românește. Un aspect nou și totodată pozitiv îl constituie accentul pus pe recenzarea unui număr cît mai mare de cărți străine și românești, formulă modernă de prezentare și de captare a interesului cititorului, utilizată de numeroase reviste de prestigiu de peste hotare.

Rubrica „Studii" se deschide cu un mic, dar dens articol de istorie veche semnat de Zoe Petre, *Politique et géométrie à la fin de l'âge archaïque grec* (p. 3—8), în care se evidențiază interdependența între gîndirea politică și primele expresii teoretice ale geometriei matematice în Grecia sec. VI—V î.e.n. Pornind îndeosebi de la Thales din Milet, primul filozof, dar și primul geometru al antichității, autoarea relevă folosirea constantă a limbajului și soluțiilor geometrice în proiectele de reorganizare a instituțiilor polisului grec, într-o epocă în care noi raporturi între cetățeni înlocuiau pe cele gentilice. La rîndul ei, experiența polisului grec, instituțiile, raporturile și ideologia sa politică au constituit condiția necesară și indispensabilă pentru nașterea geometriei și, în general, a gîndirii științifice.

Cel de-al doilea studiu, *Considérations concernant le caractère des rapports roumano-turcs et leur impact sur le développement historique de deux peuples* (p. 9—16), aparținînd prof. univ. Ștefan Ștefănescu, reia în discuție, dintr-un unghiu de vedere original, mult controversata problemă a „capitulațiilor" încheiate între Țara Românească și Moldova cu Imperiul otoman în secolul XV—XVI. Studiul, care a făcut obiectul unei comunicări la colocviul istoricilor români și turci de la Ankara din octombrie 1977, își propune să demonstreze nu atît existența reală a așa-numitelor „capitulații", acceptată de unii istorici și contestată de alții, cît mai ales în ce măsură conținutul lor a corespuns stării de fapt existente de-a lungul secolelor în relațiile dintre Imperiul otoman și cele două țări române.

Analizate din acest punct de vedere — relevă autorul — capitulațiile conțin prevederi, care arată că în elaborarea lor s-a pornit de la fapte istorice reale, pe care izvoarele istorice, inclusiv cele otomane, le confirmă. Astfel sînt, de exemplu, interdicția impusă supușilor otomani de a se stabili în țările române și de a poseda aici proprietăți, dreptul Țării Românești și al Moldovei de a avea armatele lor și de a desfășura o politică externă proprie etc. Statutul de autonomie al țărilor române, cu toate limitările pe care le-a cunoscut la mijlocul secolului al XVI-lea, cînd se consideră că ele au intrat sub dominația otomană, sau în timpul regimului fanariot, a constituit o realitate istorică permanentă, pe care „capitulațiile" o invocă ca argument contra ingerințelor Porții și pentru a susține dreptul poporului român la independență. Tocmai această concordanță cu realitatea istorică explică și faptul că Poarta otomană n-a contestat niciodată autencicitatea capitulațiilor și a stipulațiilor lor, folosite la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea ca bază a dezbaterilor relative la stabilirea statutului internațional al Principatelor române.

În *The Regime of the American Domination in Haiti. The Eliberation National Movement* (p. 17—29), Constantin Bușe analizează

www.dacoromanica.ro

condițiile instaurării dominației americane asupra „primei republici negre a celor două Americi" și lupta de eliberare a poporului haitian împotriva acestei dominații în prima jumătate a secolului al XX-lea. Bazat pe o amplă documentație, studiul reînvie unul din momentele de seamă din istoria atît de zbuciumată a acestei țări a Americii Latine, continent despre care se știe și mai ales s-a scris puțin la noi*.

Consacrat, de asemenea, unei probleme de istorie universală, studiul, semnat de N. Z. Lupu — reflectînd preocupări mai vechi — *Acțiuni de solidaritate pe pe plan internațional cu lupta poporului etiopian împotriva agresiunii Italiei fasciste* (p. 31—46), arată largul ecou pe care lupta dreaptă a poporului etiopian împotriva invadatorilor l-a avut în opinia publică mondială. În primele rînduri ale mișcării de solidaritate cu poporul etiopian, remarcabilă prin amploarea și varietatea formelor de manifestare, s-au aflat proletariatul, partidele clasei muncitoare, cele comuniste îndeosebi. O influență pozitivă asupra luptei antifasciste pe plan internațional implicit asupra acțiunilor îndreptate împotriva politicii agresive a guvernului mussolinian, a exercitat-o congresul al V-lea al Internaționalei comuniste din anul 1935, clarificările cu privire la esența fascismului și linia tactică a luptei antifasciste pe care el le-a adus. În cadrul largii mișcări de sprijinire a Etiopiei, s-au înscris și numeroasele acțiuni desfășurate în România încă în anii de pregătire a agresiunii, aspect asupra căruia ar fi fost de dorit ca autorul să fi insistat mai mult.

Partea de „Studii" se încheie cu o meritorie încercare de reconsiderare a lui B. P. Hasdeu ca istoric, întreprinsă de Lucian Boia în articolul *140 de ani de la nașterea lui Bogdan Petriceicu Hasdeu (1838—1907). Istoria critică a românilor — fantezie și știință* (p. 47—53). Inițial obiectul unei comunicări, articolul se vrea „un modest și foarte parțial prolog la o carte ce va trebui odată scrisă despre Hasdeu ca istoric", înscriindu-se într-un domeniu de cercetare tot mai abordat în ultimul timp — istoriografia istoriei — în care L. Boia s-a făcut remarcat printr-o valoroasă lucrare privind *Evoluția istoriografiei române*[1]. Analizînd cea mai importantă, dar și cea mai controversată operă istorică a lui Hasdeu — *Istoria critică a românilor* —, în care bogăția materialului informativ este dublată de o fantezie tot atît de mare, autorul consideră că din ea rămîne „nu atît rezultatul demonstrației, cît mai ales metoda și intenția acesteia". Renunțarea la tratarea evenimentului în sine, problematizarea istoriei, înțelegerea istoriei în sensul cel mai larg posibil — de unde necesitatea studiilor interdisciplinare prin recurgerea la lingvistică, domeniu preferat, la antropologie, biologie, climatologie etc., apelul la istoria comparată, sînt tot atîtea orientări științifice care dau operei lui Hasdeu o alură modernă, apropiindu-l mai mult de noi decît de contemporanii săi.

În continuare, revista publică trei scurte note documentare consacrate unor aspecte mărunte, dar nu lipsite de interes, privind istoria românească. Astfel, Florentina Preda și Vasile Dupoi prezintă *Cîteva descoperiri monetare în așezarea getică de la Pietroasele, Gruiu-Dîrlî (jud. Buzău)* (p. 55—57), pe baza cărora situează începuturile acestei așezări la sfîrșitul secolului al II-lea sau, cu mai multă probabilitate, la începutul secolului I î.e.n.; N. Isar, care s-a ocupat și cu alte prilejuri de personalitatea iluministului moldovean, publică *Corespondența lui N. Rosetti-Roznovanu cu „Societatea pentru instrucțiune elementară" de la Paris privind introducerea învățămîntului lancasterian în Moldova și Grecia* (p. 59—67), din care rezultă rolul important pe care cărturarul moldovean l-a avut în cadrul mișcării lancasteriene de la începutul secolului al XIX-lea, ca și în circulația ideilor dintre Occident și sud-estul european. G. D. Iscaru, ocupîndu-se de *Prima carte de cunoștințe veterinare tipărită și difuzată în Țara Românească* (p. 69—77), relevă, pe baza datelor de arhivă, larga difuzare și rolul pe care lucrarea medicului Ioan Huboți, intitulată *Oarecare învățătură pentru căutarea boalelor și prăsirea vitelor domestice*, apărută în 1842 la București și folosită ca manual didactic, l-a avut în pregătirea primilor practicieni veterinari din satele Țării Românești, formați prin școala publică.

Un spațiu larg în cuprinsul revistei este rezervat bibliografiei cadrelor didactice ale Facultății de istorie pe perioada 1969—1977 (p. 73—123). Bibliografia, întocmită de Maria Eliza Rădulescu, are un caracter selectiv, excepțînd numeroasele articole publicate în reviste de popularizare și în presa de mare

* Recent autorul a consacrat un studiu analog unei alte țări latino-americane: *Mișcarea de eliberare socială și națională din Nicaragua*, în „Revista de istorie", tom. 31, 1978, nr. 12, p. 2 259—2 284.

[1] București, Tip. Universității, 1976, 379 p. cu ilustr.

www.dacoromanica.ro

tiraj. Reprezentînd o continuare a lucrării în două volume a Sandei Cîndea apărută în 1970, bibliografia, prin mulțimea și varietatea titlurilor conținute, reflectă prezența permanentă a cadrelor didactice ale Facultății în activitatea de cercetare din domeniul istoriei.

Un număr de 21 de recenzii și prezentări, semnate de Lucian Boia (9), Mihai Maxim (3), Ștefan Ștefănescu (2), Radu Manolescu (2), Constantin Bușe (2), Ioan Scurtu (2) și Maria Totu (1), încheie în chip fericit revista. Cele mai multe dintre acestea (19) sînt consacrate unor valoroase lucrări și reviste apărute în ultimii ani peste hotare, dintre care unele, cum sînt acelea ale Biancăi Valota Cavalotti, Juliusz Demel și Keith Hitchins, tratează probleme majore de istorie românească. Tot la acest capitol se include și cronica semnată de Radu Manolescu, privind sesiunea științifică anuală integrată de comunicări a cadrelor didactice, cercetătorilor și studenților secției de istorie-filozofie, care a avut loc între 8—10 mai 1978.

În concluzie, considerăm că ultimul număr al „Analelor Universității București", seria Istorie, prin varietatea și nivelul științific al materialelor pe care le conține, reprezintă o oglindă fidelă a remarcabilei activități de cercetare desfășurată de cadrele didactice ale Facultății de istorie-filozofie din capitală, activitate ce se îmbină armonios cu aceea de predare la catedră, de educare și formare a noi generații de slujitori ai muzei Clio.

Valeriu Stan

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

Î N S E M N Ă R I

* * * *România în sud-estul Europei.* Sub egida Institutului de studii sud-est europene, Edit. politică, București, 1979, 266 p.

România în sud-estul Europei, lucrare colectivă, recent apărută sub egida Institutului de studii sud-est europene, se înscrie ca o nouă contribuție de valoare în direcția evidențierii unor semnificative pagini ale trecutului relațiilor politice, culturale sau economice dintre poporul nostru și celelalte popoare ale sud-estului european și în același timp a prezentării de o manieră sintetică a locului țării noastre în concertul națiunilor din această parte a lumii. Prin problematica sa, cartea se înscrie, de la bun început, între contribuțiile menite să pună în lumină și — adresîndu-se unui public larg — să facă cunoscute unele determinări esențiale ale ființării noastre în spațiul carpato-dunărean, ca și ale relațiilor românilor cu vecinii lor.

Așa cum menționa, de altfel, în al său „Cuvînt înainte" regretatul profesor Mihai Berza, lucrarea își propune să înfățișeze legăturile înaintașilor noștri cu contemporanii lor albanezi, bulgari, greci, iugoslavi sau turci începînd cu secolul al XIV-lea urmînd, în mod firesc, ca centrul de greutate să se situeze în răstimpul ultimelor două secole.

Lucrarea se impune prin caracterul ei unitar, echilibrat și reprezentativ, calități necesare pentru o apariție de asemenea factură. Unitar, pentru că în ciuda diversității de probleme și a particularităților de tratare proprii fiecărui autor, impresia dominantă este cea a unei integrări organice a întregului material în structura cărții. Echilibrat, pentru că exigențele de condensare a materialului, absolut necesare în economia capitolelor, nu au împietat asupra ansamblului, regîndit la noile dimensiuni. Raportul dintre general și particular, dintre teoreticul care circumscrie datele problemei și factologicu care le ilustrează se menține tot mereu în limite judicioase. Reprezentativ, pentru concursul dat redactării volumului de un mare număr de specialiști de prestigiu, cunoscuți anterior pentru preocupările lor pe linia cercetării problemelor spațiului balcanic.

În studiul „Relațiile țărilor române cu popoarele sud-dunărene (1300—1800)", autorul tratează probleme de fond cum sînt: determinarea cadrului politic și național, precum și a fundalului internațional în care se mișcă relațiile interbalcanice în întreaga perioadă, reflexele mecanismului dominației otomane în viața de stat sau culturală a popoarelor balcanice, tradițiile colaborării militare între români și popoarele sud-dunărene, evoluția raporturilor de influențare reciprocă, culturale, artistice, religioase, colaborarea și ajutorul dat de români mișcărilor de eliberare națională și socială[1]. În acest context merită să fie subliniată ideea că dăinuirea autonomă a Principatelor, situație calitativ deosebită de cea a popoarelor sud-dunărene aflate sub dominația efectivă a Porții, a favorizat menținerea trează a conștiinței de redobîndire a libertății naționale la toate aceste popoare, iar campaniile antiotomane ale marilor noștri domnitori au fost privite cu încredere și speranță. Puncte de vedere interesante sînt prezentate și în legătură cu căile diferite de evoluție, pe care, la începutul secolului al XVIII-lea, în condiții istorice specifice, încep să le parcurgă țările române, pe de o parte și bulgarii, sîrbii sau — mai ales — grecii, pe de altă parte. În timp ce regimul fanariot în țările române a marcat un moment de frînare a progresului material, în ansamblul său, pentru greci și sîrbi, de pildă, același interval de timp a reprezentat o perioadă generală de dezvoltare și de reluare treptată a relațiilor cu Europa centrală, de accelerare a dezvol-

[1] Vlad Georgescu, „Relațiile țărilor române cu popoarele sud-dunărene (1300—1800); Alexandru Duțu, Maria A. Muzicescu, Adrian Fochi, „Relațiile culturale româno-balcanice pînă în secolul al XIX-lea; Constantin N. Velichi, „România în sud-estul Europei (1800—1912)"; Eliza Campus, „România în sud-estul Europei (1912—1945)"; Costin Murgescu, Aurel Ghibuțiu, „Prezența României în circuitul economic internațional și sud-est european", Mircea Malița, „Politica română în Balcani"; acad. Emil Condurachi, „Patru decenii de raporturi cultural-științifice între România și țările sud-est europene".

www.dacoromanica.ro

tării relațiilor de producție burgheze în aceste state. Autorul observă judicios că pentru poporul nostru apare acum preocuparea prioritară de păstrare a ființei naționale, a drepturilor istorice cucerite și apoi, în măsura atingerii acestor obiective, de modernizare în sens european a întregii civilizații. Afirmată într-un mod peremptoriu, problema ar putea face obiectul unei cercetări independente, cu atît mai mult cu cît s-au formulat în trecut sau mai recent, și alte puncte de vedere.

Un studiu interesant îmbrățișează un teren de cercetare de asemenea foarte larg: relațiile culturale româno-balcanice pînă în secolul al XIX-lea. Autorii reliefează rolul proeminent al factorului de cultură în apropierea panbalcanică în condițiile prelungitei dominații politice otomane. În cercetarea referitoare la locul culturii române în aria civilizației cărții sud-est europene, autorii înfățișează sintetic coordonatele pe care s-a înscris litera manuscrisă sau tipărită românească și respectiv balcanică. Cu deplină îndreptățire sînt subliniate caracterul continuu și organic al vieții cărturărești din țările române, asimilarea și prelucrarea creatoare a unor opere și tradiții culturale balcanice, biruința treptată a limbii naționale în scrieri. Apariția și răspîndirea tiparului în țările române, unde lucrau și cărturari sau editori sud-dunăreni, a contribuit la lărgirea orizontului și fondului cultural comun. La mijlocul secolului al XVII-lea, cartea devine un instrument în mîinile umaniștilor, care elaborează un adevărat program de luptă ideologică, pentru toate țările balcanice, „împotriva imperiilor hotărîte să exploateze și nu să ocrotească".

Strînsele legături culturale și afinitățile spirituale dintre români și vecinii lor sud-dunăreni sînt ilustrate și în incursiunile pe tărîmul artelor și culturii populare, unde sînt scoase în relief atît elementele comune de exprimare artistică și folclorică, cît și trăsăturile particulare, proprii culturii noastre. Este subliniat adevăratul flux artistic, la nivelul tehnicilor de lucru sau al meșterilor între regiunile din nordul și sudul Dunării. Observațiile interesante pe marginea prelungirii filonului de artă bizantină prin filiera sud-slavă și a transfigurării lui în strînsă corelație cu influențe provenite din alte arii culturale, precum și cu arta populară dau posibilitatea unei înțelegeri mai profunde a trăsăturilor multora dintre capodoperele artistice ale evului mediu românesc. La rîndul lor, ciclurile de poezii consacrate în folclorul sud-dunărean evocării unor personalități ale istoriei românești, ca Mircea cel Bătrîn și Iancu de Hunedoara, învăluiți în aura unor personaje de legendă, constituie o mărturie grăitoare a modului în care popoarele balcanice și-i reprezentau pe eroicii conducători ai românilor în legătură cu propriile aspirații de eliberare națională.

Secolul al XIX-lea deschide o perspectivă nouă colaborării între români și popoarele din sudul Dunării, ilustrată de altminteri printr-o bogată serie de izvoare de toate ordinele. Arătînd noile condiții politice, mult mai favorabile, de care se bucurau țările române începînd cu deceniul al III-lea al secolului trecut, autorul insistă asupra faptului că acestea s-au reflectat imediat în amplificarea relațiilor de colaborare pe două căi și anume: întîi, au oferit un cadru mai prielnic emigranților sud-dunăreni — revoluționari publiciști ș.a. — trecuți la noi în țară pentru a-și putea desfășura liber activitatea patriotică și al doilea, au constituit un model — în special pentru bulgari, dar și pentru ceilalți — de urmat în vederea obținerii emancipării politice de sub dominația otomană — principala stavilă în calea unității statale, a progresului economico-social și a afirmării popoarelor balcanice pe arena internațională. Studiul dovedește convingător atitudinea pozitivă a autorității de stat românești, ca și solidaritatea populară pentru adăpostirea și sprijinirea unor cunoscuți conducători politici sud-dunăreni, de talia bulgarilor Rakovski sau Hristo Botev. O altă pagină remarcabilă a colaborării româno-bulgare, cu ample rezonanțe general-balcanice, o constituie participarea armatei române la războiul de independență, iar mai tîrziu sprijinul diplomatic pentru unirea Bulgariei cu Rumelia orientală. În aceeași perioadă se consolidează raporturile româno-grecești și româno-sîrbești, este ajutată mișcarea de eliberare națională a albanezilor.

Pe de altă parte, sfîrșitul secolului al XIX-lea marchează intrarea zonei balcanice în jocul de interese al politicii internaționale, transformarea ei într-un ghem al contradicțiilor dintre puterile europene. Grefate pe fondul a doi factori obiectivi — prelungirea rînduielilor otomane și nerezolvarea în aceste condiții a problemei naționale a popoarelor din regiune — imixtiunile și intrigile marilor puteri, minate de ambiții imperialiste, vor sfîrși prin a crea o nedorită stare de tensiune, alimentînd ieșirile naționaliste ale unor cercuri burghezo-monarhice balcanice. În aceste împrejurări, a fost posibilă declanșarea celui de-al doilea război balcanic, și, inclusiv ca o consecință a acestuia, participarea la primul război mondial a statelor balcanice în tabere beligerante opuse.

După încheierea primului război mondial, se produce o reevaluare globală a locului și obiectivelor politice ale statelor balcanice. Mutațiile profunde în harta politică a Euro-

www.dacoromanica.ro

pei în general, ca și în bazinul mediteranean, s-au reflectat incontestabil pozitiv în sensul favorizării unor inițiative balcanice mai hotărîte pe toate planurile. Precedentul creat la Conferința păcii prin frontul unit al statelor mici și mijlocii aliate cu Antanta a evoluat în sensul stabilirii unui sistem de alianțe care să salvgardeze securitatea sud-estului european. În această direcție se înscrie crearea Micii Înțelegeri, organizarea conferințelor balcanice și finalizarea tratativelor privind încheierea Pactului Înțelegerii Balcanice, cuprinzînd patru state din zonă.

În anii premergători izbucnirii celui de-al doilea război mondial, în ciuda deteriorării treptate a climatului politic european, acordurile inter-balcanice au continuat să funcționeze corect, iar legăturile culturale s-au amplificat considerabil. Acțiunile politico-militare brutale ale fascismului din acei ani au vizat întreaga zonă balcanică, succedîndu-se cu repeziciune: cotropirea Albaniei, impunerea tratatului economic spoliator României, presiunile politice asupra Bulgariei și Iugoslaviei, apoi dezmembrarea și satelitizarea României, atacarea Iugoslaviei și a Greciei. În toate țările balcanice s-a manifestat, în forme specifice, o hotărîtă rezistență antifascistă a popoarelor, care a culminat cu înfrîngerea agresorilor. În perioada postbelică, statele balcanice au fost martore ale unor transformări profunde pe plan economic, social-politic și ideologic, în patru dintre ele, instaurîndu-se un nou tip de relații sociale, cele socialiste.

Relațiilor economice și respectiv politice ale României cu celelalte state balcanice din ultimile trei decenii, le sînt consacrate două studii. După o prezentare sintetică a orientărilor, dinamicii și structurii relațiilor noastre economice și culturale cu străinătatea, autorii se opresc la fixarea locului României în circuitul economic sud-est european. Relativa apropiere dintre nivelurile de dezvoltare a statelor balcanice a acționat în acest caz ca un factor nestimulator al stabilirii, în trecut, a unor ample relații comerciale. În ultimele decenii, printr-un efort conjugat, situația s-a îmbunătățit considerabil; acest fapt este reflectat și de creșterea extrem de rapidă, peste nivelul mediu al schimburilor noastre economice și tehnico-științifice cu celelalte state balcanice. Ele se înscriu pe linia principiilor și politicii generale promovate de țara noastră pentru amplificarea relațiilor de colaborare cu toate statele lumii, avînd și o certă scadență politică. Pentru o mai bună ilustrare a creșterii și ponderii de ansamblu a schimburilor economice interbalcanice, ca și a dinamismului importului și exportului românesc din și în aceste țări, autorii valorifică o serie de date statistice.

Pe plan politic, sînt fixate direcțiile majore ale inițiativelor românești în Balcani, între care menționăm: eforturile de constituire a unei zone denuclearizate, extinderea cooperării în toate domeniile de activitate, amplificarea relațiilor bi și multilaterale pentru consolidarea păcii și a bunei vecinătăți. În acest context se înscrie „Conferința pentru cooperare economică și tehnică multilaterală între statele balcanice", din 1976, prima reuniune guvernamentală în perioada postbelică. Acelorași obiective le servesc întîlnirile la cel mai înalt nivel dintre conducătorii de stat români și cei ai celorlalte state sud-est europene, expresie a politicii promovate de partidul și statul nostru pentru salvgardarea intereselor majore ale omenirii, instaurarea unei noi ordini economice, asigurarea păcii și securității în întreaga lume.

Raporturile culturale și științifice între România și celelalte țări din sud-estul Europei formează obiectul unei alte cercetări. Referindu-se la perioada interbelică, autorul se oprește la momentul înființării „Uniunii medicale balcanice", la congresele matematicienilor, precum și la schimburile din domeniul artelor. În condițiile înnoirilor petrecute după cel de-al doilea război mondial, a fost promovată o politică culturală de largă deschidere vizînd cartea, muzica, teatrul, artele plastice. Au fost reactivate contactele medicilor și matematicienilor, s-au pus bazele „Asociației internaționale de studii sud-est europene", sub auspiciile U.N.E.S.C.O. Activitatea acesteia, îmbrățișînd o pluralitate de domenii legate de trecutul popoarelor balcanice, servește activ nobilei cauze a cunoașterii și înțelegerii.

România în sud-estul Europei este o lucrare binevenită, din motive pe care ținem să le accentuăm în încheiere. Ea răspunde interesului larg de a cunoaște trecutul de luptă *comun* al popoarelor din Balcani, precum și elementele materiale și spirituale care le unesc. Lucrarea relevă, în același timp, sprijinul și aportul maselor largi, ale gînditorilor progresiști români de-a lungul unei jumătăți de mileniu, datele mișcării de eliberare națională și emancipare socială a popoarelor din această parte a Europei. Este evidențiată, cu deplin temei, poziția consecventă a forțelor politice înaintate din Balcani, exprimată în repetate împrejurări, de a găsi în comun soluții pozitive, viabile,

www.dacoromanica.ro

în rezolvarea problemelor litigioase moștenite din epoca trecutului de dominație și asuprire. Argumentul istoric este și trebuie folosit ca o pledoarie pentru pace și prietenie, pentru înțelegere între toate statele sud-estului european, în virtutea trecutului comun care le leagă.

Robert Păiușan

* * * *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865-1900)*. Studii, sub redacția acad. Ștefan Pascu, Edit. Dacia, Cluj Napoca, 1978, 327 p.

Dualismul austro-ungar a fost și este în continuare o temă frecvent întîlnită în cercetarea istorică. Prima lucrare fundamentală apare la începutul secolului al XX-lea, autorul ei, L. Eisenmann, definind „Ausgleichul" săvîrșit mai mult sub aspect constituțional-politic[1]. După cel de-al doilea război mondial, sfera analizei și cercetării diferitelor probleme ale monarhiei dualiste se extinde considerabil, înglobînd aspecte legate de situația internațională din perioada premergătoare compromisului, de starea socială și economică a celor două țări angrenate în comuniunea politică, de atitudinea și recrudescența mișcării naționalităților față de pactul încheiat [2]. Istoriografia marxistă română se racordează cu eficacitate liniei de cercetare manifestate pe plan european, în spiritul unui deplin comparatism, venind de la masa de lucru cu contribuții importante sub raport informațional și metodologic, ce abordează teme variate, în strînsă legătură cu istoria dualismului, cu acțiunea națiunii române și lupta ei pentru păstrarea neștirbită a drepturilor naționale și a autonomiei Transilvaniei [3].

Inițiativa colectivului de cercetători de la Institutul de istorie din Cluj-Napoca, potențată de sprijinul direct și pertinenta îndrumare a acad. Ștefan Pascu și întruchipată valoric de volumul recent apărut la Editura Dacia se încadrează sferei de cercetare amintite, reprezentînd o realizare de înaltă ținută științifică, cu sensuri și implicații profunde în peisajul actual al scrisului istoric românesc.

În „Cuvîntul înainte" la cartea care vedea lumina tiparului, acad. Șt. Pascu afirma că aceasta „nu este o artificială înmănunchiere de studii, ci un capitol închegat din istoria națiunii române transilvane vreme de patru decenii, o perioadă agitată și frămîntată dintr-o istorie multiseculară și frămîntată" (p. 7). Pe fundalul unui trecut istoric penetrat de conștiința națională, de lupta activă a românilor, autonomia Transilvaniei devine temei constituțional în virtutea egalității în drepturi și a importanței în toate domeniile de activitate, a situației etno-demografice, cînd legăturile tot mai intense dintre români și solidaritatea impresionantă, atitudinea hotărîtă de împotrivire față de politica opresivă instaurată după 1867, aportul opiniei publice progresiste, al personalităților de prestigiu, oameni politici și de cultură, români și străini, conduc la afirmarea și definirea politică hotărîtoare a națiunii române oprimate în cadrele monarhiei. Acestor comandamente majore enunțate se subseumează și circumscriu studiile reunite în volum.

În studiul intitulat „Românii din monarhia habsburgică împotriva dualismului", acad. Șt. Pascu trece în revistă principalele acțiuni și momente care au jalonat istoria românilor transilvăneni de după 1867, de la lupta parlamentară purtată de deputații români, slovaci și croați și pînă la procesul Memorandumului și congresul naționalităților din 1895. Se reliefează cu pregnanță de către autor valul de proteste stîrnit în rîndul românilor la știrea alcătuirii pactului, ocaziile și mijloacele utilizate în lupta pentru păstrarea autonomiei politice și administrative, ca și lupta în Parlament împotriva legilor nejuste. Calea memoriilor care reclamau autonomie, drepturi egale este evidențiată prin Pronunciamentul de la Blaj, cu însemnătate întreită, social, național-politic și internațional. Factorii politici care converg în trasarea evoluției mișcării naționale: crearea partidelor, existența celor două tactici, intensificarea mișcării pasiviste, apariția partidului național unic la 1881, ca și ampla ofensivă politică din 1892, Memorandumul constituie cîteva din episoadele oferite de bogatul și amplul expozeu întreprins de acad. Șt. Pascu.

Urmărind din imediata apropiere procesul încheierii „Ausgleichului" din 1867, cu pătrunderi incisive în laboratorul vieții interne, sondînd baza social-politică reală și atitudinea marilor puteri, C. Bodea și I. Kovács oferă în studiul „Românii din monarhia habsbur-

[1] Louis Eisenmann, *Le compromis austro-hongrois de 1867*, Paris, 1904.

[2] Vezi volumele despre „Ausgleich", publicate în 1967, Viena, 1968, München, 1971, Bratislava; André Lorânt, *Le compromis austro-hongrois et l'opinion publique francaise en 1867*, Genève, 1971; vezi și lucrările istoricilor maghiari, I. Gonda, I. Galântai, E. Kovács.

[3] Studii publicate de: Șt. Pascu, C. Göllner, V. Maciu, C. Bodea, I. Kovács, S. Retegan, L. Boia, V. Russu, precum și cercetările istoricului american Keith Hitchins.

www.dacoromanica.ro

gilor şi compromisul din 1867", tabloul celor dintîi activităţi întreprinse în anii premergători şi cei de după instaurarea dualismului austro-ungar. Văzute ca probleme complexe în istoriografie, atitudinea naţionalităţii române exprimată prin acţiuni ferme şi puternice manifestaţii, prin ofensiva presei, alături de protestele în Parlament, declaraţiile la Viena, apelurile către opinia publică europeană, încununate de Pronunciament, rezumă momente însemnate de bătălie politică pentru salvgardarea fiinţei naţionale, momente surprinse cu claritate în exprimare şi redate în deplin spirit ştiinţific în interpretare, de cei doi reputaţi cercetători istorici.

Bun cunoscător şi fin analist al perioadei guvernării liberale din istoria Transilvaniei, S. Retegan creioncază în studiul intitulat „Eforturi şi realizări politice ale românilor din Transilvania în anii premergători dualismului" un cuprinzător cadru social-politic, economic şi cultural despre ceea ce au făptuit românii transilvăneni înaintea, în timpul şi după abrogarea Dietei de la Sibiu, pînă în anul 1867. Autorul analizează în mod gradat principalele căi şi mijloace folosite în acţiunea politică de români pînă la fiinţarea Dietei de la Sibiu, şi îndeosebi după dizolvarea ei, la nivelul comunităţii rurale. Se fac referiri la procesul politic masiv şi dinamic care a cuprins masele populare, la revirimentul mişcării naţionale în mediul sătesc, cînd realitatea generală implică atitudinea şi reacţia hotărîtă faţă de ingerinţele regimului şi pentru apărarea drepturilor cucerite. În tot acest răstimp care prefaţa actul din 1867, subliniază S. Retegan, se alcătuiesc memorii şi programe politice, planuri de convocare de congrese şi conferinţe naţionale, întreaga rezistenţă românească avînd rădăcini adînci în disputa aprigă din comitate, în activitatea organismelor politice locale, care afirmă răspicat dreptul la existenţă de sine stătătoare, egală în drepturi şi religie cu celelalte naţiuni din Transilvania. Dieta de la Sibiu, cu rezultatele cunoscute, afirmă autorul în finalul studiului, rămîne un cîştig virtual pentru mişcarea naţională română din Transilvania.

„Acţiuni politice româneşti împotriva suprimării autonomiei Transilvaniei între 1848—1868", se intitulează studiul publicat de D. Suciu, în care se fac consideraţii interesante, se emit opinii şi se argumentează pe bază de documente despre anumite fenomene politice din istoria românilor transilvăneni în intervalul de la revoluţie şi pînă la dualism. Discuţia porneşte de la analiza fazei prime din revoluţia de la 1848, relevîndu-se faptul că existenţa unei relaţii incipiente austro-ungare ce periclitează autonomia românească, va determina caracterul legăturii dintre români, maghiari şi austrieci. Pe fondul disputei armate, motivul naţional al luptei românilor era evident: se combătea latura dominatoare şi centralistă, se parau politica de maghiarizare şi persecuţiile poliţieneşti austriece şi se făceau demersuri cu cerinţa respectării autonomiei teritoriale. Guvernarea austriacă neoabsolutistă, acţiunile din exil purtate de emigraţie pentru a remedia ceea ce a fost distrus prin neînţelegere şi discordie, reactiviarea programelor şi tendinţelor române la sfîrşitul „erei Bach", ca şi momentul 1860—1861, cînd renasc contradicţiile dintre austrieci şi maghiari şi dintre aceştia şi naţionalităţi formează unele din expresiile politice vehiculate cu concreteţe şi dezvăluite cu mînă sigură ce denotă specialistul profund ancorat în perioadă şi problematică.

Presa românească a avut în permanenţă un rol decisiv în formarea, modelarea şi ţinerea trează, în educarea conştiinţelor, insuflînd responsabilitate faţă de actul naţional, de idealul libertăţii şi unităţii. Încadrate plenar în frontul rezistenţei naţionale, ziarele româneşti din Transilvania îndeamnă la acţiune hotărîtă, condamnă dualismul şi exprimă cu consecvenţă trei imperative: primul, vizînd autonomia Transilvaniei, al doilea, susţinînd necesitatea unităţii moral-spirituale a poporului român, şi în fine al treilea, vehiculînd idei novatoare, în deplin spirit republican, propovăduind o reală democraţie, ca ripostă la compromisul austro-ungar. Mesagere unanim recunoscute de programe politice, de tactici şi strategie în luptă, gazetele consfinţesc două căi posibile şi convergente pentru manifestarea naţională românească: activismul şi pasivismul.

În studiul ataşat problemei mai sus expuse, intitulat, „Atitudinea antidualistă a ziarului „Albina" (1866—1876) şi măsurile represive ale autorităţilor austro-ungare", G. Cipăianu relevă caracteristici şi trăsături importante din existenţa şi activitatea foii înfiinţate în 1866 la Viena, de A. Mocioni şi V. Babeş, şi strămutată ulterior la Pesta, în anul 1869: daco-românismul profesat cu trăinicie, hrănit de rubrica şi ştirile permanente despre România, statornica ancorare în problematica românească, şi nu numai atît, ci şi pătrunderea în peisajul politic european, năzuinţa spre libertate naţională tacit exprimată, odată cu mesajul politic antidualist pregnant dezvăluit care atrag reacţia autorităţilor, de la suspiciune şi supraveghere la procese de presă între anii 1869—1876. Acestea constituie momentele analizei întreprinse pe coloana vertebrală a „Albinei", cu pasiune şi simţ critic de cercetătorul clujean.

www.dacoromanica.ro

Un subiect asemănător, despre altă gazetă românească importantă care se identifică cu începuturile dualismului, tratează G. Neamțu în studiul „Procese de presă ale ziarului «Federațiunea» (1868—1870)". După ample și convingătoare considerații introductive despre stadiul evoluției presei române din Transilvania și politica legiuitorilor, care abuzau în acțiunile menite să stăvilească avîntul cuvîntului scris în limba neoficială, să frîneze lupta pentru afirmarea adevărului despre avatarurile unui regim șubred din naștere, ros de contradicții și sortit pieirii, autorul efectuează pe baza unui bogat material de arhivă, radiografia a opt procese de presă intentate ziarului apărut în ianuarie 1868, la Budapesta, mentorului ei, profesorul A. Roman. Se subliniază în repetate rînduri ecoul puternic al proceselor de presă în Transilvania și România, mișcarea de solidaritate stîrnită în ajutorul celor condamnați, ca și un moment comun, de pildă înălțătoare, cooperarea română-slovacă cu ocazia judecării unui proces la Tîrnava, în anul 1870.

Prin studiul „Memorandul din 1892 și semnificația lui politică", N. Cordos reactualizează un episod cu accente definitorii în drumul de luptă străbătut de națiunea română pînă la desăvîrșirea marii uniri de la Alba-Iulia. Revendicarea autonomiei naționale ca armă de căpetenie în lupta politică de la 1848 încoace a fost înglobată la punctul prim în forma de activitate numită document politic, petiție înaintată Curții, cu unic și măreț avantaj, cel al angrenării depline a maselor populare. Ideea memorialului politic ce se impune cu stringență după anul 1881, geneza Memorandului, problemele legate de elaborarea și redactarea sa finală, caracterul de masă, mandatar fiind întregul popor român, laolaltă cu activitatea propagandistică din țară și străinătate, apelul către opinia publică europeană, constituie crîmpeie de istorie națională reunite și revăzute cu rîvnă și destoinicie, rediscutate cu silința cercetătorului cumpătat.

De partea cea de pe urmă a expunerii lui N. Cordoș, despre preparativele propagandistice efectuate pentru mai buna răspîndire și cunoaștere a Memorandului pe plan european, despre apelul către opinia publică străină și reverberațiile interne și externe în complexitate se leagă organic încercarea lui Ș. Polverejan. În studiul „Activitatea secției din Paris a Ligii culturale în perioada memorandistă", se descriu pagini importante din organizarea sistemului de propagandă, cu sursă sigură de introspecție, capitala Franței. Manifestările sînt plenare în perioada Memorandumului, prin tipărirea și difuzarea de memorii și petiții către opinia publică franceză și străină, prin antrenarea presei în bătălia pentru susținerea drepturilor românilor condamnați, prin dezvoltarea de relații cu personalități remarcabile pe tărîm politic și cultural care să militeze pe diverse căi și la diferite nivele întru apărarea drepturilor naționale ale românilor și celorlalte naționalități. Amplitudinea acțiunilor sporește între anii 1893—1895, cînd inițiativele, manifestările și angajările ating punctul culminant, după stingerea procesului de la Cluj, cum conclude în final autorul, după fructuoasa și instructiva incursiune într-un domeniu mai puțin cercetat pînă astăzi[4].

În final se reunesc considerațiile recenzentului: despre o carte interesantă, fructuoasă incursiune în istoria românilor transilvăneni, cu bilanț sugestiv care reflectă strădaniile încununate de succes ale echipei omogene, formată din buni cercetători și specialiști ai epocii. Operă utilă prin sintetizarea cunoștințelor și analiza competentă care dezvăluie un valoros conținut, tablou de migăloasă muncă, de acribie și rigoare științifică, volumul constituie un cîștig pentru istoriografia noastră îndrituind speranțe în noi și mai adînci cercetări și rezultate, tot mai meritorii, care să releve aspecte esențiale din istoria Transilvaniei, de fapt din istoria poporului român.

Stelian Mîndruț

EUGENIA ZAHARIA, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII (Cîmpul nr. 2 de la Bratei)*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1977, 136 p.

Lucrarea pe care ne-o prezintă cercetătoarea Eugenia Zaharia constituie al doilea volum dedicat complexului arheologic de pe raza comunei Bratei, județul Sibiu. Primul, care se ocupă de Cîmpul nr. 1 a fost elaborat de Ligia Bârzu în 1973, analizînd pe baza descoperirilor din necropola sus-amintită continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V.

Cercetările arheologice de la Bratei, desfășurate pe parcursul mai multor ani (1959—1975), sub conducerea profesorului I. Nestor, cu contribuția însemnată a Eugeniei Zaharia, demonstrează continuitatea populației dacoromane și străromâne în vatra sa de formare și evoluție, între secolele IV—VIII.

Complexul de la Bratei, prin cele două așezări ale sale, cuprinde etapele Bratei

[4] Vezi lucrarea lui G. Moroianu și recen apăruta carte despre *Liga culturală...*, auto ri: V. Netea, C. Gh. Marinescu.

www.dacoromanica.ro

(secolele IV—VI), Ipotești-Cîndești-Ciurelu (secolele VI—VII), Dridu (secolul al VIII-lea) și o ultimă etapă de locuire este atestată în secolele XII—XIII, în aria așezării nr. 2.

Din complexul de așezări și cimitire de la Bratei, lucrarea de față se constituie într-o monografie reușită a cimitirului nr. 2, biritual, din secolele VII—VIII. Cele patru cimitire de la Bratei corespund perioadei cuprinse între secolele IV—VIII; trei dintre acestea, cimitirele nr. 1, nr. 2 și nr. 4 aparțin populației daco-romane și românești; cimitirul nr. 3 aparține populației gepidice din secolele VI—VII.

Așa cum reiese și din „Introducere", unde ni se prezintă date referitoare la istoricul cercetărilor și mediul geografic în care ele s-au desfășurat, cele descoperite la Bratei relevă și confirmă continuitatea poporului român, civilizația sa materială din etapa simbiozei daco-romane pînă în timpul în care românii sînt atestați și istoric.

Cuprinzînd întreg teritoriul de azi al României, cultura denumită Bratei cu aspecte similare la Moreşti în Transilvania; Costișa-Mănoaia în Moldova, Stalniceni-Ipotești în Muntenia și Oltenia, a ajutat foarte mult, așa cum scrie autoarea, la interpretarea descoperirilor din secolele VI—VII (Ipotești-Cîndești) și din secolele VIII-XI (Dridu), precum și pentru a face legătura cu civilizația și cultura română.

Cimitirul nr. 2 de la Bratei, se plasează în etapa timpurie a culturii Dridu, arheologic vorbind, secolele VII—VIII, corespund sfîrșitului culturii Ipotești-Cîndești și cu perioada de constituire a culturii Dridu, cultura Bratei fiind apreciată în mod unanim ca o cultură romanică, de caracter rural, cu forme de viață sedentară, fiind atribuită populației daco-romane nord-dunărene într-o primă fază, ulterior după asimilarea slavilor ea reflectă consolidarea românilor ca popor romanic.

Pe baza cercetărilor arheologice de la Bratei, ca de altfel a tuturor cercetărilor din mileniul I e.n. se îmbogățește istoria de început a românilor, suplinindu-se lipsa izvoarelor literare despre romanitatea de la nord de Dunăre și continuitatea ei, implicit a continuității poporului român și caracterul romanic al său.

În urma săpăturilor și publicării cimitirului biritual nr. 2 de la Bratei, autoarea își propune să analizeze organizarea social-politică și economică a populației autohtone în cursul primului mileniu, precum și elemente comune societății bizantine din secolele X—XII și celei românești. Aceste două idei vor fi urmărite de autoare și într-un al treilea volum dedicat complexului arheologic de la Bratei, care va cuprinde așezarea din secolele VI—VIII. După aceste considerații preliminare cuprinse în „Introducere", Eugenia Zaharia tratează în primul capitol Cimitirul biritual din secolele VII—VIII de la Bratei, prezentînd descoperirile propriu-zise. Săpăturile arheologice efectuate între anii 1964—1967, la Cimitirul nr. 2 de la Bratei au scos la iveală 210 morminte de incinerație și 34 morminte de înhumație, fiind astfel un cimitir biritual al perioadei timpurii a culturii Dridu.

Mormintele din prima categorie, cele de incinerație sînt clasificate după ritual sau organizarea lor internă în cinci categorii: 1) morminte de incinerație în groapă (66); 2) morminte de incinerație în urnă (45); 3) morminte de incinerație în groapă și urnă (53); 4) morminte de incinerație în groapă cu ofrandă de fragmente ceramice (18); 5) morminte de incinerație în urnă și în groapă cu ofrandă de fragmente ceramice.

Pe lîngă cele cinci categorii, mai sînt 11 morminte deranjate care n-au putut fi clasate.

După o prezentare amănunțită a celor 5 categorii de morminte de incinerație, ovale, rotunde sau simple cu pungi de oase, ni se relevă conținutul și forma mormintelor de înhumație, mai puține la număr, și care se află pe tot cuprinsul cimitirului, printre cele de incinerație.

Se remarcă însă și o grupare aproximativ în șir în marginea sudică a cimitirului, precum și partea de vest-nord-vest. La acestea se adaugă mormintele deranjate, dintre care aproape sigur 9 dintre ele de incinerație și separat de acestea două morminte avare unul de avar cu cal, iar celălalt numai cu cal.

Inventarul acestor morminte este foarte bogat și pe baza lui se poate conchide că populația autohtonă nu a părăsit locurile de baștină; de asemenea caracterul și stadiul civilizației materiale a locuitorilor, la care se adaugă elementele provenite de la populațiile migratoare.

Ceramica se constituie din vase întregi sau fragmentare, avînd funcția de urnă sau vas — ofrandă.

În acest complex funerar singura formă folosită a fost oala fără toartă, cu numeroase variante, dar nu s-a găsit deloc ceramică cenușie. Predomină oala romană, la care se adaugă ceramica de origine dacică.

Autoarea însoțește textul prezentării cu desene și fotografii ce întregesc convingător tipurile de vase folosite în mormintele de incinerație și înhumație.

Prezența celor două tipuri de ceramică, de factură romană și dacică demonstrează

www.dacoromanica.ro

odată în plus că romanitatea nord-dunăreană era o realitate în epocă, iar reprezentanții acesteia erau un popor ce-și cristaliza fizionomia sa, rezistînd valurilor succesive ale migratorilor.

Inventarul mormintelor este întregit de o gamă variată de obiecte, prezente în ambele categorii de morminte, dintre care se pot remarca: amnare, cuțite, catarame de fier, săgeți de fier, fusaiole de lut, pandantive din bronz, fragmente din sîrmă de bronz răsucită, cercei, mai multe tipuri, mărgele de sticlă, aplice de bronz avarice și alte obiecte.

În urma cercetărilor întreprinse la cimitirul nr. 2 de la Bratei autoarea ajunge la concluzia că cele două rituri de înmormîntare, incinerația și înhumația se practicau concomitent, predominînd incinerația, „ambele legate de ultimul și principalul act anume înhumarea cadavrului sau incineratului".

Avînd în vedere epoca și descoperirile din alte complexe arheologice, precum și elemente descoperite chiar în cimitirul nr. 2 de la Bratei, se poate conchide că populația românească de după asimilarea slavilor era sigur creștină, deși practicarea incinerației a făcut pe mulți să creadă că aceste cimitire n-ar fi unitare și creștine și nu ar putea fi atribuite românilor. Autoarea însă exemplifică multe cazuri de incinerație la populații creștinate, rit care se păstrează în unele locuri pînă în secolele IX—X. În concluzie, Eugenia Zaharia scrie că „populația romanică de la nordul Dunării, în perioada secolelor VII—VIII era creștină sau în cea mai mare parte creștină, iar ritul incinerației, practicat atît de intens, nu poate fi despărțit de această populație". (p. 99).

Aceste considerații asupra riturilor de înmormîntare autoarea le grupează într-un capitol separat intitulat „Observații de ordin general asupra celor două rituri de înmormîntare".

În continuare ni se prezintă locul cimitirului din secolele VII—VIII de la Bratei în istoria și arheologia perioadei de formare a poporului român. Din lucrare ni se pare că rezultă mai degrabă locul complexului arheologic de la Bratei în contextul marilor culturi Ipotești-Cîndești și Dridu. De asemenea formularea „dezvoltarea românilor ca popor latin" de la pag. 100 ni se pare incorectă, mai potrivit ar fi fost: „neolatin" sau „romanic".

Elemente ale pătrunderii civilizației romane la nord de Dunăre, înregistrăm și înainte de cucerirea romană, acestea contribuind ulterior la romanizarea geto-dacilor. De aceea găsim că formularea de pe pag. 101 de unde rezultă „formarea poporului român ca rezultat direct al cuceririi romane, este prea categorică și limitată în timp".

În capitolul final autoarea tratînd: „Organizarea social-economică și politică a românilor în mileniul întîi" arată că „organizarea populației autohtone nu putea fi decît în obști teritoriale, care au avut și un important rol militar-politic" (p. 107). Privitor la dăinuirea obștilor teritoriale autonome „pînă în epoca contemporană", s-ar fi cuvenit ca formularea să fie mai precisă. De la evul mediu se trece direct la epoca contemporană (p. 107), neputîndu-se vorbi de obști teritoriale în epoca contemporană.

Problemele referitoare la formele de organizare social-economică și politică cuprinse în capitolul final sînt mult discutate în istoriografia românească și străină, autoarea străduindu-se ca pe baza unor mai largi investigații arheologice, ce nu se limitează numai la Cimitirul nr. 2, de la Bratei și nici chiar la cultura Bratei sau complexul arheologic de la Bratei, să aducă elemente noi de interpretare, așa cum anunță de fapt în partea introductivă. Desigur că acest aspect esențial al epocii cuprinse în mileniul I e. n. merită o tratare mai largă care să aibă la bază un bogat material arheologic și scris coroborat cu rezultatele cercetărilor din țările sud-estului european.

Monografia continuă cu o anexă care prezintă „Studiul antropologic al unor schelete provenite din cimitirul nr. 2 de la Bratei, studiu datorat reputatului antropolog Olga Necrasov și lui Dan Botezatu, de la Centrul de cercetări biologice din Iași, Colectivul antropologic.

Principala concluzie în urma analizei scheletelor umane din mormintele de înhumație este că populația de la Bratei, cel puțin o parte, aparținea tipului mediteranoid, caracteristic elementului autohton, în timp ce populațiile migratoare nu prezentau elemente mediteranoide în structura lor antropologică. În finalul lucrării se face un rezumat în limba franceză foarte util pentru informarea unor categorii mai largi de cititori din țară și de peste hotare.

Lucrarea datorată Eugeniei Zaharia se constituie într-o izbutită monografie, ca o contribuție valoroasă la studierea unei perioade în care izvoarele literare lipsesc, iar cele arheologice prin interpretarea lor atentă și competentă le pot suplini. Studiul dovedește existența și continuitatea poporului român în vatra sa de formare, caracterul romanic și unitatea sa, ce nu se pot tăgădui.

Vasile Păsăilă

www.dacoromanica.ro

ISTORIA UNIVERSALĂ

*** *Historische Bücherkunde Südosteuropa.* Herausgegeben von Mathias Bernath. Leitung und Redaktion Gertrud Krallert. Band I: *Mittelalter*, Teil 1, München, R. Oldenbourg Verlag, 1978, XV + 671 p. (Südosteuropäische Arbeiten, 76/1).

Ne aflăm aci înaintea unei lucrări bibliografice monumentale consacrată istoriei sud-estului european, mai precis spus înaintea primei părți a volumului I dintr-un total de patru volume preconizate (cu siguranță numărul părților va depăși pe cel al volumelor).

O prefață concisă furnizează lămuririle necesare unei juste aprecieri a acestei bibliografii. Se precizează mai întîi întinderea geografică a spațiului sud-est european: „istoria statală a celor trei imperii mari Bizanț, Imperiul otoman și monarhia habsburgică, ca și istoria neamurilor și națiunilor diferitelor popoare din acest spațiu". Formula de „acest spațiu" este comodă dar științificește destul de aproximativă, cititorul neaflînd ce anume se ascunde cu exactitate sub ea. Chiar dacă îndelungata discuție privitoare la delimitarea concretă a „sud-estului european" nu s-a încheiat încă, credem că era de așteptat, ca să se opteze în această bibliografie pentru una din soluțiile propuse. Omițînd acest amănunt esențial, recenzentului i se ia, din capul locului, în bună parte, posibilitatea de a face sugestii de îmbunătățire, de a-și exprima unele rezerve privitoare la includerea sau neincluderea unor periodice sau titluri de cărți.

Delimitarea cronologică a tematicii cărților incluse în această bibliografie este fixată între secolul al VI-lea și anul 1970. O bine argumentată justificare a datei istorice de început o furnizează însăși editorii bibliografiei, ca și promisiunea că în toate cazurile speciale, de excepție de la această dată se vor da lămuririle necesare; să le așteptăm deci!

Bibliografia cuprinde numai „cărțile științifice esențiale referitoare la istoria Europei de sud-est, care au apărut de la începutul secolului al XIX-lea și pînă inclusiv 1975". Uneori, însă, se întîlnesc și titlurile „unor lucrări încă indispensabile" din veacurile XVII și XVIII, alteori lucrări apărute după anul 1975.

În conformitate cu titlul acestei lucrări s-au inclus în ea cu precădere cărțile, adică lucrări independente, închegate; acest criteriu oarecum exterior, formal nu este însă, după cum ne mărturisesc editorii, cel decisiv în aprecierea unei lucrări științifice, așa încît el a fost adesea abandonat prin cuprinderea și a numeroase articole din periodicele de specialitate, sau prin neglijarea unor cărți „lipsite de importanță și neesențiale".

Bibliografia cuprinde în primul rînd literatura de specialitate din țările sud-est europene și cea internațională cu referire la acest spațiu istorico-geografic. Titlurile din prima grupă au fost traduse în limba germană pentru a facilita utilizarea acestei bibliografii unei arii mai întinse de cercetători. Trimiterile la lucrările mai însemnate sînt completate cu indicarea unor cărți sau articole mai vechi sau mai noi, metoda aceasta urmărind oglindirea unei evoluții istoriografice nu lipsite de rosturi științifice și informative.

Materialul bibliografic a fost dispus în funcție de țările din Europa de sud-est după un criteriu tematic bine stabilit și respectat cu rigoare; întrucît multe din titlurile cuprinse în bibliografie se încadrează în mai multe subgrupe tematice, autorii au recurs la o metodă folosită de altfel frecvent în lucrările bibliografice de acest gen și care constă într-o trimitere completă la una din rubrici iar la celelalte subgrupe, unde același titlu și-ar afla în chip justificat locul, se indică numai numărul de ordine, sub care respectiva lucrare este citată complet și comentată rezumativ. Căci, nu ne aflăm aci înaintea unei lucrări bibliografice aride care să înșire pur și simplu titluri de lucrări, ci autorii au făcut eforturi lăudabile și încununate de succes de a oferi cititorului și o privire de ansamblu critică asupra conținutului lucrărilor. Datorită acestei munci, acest instrument de lucru se constituie într-o adevărată bibliografie critică.

Eforturile alcătuitorilor bibliografiei sînt impresionante. O garanție a nivelului științific al operei o constituie faptul că editorii au apelat la concursul cîte unui specialist în istoria fiecărei țări sud-est europene.

După cuvîntul înainte lămuritor și obișnuita listă de prescurtări de periodice urmează prima secțiune mare a acestei bibliografii care cuprinde „revistele istorice din și despre Europa și sud-est" (p. 1—129) în care se prezintă 593 de periodice. Aci observăm cu regret omiterea unor periodice importante din țara noastră, cuprinse de altfel în recenta *Enciclopedie a istoriografiei românești* (Editura științifică și enciclopedică, București, 1978).

Prima mare secțiune bibliografică este consacrată Imperiului bizantin (p. 131—408, 1167 de numere bibliografice). În ea se enumeră mai întîi sub rubrica *A — Generalități*: I. *Bibliografii* (1. Bibliografii internaționale și 2. Bibliografii naționale); II. *Istoria științei*; III. *Congrese, volume omagiale, culegeri de studii* (aici și-ar fi aflat un justificat loc și

www.dacoromanica.ro

Études byzantines ale lui Nicolae Iorga !); IV. *Enciclopedii, lexicoane*; V. *Manuale;* VI. *Științele auxiliare* (1. Paleografie și codicologie; 2. Diplomatica; 3. Sigilografie; 5. (!) Numismatică, conform schemei tematice nr. 4 trebuia să conțină lucrări de heraldică, pe care însă nu le-am putut găsi în această bibliografie; 6. Epigrafie; 7. Genealogie, prosopografie; 8. Cronologie; 9. Metrologie; 11 (!) Istoriografie; 13. (!) Geografie istorică; din nou lipsesc două numere, anume 10: Arhivistică și 12: Manuscrise, enunțate astfel în schema tematică; 14. Demografie istorică). *B — Istorie generală și politică*: I. *Izvoare*: 1. Documente și regeste, acte; 2. Izvoare narative (la această rubrică nu am înțeles criteriul metodologic după care alcătuitorul bibliografiei a reținut sau omis edițiile românești ale unor mari cronicari bizantini din colecția „Scriptores Byzantini"); II. *Sinteze*: 1. Sinteze generale; 2. Relații cu alte state și popoare; 3. Perioade distincte; 4. Istorie regională și locală (ne întrebăm dacă imperiul bizantin de la Trapezunt și istoria Ciprului aparțin sud-estului european?); 5. Grupări etnice; 6. Continuări și influențe bizantine. *C — Istorie statală și administrativă*: I. *Izvoarele juridice, istoria generală a dreptului*: 1. Izvoarele juridice; 2. Istoria generală a dreptului. II. *Ideea imperială și a imperiului, dreptul statal.* III. *Istoria administrativă*: 1. Generalități, administrația centrală, administrația civilă; 2. Administrația militară; 3. Administrația provincială. *D — Istorie economică și socială*: I. *Generalități*: 1. Bibliografii; II. *Congrese, volume omagiale, volume colective*: 3. (!) Volume colective (numerele 1 și 2 lipsesc, ele ar fi trebuit să conțină „Congrese" și „Volume omagiale" !); III. *Izvoare*; IV. *Sinteze*: 2. (!) Perioade distincte (numărul 1 trebuia să conțină „Sinteze generale"); 3. Regiuni separate și orașe; 4. Instituții eclesiastice; 5. Pături sociale; 6. Feudalismul bizantin; VI. Satul, societatea rurală, economie agrară; (rubrica V: *Mineritul* lipsește); VI. *Orașul, societatea urbană*: 1. Perioade distincte; 3 (!). Comunități urbane (numerele 2. Grupări sau pături urbane și 4. Economia urbană, lipsesc); VIII. *Comerțul și meșteșugurile*; XI. *Finanțe și bani. E — Istoria bisericească*: I. *Izvoare, sinteze și volume colective, istoria bisericilor regionale*; II. *Perioade distincte*: 1. Epoca luptelor cristologice; 2. Iconoclasmul; 3. De la Fotie până la începutul secolului al XIV-lea; 4. De la hesihasm până la finele imperiului; III. *Organizarea eclesiastică, monahism, liturgie*: 1. Geografie eclesiastică; 2. Funcții bisericești; 3. Dreptul canonic; 4. Monahism; 5. Liturgie; IV. *Relațiile cu Roma, erezii, misionarism slav, raporturile cu alte religii*: 1. Papalitatea, latinii; 3 (!). Bogomilii, pavlicienii, alte erezii (numărul 2: „Raporturi cu alte biserici ortodoxe sau catolice", lipsește); 4. Misionarism slav; 5. Confruntarea cu islamismul. *F — Istoria culturii*: I. *Sinteze generale*; II. *Curente ideologice*; IV. (!) *Învățământ*; (rubrica a III-a: *Știința, academii, universități, societăți științifice*, lipsește); V. *Biblioteci, cartea*; VII (!): *Istoria literară* (rubrica a VI-a: *Presa, publicistica*, lipsește); VIII. *Istoria artei*; IX. *Muzica*; X. *Teatrul*; XI. *Instituții de binefacere*; XII. *Etnografie.*

După această bibliografie bizantină urmează două secțiuni generale mai concise: *Europa de sud-est* (p. 409—414, nr. 1168—1181) și *Slavii* (p. 415—422, nr. 1182—1203). În continuare se prezintă primele trei bibliografii naționale exclusiv sud-est europene: *Bulgaria* (p. 423—516, nr. 1204—1588), *Serbia* (p. 517—633, nr. 1589—1949) și *Albanezii* (p. 635—664, nr. 1950—2073). La aceste bibliografii se constată o respectare strictă a structurării materialului bibliografic aplicate la cea bizantină, observîndu-se în multe cazuri omiterea unor secțiuni sau subdiviziuni, pe alocuri însă și o acoperire a unor rubrici rămase necompletate la bibliografia bizantină și pe care le-am menționat noi în paranteză cu scopul reconstituirii schemei tematice după care este alcătuită această bibliografie.

Partea a doua a acestui prim volum va cuprinde și bibliografia privitoare la țara noastră ca și un indice de nume cumulativ al întregului volum I; în așteptarea acestei părți ne rezervăm aprecierea de ansamblu asupra acestui prim volum al bibliografiei, apreciere pe care o promitem că o vom face la recenzarea părții a II-a.

Adolf Armbruster

RAIMONDO LURAGHI, *Gli Stati Uniti* (Statele Unite), Torino, iulie, 1974, XXIII + 747 p.

Propunîndu-și un bilanț al istoriei americane, Raimondo Luraghi și-a fondat cercetarea servită de două decenii de familiaritate cu marile teme ale acesteia, aproape exclusiv pe surse inedite. Caracterul colecției în care a fost publicată a impus eliminarea trimiterilor, dar autorul a indicat într-o cuprinzătoare anexă documentară studiile și colecțiile absolut necesare justificării unor interpretări, teze și concluzii, ca și aprofundării ei ulterioare. O cronologie esențială în care datelor de istoria culturii li se rezervă o considerație neinferioară celor de istorie politică și economică, împreună cu un indice de nume, încheie lucrarea.

www.dacoromanica.ro

Dedicată epocii coloniale, prima parte definește criteriile și parametrii după care se formase viziunea europenilor asupra lumii noi, analizînd pe fundalul realității americane în care se pune accentul pe factorul precolumbian, civilizațiile create de lumea veche în cea americană.

În capitolul consacrat nașterii percepției inițiale a continentului necunoscut, în care se examinează și prima prezență europeană verificată în emisfera occidentală, aceea a irlandezilor și normanzilor, cum și mitul „Cataiului", ponderea majoră este acordată culturilor grupurilor etno-lingvistice indiene a căror spiritualitate este pusă în relief în caracterele ei esențiale, în contrast cu acea *Weltanschauung* a omului european pe care coordonate axiologice proprii mentalității capitaliste în dezvoltare, aveau să-l facă incapabil de moderațiune. Dedicate primelor colonii din America de Nord, paginile următoare tratează despre civilizațiile create de spanioli, francezi, olandezi și englezi, permițînd în baza analizei unei mase enorme de surse, înțelegerea acestor forme de dominație în toată complexitatea lor. Paralel se întreprinde și o examinare critică a istoriografiei anterioare, răspunzătoare de distorsiuni în interpretare. Potrivit progreselor înregistrate în studierea structurilor sale, imperiul colonial spaniol organizat conform absolutismului paternalist din metropolă, apare ca una din construcțiile cele mai elaborate. Ca aspecte negative sunt identificate spolierea tezaurelor, tratamentul aplicat indienilor și introducerea în continentul nordic a sclaviei negrilor inaugurată în lumea nouă de portughezi, care avea să cunoască o dezvoltare fără precedent prin trecerea de la formele sub care fusese practicată de o țară încă semifeudală ca Spania, la acelea proprii capitalismului. Partea pozitivă a colonialismului spaniol este pusă în lumină în înflorirea studiilor universitare, a culturii literare și a artelor arhitecturale, plastice și muzicale care încorporau cu genialitate elemente indiene.

Distincția negativ-pozitiv este utilizată de autor pentru toate celelalte imperii coloniale, în a căror experiență de guvernare este cercetat în special raportul cu națiunile indiene. Examinarea respectivelor penetrații este întreprinsă corelat cu avansarea în Europa a capitalismului mercantilist și industrial și cu confruntarea hegemonică conexă dintre puterile în cauză. În prezentarea comparativă a diverselor tipuri de dominație, concluzia cea mai generoasă se aplică celei franceze, singura care încercase să constituie un imperiu tolerant, respectînd organizarea socială și politică a pieilor roșii și salvînd indianitatea. Planul paternalist francez de a moderа forțele burgheziei în expansiune și de a echilibra într-o sinteză organică americană-europeană structuri corespunzătoare unor culturi spirituale atît de exclusive în diversitatea lor, s-a soldat cu înfrîngerea Noii Franțe în lupta cu națiuni și grupuri sociale mai evoluate în sens capitalist.

Colonizarea anglo-saxonă, prevalent rurală, este cercetată asemeni celor precedente în raport cu forțele economice și politico-ideologice operante în metropolă, a căror aspirație de a cuceri supremația maritimă și hegemonia colonială, inaugură bătălia decisivă pentru soarta continentului a celor trei imperii componente și a națiunilor indiene.

Sub titlul „Revoluție și constituție", partea a doua examinează lupta pentru continent cu dramatica ripostă a națiunilor indiene, starea coloniilor britanice în preziua revoluției, contrastele dintre prosperitatea lor economică și politica mercantilistă a Angliei, curentele ideologice, rezistența americană de la formele legale pînă la insurecție și războiul de independență, cele două constituții americane. Într-o penetrantă analiză, autorul explică mecanismul care a despărțit iremediabil interesele coloniștilor englezi de cele ale guvernului britanic, împingînd lucrurile spre conflict: devenită modernă și omogenă, clasa burgheză apărută în America, evoluase în sensul unui nucleu autonom, decis să consteste „integrarea" în piața britanică, pentru că era în curs de a-și crea o piață proprie. Rigiditatea metropolei a dat revoluției americane un caracter național: analog tuturor revoluțiilor naționale între care cele coloniale reprezintă o variantă, cea americană a fost întreprinsă de o coaliție de forțe compusă în special din elemente țărănești, artizani și grupuri populare cu tendințe radicalizante, în frunte cu un agregat de grupuri capitaliste burgheze și seniorial-agrare.

În ansamblul forțelor care au dus la triumful american, autorul consideră decisive două: internaționalizarea conflictului prin abilitatea exploatării divergențelor dintre puterile colonialiste și, mai ales, caracterul revoluționar al războiului.

Partea a treia, „Epoca romană a republicii" studiază ponderea clasicismului iluminist în definirea patrimoniului ideologic american. Cu o acută pătrundere a elementelor care caracterizează viața americană pînă la explozia revoluției industriale, autorul le cercetează atît pe cele de contradicție și tensiune cît și pe cele de compromis pe terenul cărora interesele confluente ale oamenilor de afaceri ai nordului se puteau uni temporar cu acelea ale elitei agrare sudiste.

Aprofundînd bazele revoluției industriale ale Uniunii americane, autorul identifică în cucerirea vastelor întinderi necolonizate încă, un puternic instrument de acumulare primi-

www.dacoromanica.ro

tivă a capitalului — proces inclement care, prin deplasarea continuă a „frontierei" ca un compresor, ascunderea germenul a două dintre cele mai sîngeroase masacre cunoscute de omenire, războiul civil și războiul cu indienii.

Corelat cu explozia industrială, este supusă analizei și formarea proletariatului — element indispensabil dezvoltării capitaliste, distras cu abilitate de la preocuparea organizării luptei sindicale prin mitul prosperității imenselor spații ale Vestului.

Războiul dintre Nord și Sud căruia autorul i-a consacrat o excepțională sinteză monografică, „Storia della guerra civile americana", Torino, 1966, p. 1295 (vezi recenzia ei amplă în *Revista de referate și recenzii, istorie-etnografie*, a C.D.S. al Academiei R. S. România, 1, 1968), este prezentat ca o consecință a concepției despre lume a capitalismului liberal nordic, ireconciliabil cu existența Sudului, conflict între două nuclee diferențiate fundamental. Pentru o adecvată înțelegere a inevitabilității și genezei conflictului, ni se înfățișează — comparativ cu tipul de societate meridional — ideologia nordistă conform căreia Uniunea americană trebuia să se dezvolte ca un grandios organism omogen, expresie politică a unei vaste pieți naționale. Curentelor de idei, impresii și sentimente, nuțiurilor epocii, li se acordă o importanță specială ca o constantă a vieții politice și intelectuale a americanului mediu.

„Reconstrucția" în viziune lincolniană și ca operație colonialistă a radicalilor este examinată împreună cu genocidul indienilor în partea a VI-a a cărții, semnificativ intitulată „ Călciiul de fier". Cercetarea exterminării națiunilor indiene este precedată de o penetrantă aprofundare a culturii lor ca și a temeiurilor ideologice ale operei de distrugere a acesteia. În analiza întreprinsă asupra cuceririi Vestului, concluzia la care ajunge autorul este că ea a constituit o operație de expansiune capitalistă în care păturile sărace au reprezentat masa de manevră în implacabila vînătoare de piei roșii pentru a căror eliminare s-a utilizat atacul armat direct, distrugerea totală a bizonilor, internarea forțată în rezervații. În galeria căpeteniilor indiene a căror tragică defensivă o ilumineză, profesorul Luraghi nu ezită să-i considere pe unii, prin noblețea viziunii și rigoarea unică a caracterului, printre cei mai mari oameni ai istoriei. Ultimul capitol al părții a șasea, supune unei precise cercetări clasa capitalistă triumfătoare, forța capitalului financiar, filosofia oficială a tehnocrației americane, situația clasei muncitoare și organizarea sindicală, luptele sociale.

În partea a VII-a, după ce clarifică în termeni de maximă rigoare interpretativă, procesul prin care clasele agrare decăzute au fost constrînse să plătească prețul revoluției industriale, autorul prezintă populismul și progresismul american. În aceeași amplă secțiune este acordată atenția necesară exportului de capital practicat de Statele Unite, expansionismului american în Pacific și America latină și, în acest cadru, războiului din 1898 contra Spaniei și politicii americane față de Extremul Orient. Populismul și progresismul american sînt studiate minuțios prin intermediul gîndirii și rezultatelor magistraturii președintelui Theodor Roosevelt și prin energica și generoasa activitate a lui Woodrow Wilson. Un număr de pagini este rezervat Canadei în perioada războiului civil american, independenței canadiene și fricțiunilor Canadei cu Statele Unite.

Semnificația epocii numite de istoricii americani progresistă, este conform judecății autorului, aparte. Explozia revoluției industriale, cu consecința ei — războiul civil, transformase Sudul în colonie, exterminase națiunile indiene, încredințase puterea clasei capitaliste nordiste. Epoca progresistă — respectiv perioada dintre 1900 și 1917 — a constituit momentul în care această clasă produsese propria ei forță politică, în măsură să anihileze tendințele revoluționare, să stabilizeze puterea și societatea. Pentru o asemenea reușită, ea trebui să atenueze prejudecăți și egoisme de clasă, să asimileze parțial ideologia revoluționară și să o utilizeze în spirit paternalist-conservator în propriul ei interes. Cu abilitate și clarviziune, consideră autorul, această „elită" a realizat cu succes o operă politică, evident în beneficiul preponderent al unui grup restrîns, ceea ce-i explică limitele și carențele. Conform aceleiași judecăți, asistăm în prezent la criza clasei politice apărute în „epoca progresistă", în fapt, criza societății născute după victoria Nordului în războiul de secesiune. Cît privește programul wilsonian, autorul ia în considerare probabilitatea ca el să fi fost generat și de necesitatea de a oferi popoarelor o alternativă la „pacea fără anexiuni și despăgubiri" propusă de conducătorii Marii revoluții socialiste — identificînd în el o tentativă de extindere a progresismului la scară mondială care ar fi putut permite sistemului capitalist occidental să încerce să izoleze revoluția socialistă prin aplicarea de reforme și constituirea unei comunități proprii.

Ultimele două părți sînt consacrate erei atomice și tranziției la era spațială. Se examinează succesiv valul de reacțiune culminînd cu terorismul rasist, noul protecționism și criza agrară, politica mondială a marilor grupuri capitaliste, cultura dintre cele două conflicte mondiale, marea criză din 1929 și reacția lui Hoover, era rooseveltiană cu

www.dacoromanica.ro

cele două programe „New Deal", imperialismul și hegemonismul, încordarea postbelică, maccarthysmul, elementele progresiste și reacționare ale epocii kennedyene, creșterea puterii prezidențiale, problema rasială și începuturile competiției spațiale.

În studierea cauzelor marii crize se acordă o pondere considerabilă distribuirii veniturilor. Criza reprezentase, în concepția autorului, un faliment al capitalismului fără limite și al clasei dominante americane, ale cărei grave erori era obligat să le suporte poporul.

În anii marii încercări a celui de al doilea război mondial, clasa conducătoare americană și-a demonstrat supletea și abilitatea, acceptînd în parte revendicările claselor și țărilor dominante pentru a învinge pe adversarii germano-japonezi „nu cu armele agresiunii, ale violenței și brutalității, ci cu acelea ale unei superioare capacități politice".

Aprecierea guvernării Roosevelt este substanțial pozitivă, îndeosebi în sensul reînnoirii democratice și sociale de care se leagă numele său, a atitudinii față de colonialism și mai ales a tentativei de a oferi lumii o organizare eficientă a păcii, în cadrul căreia Statelor Unite să le revină angajamente proporționale cu ponderea răspunderii internaționale.

Explozia primei bombe atomice este considerată triumful cel mai mare al civilizației tehnologice pătrunse în imprevizibil.

Pentru ciclul istoric neomogen și incomplet inițiat prin experiența de la Los Alamos și episoadele succesive de la Hiroșima și Nagasaki, istoricul italian nu formulează o judecată globală. Anii magistraturilor Truman și Eisenhower sunt considerați profund contradictorii, marcați de o criză națională de auto-identificare, cu multiple rădăcini în însăși grava cădere înregistrată de clasa conducătoare.

Societatea de consum privită ca progres față de perioada în care capitaliștii comprimau la maximum salariile, conține și ea tarele specifice unui sistem alienant.

Sinteza se încheie cu un bilanț nedefinitiv al istoriei Statelor Unite, una din scenele fundamentale ale experienței umane, în care marile contradicții ale civilizației tehnologice prezintă un caracter manifest. Ele îi apar autorului ca punctul focal din care există mari probabilități să se propună soluții pentru criza epocii noastre. Pătrunsă în esența ei, experiența americană îi rezultă istoricului italian ca una exprimînd substanțial, timp de secole, atributele libertății, ale unei considerabile eficiențe creatoare în știință și tehnologie. O privire retrospectivă asupra ei oferă aceluiași judecător prob și o impunătoare viziune tragică a unei galerii interminabile de victime, de la mexicanii uciși și indienii exterminați, pînă la căzuții confederați, martori muți ai unei lumi americane așa cum ea ar fi putut să fie.

Sintetizînd, istoria Americii se prezintă ca aceea a unicului nucleu burghez conștient, care înzestrat cu o ideologie adecvată, a reușit să le distrugă pe toate celelalte și să domine întreg continentul, expresie hegemonică a clasei capitaliste. Această Americă victorioasă trăiește o criză profundă, soluțiile și iluziile capitalismului liberal au devenit insuficiente, valorile pe care ele au întemeiat societatea sunt puse în discuție, „cea mai bună dintre lumile posibile" e în preziua unui faliment social, psihologic, moral, ecologic. Dar există și forțe latente care se bat pentru o altfel de Americă, de la ele pornesc propuneri generoase, în ele se pun speranțele reînnoirii. În măsura în care experiența americană are o semnificație deosebită pentru lumea actuală, asupra poporului american — încheie autorul — apasă imensa răspundere de a descoperi căi noi pentru el și, indirect, pentru întreaga umanitate.

Raimondo Luraghi, profesor de istoria americană la Universitatea din Genova, specialist de renume al americanologiei pe plan mondial, nu este necunoscut cititorului român. În afara recenziei publicate în Buletinul C.D.S. asupra „Istoriei războiului civil american" și a sintezei referitoare la colonizare, „Europenii cauză Eldorado", tipărită de *Editura Politică*, revista „Secolul 20" a prezentat, cu o notiță biografică, un capitol extrem de semnificativ din lucrarea sa de istoria mișcării muncitorești și a rezistenței italiene, „Il movimento operaio torinese durante la Resistenza", într-un număr dens intitulat „Literatura și evenimentul".

Ștefan Delureanu

ARBEN PUTO, *Pavarësia shqiptare dhe diplomacia e fuqive të mëdha 1912—1914*, (Independența albaneză și diplomația marilor puteri 1912—1914), Edit. „8 Nëntori", Tirana, 1978, 652 p.

După aproape cinci secole de ocupație otomană, în conjunctura creată de răscoala antiotomană generală din Albania și de izbucnirea primului război balcanic, reprezentanții poporului albanez întruniți în Adunarea Națională de la Vlora proclamă, la 28 noiembrie 1912, independența de stat a Albaniei. Actul curajos este urmat imediat de o susținută activitate diplomatică desfășurată de fruntașii primului guvern național independent pentru a obține recunoașterea lui de către guvernele marilor puteri europene.

www.dacoromanica.ro

Într-o interesantă și voluminoasă lucrare dedicată acestei probleme, cercetătorul albanez Arben Puto prezintă și comentează un bogat material de arhivă, în mare parte inedit, referitor la diplomația marilor puteri europene din perioada anilor 1912—1914 și la poziția acestora față de independența tînărului stat balcanic apărut din nou ca stat de sine stătător pe harta Europei.

În primul rînd cartea prezintă o mare importanță prin faptul că valorifică numeroase documente și lucrări de specialitate ale cercetătorilor străini pentru întreaga perioadă cuprinsă între anii 1878 și 1914, adică dintre Congresul de la Berlin și izbucnirea primului război mondial, urmărind evoluția principalelor evenimente petrecute în spațiul sud-est european și modul în care ele au fost privite de marile puteri ale timpului, iar în al doilea rînd prin concluziile consistente ce definesc liniile directoare ale diplomației europene în anii premergători primului război mondial. Din analizarea acestui vast material autorul selectează ceea ce privește direct Albania, tratînd problema albaneză în contextul general balcanic și european, corelînd unele evenimente interne albaneze cu cele internaționale, pentru a reliefa complexitatea discuțiilor purtate la Conferința Ambasadorilor de la Londra în privința recunoașterii independenței și a viitorului acestei țări.

În introducerea lucrării autorul trece în revistă principalele surse documentare folosite, pentru ca în capitolul I, să trateze desfășurarea mișcării de eliberare națională albaneză după anul 1878, raporturile acestela cu Alianța Balcanică și pregătirea diplomatică a proclamării independenței. După cum este cunoscut, nici la San Stefano și nici la Berlin nu s-a pus în discuție problema albaneză astfel că, încă din primele luni ale anului 1878 patrioții albanezi organizează o campanie propagandistică deosebit de activă pentru a face cunoscute doleanțele lor și a cere cu insistență autonomia Albaniei. În acest sens trebuiesc amintite eforturile desfășurate sub egida „Ligii de la Prizren", cu atribuții de adevărat guvern național albanez, de a obține pe cale diplomatică sau armată dreptul la independență. Dar, în condițiile istorice ale anului 1878, mai ales după terminarea lucrărilor Congresului de la Berlin, armatele Imperiului Otoman își concentrează toate forțele împotriva luptătorilor albanezi și a „Ligii de la Prizren" care este distrusă, iar armatele acesteia înfrînte și destrămate. Lupta de emancipare națională și pentru independență va continua să se desfășoare prin intermediul societăților culturale organizate de patrioții albanezi ce activau în țară și străinătate. Astfel se naște mișcarea cunoscută sub numele de „Rilindja Kombëtare" (Renașterea Națională) care a pregătit și realizat actul de la 28 noiembrie 1912. În acest sens trebuie citat și aportul deosebit adus de societățile culturale albaneze ce au activat pe teritoriul ospitalier al țării noastre, bine evidențiat și de autorul lucrării de față *.

Pe fundalul condițiilor social-economice și politice existente în momentul declarării independenței, în capitolul al II-lea autorul face o analiză pertinentă a modului în care a acționat guvernul național provizoriu condus de Ismail Qemali pentru organizarea internă a statului și a primelor acțiuni de politică externă menite să ducă la afirmarea și recunoașterea drepturilor Albaniei.

Capitolul al III-lea, este dedicat în întregime primelor hotăriri luate la Conferința Ambasadorilor de la Londra în privința viitorului statut al Albaniei. Interesele contradictorii ale Austro-Ungariei, Italiei, Rusiei la care se adăugau și cele ale statelor vecine cu Albania, ce se aflau la acea dată în război cu Turcia, au provocat discuții foarte intense. Conferința Ambasadorilor celor 6 puteri europene (Austro-Ungaria, Germania, Italia, Franța, Rusia și Anglia), convocată în a doua jumătate a lunii decembrie 1912 la Londra, în hotărîrea din 17 decembrie preciza că : „Ambasadorii au recomandat guvernelor lor, și acestea au fost de acord, principiul autonomiei albaneze, precum și propunerea de a se garanta Serbiei ieșirea la Adriatică. În principiu, cele 6 guverne au căzut de acord asupra celor două puncte" (p. 152—153). Astfel începea să se contureze recunoașterea actului independenței de stat a Albaniei și pe plan internațional.

Problemele cele mai controversate rămîneau în legătură cu trasarea granițelor. Capitolele IV, V, VI cuprind, cu lux de amănunte, tratativele dintre cancelariile marilor puteri, cu deosebire dintre cele ale Austro-Ungariei, Italiei și Rusiei, autorul scoțînd în evidență profundele divergențe dintre acestea, fapt care a prelungit ținerea Conferinței de la Londra pînă în august 1913, cînd s-a putut ajunge la un consens comun.

Capitolul al VII-lea, intitulat „Dezbaterile asupra statutului Albaniei și organizării statutului albanez", are meritul de a pune în lumină felul în care a fost rezolvată dile-

---

* vezi Gelcu Maksutovici, *Contributions à l'étude du mouvement culturel albanais de Roumanie et des rapport roumano-albanais*, în : „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 1, 1976, pp. 81—92; Gelcu Maksutovici, *Un secol de lupte pentru un ideal de secole*, în, „Magazin istoric", nr. 11, 1972, pp. 50—53;

www.dacoromanica.ro

ma" suzeranitate sau independență", amploarea discuțiilor purtate, pentru ca în cele din urmă marile puteri să cadă de acord asupra unei formule ambigue prin care acordau autonomie Albaniei, dar o lăsau în continuare sub suzeranitatea sultanului.

În capitolul al VIII-lea sînt prezentate și comentate hotărîrile definitive ale Conferinței de la Londra privitoare la Albania, cu sublinierea tendințelor specifice fiecărei grupări de state. De exemplu, în problema viitorului regim politic din Albania, Tripla Alianță propunea aducerea unui prinț străin pentru a stabiliza situația internă, în timp ce Antanta se pronunța pentru sondarea opiniei publice albaneze și crearea unor instituții temporare.

Capitolele IX și X definesc poziția guvernului de la Vlora față de hotărîrile stabilite de marile puteri, lupta desfășurată de reprezentanții acestuia pentru apărarea drepturilor albanezilor și modul în care au acționat delegațiile trimise la Londra, Roma și Viena pentru a face cunoscute interesele Albaniei în acel moment de răscruce pentru existența sa. Capitolele XI și XII arată greutățile legate de fixarea frontierelor, raporturile guvernului provizoriu albanez cu Comisia Internațională de Control, iar capitolele XIV și XV cuprind divergențele dintre acestea, care, în cele din urmă au dus la demiterea guvernului de la Vlora, aducerea prințului Wilhelm de Wied pe tronul Albaniei și formarea unui nou guvern albanez în orașul Durres, unde a fost fixată capitala țării. (Actuala capitală a Albaniei, orașul Tirana, a fost stabilită în anul 1920, n.n.). Cartea se termină cu evenimentele anului 1914 ce au dus la alungarea prințului de Wied și formarea „guvernului permanent".

Prezentarea unui vast material de arhivă, lista hărților cuprinse în lucrare, demonstrează numeroasele greutăți întîmpinate de poporul albanez în crearea și recunoașterea statului său independent, cercetătorul Arben Puto avînd meritul incontestabil de a sintetiza într-o lucrare monografică toate evenimentele interne și externe legate de Albania în perioada anilor 1912—1914, ani deosebit de însemnați în definirea viitorului politic al acestei țări. Bogatul material bibliografic cercetat și cunoașterea aprofundată a istoriei statelor din sud-estul Europei i-au permis autorului o fructuoasă incursiune în culisele diplomației marilor puteri, scoțînd în evidență interesele mărturisite și nemărturisite ale acestora pentru zona balcanică, controversele dintre ele în cadrul Conferinței de la Londra care urma să confirme sau să infirme actul proclamării independenței Albaniei de la 28 noiembrie 1912.

Interesantă din punct de vedere al informației, cartea cercetătorului Arben Puto este utilă specialiștilor din domeniul istoriei universale prin faptul că prezintă situația Albaniei în contextul internațional al timpului, încercînd să depășească fenomenele zonale ce influențau direct evenimentele din această țară, pentru a le integra în structura politică și diplomatică ale Europei întregi Chiar dacă în tratarea unor evenimente cum ar fi cele legate de aducerea prințului Wied pe tronul Albaniei sau cele referitoare la poziția marilor puteri față de viitorul statut al Albaniei se fac unele exagerări, cartea are o mare încărcătură documentară ce permite cititorului să-și formuleze singur unele concluzii. Acuratețea aparatului critic, structura hărților și indicele de nume și localități, completează în mod fericit lucrarea.

Gelcu Maksutovici și *Marius Dobrescu*

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

BULETIN BIBLIOGRAFIC

I. LUCRĂRI TEORETICE, SINTEZE, GENERALITĂȚI

CEAUȘESCU, NICOLAE, *Dezvoltarea învățământului, științei și culturii în România. Din gîndirea social-politică a președintelui României*, Edit. politică, București, 1979, 270 p.

CEAUȘESCU, NICOLAE, *Procese și tendințe fundamentale ale dezvoltării mondiale contemporane. Din gîndirea social-politică a președintelui României*, Edit. politică, București, 1979, 181 p.

BÂRSĂNESCU, ȘT., FLORELA BÂRSĂNESCU, *Dicționar cronologic. Educația, învățământul, gîndirea pedagogică din România*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, 206 p.

BUTURĂ, VALER, *Etnografia poporului român. Cultura materialelor*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 465 p.

ELIADE, MIRCEA, *Aspecte ale mitului*, Edit. Univers, București, 1978, 194 p.

GEORGESCU, ȘTEFAN, *Epistemologie*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1978, 355 p.

* * * *Ideologie și progres*, Edit. politică, București, 1978, 355 p.

IOANID, ILEANA, *Societate și cultură (Încercări metodologice)*, Edit. politică, București, 1979, 227 p.

LEVI-STRAUSS, CLAUDE, *Antropologia structurală*, Edit. politică, București, 1978, 485 p.

MAZILU, DUMITRU, *Independența națională. Gîndire și acțiune românească*, Edit. militară, București, 1978, 413 p.

* * * *România în sud-estul Europei*. Culegere de studii, Edit. politică, București, 1979, 266 p.

* * * *Sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Consiliului Național al Frontului Unității Socialiste și Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi a șase decenii de la făurirea statului național unitar român, 1 decembrie 1978*, Edit. politică, București, 1979, 141 p.

* * * *Solidaritatea mișcării muncitorești și democratice din România cu mișcarea muncitorească și democratică din Iugoslavia (1875—1945)*, Studiu și antologie, Edit. politică, București, 1979, 400 p.

ȘINCAI, GHEORGHE, *Cronica românilor*, vol. I—II—III, ed. îngrijită de Florea Fugariu. Prefață, tabel cronologic și note de Manole Neagoe, Edit. Minerva, București, 183 + 318 + 310 p.

II. ISTORIE VECHE

ADAM, JEAN-PIERRE, *Arheologia între adevăr și impostură*, Edit. Meridiane, București, 1978, 295 p.

BRANGA, NICOLAE, *Aspecte și permanențe traco-romane*, Edit. Facla, Timișoara, 1978, 158 p.

CRIȘAN, ION HORAȚIU, *Burebista and his Time*, Bibliotheca Historica Romaniae, Monographs, XX, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1978, 253 p.

DANIEL, CONSTANTIN, *Civilizația feniciană*, Edit. sport-turism, București, 1979, 292 p.

MACKENDRIK, PAUL, *Pietrele dacilor vorbesc*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, 175 p.

MANSUELLI, GUIDO, *Civilizațiile Europei vechi*, vol. I—II, Edit. Meridiane, București, 1978, 369 + 382 p.

MATEI, HORIA C., *O istorie a Romei antice*, Edit. Albatros, București, 1979, 317 p.

UTČENKO, S. L. *Političeskie učenija drevnego Rima III—I vv. n.e.*, Izd. Nauka, Moskva, 1977, 255 p.

www.dacoromanica.ro

III. ISTORIE MEDIE

CROCETTI, SERENELLA, GABRIELLA SCIARPA, *Le fortificazioni medievali a Sezze*, Roma, 1978, 60 p.

DIACONESCU, EMIL, DUMITRU MATEI, *Alexandru cel Bun 1400—1432*, Edit. militară, Bucureşti, 1979, 143 p.

EDROIU, NICOLAE, *Răscoala lui Horea (1784—1785)*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978, 100 p.

FILSTICH, JOHANN, *Încercare de istorie românească*, studiu introductiv, ediţia textului şi note Adolf Armbruster. Traducere Radu Constantinescu, Edit. ştiinţifică şi enciclo pedică, Bucureşti, 1979, 300 p.

GEORGESCU VALENTIN AL., PETRE STRIHAN, *Judecata domnească în Ţara Românească şi Moldova (1611—1831)*, Partea I. Organizarea judecătorească vol. I *(1611—1740)*, Edit. Academiei R. S. România, Bucureşti, 1979, 218 p.

GRIGORIU, ELENA, *Istoricul Academiei Domneşti de la Sf. Sava (Contribuţii documentare)*, Edit. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1978, 229 p.

MAZILU, DAN HORIA, *Cronicari munteni*. Citeva modele de retorică a povestirii, Edit. Minerva, Bucureşti, 1978, 350 p.

MUTAŞCU, col. (rez.) TRAIAN, *Radu Şerban*, Edit. militară, Bucureşti, 1978, 117 p.

* * * *Poeme epice ale evului mediu*. Cintecul lui Roland Tristan. Cintecul Cidului. Parsifal, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978, 337 p.

POPESCU, ALEXANDRU, *Şerban Cantacuzino*, Edit. militară, Bucureşti, 1978, 174 p.

PRODAN, D., *Răscoala lui Horea*, vol. I—II, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, 602 + 766.

VELCIU, DUMITRU, *Grigore Ureche*, Edit. Minerva, Bucureşti, 1979, 419 p.

VOINESCU, TEODORA, *Radu Zugravu*, Edit. Meridiane, Bucureşti, 1978, 77 p. + 103 il.

IV. ISTORIE MODERNĂ

BARBU, G., *Cu ambulanţele la '77. Serviciul sanitar român în războiul de independenţă*. Edit. militară, Bucureşti, 1978, 142 p.

BERINDEI, DAN, *Epoca Unirii*, Edit. Academiei R. S. România, Bucureşti, 1979, 272 p.

BODUNESCU, ION, *Diplomaţia românească în slujba independenţei*, Edit. Junimea, Iaşi, 1978, 173 p.

BOICU, LEONID, *Diplomaţia europeană şi triumful cauzei române (1856—1859)*, Edit. Junimea, Iaşi, 1978, 261 p.

BULEI, ION, *1916. Zile de vară*, Edit. Eminescu, Bucureşti, 1978, 262 p.

* * * *Consiliul Naţional Român din Blaj (noiembrie 1918 — ianuarie 1919)*, Protocoale şi acte, vol. I, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 226 p. + 16 p. il.

CORBU, CONSTANTIN, *Răscoala ţăranilor de la 1888*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978, 233 p.

DEAC, AUGUSTIN, ION TOACĂ, *Lupta poporului român împotriva cotropitorilor. 1916—1918*, Edit. militară, Bucureşti, 1978, 357 p.

DUMITRESCU, CONSTANTIN, *Din lunga timpului bătaie. Anul 1918 în amintirile unor martori oculari*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 277 p.

* * * *Istorija russko-japonskoj vojny, 1904—1905*, gg. Izd. Nauka, Moskva, 1977, 381 p.

KOVALISKAIJA, M. I., *Italijanskie karbonarii*, Izd. Nauka, Moskva, 1977, 110 p.

MARICA, GEORGE EM., *Studii de istoria şi sociologia culturii române ardelene din secolul al XIX-lea*, vol. II, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 334 p.

MARIN, WILLIAM, *Unirea din 1918 şi poziţia şvabilor bănăţeni*, Edit. Facla, Timişoara, 1978, 170 p.

MARINESCU, BEATRICE, AUREL DUŢU, ŞERBAN RĂDULESCU ZONER, *Bucureştiul şi epopeea independenţei, 1877—1878*, Edit. Academiei R. S. România, Bucureşti, 1978, 197 p. + 15 pl.

* * * *Masele populare în războiul pentru cucerirea independenţei absolute a României (1877—1878)*, Edit. politică, Bucureşti, 1979, 442 p.

MATERNA, IGNO, *Geschichte der revolutionären Berliner Arbeiterbewegung, 1917—1919*, Berlin, 1978, 192 p.

www.dacoromanica.ro

NETEA, VASILE, C. GH. MARINESCU, *Liga Culturală și Unirea Transilvaniei cu România*, Edit. Junimea, Iași, 1978, 374 p.

PĂLĂNCEANU, ELENA, CORNELIA APOSTOL, MIRCEA DUMITRU, *1877—1878. Mărturii muzeistice privind războiul pentru cucerirea independenței de stat a României*, Edit. militară, București, 1978, 116 p.

PETRESCU, ILEANA, VIRGIL JOIȚA, ION PĂTROIU, *Contribuția Olteniei la războiul pentru independență*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1977, 208 p. + 12 p. pl.

POPEANGĂ, VASILE, *Aradul, centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867—1918)*, Facla, Timișoara, 1978, 311 p.

RĂDINĂ, MIRCEA, *Șarja nemuritoare. Voluntarul Gheorghe Donici*, Edit. militară, București, 1978, 108 p.

* * * *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar, (1865—1900)*, sub redacția acad. Ștefan Pascu, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 327 p.

SCURTU, IOAN, *Presărați pe-a lor morminte ale taurilor foi. Eroi ai luptei pentru independența și unitatea patriei (1916—1917)*, Edit. Albatros, București, 1978, 170 p.

TUCĂ, FLORIAN, CONSTANTIN UCRAIN, *Locuri și monumente pașoptiste*, Edit. sport-turism, București, 1978, 229 p. + 1 hartă.

UCRAIN, col. CONSTANTIN, *Pe urmele revoluției de la 1848*, Edit. militară, București, 1978, 102 p.

VELICHI, CONSTANTIN N., *Conspiratorii*, Edit. Albatros, București, 1979, 219 p.

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

BĂRBĂCIORU, CONSTANTIN, ION CĂLIN, NICOLAE NIȚU, VLADIMIR OSIAC, ILEANA PETRESCU, *Naționalizarea, premisă a industrializării socialiste a Olteniei*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1978, 185 p.

BODEA, GHEORGHE I., *Filimon Strbu*, Edit. politică, București, 1978, 92 p.

BUZATU, GH., *Dosare ale războiului mondial (1939—1945)*, Iași, Edit. Junimea, 1978, 263 p.

CAMPUS, ELIZA, *The Little Entente and the Balkan Alliance*, Bibliotheca Historica Romaniae, Studies, 59, Edit. Academiei R. S. România, București, 1979, 205 p.

* * * *Doctrine economice contemporane*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1978, 200 p.

* * * *Documente privind istoria militară a poporului român, 23—31 august 1944*, vol. IV, Edit. militară, București, 1979, 301 p.

GLÜCK, JENÖ, *Ocskó Tereza (1917—1940)*, Edit. politică, București, 1978, 151 p.

KARAKEEV, K., *Velikij oktijabri i nauka kirghizstana*, Izd. Kyrgyzstan, Frunze, 1977, 227 p.

KAREȚKI, AUREL, MARIA COVACI, *Zile însîngerate la Iași (28—30 iunie 1941)*, Edit. politică, București, 1978, 126 p.

LACHE, ȘTEFAN, GHEORGHE ȚUȚUI, *România și Conferința de pace de la Paris din 1946*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 351 p. + 12 il.

LOPUHOV, B. R., *Istorija fašistskogo režima v Italii*, Izd. Nauka, Moskva, 1977, 295 p.

MOCANU, ILIE, *Rețeaua cenușie*, Edit. politică, București, 1978, 362 p.

OPRIȚĂ, general-locotenent CONSTANTIN, general-maior în rezervă inginer DUMITRU ATANASIU, col. dr. VICTOR ATANASIU, col. în rez. CONSTANTIN PETROVICI, lt.-col. în rez. ION DĂSCĂLESCU, PAUL OPRESCU, *Contribuții la istoria învățământului militar din România, 1901—1947*, vol. II, Edit. militară, București, 1978, 303 p.

PĂTRĂȘCANU, LUCREȚIU, *Studii economice și social politice, 1925—1945*, Edit. politică, București, 1978, 231 p.

POP, GHEORGHE T., *Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 228 p. + 13 il.

SONEA, EMILIA, GAVRILĂ SONEA, *Viața economică și politică a României 1933—1938*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, 329 p.

STĂNESCU, M. C., L. GERGELY, *Elek Köblös*, Edit. politică, București, 1978, 90 p.

Gelu Apostol

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri în trei exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.
Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc., se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ETUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" — IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTA PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SERIE BEAUX-ARTS
  - SERIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINEMA

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

NICOLAE STOICESCU, **Vlad Țepeș**, 1976, 280 p., 20 lei.

ION POPESCU-PUȚURI, acad. ANDREI OȚETEA (sub redacția) **Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907**, 573 p., 38 lei.

* * * **Independența României**, 1977, 526 p., 39 lei.

* * * **Arta și literatura în slujba independenței naționale**, 1977, 238 p., 28 lei.

IONEL GAL (coordonator), **Independența României, Documente**, vol. I, 1977, 420 p., 33 lei.

ȘTEFAN PASCU ș. a. **Documenta Romaniae Historica, D. Relații între Țările Române**, vol. I (1222—1456), 1977, 527 p., 39 lei.

PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI, **Păcuiul lui Soare. Așezarea medievală (secolele VIII—XV)**, vol. II, 1977, 201 p. XXVIII planșe, 36 lei.

Acad. ANDREI OȚETEA, **Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)**, 1977, 168 p., 11 lei.

GHEORGHE CRISTEA, **Contribuții la istoria problemei agrare în România. Învoielile agricole (1866—1882), legislația și aplicare** 1977, 169 p., 11 lei.

LEON ȘIMANSCHI, (redactor coordonator), **Petru Rareș**, 1978, 328 p. 20 lei.

LUCIAN BOIA, **Relationships between Romanians, Czechs and Slovak (1848—1914)**, 1977, 159 p., 12 lei.

* * * **Răscoala seculor din 1595—1596. Antecedente, desfășurare și urmări**, 1978, 336 p., 19 lei.

FLOREA MOGOȘANU, **Paleoliticul din Banat**, 1978, 152 p., 11 lei.

PETRE I. ROMAN, IOAN NEMETI, **Cultura Baden în România**, 1978, 159 p., 18 lei.

MARIA COMȘA, **Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov-Ploiești)**, 1978, 181 p., 30 lei.

PETRE DIACONU, **Les Coumans au Bas-Danube au XI-e et XII-e siècles**, 1978, 158 p., 8,25 lei.

ION HORAȚIU CRIȘAN, **Burebista and his time**, 1978, 253 p., 22 lei.

ALEXANDRU DUȚU, **Romanian Humanist and European Culture. A contribution to comparative cultural History**, 1977, 196 p., 12 lei.

MIHAIL KOGĂLNICEANU, **Opere**, IV, Oratorie II, Partea IV (1874—1878), 1978, 662 p., 49 lei.

OLIMPIU MATICHESCU, **Rabociaia solidarnosti v Rumînii** (1921—1944 gg) 1978, 232 p., 11 lei.

RMISSNCO 3878

I. P. Informația c. 1329

43 856

Lei 10

www.dacoromanica.ro